

Մըն ալ ա քինում մհալումը քարոզելի. կյալիս ա տեսնում կնեզը ալըհան տխուր. ասում ա. Մհեհնգ խե տխուր ըս, հեն ա տու ալ աստված օնիս: Թա՛ դէիմ աստվածս ասում ա՛ շատ ալ տու երկիրպագոթուն ըս տալիս, որ քու մարդը երգիրպագոթուն չի տալիս հինչո՛ւ ա պետք: Սուղումուն հմաստունն ալ թա՛ Ես աստված օնիմ, Ես օրիշ աստծու երգրպագոթուն չիմ տալ: Ելում ա տեսնում կնեզը դահի բեթահը տխրվալ ա, ասում ա՛ էն վախտը, որ քինիմ ծիս պիրիմ եր ընիմ, դասիդ դամչիս վեր ըմ քյալու, որ կուանամ եր օնիմ, գիտաց, որ քու կուտքեդ ըմ երգրպագոթուն տալիս: Քինում ա ծին քաշում պիրում, իրեսը տիրի կուտքն անում, դամչին վեր քցում, կուանում ա որ եր օնե—ըտուտնալ հանց ա օզում ըլալ կնգանը խաթրը խոշ անե—բիրդան հոգավ-մարմնավ կորչում ա: Մհեհնգ էս սհաթս ալ Սուղումուն հմաստունեն տեղը մահչում չի, գիտացվալ չի՞ քամե՞ ա տեռալ, հինչ ա տեռալ:

Ը

Սողումոն ուղտ հեորեողկեց (ուղարկեց) հիտե ճընճըղկուն:

Ուղտ գընաց ճնճղկու պնի հանճե, կանչեց. Ճընճղո՛ւկ:

Ճնճղուկ ասաց. է՞:

Ասաց.—Արի՛, Սողումոն քյե կը կանչա:

Ասաց. Ինգի ետ, Ես էլա տյուս, լանգեմ՛ (աքացի) տը տամ մըշ քյու գըլխուն, յոթ թաղկլ (գուխկոնծի) առնես:

Ինչ ընցկոն (ալոպես) ասաց, ուղտ սարփ-սարփ (քահ-քահ) ծծղաց, պերան քյեթրավ (ծովավ), վիդ քյեթրավ, մնաց քյեթր:

էկավ, գըրնաց մըտ Սողումոն:

Սողումոն իրիշկեց (նաչեց) զուղտ, տեսավ ի՞նչ, վիդ քյեթրե, պերան քյեթրե:

Ասաց. Ուղտ, էտա քյե ի՞նչ ա էլե:

Ասաց. Ապա Ես ճընճղկուն կասեմ՛ արի Սողումոն քյե կը կանչա, ճընճղուկ ձի կասա, ինգի ետ, որ Ես էլա տյուս, մեկ լանգա (աքացի) կը տամ մըշ քյու գըլխուն, յոթ թաղկլ առնես: Թախավոր ապրած կենաս, ընցկոմ (ալոպես) ձի ծաղըր էկավ, Եմ սարփութնից պերան էլ քյեթրավ, վիդն էլ:

Սողումոն խընճ ուղտ շատ ծծղաց, ջաղամաթ (ժողովուրդ) չխո ծաղրու էլավ փետ:

Սողումոն ասաց. Բաղի՛ (բազե), վաղի գըրնա են քաշ ճընճղուկ առ, արի:

Բազեն վազեց վրը տոան, մեկ ուր ձեն խաղցուց, էրաց՝ ճյո՛ւ, ճյո՛ւ, ճյո՛ւ:

Կանչեց ասաց. Ճրնճղո՛ւկ:

Ճրնճղուկ ասաց. Հրամե:

Ասաց. Ընչի՞ սիգյա (չես ի գա) տուա:

Ասաց. Պատրաստ եմ, ըհա էկա:

Առեց, տարավ Սողոմոնի իրես:

Սողոմոն ասաց. Ճրնճղուկ, էն ընչի՞ ես ըղտուն էսպես ասե:

Ասաց. Վոլա եմ կնիկ, եմ գորջանչ էնտեղն են, ես զրոթ ըմ տվի (սրբոնեալ):

Հըմեն էլմ էլ ծծղացին, ասին. Վոլա, ճրնճրղու խաբարն ա, հմեն մարթ ուր կընգան հառճե զրոթ կը տա:

795. Ե Ղ Ի Ա Մ Ա Ր Գ Ա Ր Ե

Ա

Սա մի շատ առաքինի մաշկակար է եղել, որ շկամենալով կանանց երեսը տեսնել մեծ և ծանր գղակ է ծածկել, որպեսզի շկարողանա վերև նայել: Մի անգամ սատանան կնոջ կերպարանքով եկել է մաշիկ կարել տալու: Նա ցույց է տվել իր փոքրիկ, գեղեցիկ ոտը, մի քիչ սիրախոսել: Եղիան բարձրացրել է գլուխը և երեսին նայել: Բայց իսկույն զգացել է, որ մեղանչեց, ձեռի հերոնը իր աչքն է խրել, կուրացրել: Նույն վայրկյանին սատանան անհայտացել է, իսկ Եղիան էլ երկինք է համբարձել:

Բ

Եղիա մարգարեն վախժով մաշկակար էր, առաջը մոխիր էր ցանե, գալող մշուշտարին (հաճախորդ) ոտքը կոխեր կը մոխրին մեջը, կերթար, օր Եղիան ետև անոր աշե օտըմանը կարե: Եղիան անքան բարեպաշտ էր, օր օղլուշաղին (կանանց) օտացը բիլա շէր աշե:

Մե օրմ՝ Չարը կնկա դարալով (կերպարանքով) բոբլիկ օտվիքը հլուն շարած գուգա Եղիային օտըման կարել տալու: Անքան կը լակվրոթի (սեթևեթել), ասթին անթին զըյնի, օր Եղիան գլուխը վերցընե, կաշե ատոր ճերմակ թութուլիկ ստնեբուն: Չարը կերթա օրա՝ Եղիան նոր զղջա կը, դարկե կը հերոնը աչքը, երկու լուան ա կը հանե, բոնե կը Եղիան աշկերտին ձեռքեն, գելլե քաղքեն դուա: Մեմ՝ ա բիրդան բիրա (հանկարծակի):

էրկինքը կը բացվի ու հրեղեն կառք՝ գելնի, Եղիան նստի, համբառնա կը երկինք:

Պ

Կուսպաշաները բռնելով Եղիա մարգարեին լավ ծեծում են և ստիպում, որ նա ասի «Իմ Աստվածս չկա»: Եղիան ուտում է ծեծը, լաց լինում, բայց ոչ մի կերպ չի թույլ տալիս իրեն մեղանշելու աստծու դեմ: Հանկարծ նրան երևում է Քրիստոս և ասում. Եղիա՛, թող-քո արցունքները ջավահիր դառնան. և ծավալվեն երկրից-երկիր: Այդպես էլ լինում է: Ասում են, թե ջավահիրը Եղիա մարգարեի արցունքներից է գոյացել:

Պ

Երբ Եղիան երկինք էր բարձրանում, Եղիսե աշակերտը խնդրում է նրան, որ հրաման տա իրենից հետո կաշեգործության մեջ վարպետություն անելու: Եղիան հեռու լինելով՝ ոտքի մաշիկը վերևից ցած է նետում, ի նշան Եղիսեի վարպետության:

796. Հ Ո Ր Ե Ր Ա Ն Ե Ն Ի

Ա

Հովբի մոտ մի աղքատ եկամ. սա շատ զզվելի կերպարանք ուներ. շորերը պատռոտած և որդնոտ: Ծառաները աղքատին դուրս արին, իսկ Հովբը նրան ետ կանչել տվեց և իր բաժակով գինի տվեց խմելու: Որդերից մեկը քնկավ բաժակի մեջ. ծառաների սիրտը սկսեց խառնել և ուղեցին ծեծելով դուրս անել աղքատին: Հովբը արգելեց նրանց այդ անելու, և որդնոտ բաժակի մեջ գինի լցնելով՝ խմեց: Այդ միջոցին երկինքը բացվեց և մի պսակ իջավ Հովբի վրա, իսկ աղքատը հանկարծ աննրևութացավ: Այդ աղքատը ինքն աստված էր:

Բ

Ասում են մին արթար մարթ ա ըլալ՝ Հոփ Երանին: Սատանան քյացալ ա աստծո կոշտը ասալ ա, որ էն ապրուստը ինձ տաս, ես էլ քե փառք կտամ: Ասում ա՝ 40 տղա, 40 հարսը եթե Հոփ Երանին ձեռքան հանես, տեսնանք էլի քեզ փառք կտա՞: Հոփ Երանին 40 տղան, 40 հարսը փչացան (մեռան): Հոփ Երանին իրեն ստեղծած աստվածը մոռացավ ոչ, էլի նրան փառք տվավ: Մեկ էլ եկավ սատանան աստծու մոտ՝ թա դու էնչանքը

տարար հինչ արիբ (40 հարսն ու 40 տղան), պիտի նրա ջանին պատիճիս (պատժես) յարիևի (վերքեր) տաս, նրա ջանից ըմբլ կյա պողոճնի (= որդեր): Դա տճենց էլի յարալու աղոթում էր աստծուն: էդ որդերից մեկը, որն ուտում էր Հոփ Երանիի միսը, ընկնում է գետնի վրա. Հոփ Երանին նայում տեսնում է մի որդ գետնի վրա և ասում. մեղա քեզ աստված, էս որդը աստված ինձ համար է ուղարկել: Նայում է ձեռքին տեսնում է, որ ձեռքի երեսին պողոճի (որդի) տեղը բաց է մնացել, նայում տեսնում է պողոճը, ասում է. Ինչո՞ւ էս ընկել գետին: Հոփ Երանին վերցնում է պողոճը (որդը) զնում մաշկի վրայի բաց տեղի՝ վերքի վրա: Աստված էդ տեսնելով մտածում է, որ դրանից մեծ պատիժ չի լինի: Այդ նույն ժամանակ սատանան գնում է աստծու մոտ: Աստված սատանային ասում է. էսքան պատիժ ավելցի Հոփ Երանին, դարձյալ ինքն ինձ մեղա եկավ: Սատանան էստեղ աստծու կողմից անիծվում է. — Աշխարի էրեսին քեզ ոչ բերքի, ոչ ապրուստ ինի: Ըստեղ միհինգ (= հիմա) յեր կացավ աստծոք Գաբրիել հրեշտակին զրկեց, որ քինա Հոփ Երանին ասե՛ քինա քոն իլ (= գնա քնիր): Որ քինաց ասաց Գաբրիելը, էկավ աստծո մոտ, ասաց. Տէր, ասածդ բրալ եմ: Աստված ասում ա Գաբրիել հրեշտակին, թե նրա 40 հարսըն ու 40 տղան իրան երախայովը սաղացրա բեր իրենց տուն: էդ շանքե կարելան ետը աստծու հուշան ու հավատը, սերը երանի (= փառք) տալով անունն էլ մնացել է Հոփ Երանի: Աստված պղտճներէն խըչկընքեց, մեկը մղրաճանձ դառավ, մեկն էլ բրամա (շերամ): Մղրաճանձը և բրաման Հոփ Երանին ջանան կերած պղտճնին էին: Դրանա միներ ինչ մարդու կծալիս ա ըլել՝ մարդը փշացալ ա (= մեռել է): Քրիստոսը մտածալ ա, թա էդ ընցի՛ց ա, որ դա աղու (= թույն) ունի. մեկը փռնալ ա (= բռնել է) մի հատ մեղու բոումը, բաց է արել տեսել, որ ինքը՝ ճանձը ճակտան հետ շամ ա (մոմ) շինել, պատրիք ա ըրալ ուրան և Քրիստոսը ասում ա՝ էս քու գաղտնիքդ շիմացա. ասում ա՝ դէ որ էդպես ա՝ դու կծես, դու ստակես:

797. Հ Ա Ր Ե Ք Ն Ո Ւ Ս Ա Ր Ե Ք Ր

Հետեւելով Սողոմոնն Իմաստունի քարոզներին՝ մարդիկ թողնում են վար ու ցանքը և սկսում են ճգնել լեռներում: Տեսնելով, որ դրանից ոչ մի օգուտ չկա, Աստված հրամայում է Հաբեթին ու Սաբեթին զբաղվել երաժշտությամբ: Հաբեթը վերցնում է զուռնան, իսկ Սաբեթն էլ նաղարան, բարձրանում են մի սարի գագաթ և սկսում են նվագել: Նրանց նվագը

դուր է գալիս մարդկանց և մարդիկ թողնելով ճգնավորությունը, սարերից իջնում են աշխարհ:

798. Մ Ա Ք ՈՒ Մ Ա Ղ Ա

Մաթոս աղեն 999 տարի ապրավ. էն խըղար (այնքան) անկուշտ էր, օր խնդրեց աստծուց ուրին էլ ումր (կյանք) իտեր (տար): Աստված լե հրեշտակին ըսեց. Գնա Մաթոսին ըսե, թող դուր ձեռք զարկե վըր եղան պառեկին (մեջքին), ինչխըղար օր մաղ հրեկավ ձեռաց տակ, էնխըղար (այնքան) տարի լե ումր կիտամ ուրեն: Մաթոս աղան եր հրեշտակից լսեց աստծու հրամանը, զփոր թալեց վըր եղան, հրեշտակ լե ինաղ էրեց (հակառակվեց) զհոգին առավ:

799. ՈՒՌՆԱՅԻ ԵՂՔԱՅՐՆԵՐԸ

Ա

Մեռաւ Ուռնայ և մնաց երկու որդի և արտ մի իւրեանց հայրենի և յամէն տարի կու ցանէին և ի կալնի կէս կու առնէին և՛ տուն մի էր իւրեանց միջնակով՝ զկէսն ի մէկի դիհն կու ընուին, զկէսն ի մէկ. երփ կու տանէին, նայ փոքր եղբայրն թի մի երկուս ի չիր բաժնէն կու առնուր, ի մեծ եղբօրն ի դիհն կու ընուր, թէ իմ եղբայրն տղայոց տէր է և շատ խարճ ունի. թող նորա աւելի լինի: Նոյնպէս մեծ եղբայրն կու ընուր, թէ իմ եղբայրն հարսանիք պիտի արնէ, որ իրենն մատաթ լինի: Եւ զտանն դուռն փակեցին. և յորժամ կերթային, որ հաց հանէին, դուռն շէր ի բացվիլ. և տեսին, զի լցվեց էր և դռանն էր առներ. և ձայն ընկաւ ի քաղաքն և ժողովեցան քահանայք և իշխանքն և իմացեալ զպատճառն և փառս ետուն աստուծոյ:

Բ

Ուռնայի երկու որդիները բաժանվում են. մեծը ամուսնացած է լինում, փոքրը՝ ազապ (ամուրի). հալալ բաժանում են մալը (ուսնեցվածքը) և կալի մեջ դիզած ցորենի շեղչը: Բաժանման առաջին զիշերը մեծ եղբայրը մտածում է, թե փոքր եղբայրս ազապ է, պիտի սլակվի, ծախսեր անի, նրան ցորեն տանեմ, ու ծածուկ իր շեղչից ցորեն է տանում լցնում եղբոր բաժնի վրա: Փոքր եղբայրն էլ մտածում է, թե եղբայրս ընտանիք ունի, կարիք շատ ունի, ու ինքն էլ է ցորեն տանում:

Երկուսի տարած ժամանակ էլ ցորենը թափվում է երկնքի վրա. առավոտը վեր են կենում և երկուսն էլ նկատում են, որ իրենց շեղջից բան պակաս չէ:

Աստուծո հրամանով ցորենը դառնում է աստղ ի տես մարդկանց, որ իրար սիրեն, օգնեն, և Քրիստոս երկրորդ անգամ գալուս այնտեղ պիտի իր աթոռը դնե ու դատաստան անե:

800. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆՆ ՈՒ ՔՐԻՍՏՈՍ

Ա.

Մայրան Աստվածածինը մըն հետ ըղանձատ ա օտում. Քրիստոս ալ հալում հեն ա ընում խտտեն: Մարդ ալ որ ըղանձատ օտե, կաթնը շատ կըբըղցրանա: Քրիստոս մտնում ա մորը գյուրգը ծեծ օտում, թա. նանե, էս հինչ ըս ըլալ կերած, որ կաթնըդ էսչուքեն քաղցր ա: էն ալ օղում չի դյուղ ասե, թա. Դե յոնջա ըմ կերած: Քրիստոս թա. Դե որ ըտի ա, թող մըն տարե վարին, օխտը տարե հարին:

Մարը փըշմանում ա, որ խաբալ ա, թա. Յոնջա չիմ ըլալ կերած, է՛, ըղանձատ ըմ ըլալ կերած: Թա՛ ալ ընցած ա, հինչ ասալ ըմ, ալ ասալ ըմ:

Հտուր հետե ա, որ յոնջան մըն հետ որ վարում ըս, օխտը տարե հարվում ա:

Բ

Մարիամ Աստվածածինը, Միածին օրդու օխտը տարեկան էղած բենը, ուզացիլ է նարա վարժատուն տալու: Նա իրեն ազգական Եղիսաբեթին կերթա ու նարա կխնդրե, որ իրեն հետ պարապար երթան մանուկ Հիսուսին վարժատուն տալու: Եղիսաբեթը ադ օրը խայիլ չի ըլա սուրբ Մարիամի ասածին ու կասե. Ես ասօր չիմ կրնամ գալու, հարկավոր կար ունիմ անելու տեչին: Սուրբ Աստվածածնի սիրտը կելլե ու կասե. Քուկդ կարը մուկերը թո կտրտին: Տիրամարը ասիլեն վերջը կելլե մեյնակ կերթա ինքը, իրեն օրթուն վարժատուն կուտա:

801. ՔՐԻՍՏՈՍ

Ա.

Մի անգամ դաշտով անցնելիս Քրիստոսը հանդիպում է երեք մարդու: Առաջինի համար նա քարերից մի ամբողջ հոտ է ստեղծում. երկրոր-

դի համար՝ դաշտը վեր է ածում խաղողի այգու. երրորդին տալիս է մի գեղեցիկ ու բարի կին:

Ժամանակ անց, փորձելու համար իր բարեբարջայններին, Քրիստոսը հերթով հյուր է գնում նրանց մոտ: Առաջին երկուսը շատ անհյուրընկալ են գտնվում: Քրիստոսը նրանց պատժելու համար, մեկին իր հոտի հետ քար է դարձնում, իսկ մյուսի այգին՝ անտառ, իրեն էլ՝ արջ: Երբ Քրիստոսը գնում է երրորդի մոտ, սա կնոջ հետ մեծ սիրով ընդունում են հյուրին և շնայած իրենց ծանր պայմաններին, պահում ու պատվում են նրան:

Այդ հյուրասիրության դիմաց Քրիստոսը կենդանացնում է տանտիրոջ մեռած որդուն, մորթված եղան ոսկորներինց նորից եղ է ստեղծում, ոսկի է դարձնում այն ջուրը, որով վրացել էին իր ոտներն ու ձեռները:

Թ

Հայոց Աբգար թագավորը պիրալ ա ուրան ճոխտ աշքերը այուս օնել տըվալ, թա որ տյուզ տիվան անն՝ հարուստն ան քյասիբը, բեազն ան ըրըհաթը ճոկե ոչ: Քրիստոս աշխարհք շոռ կյալիս վախալը թա. «Թա եկ քիևիմ մըն փորձիմ հունց ա շար կտրում»: Կյալիս ա մըն պըռավու դոնաղ ընգնում: Քըշըհանը հղե ընգնելիս տեղը, էդ պըռավեն մըն վերթն ա ընում, խաշակնքում ա, կովը թողում ա, վաղ տալիս ընգնում ճորուն տակը: Ետան եր ա օնում, որ քիևի. պառավը հարշանք հայ-հայ ա անում, թա. իմ վերթն ա, ըշտեղ ես տանում: Քրիստոս եշում չի, թա. Քու կվենն ա, եր կալ տար քցի կվեդ տակը, խե ա ճորուս ետան կյալիս: Ճոխտն ալ քիևում ըն Աբգար թագավորեն կոշտը էենգատ: Պառավն ասում ա. Տեր, մուք կենգատ օնիք, էս մարթս եկալ ա իմ տանս զնաղ ընգալ, մհենկ իմ վերթս եր ա կալած, քցած ուրան ճորուն տակը, տանում, թա՝ իմ ճորունն ա: Քրիստոս ասում ա,—Իմն ա, որ ընդրանը ընի, կըվեն տակեն կկենա, ճորուս ետան կյալ չի: Թագավորը միտք ա անում, ալ խոսում չի: Քրիստոս ասում ա. Ես ճանապարհորդ ըմ, խե չիս մեր կենգատը կտրում: Թագավորն ասում ա. Մըն օրիշ պեն կա, ընտրա ըմ մետք անում, ծեղանից առաջ մըն կնգատավոր եկալ ա ասալ թա. «Ծավեն դրազեն կյարի ըմ վարած, ծըկները տյուս ըն կյալիս օման քիշեր օտում: Քրիստոս թա,—Պա ծուկը—կյարի՞: Թագավորը թա,—Պա ճորեն վե՞րթ: Քրիստոս խաշակընքում ա, վերթը մորը տակն ա ընկնում, մարն ալ եր ա օնում: Մըն ալ խաշակնքում ա, թագավորեն աշքերը սըղանում ըն, ինքն ալ անհայտանում ա:

Արգար թագավորը թա՛ Երանի քեզ, այ պառավ, էն Քրիստոս ըլալ, տու տեսիլ ըս, կըզափուն, որ ես հիմարո՞ւն ըմ ըրալ, աչքերս հանալ, ընտուր տեսութունան զրկվալ:

Գ

Երեխա ժամանակ Քրիստոսին տվել են ներկարարի մոտ աշակերտության: Մի օր վարպետը տեղ զնալիս, թե է հանձնում Քրիստոսին ու պատվիրում, որ մինչև վերագառնալը ներկի-պատրաստի, որպեսզի թեղը հանձնեն տիրոջը: Աշակերտը ներկում է թելը: Գալիս է վարպետը, գալիս է և թելի տերը: Սա շատ զարմանում է, երբ տեսնում է, որ թելերը իր ասած գույներով չեն ներկված: Վարպետը բարկանում է աշակերտի վրա և ուզում է ձեծել, բայց նա փախչում է դուրս: Վարպետը բարկությունից տոփանը քցում է նրա ետևից, որը քարին դիպչելով՝ երկու կտոր է լինում և իսկույն ընկած տեղից երկու ծառ են բուսնում: Վարպետի բարկությունը իջնելուց հետո, աշակերտը իր սխալն ուղղելու համար, նորից գալիս է ու նրա ներկայությունը, նույն կարասից ամեն անգամ տարբեր գույնի թել է հանում: Տեսնելով այս հրաշքը՝ վարպետն ասում է. ես չեմ կարող ինձանից հազար անգամ բարձր վարպետին աշակերտ պահել ինձ մոտ, և արձակում է հրաշագործ աշակերտին:

Կ

Քրիստոս քեցալ ա մըն ներկարարու գունելուդ արալ: Մըն հետ ըրուգունը որ զանգը տվալ ըն, ուստան քեցալ ա ժամ, Քրիստոսեն ալ ասալ՝ թիլը լրվանա, թակե, թակե գոչանը ուրան կյալը: Գոչանը ժրմբտեղա կյալը, Քրիստոս լրվանում ա, տանում նի, տալիս կըրասեն մաշը, կըրըսխառնավ խառնում: Ուստան կյալիս ա թա՛ պա հինչ ըս ըրալ թիլը: Թա՛ տարալ ըմ նի տվալ կըրասեն մաշը: Կըզնըվում ա, քինում կըրըսխառնին եր օնում, հտան ընգնում, քմական որ պահ ա տալիս, քինում ա վեղումը զարիս ընում. Քրիստոս խաշակնքում ա, կըրըսխառնին կընանչում ա: Ուստան վաշ-վաշ ընելավ քինում ա, թա՛ թիլս խարաք ա տեռալ, որ կըրասան տյուս տա, տեսնում ա, որ թիլերը օման ալ ուրան օղածը ըռանգավը ներկված ըն՝ կյարմուրը ճոկ, տեղենը ճոկ, կանաչը ճոկ: Ուստան կլխու ա ընգնում, որ էն Քրիստոս ըլալ: Թա՛ ես մեղա աստծու, էն Քրիստոս ըլալ, ես ճընընչեցալ չիմ: Մըն կըլխեն ա թխում, մըն ժընգանը, ալ ըշտե՞ղ, պենըն պենան ընցած ա ընում, ալ Քրիստոս ա՞ ետ տըռնալու:

b

Քրիստոսը պոյաճում՝ (ներկարար) քով աշկերտ կը մտնի: Ուստան դաստամ թել կուտա կօր ունգ-ոսնգ (գույնզգույն) ներկե: Ասիկ (սա) վերցնե կու բիտտուն (բոլոր) մե կարասմ՝ լըլե կը: Ուստան օր տեսնի կը՝ կառնե փատմ՝ գըյնի հետևը: Քրիստոս փախչի կը, ասիկ փատը հետևեն ցկե կը, օսահաթ (նույն պահին) փատը ընկած տեղը ծառ կը կտոփ: Ուստան գուգա հանե կը թելը, կաշե օր անմենքը մե ոսնգմ (գույն) ներկըվեր է, գարմանա մնա կը:

Ներկարարի մտտից գուրս գալուց հետո, Քրիստոսը աշակերտ է մըտնում հյուանի մտտ: Մի անգամ վարպետը գերանի շափը տալիս է նրան և պատվիրում է, որ նշան արած տեղից կտրի: Քրիստոսը երկու թգաշափ կարճ է կտրում: Երբ վարպետը գերանը ուզում է տեղը դնել, տեսնում է, որ շափից կարճ է կտրած, սկսում է բարկանալ աշակերտի վրա: Աշակերտը, տեսնելով վարպետի բարկությունը, գերանի ծայրից քաշում է և մեղքամոմի նման երկարացնելով՝ տեղն է դնում: Վարպետը տեսնելով այս հրաշքը, քաղցրությամբ արձակում է իր հրաշագործ աշակերտին:

b

Ներկարարեն կշտան Քրիստոս քինում ա դուրզարու մտտ. դյուպարեն մըն ժուկ ծառայում ա: Մըն հետ սրահ ըն ըլալ շինում. ուստան քրուգունը ժամու վախտ մըն կերան ա նշանց տալիս, երան խազում, թա՛րստեղան կտրե, ալ օրիշ պեն շիս անել: Քրիստոս գիդալով ըստեն ասած տեղը թողում ա, կարճ կտրում, հանց անում, որ հրանե ոչ. դե ալլըհան ուրան ծեռքովն ա ընցնուր: Ուստան ժըմըտեղան կյալիս ա տեսնում, որ ուրան ասած տեղան թողած ա, հանց կտրած, որ ալ ամալ կիվող շի: Կզնվում ա թա. Հիմար, ես ըստեղաս ըմ ըլալ ասած, որ կտրալ ըս կըրճըքա՞ր: Թա—Դե ուստա, հի՞նչ կան որ, կարուղըք ըրգընցնիք, մեր ձեռքեն շի՞, համ մըն խրեզ ծիք կտաք: Ուստան ծըծաղում ա, ուրան մաշին ասում՝ «էս աննի հիմար ա, մահլըմ փաղը ծիք տալով կըրգընանա՞»: Քրիստոս թա՛ Ուստա, տու ձեռքդ տեղադ երա, հարե կերանեն, ես քաշիմ, ըրգընանա: Ուստան Քրիստոսեն հիմարու տեղ տինիլավ, ձեռքերը երա ա հարում, Քրիստոս ձեռքը քցում ա, ծիք տալիս, ըրգընցնում, տանում ուրան տեղը ոննը անում. որ պրծնում ա, աներևութ ա տեռնում:

Ուստան մնալիս ա ախ քըշիլիս թա՛ պա էն Քրիստոս ըլալ, ես ճընընչեցալ շիմ: Շատ ա փըշմանում, համա դե հի՞նչ կարուղ ըլալ անե:

Ը

Երբ Քրիստոսը անցնում է ճանապարհով, բոլորը գնում են նրան տեսնելու, բացի ջուլհակից, որն ասում է. «Այս էլ վերջացնեմ՝ հետո, այս էլ՝ հետո», մինչև որ Քրիստոսը բոլորովին հեռանում, գնում է: Տեսնելով, որ ամեն կարգի արհեստավորներ եկել են իրեն տեսնելու, բացի ջուլհակից, Քրիստոսն ասում է. Ինչքան աշխատես, կուշտ շուտես:

Ք

Մերունու կերպարանքով Հիսուսը ուղում է հյուր լինել մի աղքատ մարդու տանը, բայց խստասիրտ տանտերը չի ընդունում նրան: Տանտիրոջ կինը ամուսնուց թարուն նրան տեղ է տալիս մսուրում և մի քիչ հաց ու ջուր է դնում առջր: Կես գիշերին տանտերն սկսում է տանջվել փորացավից: Կինը օգնություն է խնդրում ծերունուց: Քրիստոսն ասում է. Գնա՛, աղնիվ կին, ամուսինդ առողջ է: Կինը գնում տեսնում է, որ ամուսինը առողջացել է: Վերադառնում է, որ շնորհակալություն հայտնի հյուրին, բայց ծերունին արդեն հեռացած է լինում: Մարդ ու կին նոր իմանում են, որ իրենց հյուրը Քրիստոսն է եղել:

Ժ

Քրիստոսը աղքատի կերպարանքով կերթա տուն մը հյուրընկալություն կը խնդրե: Կինը կը մերժե, էրիկը կըսե որ ներս առնեն. կովուն մսուրը անկողինը կը ձգեն. ուտելու համար խոռ պնակով մը թթու թան, գարիի հաց կուտան, կուճուկ դգալով մը: Քրիստոսը կուտե, կպառկի:

Կես գիշերուն տնեցիներուն հարսը ծանր խոցատուկի մը կըռնվի, ճարհատ՝ կըսեն որ աղքատ մարդուն դիմենք, նայինք դեղ մը գիտե: Կդիմեն: Այս աղօթքը կըսե ու խոցատուկը կդադրի:

Քրիստեսս տերս հուր էր,
 Օթեվանքը մսուր էր,
 Խոռ պնակիկ,
 Թթու թանիկ,
 Կուճու դգալիկ,
 Թունջի կտիկ,
 Տուր (այսինչին) բժշկություն:

ԺԱ

Քրիստոսը անցնում էր մի աղքատիկ գյուղով: Գյուղացիներից մեկը հրավիրում է նրան իր տունը, մի պուտ (կոտրված) խան (ցորեն չափելու աման) դնում՝ վրան նստելու և մի պոչիկ (պոչը կոտրված) գդալ գցելով՝ թթու թանի մեջ՝ առաջարկում է ուտել: Քրիստոսը սիրով ընդունում է այդ աղքատիկ, բայց սրտանց հյուրասիրությունը: Գիշերը, երբ տեսնում է, որ տանտիրոջ հրեխան տանջվում է փորացավից, ասում է հետևյալ աղոթքը և աներևութանում.

Ինքը սուրբ
Տեղը մսուրք,
Թթու թան,
Պոչիկ գդալ,
Պուտ խան.
Ով սուրբ Աստվածածին,
Դու կտրես սրա սանջուն:

ԺԲ

Քրիստոս օր տասանորդ ժողվեր կը, շատերը լավ տղոցն ու աղջիկներուն պահեին կը, օր ատոնցեն տասանորդ շտան: Օր ժողվեց պրծավ, տեսավ օր բիտտուն (բոլորը) դարձրվորածներ (այլանդակներ) են, հասկըցավ թը բանը հուր տեղն է, լավերը պահեի են, դարձավ ըսաց. Ալ չկա՞: Ըսին. Չէ՛, չիք: Թը կա, չիք դառնա, — ըսաց Քրիստոս: Օսահաթ (նույն պահին) ատ պահվրտածները չիք դառան, աներևութացան:

Տեյմ՝ օր հիմի ա ատոնը կան, կուտեն խմեն, աճին բազմանան կրեփ օր ա սրտելն ուղե, մարդոց էրեփն կը:

ԺԳ

Քրիստոս երեխաներից տասանորդ (հարկ) էր հավաքում:
Մի կին, որ տաս որդի ուներ, մի քանիսը թաքցնում է, որ չվճարի:
Քրիստոս գալիս է այս կնոջ մոտ. սա ցույց է տալիս իր երեխաններին:

Քրիստոսը հարցնում է. էլ որդիք չունե՞ս:

— Չէ՛, — պատասխանում է կինը:

Քրիստոսը լուռ հեռանում է:

Կինը գնում, բաց է անում պահարանը, որտեղ թաքցրել էր իր երեխաներին, սակայն ոչ մեկին այնտեղ չի գտնում. բոլորը դարձել էին Չաչանք (քաջքեր = բարի ոգիներ):

ՃԳ

Մի քահանա ունենում է քառասուն զավակ. քսանը տղա, քսանը աղջիկ: Լսելով, որ Քրիստոսը պիտի այցելի իրեն և մտածելով, որ նա կարող է նախատել շատ զավակներ ունենալու համար, նրանցից քսանին (տղա ու աղջիկ) թաքցնում է անկողնու մեջ: Քրիստոսը հարցնում է. Բոլորը սրա՞նք են: Այո, ասում է քահանան: է ուրեմն ներկաները թող երևելի մնան, իսկ նրանք որ պահված են՝ թող աներևույթ դառնան: Անկողնու մեջ մի վայնասուն է սկսվում: Եվ քահանայի թաքնված զավակներն աներևութանալով սկսում են բազմանալ: Որպեսզի դրանք չթշնամանան և մարդկանց վնաս չտան, նրանց կոչում են Մեզանից լավեր (Քրդ մեզ աղեկներ):

ՃԵ

Երբ Քրիստոսի մայրն ու մորաքույրը տիրոջ գերեզմանի վրա գլուխները կախած ողբում էին իրենց մեծ կորուստը, սատանաները (որ այդ ժամանակ մարդկանց մեջ էին ապրում և տեսանելի էին) ցանկանալով սգավորների ուշադրությունը ուրիշ բանի հրավիրել, պարկերի մեջ պղնձե ամաններ լցնելով, սկսում են թրխթրխեցնել: Աստվածածինը հետ է նայում և տեսնելով սատանաներին, ասում է. «Աներևույթք լինեք»: Այդ օրվանից էլ նրանք այլևս չեն երևում մարդկանց:

802. Խ Ի Կ Ա Ր

Ա.

Այրն, զոր գեղջուկը Շնար կոչեն և էր Շունայր, զի խոտէր զամուսնութիւնն, զբազումս ձգեաց զկնի իւր, իսկ այրն զոր գեղջուկը Խիկար անուանեն և էր Խոկայր, զի իւրով իմաստութեամբ՝ հանապաղ խոկմամբ ամենեցուն տայր խրատս և առակօք կրթէր:

Բ

Խիկարի ուսուցիչը մի ամբողջ ամիս աշխատել է նրան սովորեցնել հայերեն այբուբենի առաջին տառը, բայց չի հաջողել: Երբ խեղճ մարդը ասում է ինչպիսին, որ ինքը երբեք այսքան տխմար աշակերտի չի հանդիպել, ինչպիսին նրան պատասխանում է. «Ես այնքան էլ տխմար չեմ, ինչքան դու կարծում ես. եթե չեմ ցանկանում այբուբենի առաջին տառը սովորել, այդ իր պատճառն ունի: Հենց որ այն ճանաչեմ, դու ինձ ստի-

պելու ես սովորել երկրորդը, և հանգիստ չես թողնելու, մինչև բոլոր տա-
ռերը չսովորեմ»:

Գ

Մի օր թագավորը հարցնում է Խիկար Իմաստունին. Այդ ինչի՞ց է, որ
քեզ պես խելոք մարդիկ աղքատ են: Դա նրանից է, որ ծնվելու ժամանակ
մեր աստղը այժմի շոր պողին է ընկել, իսկ քեզ պես թագավոր մարդկանց
աստղն էլ՝ ոչխարի չաղ դմակին: Դրանից է, որ շատ անգետներ հարուստ
են գանձով, իսկ շատ գիտուններ էլ կարոտ են հացի:

803. Լ ՈՒ Մ Ա Ն

Ա

Աղեքսանդր Մակեդոնացին կուպր է լցնում ծովի երեւոյն և կրակ տա-
լիս, որպեսզի ձկներն ստիպված լինեն հպատակվել իշեն և հարկ վճա-
րեն: Եվ ձկներն, իբրև հարկ, մի կտոր խմոր են տալիս, ասելով որ զգուշու-
թյամբ եփի և ուտի: Աղեքսանդրը այդ խմորը հանձնում է մի հացթուխի,
պատվիրելով, որ մեծ զգուշությամբ եփի: Չնայած հացթուխի զգուշու-
թյանը, խմորը վառվում է: Հացթուխը գլուխը կորցրած, վառված հացը
տալիս է մի աղքատ ծերունու և ինքը մի ուրիշ խմորից հաց թխելով ներ-
կայացնում է Աղեքսանդրին: Երբ աղքատն ուտում է վառված հացը, հան-
կարձ երիտասարդանում է և սկսում է հասկանալ թռչունների, ծառերի,
ծաղիկների լեզուն: Նա դառնում է բժիշկների բժիշկ՝ նշանավոր Լոխման
հեքիմը:

Բ

Վախթովմ թագավորին մեկը գուզե կ'օր ջրերու միջի ջանավարներեն
ա խարճ առնե: Բերե ձեթ լրե կը ծովերուն էրեսն ու կրակ կուտա կը:
Ջրին միջի ձկները, գազանները կրակին շէն դիմանա, գելեն ջրին էրեսը,
թագավորին կըսեն կը թը՝ մեղքը շե՞նք, օր բոբոլական կրակը ցկեր մեղի
վառես կը: Անա կըսե կը թը՝ բերեք խարճ տվեք, ձեզի վնասմ ա շտամ:
Ատոնք բերեն աս թագավորին մե պղտլի բանմ կուտան ու կըսեն կը թը՝
խմորի հետ շաղվե, լավմ էփե ու կե՝ քեզի հերիք է: Թագավորը կառնե
ատ պղտրլի բանը, կուտա կը ֆոնչուն, օր լսածին պես խմորին մեջ շաղ-
վե, լավմ էփե բերե իրեն, համա կըսե կը թը՝ թակար վառեք էս՝ գլոխտ
դարնել կուտամ:

Յոնջին կաննե, գողողալեն շաղվե, բուլուճըմ կը շինե, ցկե կը ֆուռը: է շիտես օր շարը գողողած բանին գլխուն կայնած է, աս բուլուճը վառի, մոխիր կտոի կը: Յոնջին բանա ֆուռը, կաշե կ'օր բուլուճը մոխիր է կտոնե, դողը գըչիի սիրտը, հըմը աս սըհաթին մե ախքատմ ձեռքը էրկընցընե, կտորմ' հաց գուզե կը: Յոնջին հանե կը աս բուլուճն ու՝ պարտկելու հմար կուտա կը ախքատին, ու մե ուրիշմ շինե կը թաքավորի հմար: Աղքատը օխթը օր հաց կերած շիլի, հարամու պես ցկե կը բերանը աս բուլուճը ու կուկ կուտա, մե մա քիշմ կերթա, կաշե օր ծառները, խոտերը, ծաղիկները բիտառուն խոսին կը. անմեքը կըսեն կը թը՝ ես աս ցավի գեղն եմ, ես ան յարայի մեհհլամն եմ: Ծո, աս լավ էղավ, կըսե կը աղքատը. հեքիմութենեն ա լավ բան, ինչի՞ հեքիմութեն շեմ էնե՞ օր: Արթըղ պաշլա է կը հեքիմութենը. ինչ հիվնդի օր կերթա՝ ատաթ չէ օր չլավցնե: Ատոր անունը սազ աշխարքը բունե կը, ու բիտառուն հիվոնդները լոխմանի կըսեն, վառին կը:

Գ

Մե հիվանտըմ լոխման հեքիմին քովը գուքա, օր դեղ էնե: Լոխմանը նամդին կաշե, կըսե. Դուն անպես մարագմ ունիս, օր լավցընելու իլլաճ չըկա: Մարթը ումուտը կըռոած՝ գելլե քախկեն կերթա, օր գըլխն անե կորցըլի: Գեղըմ կը հասնի, կաշե օր օշխըրները բերեր են կըթելու: Մե սե օշխարըմ կնիկմարթը կըկըթե. գործըմ փեյտահ գըլլի՝ կաթը քուղով թողնե կերթա: Մե սե օցըմ գուքա, աս կաթը կը խմե, հըմը սիրտը շի վերցընե, քիշըմ էտե փըսխե կը քուղին մեշը: Աս մարթը կըսե. Ան օր օլումս հասեր է՝ իտի կաթը կը խըմեմ, օցին փըսխածն է, աղուլի գըլլի, մե անքամեն կը պըրծընում: Խըմե կը, կաշե օր քիշըմ թեթեցավ, կենա կը խըմե—ավելի լավին կը դառնա: Հա պըրե, տե պըրե՝ աս մարթը կաշե օր հա՝ լավցավ: Գելլե սաղ-սալամաթ իրեն քաղաքը գուքա: Կերթա լոխմանին քովը. Դուն չըսի՞ր աս մարագիտ իլլաճ չկա. հըսը ես ի՞նչըղ լավցա: Լոխմանը կըսե. Ես օր ըսի «իլլաճ չըկա», անոր համար էր, օր գեղը չէյի կըրնա ճարել. ես ո՞ւրտեղ սե օշխար գըտնեյի, անոր կաթը սե օցին խըմցընեյի, օցը փըսխեցնեյի, փըսխածը քեզի խըմցնեյի, օր լավնայիր: Քու քախտա է, օր պատահեր ես ատպես բանի ու ազատվեր ես:

Դ

Լոխմանին էրկու աշկերտ ուներ. մեկի անունն էր Փայլատին, մեկալինը՝ Ալֆատին: Ատոնց մե բանմ չէր սորվեցնե, հըմը ատոնք շատ սա-

տանա էին, մե պղտի ծակմ էին էրե, ու անտից կաշեին թը ինչդ դեղ կենե հիվընդներուն:

Մե օրմ ա մե հիվանդմ բերեն կը. Լոխմանին ասոր գլխուն խուփը վերցնե, կաշե օր մե գլանա ճիճում կպեր է ուղեղին: Լոխմանին մոլըրի կը թը՝ ինչդ վերցնե ճիճուն, թե քաշե հանե, ան ա ուղեղը կը քաշե՝ մարդը մեռնի կը: Աշկերտներն օր ծակեն կաշեն, ալ շեն համբերե, ճվան կը թը՝ ճաղըմ տաքցու մեջքին դի՝ ճանկերը բանա կը, ու իրենք թողնեն փախշեն կը: Մեկը կերթա Ֆրանգստան, մեկալը՝ Ինկլիդ:

b

Մե հիվանդըմ գուքա Լոխմանին քովը դեղ էնելու: Լոխմանը կըսե. Ես վախըթ չունիմ. գընա ֆիլան գեղը, աշկերտըս անտեղ է. անիկ քեզի կըլլավցնե. հըմը ճամփուն հում սոխ ուտելով կերթաս: Ասպես կըսե, օր աշկերտին փորցե, թը լավ սորվե՞ր է: Մարթը սոխ ուտելով կերթա, աշկերտին գըտնի կը, կըսե. Իսպես, իսպես բան, հեքիմ ուստատ ինձի քու քովըս զըրկեց օր լավցընես: Ուտելիքի՞ փահրեղի ի՞նչ պատվեր արվեց, հարցընե կը աշկերտը: Հեչ, ըսաց հում սոխ ուտելով կերթաս, ես ա անպես էրի:— Կալ, կըսե աշկերտը, հիմի կենա ետ դառցի, հըմը ճամփուն տալմա էփած սոխ կե: Աս հիվանդը էփած սոխ ուտելով կերթա, կաշե օր քանի կերթա՝ անքան լավին կը դառնա, անպես օր տեյօր իրեն քաղաքը գուքա՝ թամամ լավնա կը: Կերթա Լոխմանին կը պատմե: Լոխմանը կաշե օր աշկերտը իրեն ուզածին պես սորվեր է:

2.

Լոխմանը շահմար օձի մսից կերած լինելով, շատ լավ հասկանում էր ծաղիկների լեզուն: Նա մի անգամ իր աշակերտների հետ ծաղիկներ է ժողովելիս լինում: Աշակերտներից մեկը, որը ձևացնում էր, թե ինքը ոչինչ չի հասկանում, վերցնում է մի ծաղիկ: Լոխմանը, որ շէր ուզում աշակերտներին բան սովորեցնել, միակ գիտունը մնալու ցանկություն ունի, գլխի է ընկնում, որ աշակերտը արդեն բավական բան սովորել է, հարվածում և սպանում է նրան:

է

Երբ Լոխմանը ժամանել է Թիֆլիս քաղաքը և ցանկացել է գնալ շուկա, մի երկար շարք լիքը բարձած սալեր փակել են նրա ճանապարհը: Լոխմանի հարցին, թե սալերին ի՞նչ է բարձած, պատասխանել են՝ Չուկ:

«Այդ դեպքում այստեղ շատ դործ կլինի» — ասել է նա: Այդպես զրուցելով նա ծովել է մի ուրիշ փողոց: Բայց այստեղ էլ նրա ճանապարհը կտրել է սալերի մի ուրիշ անվերջ շարք, լիքը բարձած ռետինե խողովակներ: Լորմանը հարցրել է. Այս խողովակների մեջ ի՞նչ կա: Նրան պատասխանել են՝ Գինի: — Այդ դեպքում այստեղ մնալն ավելորդ է: Քանի որ այդպիսի լավ դեղ կա, այն էլ չամբողջացնի առատ, ապա բժշկության կարիքը այստեղ ոչ ոք չի դգա: Եվ այս ասելով տխուր դեմքով նա հեռացել է այդ քաղաքից:

Ը

Լոխմանը աշկերտին հետը ճամբորթութեն կենն, օր իրեն արհեստովը պարապի: Մե անքամըմ գուքան Ծորակալ, արտիմ քանարը նըստին կը հանքչելու: Կաշեն օր գերընտվորները նըստին կը ցորեկհացի: Մածունը բըրթին կուտեն, արեբըկին ակը շարան-շարան պառկին կը քընելու: Լոխմանը աշկերտին կըսե. է, օղուլ, աստեղեն ալ շէրթանք, մեզի լավ գործ գըլի. աս մարթիքն օր բըրտընած-բըրտընած մածունը կերան ու արեբըկին ակը պառկեցան՝ քյուլի կը հիվընտնան: Խեյլըմ վախըթ կանցնի, գերընտվորները հանքչին կը, վեր գելեն, որը գերընտին կառնե, որը փոցխը, որը էզանը, գործի կը կըպչին: Անպես կը բանին օր բըրտինքը գելլե, էրեսներեն կը վազզե: Լոխմանը աշկերտին կըսե. Քալե, օղուլ, քալե էրթանք: Աստեղ մեզի ալ գործ չըմընաց. աս մարթիքը հիվընտնալ ա գիտեն, լավնալ ա:

Գելլեն գուքան Թիֆլիզ: Լոխմանը կաշե օր բթոցներով՝ բեռներով ձուկ է օր կը բերեն, խանութներուն առաջը լիքը ձուկ առնող է: Աշկերտին կըսե. Աստեղ օր ասըլ մեր տեղն է. ասքան ձուկ ուտելեն էտե շատ հիվընտցողներ գըլին՝ մընանք, լավ գործ կունենանք: Գելլեն քաղաքը պըտըրավին կը: Լոխմանը կաշե օր անդիեն ըոոմպիներով գինի է օր գուքա, մարթիքը թափին կը սեկերուն վըրա, թյունկիներով գինի է օր կառնեն տանին կը: Լոխմանը կըսե աշկերտին. էրթանք օղուլ. աստեղ ա մեզի գործ չը մնաց. աս մարթիքը հիվընտցող չեն. գեղն իրենց քովն է:

Թ

Լոխմանին արթը ծերացեր էր, գիտեր օր թեզմ պաի մեռնի, գնաց սարեր ընկավ, ծաղիկներ, խոտեր քաղեց, բերեց դեղ շինեց, տվեց իրեն աշկերտին ու բաց, թը եփ օր ես հոգու հետ գլլիմ, լից բերանս, օր գյան-ձընամ: էղավ օր Լոխմանին հիվընդցավ, գողինք ընկավ: Աշկերտը քովը

կայներ էր՝ դեղը ձեռքը: Եփ օր Լոխմանին հոգու հետ էղավ՝ աշկերտը էրավ թը դեղը բերանը լլե՝ սատանան գարկեց ձեռքին՝ թափեց գեղը: Աշկերտը շատ կսկծաց, հըմը ի՞նչ էնե, ուստան բան չէր խրատ տվէ, օր ինքը նորեն դեղ շինեք, ուստին սաղցներ: Տեյ մ՝ օր հիմա ա Լոխմանին նա սաղ է, նա մեռած ճվա կը՝ «Լից գա, լից գա»:

804. Տ Ո Ր Ք Ա Ն Պ Ե Ղ

Ջայր խոժոռագեղ և բարձր և կոպտարանձն և տափակաքիթ, խորակն և դժնահայեաց, ի գաւակէ Պասքամայ, ի Հայկա թոռնէ, Տուրք անոն կոչեցեալ, որ վասն առաւել ժահագիմութեանն ձայնէին Անգեղեայ, վիթխարի հասակաւ և ուժով...

...Երգէին նմա բուն հարկանել զորձաբար վիմաց ձեռօք, ուր ոչ գոյր գեղութիւն, և ճեղքել ըստ կամաց մեծ և փոքր. և քերել եղնգամբքն և կազմել որպէս տախտակ, և գրել նոյնպէս եղնգամբք իւրովք արժուիս և այլս այսպիսիս:

Եւ յեզեր ծովուն Պոնտոսի դիպեալ նաւաց թշնամեաց՝ դիմէ ի վերայ. և ի խաղալն նոցա ի խորն իբրև ասպարէզս ութ, և սա ոչ ժամանեալ նոցա՝ առնու, ասեն, վէմս բլրածես, և ձգէ զկնի. և ի սաստիկ պատառմանէ ջուրցն ընկղմին նաւք ոչ սակաւք, և ամբարձումն ալեացն, որ ի պատառմանէ ջուրցն, վարէ զմնացեալ նաւն բազում մղոնս:

805. Ա Ր Տ Ա Վ Ա Ձ Կ

Ա

Չրուցեն զամանէ պառաւունք, եթէ արգելեալ կայ յայրի միում, կապեալ երկաթի շղթայիւք. և երկու շունք հանապազ կրծելով զշղթայան՝ ջանայ ելանել և առնել վախճան աշխարհի. այլ ի ձայնէ կռանահարութեան դարբնաց զօրանան, ասեն, կապանքն: Վասն որոյ և առ մերով իսկ ժամանակաւ բազումք ի դարբնաց, զհետ երթալով առասպելին՝ յաւուր միաշաբաթուոյ երիցս կամ չորիցս բախեն զաւլն, զի զօրասցին, ասեն, շղթայքն Արտավազդայ:

Բ

Մուրուսիւն դիւաց խաբեաց զկռապաշտոն Հայոց ի ձեռն քրմացն, որք ասէին, թէ զԱրտաւազդ ոմն վիշապք արգելեալ են կենդանի ի Մասիս

լեանն. և նա ելանե՞լոց է և զաշխարհս ունելոց. և ոմն այլ մտաց ունէր զիշխանութիւն Հայոց. զարհուրեալ հարցանէր զղծայս որում գիաց և զկախարդսն, թէ ե՞րբ լինի Արտավազդայ ելանելն ի կապանացն: Եւ նորա ասեն ցնա. թէ ոչ կամիս զեկանելն նորա ի կապանաց, հրաման տուր ընդ ամենայն աշխարհս դարբնացն, որ ի նաւասարդի օրն ամենայն դարբին կոփէ կռանաւն ի վերայ սալի իւրոյ. և երկաթքն Արտավազդայ անգրէն հաստատի. և կատարեն զնոյն հրաման այժմ ամենայն դարբին, որ ի նաւասարդի կռանաւ հարկանեն զսալն մինչև ցայսօր:

Գ

Մոլորութիւն դիւաց խաբեաց զդիւցապաշտս Հայոց, եթէ զոմն Արտաւազդ անուն արգելեալ իցէ դիւաց, որ ցայժմ կենդանի կայ, և նա ելանելոց է և ունելոց զաշխարհս, և ի սնոտի յոյս կապեալ կան անհաւատք, որպէս և Հրեայք՝ որ ի զուր ակնկալութիւն կապեալ կան, եթէ Գալիթ դալոց է՝ շինել զԵրուսաղէմ և ժողովել զՀրեայս, և անդ թագաւորել նմանոցա:

806. Ե Ի Գ Ա Ր

Ա

Թագաւոր մի կայր Հայոց Արտաւազդ անուն, և ունէր որդի մի խելագար, որոյ անուն էր Շիդար: Եւ եղև յորժամ մեռաւ արքայն Արտաւազդ, հայրն Շիդարայ, ոչ ետ զթագաւորութիւնն իւր Շիդարայ, զի խելագար էր: Վասն որոյ և աշխարհս յիրար դիպաւ, և աւերումն լինէր ոչ սակաւ: Եւ յաւուր միում հեծեալ Շիդարն ի ձի և ետ փող հարկանել, թէ կամիմ թագաւորել. և ել զնաց ընտիր հեծելաւք ի զբաւանս, և ելեալ ի վերայ կամըրջի գետոյ վասն անցանելոյ: Եւ անդէն շարժեալ զնա այսոյն պղծոյ, անկաւ ի գետն և կորեաւ:

Բ

Եւ հեծելագարքն համբաւեցին թէ շաստուածքն Շիդարայ յափշտակեցին զնա և եղին ի սեաւ լեանն, որ է աւագ Մասիս, և անդ կայ շղթայած: Եւ երկու շունք՝ մինն սպիտակ և մինն սեաւ կու լիզեն հանապսղ զշղթայսն Շիդարայ. և ի տարելիցն ի մագն գայ, որ թէ կտրի, նա ելանէ և զաշխարհս անցուցանէ: Վասն որոյ կարգեցին կախարդքն առասպել դիմաւք և թէատրոնօք՝ թէ ի տարեմուտն ի նաւասարդի մեկն ամենայն

գործատր զիր զինչ և իցէ գործն կոփէ երեք անգամ, դարբինն և այլն ամենայն: Զի կապն Շիրգարայ որ ի մեկ մագն եկեալ է ի կտրիլ, դարձեալ հաստատի և ամրանայ, որ ոչ ելնէ և դաշխարս անցուցանէ:

807. Ս Ա Ն Ա Տ Ր ՈՒ Կ

Յաւուրս ձմերայնոյ ճանապարհորդեալ ի Հայս քոյր Աբգարու Աւգէ՛ պատահէ բքոյ ի լերինս Կորդուաց. ցրուեաց զամենեսեան մրրիկն, մինչ ոչ գիտել ընկեր զընկեր՝ ընդ որ վարեցաւ: Իսկ դայեկին նորայ (= Սանատրկոյ) Սանտայ, քեռ Բիրատայ Բագրատունւոյ, կնոջ Խոսրենայ Արծրունւոյ, առեալ զմանուկն, քանզի տղայ էր, եղ ի մէջ ստեանց իւրոց, մնալով ի ներքոյ ձեանն զերիս տիւս և զերիս գիշերս: Զորմէ առասպելաբանեն, եթէ կենդանի իմն նորահրաշ սպիտակ յաստուածոցն առաքեալ՝ պահէր զմանուկն: ...Արդ՝ կոչեցաւ Սանատրուկ, ի դայեկէն զանուանակոչութիւնն առեալ, որպէս թէ տուրք Սանտայ:

808. Ա Ռ Յ ՈՒ Ծ Ա Չ Ե Վ Մ Հ Ե Ր

Սատունը հարեան երկրների հետ կապող ճանապարհին մի առյուծ է լույս ընկնում, որը արգելում է մարդկանց երթեկությունը: Այդ պատճառով թանկություն է ընկնում Սատունում: Տասնհինգ տարեկան Մհերը հակառակ հոր կամքին մեն-մենակ գնում է առյուծին սպանելու: Առյուծն ու Մհերը գոտեմարտի են բռնվում: Մհերը առյուծին երկու կտոր է անում, մի կտորը գնում ճանապարհի մի կողմը, մյուս կտորը՝ մյուս: Այդ օրվանից Մհերին անվանում են Առյուծածն (առյուծին կիսող, ձևող) Մհեր:

Ս Ր Բ Ե Ր Ե Վ Հ Ո Գ Ե Վ Ո Ր Ա Կ Ա Ն Ն Ե Ր

809. Ս ՈՒՐԲ ՍԱՐԳԻՍ

Ա.

Սուրբ Սարգիսը թաթախման գիշերը զինավորված, սպիտակ ձիու վրա նստած շրջում է տնե-տուն, որ տեսնի թե ո՞վ չի պատվում իրեն փողնձով: Ում տունը որ արժանավոր է համարում, Սուրբ Սարգիսը նրա փողնձի մեջն է իր ձին քշում ու հետքեր թողնելով այնտեղ, դուրս թռչում երդկից:

Թ

Մի կին մեռնելուց առաջ ասում է ամուսնուն. *Իմ մեռնելուց հետո, խնդրում եմ, ամուսնանա այն կնոջ հետ, որի դաստակին կհարմարվի իմ ապարանջանը:*

Մեռնում է կինը. մարդը որ կնոջ բազուկին փորձում է, ապարանջանը չի հարմարվում: Մի օր աղջիկը ապարանջանն անց է կացնում ձեռքը: Ապարանջանը հարմարվում է նրա ձեռքին: Հայրը բռնի ուզում է ամուսնանալ աղջկա հետ. աղջիկը դիմադրում է, բայց տեսնելով որ հնար չկա ազատվելու, օգնություն է կանչում Սուրբ Սարգսին: Գալիս է ձիավոր Սուրբ Սարգիսը. աղջիկը վազում ընկնում է նրա գիրկը. սուրբը աղջկանը վերցնում է ձիու գավակը. աղջիկը գրպանից փոխինդ հանելով ցանում է օդի մեջ. Սուրբ Սարգսի փոթորիկը օգնություն է գալիս. փչում է փոխինդը՝ հոր աչքերի մեջ և փախցնելով աղջկան՝ ազատում նրան հոր ձեռքից:

Գ

Դուշման թագավոր մի կելնա վրը Ուտումի թագավորին, շատ նեղ կը լծե գէղի: Ուտումներ լե հայոց թագավորից իմդադ (օգնություն) կուզին: Հայերուց Սարգիս անվոր մարդ մի զուր ասքար (զորք) կառնե կերթա հօգն (օգնություն): Կովու մեջ Սարգիսն ու ուր ասքար շատ քաջություն կենին՝ զուտումներ կազատեն: Ուտումներու թագավոր դարգանդ կը բռնե. Հայ, հայ, կրսե, իդա հմլա քաջ ազգ լե կեղնի՞, դադոնք օր թողինք սաղ մնան՝ օր մե չէ՞ օր մե, մըր գլխուն պատիժ կը դառնան: Կովու մեջ Սարգիսի ասքար հրմեն ջարդվավ, մանցին քառսուն հոգի: Թագավոր կրսե. էդ քառսուն մարդոց քառսուն աղջիկ տվեք. թանպեհ էրեք (պատվիրեցեք) օր գիշերով հարբեցուն՝ սպանեն:

Աղջկաներ հիրկուն օր կեղնիլ, կուտեն կը խմեն հրտ տղեկներուն, կը հարբեցուն: Էն վախտն օր կը քնին՝ հեռսուն ու ին աղջկներ գեռսուն ու ին տղեն լե կսպանին. մենակ մեկ աղջիկ կը նստի Սարգսի գլխու վերև մոր-մոր կիլա. կիլա կիլա՞ գիլ-գիլ արտսունք կը գլորեն թափեն վրը Սարգսի ճակտին, Սարգիս կիմնա:

— Յա,—կրսե,—խեր էղնի. հորին (ինչու) կիլաս:

— Ապա իմա՞լ չի լամ, թագավոր հրամանք է էրի օր ձրլի սպանինք. աչքե տես, զրմեն սպանած ին. լե իմ ձեռք չըռնեց օր ես լե գըրգի սպանենք, հելի, բալթի ճարմ՝ էնենք մըր գլխուն:

Սարգիսն ու աղջիկ ծունկ մը չոքին, զաստված կը կանչին, աստծու

օդորմութիւնով բուք ու քամի կելնա: Սարգիս կը թալե զաղջիկ ուր բող ձիու թարք, զուրանք քաղքի բաղնեն (պարսպից) կը թալեն ցած, ու յա ու յալլա՝ կիզան հայոց աշխարք:

Գ

Երբոր Ուլիանոս թագավերըն ուզեցել ա հայերի հետ կոխիլ տա, Սուրբ Սարգիսը հետը կովել ա: Կովիլու ժրմանակ նա օխտն օր ու գիշեր սոված ա ըլել ու անքուն: Կոխիլը պրծնելուց եղը, նա մի տեղ նստել ա, մնացել միտք անելիս, թե ո՞րտեղից մի կտոր հաց ճարի, սոված սրտի թլկտոցը կտրի: Հենց միտք անելու բճարին (ժամանակ) մնել էն ա տեհել, որ քամին երկնքից բոռալե մի քանի ցորնի հասկ վեր բերեց, առաջն ածեց: Նա հասկերը վեր ա կալել ու ձեռի մեջ հղաղելով՝ բերանն ա զցել, կերել կշտացել: Կշտանալուց հետո խնդրել ա ասծուն, թե սրանից եղը ով որ տարվա մեջ օխտն օր հասկերի իշատակի հըմար պաս ու ծուս պահի, ուրբաթ իրիկուն էլ փողնձով թաթախվի, մուրազը տա, ինչ խնդիր անի, կատարվի:

Ե

Սուրբ Սարգիսը մի ազրայիլ տղամարդ ա ըլել: Ղզլբաշի Ուշաբ թագավորը մըհետ հրաման ա անըմ ըշխարին, որ հայ քրիստոնեքն իրանց լուս հավատն ուրանան ու կրակին, ըրեզնակիսն (արե) աստծու տեղ պաշտեն:

Հայերը անգաճ շեն զնրմ նրան: Թագավերը քչափար-քչափար ա ըլլմ, կտաղըմ, փրփրըմ ու հայերին սկսըմ ա կապել, տանջել, շրջարել: Շատերի զլուխն ա թոցնիլ տալի, շատերին քշունդած (ոտն ու ձեռը կապած) թակելուց եղը տիկ ա հանջմ:

Հենց էն բճարին մինը անօրենի արարմունքի խաբարը Սուրբ Սարգրսին ա հասցնըմ: Սուրբ Սարգիսն իր ընկերտանոց հետ հասնըմ ա Ուշաբի դոշունին (գորք), թշունդ կոխիլ տալի:

Խաբարը հասնըմ ա Ուշաբ թագավորին: Թագավորը ոտները տափն ա թակըմ (գետին խփում), կտաղըմ, փրփրըմ, հրաման ա անըմ, որ էն սըհաթին Սարգսին փռնեն, թիքա-թիքա անեն (կտոր-կտոր):

Ամա ի՛նչ. Սուրբ Սարգիսն ամբի պես կետորմ, կեծակի նման տրաքտըրաքըմ, քանդուքար ա անըմ թագավերի բերդերն ու էստեղ կապած, կշկոած հայերին ազատըմ:

9

Վաղթին երկու գեղացի դարիպներ. գոշկար (կոշկակար) մի և նաճար (ատաղծագործ) մի, Ատանայեն գեղ գուգային. գոշկարը հապիկայով (խուրջին) փին, նաճարը հապիկայով օսկի բարձած իրենց իշվրնուն վրա: Ճամբան, փիրսիլա ձիավոր մը գեմերնին կելլա: Նարժուն (նաճարին) կը հարցնե, քի հապիկային միջինը ի՞նչ է: Նաճարը, վախուն՝ «Քալաշ (փայտի քերվածք) է», կըսե: Հայտե, թալաշ թող ըլլի,—կ'ըսե ճիւղորը, և կը դառնա գոշկրին և էնոր ըլ կը հարցնե,—Իշուդ բեռն ի՞նչ է: Գոշկարը փին ըսելու ամչնալով,—«Աղա, օսկի է»,—կը պատասխանե: Ըսածիդ պես՝ օսկի ըլլի,—կ'ըսե ճերմակ ձիավորը և իգկորուատ կըլլի (անհայտանալ):

Երկու դարիպները տուն կը հասնին սաղ սելիմ (ողջ առողջ): Իրենց հապիկաներուն բերաններուն կարը կը քակեն, կը բանան՝ օր ի՞նչ բանան, գոշկրին փինը օսկի է կյրեր, և նարժուն օսկին թալաշի է փոխվեր:

Է

Մի անգամ մի աղջիկ յուր ծննդկան մոր մոտից հեռանալով գնում է գրկցի մոտ կրակ բերելու: Վերադարձին դուռը փակ է գտնում և ականջ դնելով լսում է մի ձայն, որ ասում էր թե՛՝ Նորածին երեխան մեծանալիս, երբ կամենա ամուսնանալ, ձուկ դառնա և ջուրն ընկնի: Աղջիկն իսկույն հասկանում է, որ այս ձայնը այն հրեշտակինն էր, որ եկել էր երեխայի ճակատի գիրը գրելու:

Երբ երեխան մեծանում է և հասնում են ամուսնության օրերը, քույրը պահում է Սուրբ Սարգսի պասը և ջերմեռանդությամբ աղոթում նրան, որ փրկե իր եղբորը և թույլ չտա ձուկ դառնալու: Սուրբ Սարգիսը լսում է նրա աղաչանքը և ինքը գալիս խաչեղբայր է դառնում տղային: Երբ հարսը բերում են և ուզում են դետն անցնել, Սարգիսը իսկույն հեծնում է փեսացուի գավախը և ամուր գրկում նրան, որ թույլ չտա ձուկ դառնալու, սակայն շի լինում. տղան, հենց որ գետի մեջտեղն են հասնում, ձուկ է դառնում և ընկնում ջուրը:

Ը

Շեփկըցիին մեկը շալակ մը դժնիկի փուշ շալկած՝ Գոհանամի գառ ի վայրեն կիջնա: Հանկարծ սաստիկ հողմ մը կելլե: Հովը կը փշե կը հրե կատաղի. ու խեղճ մարդուն անգնգախոր ձորին մեջ պիտի ձգե:

— Ամա՛ն, Սուրբ Սարգիս, զո՛ւն հասիր, սա հովը հեյրընաբ (հան-

դարտեւ), քեզի մոմ մը ու քիչ մը խունկ շքեղիս պարտքը թող ըլլա:— Որո՞նք կըսես. վը՛ գզ... մոնչունը կը կրկնապատկի: — Ճերմակ խոտոզ մը մատաղ պիտի ընեմ, Սուրբ Սարգիս պապա, խոսք մեկ՝ աստված մեկ: Ի՛նչ օգուտ, հազար խոստում՝ լսող չի կա: Վերջին ճիգն մը ու խոստումն մը ետք՝ ճարահատ ու հուսահատ շեփկըցին շալակին չվանը թող կուտա և փշին բեռը հովին առջև խաղալիքի մը պես կը թավալի, դառ ի վայրեն ստոստելով: — Տե՛, փախիր Սուրբ Սարգիս, որ ետեզ փուշ չմտնե, — կը պոռա սրտմտած գեղացին հուսահատ հրճվանքով:

810. Գ Ր Ի Գ Ո Ր Լ ՈՒ Ս Ա Վ Ո Ր Ի Չ Ե Վ Տ Ր Դ Ա Տ

Ա

Երբ Գրիգոր Լուսավորիչը աղոթելիս է լինում Արագած լեռան կատարին՝ նրան զիջերը լուսավորում է մի կանթեղ, անպարան (առանց պարանի) կախված երկնքից: Ասում են, թե այդ կանթեղը այժմ էլ կա, միայն տեսանելի է արժանավորներին:

Բ

Հայոց Տրդատ թագավորը արձակում է մեջքից իր Հավունի թուրք և Գրիգոր Լուսավորչի ձեռքով նետում Սեպուհ լեռների կողմը: Սակայն թուրք գետին չի ընկնում և խաչի ձևով մնում է օդի մեջ կախված: Խաչի շուրջը սկսում է շրջանակաձև մի շող փայլել: Ասում են, թե դա Լուսավորչի մշտավառ կանթեղի լույսն է, որը, առանց պարան, կախված է երկրնքից: Լուսավորչի կանթեղի պես Տրդատի թուրք ևս տեսանելի է միայն արժանավորներին:

Գ

Հավունի թուրն Տրդատայ էառ Սուրբ Լուսաւորիչն և օծեալ որպէս զխաչ եզ ի յօդն բանիւն Աստուծոյ՝ ի գլուխ լերինն Սեպուհոյ:

Դ

Եւ զայն ամս երեքտասան որ եղև Գրիգորիս ի բերդին բանտին և ի խոր վիրապին, կին ոմն ալրի՝ որ էր ի բերդին յայնմիկ, հրաման առեալ յԱրհարաց, զի աւուրն նկանակ մի արարեալ պատրաստական՝ ընկենուլ ի ներքս ի խոր վիրապին, և այնու կերակրեալ լինէր նա ի հրամանէն աստուծոյ՝ զայն ամս որ եղև նա անդ: Իսկ յայն վիրապ՝ ուր ընկեցին զնա,

պահեալ լինէր նա կենդանի, շնորհիւ Տեառն իւրոյ: Իսկ այլ մարդիկ՝ որ մի անգամ էր իջուցեալ անդր՝ ամենեքեան մեռեալ էին, վասն դժնդակ շարաշունչ դառնութեան տեղւոյն, վասն կարակում տղմին, օձախառն բնակութեան և խորութեան:

b

Տրդատ թագավորը Գր. Լուսավորչի հետ մեհյաններ կը քանդեր ու եկեղեցի կը կանգներ անոնց տեղ: Ուր որ մեհյան չկար, լեռնէն քարեր կը բերեր իր կոնակով ու կը շիներ: Մի անգամ վանքի մը ջրի քարե մեծ գուռը (ավաղան) գլուխն անցուցած, և միակտուր քարե մեծ սյուններ անութիւններ դրած լեռնէն կուգար, իսկ Գրիգոր ետեւէն կաղոթներ, կը սաղմոսեր, ույժ և կարողութիւն կը խնդրեր բեռնավորված արքային: Տրդատ ձանձրանալով սրբույն միօրինակ սաղմոսերգութիւնէն, կըսէ վերջապես. «Չը հոգամ գուռ վըր գլխուս, կը հոգամ պտպտիչն (մրմունջ) ի հետևուս»: Գրիգոր Լուսավորիչն այն ատեն կը լռէ, ու Տրդատը քարերու ծանրութեան տակը մինչև գետինը կիջնէ, ու անպատճառ, ամբողջապես ջրի մեջ խորասուզվելու նման, գետինը իջնելով պիտի մեռնէր, եթէ ուշքի չգար և շխնդրեր սուրբեն՝ «Պտպտա՛, պտպտա՛, պտպտիկդ ի հոգիս»:

2

Երբ Գրիգոր Լուսավորիչը Խոր-Վիրապից դուրս գալով գալիս է Վաղարշապատ, վաթսուն օր շարունակ քարոզ է կարդում տեղի հեթանոս հայերին, որոնք հետաքրքրութեամբ լսում են նրան: Աղքատներին ճաշ տալու համար, նա հրամայում է գյուղացիներին շատ չուղ ու ոչխար բերել: Երբ բերում են չուղն ու ոչխարը, Լուսավորիչը մորթել է տալիս ոչխարները. մեծ-մեծ կաթսաներ են դնում կրակի վրա, միսը լցնում մեջը և կորկոտն էլ վրան: Այնուհետև նա հրամայում է հաստաբազուկ կտրիճներին՝ խառնել կաթսայում եղած միսը, ասելով. Հարեք զսա: Այդտեղից էլ կերակուրի անունը մնում է Հարիսա:

811. Ս Ո Ւ Բ Թ Ս Ս. Հ Ա Կ

Պատմում են, թէ Սահակ հայրապետը Ռշտունյաց երկրից է եղել. աջ աջբով կույր, ճգնավորական խիստ կյանք է վարել և նույնիսկ մարմնացած դէեր տեսել: Մի օր մի առյուծ բերել է սրա մոտ իր կույր կորյունին և մարդկային լեզվով աղաչել, որ բժշկէ: Սուրբ Սահակը պատասխանում է. 24—688

բղխեաց աղբիւր, և արբին նա և որ ընդ նմայն էին, որ մինչ ցայսօր ասնն աշմիկ աղբիւր Յակոբա: Եւ ինքն ի նմին աշխատեալ գեգերէր՝ զխնդրելին տեսանել առանց յապաղութեան, առնէր աղօթս առ տէր:

Արդ իբրև էր նա խոնձեալ ի վեր ի դժուարին տեղաջն մօտ ի կատարն, և կարի վաստակեալ էր, ննջեաց նա, և եկն հրեշտակ աստուծոյ և ասէ ցնա. Յակոբ, Յակոբ: Եւ նա ասէ. Աւասիկ տէր: Եւ ասէ հրեշտակն. Ահա ընկալաւ տէր զաղաչանքս քո, և կատարեաց զխնդրուածս քո. որ կայ ընդ սնարս քո, է ի փայտից տապանակին. ահա բերի բեղ, անտի է այդ. զի այլ մի ևս յաւելցես տեսանել զայն. զի տէր այդպէս կամեցաւ. եւ մեծաւ խնդութեամբ յօտն կացեալ, բազում գոհութեամբ երկիր պագանէր տեառն, և տեսանէր զտախտակն՝ իբրև զի կացնեաւ հատեալ հանեալ ճեղքեալ ի մեծ ինչ փայտից: Եւ առեալ դառնայր անտի, հանդերձ շնորհատուր պարգևելովն, և որք ընդ նմայն երթեալք՝ իւրովքն ճանապարհորդ լինէր:

Բ

Սուրբ Հակոբը գիշեր-ցերեկ աստծու փեշերը պոկում, աղոթում է, որ նա օգնական լինի իրեն Մասիս բարձրանալու համար: Քանի-քանի անգամ բարձրանում, հասնում է Մասիսի կեսը, քունը տանում է: Հրեշտակները գալիս են մտնում թևերը, իջեցնում, բերում սարի տակը: Շատ որ աստծուն աղաչում-պաղատում է, աստված ասում է Գաբրիել հրեշտակին. Գնա նոյի տապանի տախտակից մի կտոր բեր տուր Սուրբ Հակոբին: Գաբրիելը կատարում է աստծու պատվերը և Սուրբ Հակոբը նոր հրաժարվում է Մասիսից:

Գ

Եւ եղև ի մերձենալ Հակոբա Մծբնա Հայրապետին ի զիւզն Արտամետ՝ յօտն Մասեաց ետես աղբիւր յանցս ճանապարհին. և անդ հոյլք յուացողացն՝ աղչիւոնք և կանայք. որ ոչ պատկառեցան ի սրբոյն, և ոչ ծածկեցին զսրունս իւրեանց, այլ արհամարհեալ զնովալ՝ յանհոգս կային անամաչ. և ոմանք ևս աշպանէին զայրն աստուծոյ: Եւ սուրբն անէծ զաղբիւրն, և առժամայն ցամաքեցաւ. և զհերս աղջկանցն փոխեաց ի սպիտակութիւն որպէս զպառաւելոց:

Դ

Եւ եկեալ Սուրբ Հակոբ ի Տոսրայ գաւառ, ի զիւզն Արտամետ: Եւ անդ յաղբիւրն աղչիւոնք լրաց առնէին: Եւ անամօթ լեալ ոչ պատկառե-

ցան ի սրբոյն: Եւ նա անէծ զաղբեր և ցամաքեցաւ և զհերս աղջկանցն սպիտակացոյց: Եւ անցեալ զնայր զճանապարհ իւր: Եւ զայն տեսեալ բնակչաց տեղիս ընթացան զհետ սրբոյն և աղաչեցին զնա բըխեցուցանել զաղբերն և սևացուցանել զհերս աղջկացն: Եւ նա դարձեալ աղօթեաց առ աստուած և բրխեաց աղբերն. բայց զսպիտակութիւն հերացն ոչ փոխեաց, զի այն տեսեալ մի մոռասցին զերկեւոյն աստուծոյ:

Ե

Ասում են, թէ Սուրբ Հակոբբը ժամանակին բարձրացել է Ռշտունյաց գավառի Ընծաքիարս կամ Կապուտկող լեռան գագաթը և այնտեղից գլուխը բաց անեծք է կարդացել ամբողջ գավառին, որովհետև Մանաճիհր անունով Ռշտունի մեծ իշխանը, հակառակ նրա թախանձանքներին՝ ծովն էր նետել տվել ծերունի հայրապետի անմեղ սարկավազներին: Սրբի անեծքը կատարվում է և Ռշտունյաց գավառում երեք տարի շարունակ անձրև չի գալիս:

814. Հ Ո Ղ Ա Ն Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս

Ա

Սոյն Յոհանն կաթիկոպոս, որդի Փառինայ, յորժամ երթայր առ թագաւորն Հայոց, խաղակատակ լինէր նոցա. որպէս խաղալով զանձն իւր կրթէր յագահութեան, որում ծարաւեալ պասքեալ փափաքէր, սակայն միհանէսք (միհանանէք) այն էին նորա: Ի շորք անկեալ յոտս և ի ձեռս սողէր առաջի թագաւորացն, և զուղտու զձայն ածէր կառաչելով, զօրէն ուղտու այնպէս փարելով: Ընդ կառաչելն ապա մի մի բան խառնելով առնէր ի ձայն կառաչելոյն, ասելով՝ թէ ուղտ եմ, ուղտ եմ, և զարքայի զմեղս բառնամ, դիք ի վերայ իմ զմեղս արքայի, թող բառնամ: Իսկ թագաւորքն զմուրհակս զիւղաց կամ զագարակաց գրեալ և կնքեալ զնէին ի վերայ ողինն Յոհաննու փոխանակ ընդ մեղաց իւրեանց. և ի թագաւորացն Հայոց ստացաւ իւր զեղս և ագարակս և զանձս յուղտն լինելոյ և զմեղսն բառնալոյ ըստ բանիցն: Այսպիսի էր այրս Յոհանն կապեալ յընծգութեան և յագահութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց. զայսպիսի գործս գործէր վասն ագահութեան, որ չէր արժան:

Բ

Եւ էր սա այր կեղծաւոր, և երևեցուցանէր ինքն զանձն իւր մարդկան պահող և խորգահանդեձս (խորգահանդերձ). մինչ զի մոյգս անգամ ոչ

նել է, թե ինչ կարող է անել ինքը, քանի որ իր աջ աչքն էլ կույր է: Սակայն, առյուծը շարունակել է խնդրել և Սահակը ստիպված խաշակներել է կորյունին, որի աչքերը անմիջապես բացվել են: Դրա համար էլ առյուծը և կորյունը սուրբ Սահակից բոլորովին չեն բաժանվել և միշտ ծառայել են նրան:

812. Ս ՈՒՐՐ ԱՐԻՍՏԱԿԵՍ

Ա

Սուրբ Արիստակեսն օր նիկիա կերթար, ճամփան ուռմները (հույներ) խնդան կը վրան թը՛ առա ինչ է օր հայերն իրենց վրա պատրիարք են էրե, առիկ անճաղ լավ արտ քշե: Ասիկ ձեն չի հանե, կերթա մաճը ձեռը կառնե, դառցնե եզները քշե կը ծովին մեջը էրկու ալօս բանա, դառնա գուգա կըսե կը թը՛ տիա ես գորտեցի (վարել), էկեք դուք ա ցանեցեք: Անոնք մեղա գուգան, ոտքը գըյնին: Տեյմ՝ օր հիմի (մինչև այժմ) ա ան ալոսները էման կեցեր են: Ստամբուլ էրթցողներ կերթան տեսնին կը:

Բ

Սուրբ Արիստակեսը կերթա նիկիա, կաշե օր ժողովը էրիր պրծեր են, կըսե. Հեշ ի՛նչ էրիք:

Թը՛ միսը, եղը, պանիրը պաս էրինք: «Հայ վա՛խ, կըսե Արիստակեսը, ես թեզ հասած ըլլեի, ցորեն հացըն ա պաս կենեի: Խեղճ դեղացիք օր քարի հացով տեյ իրիկուն դատին, արուն քբտինք մտնին կը, քաղքցիք պաս օրը ընչի՛ ցորեն հաց ուտեն»:

813. Ս ՈՒՐՐ ՀԱԿՈՐ

Ա

Չայնու ժամանակաւ խաղաց գնաց մեծ եպիսկոպոսն մծբնեցոց ի լերինս Հայոց, ի լեառնն Սարարադա, ի սահմանս այրարատեան տէրութեան ի գաւառն Կորդուաց: Սա եկեալ ցանկացեալ փափաքեալ մեծաւ տենչանօք աղաչէր զաստուած՝ տեսանել զփրկական տապանն նուրեան շինուածոյն, զի յայս լերին հանգեաւ նա ի ջրհեղեղէն. քանզի զամենայն ինչ որ հայցէր, առնոյր ի տեառնէ: Ապա մինչդեռ ելանէր ընդ անջրդի ընդ ափափայնն անապատին Սարարադեան լերինն, աշխատեցան և ծարաւեցան նա և որք ընդ նմայն էին: Ապա զնէր ծունր մեծն Յակոբ ի վերայ էրկրին, և կայր յաղօթս առ տէր. և ի տեղոջն՝ ուր էշեալ էր զզուլս իւր՝

ազանէր, այլ զամառն հետևով պատէր, և զձմեռն կեմով: Եւ յազահու-
թեան առանց շափոյ էր հեղեալ, և ոչ կարէր տալ զազահութիւն իւր ընդ
երկիրդին աստուծոյ. այնչափ ինչ, զի զիրս անարժանս և չհաւատալիս
գործէր:

Զի էր երբեմն դիպեալ ի ճանապարհի ուրեմն, զի նստէր նա ի գրաս-
տու վերայ և գայր, եկն դիպեցաւ սմա օտար պատանի մի աշխարհական
հեծեալ ի ձի, սուսեր ընդ մէջ, թուր զգօտույ, աղեղնակապարճ զմիջով:
լուացեալ դճերս իւր օծեալ մերձեալ, վարսակալ եղեալ ի գլուխ իւր, և
օդիկ (յօդիկ) արկեալ զուսովք իւր. և գայր զճանապարհս իւր. թերևս յա-
ւազակութենէ: Իսկ ձին՝ յորում հեծեալ՝ մեծ հասակաւ, և էր գունաւոր,
ղնացող, մինչ զի ի բացէ տեսանէր եպիսկոպոսն Յոհան զձին, մեծապէս
զարմացեալ՝ ականառոց լինէր: Ապա իբրև եկն մերձեցաւ հեծեալն մօտ
ի նա անդր, ապա սպասեալ Յոհաննու՝ բուն հարկանէր զերասանակաց
ձիոյն, և ասէր. էջ դու վաղվաղակի ի ձիոյ այտի, զի բանք են ինձ ընդ
քեզ: Ասէ այրն. Զի ոչ դու զիս գիտես, և ոչ ես զքեզ, զինչ այն բանք իցեն,
զոր դու ընդ իս իցես խօսելոյ: Մանաւանդ զի այրն արբեալ ևս դիպեցաւ,
և շատ յամառեաց այրն իջանել ի ձիոյն: Ապա բռնադատեաց զնա Յոհան,
իջոց ի ձիոյ անտի. և առ տարաւ զնա մեկուսի ի ճանապարհէն: Եւ առն
խոնարհել հրամայէր և ասէր. Զերիցութեան ձեռն դնեմ ի վերայ քո: Իսկ
նա տայր պատասխանի զանձնէն, եթէ այր աւազակ սպանող շարագործ
և խառնագնաց լեալ ի մանկութենէ իմմէ, ես ոչ ինչ եմ արժանի այդպիսի
իրաց. և այժմ դեռ ի նմին գործ կամ: Եւ շատ ի վէգ եկեալ յամառէր այրն,
և նա ևս շար քան զնա: Ապա բռնաբար զգեանեալ զայրն, դնէր Յոհան
զձեռն իւր՝ առնել զնա երէց. և յարուցեալ հրամայէր լուծանել զճան-
գոցս մեկնոցին, և արկանել նմա աղաբողոն: Եւ ասէր. Երթ ի գեղ քո, և
լիջիր դու անդ երէց գեղջն՝ ուստի ես: Եւ անզամ ոչ գիտէր զայրն թէ յոր-
մէ գեղջէ իցէ: Ինքն Յոհան մատուցեալ բուն հարկանէր զձիոյն, և ասէր.
Այս ինձ կօշիկք լիցին, փոխանակ զի երէց արարի զքեզ: Իսկ այրն յա-
մառեալ ի վերայ ձիոյն շառնոյր յանձն տալ. ապա բռնաբար զինքն հա-
նեալ զձին, և զայրն արձակեաց: Եւ այս ամենայն իրքս վասն ձիոյն եղեն:

Ապա այրն թէ ոչ կամօք՝ աղէբողոն արկեալ, զնայր ի տուն իւր, և
երթեալ մտանէր ի մէջ ընդանեաց իւրոց, ասէ ցկին իւր և ցնդանիս. Արիք
յաղօթս կամք: Եւ նոքա ասեն. Մոլիս դու, զե՞ւ ուրեմն հարաւ ի քեզ: Իսկ
նա ասէ. Արիք կամք յաղօթս, վասն զի երէց եմ: Իսկ նոքա զարմացեալ,
մերթ շիկնէին, մերթ ծիծաղէին. մինչև բազում անգամ յամառեալք, ապա
ուրեմն հաւանեցան կալ յաղօթս ընդ նմա: Ապա ասէ կինն ցայրն իւր.

Ո՞չ դու երախայ էիր, և չէիր մկրտեալ: Ասէ այրն զկինն իւր, Ապշեցոյց, չեա յիշելի. և ոչ յիշեցի զայդ ասել ցնա. զիս երէց արար, և ձին սանձաւ թամբառ առ և անց: Եւ ասեն ցայրն ընդանիքն իւր. Յարիցես անդէն գնասցես առ եպիսկոպոսն, և ասասցես. Մկրտեալ չէի, զի՞ արարեր զիս երէց: Իսկ նորա յարուցեալ գնացեալ առ եպիսկոպոսն, ասէ ցնա. Ես մկրտեալ չէի, զի՞ արարեր զիս երէց: Եւ ասէ Յոհան. Սափորով միով ջուր բերէք: Եւ առեալ զջուրն էարկ զգլխով նորա, և ասէ. Երթ, մկրտեցի՝ զքեզ: Եւ արձակէր զայրն վաղվաղակի յիւրմէ:

Տ 15. Գ Ր Ի Գ Ո Ր Ս Ք Ա Ն Չ Ե Լ Ա Գ Ո Ր Ս

Գեա մի հոսի ի գաւառի անդ յաղբերաց հայոց լերանց, ընդ ձորս վայրաբերեալ յորձանօք ահաւոր հոսմամբ. Գայլ անուանի ի բնակչաց աշխարհին, որ ընդ որ անցանէր մերձակայիցն բազում առնէր վտանգս. առնոյր և ազարակս և արտավարս և մարգս. և թէպետև բազում դարմանս և հնարս առնէին, այլ օգտէին և ոչինչ. քանզի իբրև հեղեղատ յորդեալ ըստ ժամանակին՝ քանզէր զամենայն ամբութիւնս և ապականէր զաշխարհն: Վասն միաբանեալ մարդկան, եկին առ Սուրբն Գրիգորիս և աղաչէին զնա, զի լուծցէ զվնաս գետոյն՝ որպես կամեսցի. և կամ հրամայեսցէ նոցա թողուլ զսահմանն և զնալ յայլ աշխարհ: Հասեալ յեզր գետոյն և իմացեալ թե անհնար է մարդկան իմաստութեան կամ ուժոյ ելս առնել վնասուց նորա, բայց եթէ աստուծոյ զօրութեան, յիշեաց զբան մարգարէին, թէ՛ «Սահման եղիր, որ ոչ անցանէ»: Զայս սոսաց և զգաւազանն ի խոնարհ ցցեաց յափն գետոյն, ուր յարձակումն հոսանացն առնէր զվնասն:

Եւ ի կալ նորա յաղօթս առ Տէր հանդերձ արտասուօք՝ անդէն վաղվաղակի արմատացեալ լինէր գաւազանն: Եւ արդարև ծառայել զաւազանն այն՝ սահման հաստատեցաւ հոսանաց, զի յայնմհետէ ի յորդել անձրեաց և ուղխից դարնայնոյ՝ ոչ իշխէին անցանել ընդ արմատ ծառոյն. և անուն ծառոյն է մինչև ցայժմ Գաւազան Գրիգորի:

Տ 16. Պ Ե Տ Ր Ո Ս Գ Ե Տ Ա Գ Ա Ր Զ

Ժողովուրդը հավաքվել էր Տրապիզոն քաղաքում՝ ջրի օրհնութեան տոնին: Հուլիսները հայոց Պետրոս հայրապետին իր ժողովրդի հետ միասին կանգնեցրին ջրի հոսանքի վերևում, իսկ իրենք տեղավորվեցին ներքե-

վում: Այդպես արեցին դիտմամբ, որպեսզի Պետրոսի կատարած ջրի օրհնությունը թերի համարեն և իրենք նորից սկսեն օրհնել ջուրը: Նրանք վաղորոք սովորեցրել էին մի սպիտակ աղավնու, որպեսզի սա գա, իջնի ջրի մեջ և հետո վերանա երկինք. իբր թե սուրբ հոգին էր, որ եկավ խառնրվեց ջրին, հետո երկինք համբարձավ:

Պետրոս հայրապետն այնպես էր աղոթում, որ գետի ջուրը միանգամից դարձավ դեպի վեր: Իսկ երբ որ հույների վարժեցրած աղավնին եկավ ջրին խառնվելու՝ հանկարծ հայոց լեռներից մի արծիվ հայտնվեց և վերցնելով աղավնուն, գնաց: Այս տեսնելով հույները շատ մեծ ամոթով մնացին և ակամայից սկսեցին գովել հայոց հավատը: Այդ օրվանից Պետրոս հայրապետին կոչեցին՝ Պետրոս Գետադաթձ:

817. ՀԱԿՈՐ ՊԱՏՐԻԱՐՔ

Սուլթան Մահմուտի վախժերը թուրքերը հայերին շատ նեղություն կուտային. խեղճերը օր ու արև շունեին: Մե օրմ Սուլթան Մահմուտը կանչե Հակոբ պատրիարքին կրսե կը. Մեղք է, քու էլլիկտ (ժողովուրդ) հերիք է նեղութեն քաշե, արի ձեռք քաշե, թը ձեր սուտ հավատը թողնեք, մեր ճշմարիտ հավատին դառնաք կը, ես ֆարման կուտամ քու էլլիկիտ (ժողովուրդ) մազին ա չգիպչին: Հակոբ պատրիարքն ա կրսե կը. Իմ էլլիկս անպես էլլիկմ է, օր նեղութենեն պրծնելուն հմար իրեն լուս հավատը չի ուրանա: Իմա օր գլուխս դարնես, ատպես թղթիմ տակ ձեռք չեմ քաշե: Խաթրով չեք դառնա՝ դոռով դարձնեմ կը,—կրսե Սուլթանը: Թախտը քուկրտ, իշխանութենը քուկտ,—կրսե Հակոբ պատրիարքը,—ինչ կրնրմ րսե:

Մեկալ օրը Սուլթանը հրամայե կ'օր Արաբստանու մե քեհհլան ձիմ թամբեն տանին ժամին դուռը ման ածեն ու ճվան՝ թը Սուլթանի հրամանն է, վեզ օր Մահմետի դնին դառնա՝ աս ձին, ազմ (ահագին) խազնա ու փաշալուսեն ստանա կը: Տանին կը ձին ժամին դուռը պրտըտցընեն կը, գալոզ էրթցոզ գիմանա, կանցնի կէրթա: Ժամվորն օր գելլե, ժամարար գահանան գելլե ժամեն դուս, տեսնի կը ձին՝ խելքը կերթա. հըմը ֆարաջան մե կողմմ ցկե կը ու վազդե հեծնի կը ձին: Օսահաթ (նույն պահին) ասոր արլահ արլահով, տասվերկու մոլլալով տանին կը թազավորին, սիվնըթեն կը, փաշալուսեն, ազմա խազնա կուտան կը:

Սուլթանը կանչե կը Հակոբ պատրիարքին ու կրսե կը թը. Տե՛ս, մե էլլաթի բանովմ քու ժամարար գհանատ դառուցի, արի վախժին ստորագրութեն տու, վերջանա:

— Քաղաքի որ աստատ,—կրսե Հակոբ պատրիարքը,—ներե, մե խոսքմ ըսեմ: Աորթ է, ժամարար գըհանաս դառուցիր, հըմը՝ ատիկ թուր-քի տղա գըլլի:

Կերթան գուզան օր ատոր մարը հինգ տարի առաջ վախճաներ է:

— է, վնաս չունի,—կրսե Հակոբ պատրիարքը,—կաղաչեմ օր դահ-մատ (նեղութուն) քաշես գաս հետս, ես անոր հարցնեմ կը:

Սուլթանը հոժարի կը: Հակոբ պատրիարքը զգեստավորի կը, կերթան գերեզմանները, ատոր մոր գերեզմանը գտնին կը: Հակոբ պատրիարքը ձեռքերը վերե բարձրցընե, աղոթե կու կրսե. Աստծու անունով հրամայեմ կը քեզի, օր դուա էլլես ու ըսես թը աս գհանա տղատ հոմեհն է:

Մեմ ա բիրտան (հանկարծ) հինգ տարվա մեռածը գելլե դուա ու կրսե. Մե ենիչարեցեմ է էղե ատ տղաս, ու կենա կանցնի գետնի տակը:

Սուլթանը աս օր տեսնի կը, շատ դարմանա կը, հըմը մոլլաները կը-սեն կը թը ատ հեչ, գեողպայաճութեն (աշքակապութուն) էր, ակար ատ-քան հրաշագործ է, էրկու շուն զրկիմ, թող ուրիշ բան դառցնե:

Սուլթանը հրամայե կը, մե սնդկիմ մեչ էրկու լակոտ դնեն, դայիմ (ամուր) կողպեն, բերեն կը Հակոբ պատրիարքին. Հակոբ պատրիարքը խաչակնքե կ'ու կրսե՝ տարեք: Տանին կը. Սուլթանը բանա կը օր էրկու հատ կարմիր խնձոր, հավասի՝ կառնե կուտե: Մոլլեքը կըսեն, տեսար, Հակոբ պատրիարքը քեզի շան լակոտ ուտեցուց: Լավ, կրսե Սուլթանը, դուք ա էրեք, թող շան լակոտ ըլլի կերածս:

818. Դ Ա Վ Ի Թ Կ Ա Թ Ո Ղ Ի Կ Ո Ս

Դավիթ կաթողիկոսի համար ասում են, որ նա էլ ա մի քիչ փողի հետ սեր ունեցել ու չէ թե մենակ իր փողի համարքը, իր աշխանի ձվի, ընկուզի, իր մառանի տանձ ու խնձորի, իր բաղի հավողի ձթերն էլ ա հա-մարած ունեցել:

Հավողը որ հասնում ա մեկ ամառ, վազի չորս կողմը բարակ հող ա ածիլ տալիս, որ թե գողացող ըլի, կոխած տեղը չափի, ուտողին գտնի, քթիցը հանի: Առյուծաղջում, բայց չգիտեմ ֆառաշ, թե տիրացու է ըլում, կաթողիկոսի իրան հողաթափը վերցնում, հաքնում, վազի հողին հանում ա: Մյուս օրը սար ու ձոր իրարոցով են դիպչում: Ինչքան դառնը մարդ ա ունենում, բերել ոտները չափել ա տալիս, բայց ընդվայ: Ծառայիցը մե-կը, կարելի ա՝ թե հենց անողն ըլի էլած—իրան ա գող հանում, շունքի իր հողաթափը որ բերում են, մի և նույն չափն ա դուս գալիս: Տեսնում ա վե-

հապետը, որ բանը բոշ ա, ծանր ծանր տուն ա գնում ու հողաթափներին էլ դարաուլ կանգնացնում:

819. ՆԵՐՍԵՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻ

Նիօ օր Ներսես Աշտարակցին էղեր է պղտիկ տղա, էնոր խըրկեր ին էջմիածին կրթութենն առնելու: Մե քանի վախտ օր կը սորվի, մե օրըմ կերթա վարթապետի ախոու: Կը տեսնա օր կատուն կը բանցըրնա տանիք, դոխու (աղափնու) ձաքեր ուտելու: էտ տղեն կը քըշե կատվու ետենն. կատուն կը փախնի կը մըտնի մե ուրուշ վարթապետիմ՝ տուն: Տղան կը մըտնի նես ու վարթապետին կըսե. Սրփաղան տեր, քու կատուն կապե, օր մեր դոխուն ձաքեր չուտե:

Վարթապետ կը նեղանա ու կըսե. Թող գընա հուկուց (ալստեղից), անիծյալ տղա: Ներսեսը ավուն (ահուն) կը փախնի կիզա տուն: Մեկէլ հեղ կը տեսնա, օր էլի կատուն օտներ կը բանցըրցու, դոխեր ուտելու: Կը բըռնե, օտներ կը դնե գզի (ընկույզ) կըճոռի մեշն ու կը հալե կուբբ, կըլնա օտներուն: Նիօ օր կը պաղի, բաց կը թողնի ուրանց տուն: Վարթապետ կիմնա, կիզա գանգատ կենն ուր սովըրցուցող վարթապետին: Նիօ օր Ներսես կիզա տուն, ուր վարթապետ էնոր գլոխ կը շփե ու կըսե. Զավակըս, դու շնորբով տղա իս, քըզի պըտի պահիմ, չուրի (մինչև) քու վարթապետ դառնալ:

Իսկական էտմալ լե կեղնի:

820. ԽՐԻՄՅԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Ասում են, թե հազար ինն հարյուր հինգ թվականին ոուսաց ցարը կազակը դրկեց, ամբողջ էջմիածնի վանքը շրջապատեց, որ ոչ մի մարդ չկարողանա օգնության հասնել: էդ ժամանակ Երևանի գիմնադիստները գալիս են, որ կազակների հետ կուլեն: Խրիմյանին լուր են տալիս, որ գիմնադիստները գալիս են: Խրիմյանը մարդ ա ուղարկում, ասում ա. Ետ դարձեք, էս սե քարի (=վանքի) ապրանքը ոչ ոք չի կարող տանել: էդ ժամանակ կազակները, որ շրջապատել էին վանքը, մտնում են ներս, ամֆողջ հարստությունը թալանում: Սաղ թանկարժեք ապրանքը լցնում են յաշչիկներն ու դրկում Պետերբուրգ:

էդ ժամանակ բոլոր հայ կնանիք անիծեցին, որ ցարը էդ տարածից խեր չտեսնի, չը վայելի:

այս ժամուս. երեցկին կը վազե գույժ տալ երիցուն, թե՛ փութա, գեղացիք ամենքը տաճկցան: Երեցը կը դառնա կը պատասխանե. «Վա՛յ գարը, սեն տահա կյավուռճա՞ մը սեռլլերսըն, պեն շոգտան տաճիկ օլմուշում»: Խեղճ երեցկինը այլայլված, մազերը փետտելով կը թռի ժայռի մը գլուխ, ձայն կարճակե կամրկապցվոց. «Ես մինակ մնացի հայ. ձեր աստվածը կը սիրեք, կամրկապցիք, իմ հոգվույն խունկ ծխեցեք, աղոթք ու պաշտոն կատարեք»: Եվ կամրկապցվոց աչքին առջև զինքը կը զահավիժե, Եփրատին հոսանաց մեջ կը սուզանի: Կամրկապցիք անոր մարմինը կը հանեն, կը թաղեն, ամեն տաղավարին անոր գերեզմանը կօրհնվի, և ամեն կիրակմտին Կամրկապուս մայրերը երբ տանիքը խունկ կը ծխեն, կսեն. Աստված ողորմի հին ու նոր անցավորաց, անօրենն սպանվածին, ծովն ու ցամաքը մեռածին, ճամբա շինողին, աղբյուր բերողին, կամուրջ կապողին, քարերը իստակողին, աստված ողորմի Կաշոյի երեցկին Մամային:

822. Դ Ա Լ Ի Ք Ե Շ Ի Շ Ը

Արդյուրում դալի քեշիշըմ կա էղե: Թուրքերը ատոր ձեռք կառնեն էղե, օր յա իրեն վրրան խընտան, յա մեր հավատին, յա թե չէ՛ խոսքով պարտավորեցնեն ու ծեծեն: Հըմը դալի քեշիշը ամմեն անքամ թուրքերուն սարքած օյիններուն տրկեն դուս գուքա ու անոնց կամընչեցընե կը: Մե անքամըմ մե պատկերքըմ քաշել կուտան—Քրիստոս չըպլախ, մե ձեռքը արանքին դըրած, մեկալ ձեռքը փուրչուլուղ կուտե. առաջն ա իրենց Մահմատին պատկերքը, օր ձեռքը էրկընցուցեր է: Կանչեն կը դալի քեշիշին. «Տեսնիս կը,—կրսեն,—ձեր Իսան ինչքան անամոթ է. չըպլախ կայներ է, մե ձեռքը արանքին է դըրե, մեկալովը փուրչուլուղ կուտե, մեր Մահմատն ա անոր կըսե. չե՛ս ամընչե օր ատ դայտին կայներ ես, փուրչուլուղ կուտես»: Դալի քեշիշը պատասխան կուտա. «Դուք սըխալ էք, պատկերքին միտքը չէք հասկըցե. մեր Քրիստոսը փուրչուլուղ կուտե, ձեր Մահմատը ձեռքը էրկընցուցեր է, թե ինձ ա տու, մեր Քրիստոսն ա մեկալ ձեռքովը ցըցընե կը թե՛ իսիկ կե»: Թուրքերը ամոթով կը մընան, ձեները կը կըռոնեն:

Չանցավ մի քանի ամիս ճապոնու պատերազմն սկսվեց: Ցարն էդ պատերազմը տանուլ տվեց: էդտեղ թագավորի մերն ասաց տղին. էստեղ էջմիածնի վանքի թալանն էր պատճառը. էդ թալանի պատճառով էր էս կռիվն ու տանուլ տալը:

Ոնց որ էդ թալանը տարել էին, էնպես էլ ետ տվեցին:

Բ

Խրիմյան Հայրիկը երբ Բերայեն կանցնի՝ կը տեսնե որ հինգ-վեց վանեցի երիտասարդներ արյուն քրտինքներու մեջ ապրանքներու ծանր հակեր կը տանին: Երբ անոնք կը տեսնեն Հայոց Հայրիկը, իրենց բռնե-րը գետինը կը դնեն, և ճամբուն մեկ կողմը կը շարվին՝ անոր օրհնությունն ընդունելու համար:

Հայոց Հայրիկը կը մոտենա անոնց, կը հարցնե. Զավակներս, ինչպե՞ս եք, ի՞նչ կ'ընեք:

— Սրբազան Հայրիկ, բռնակրություն կ'ընենք, չոր հացի մը համար Պոլսո ճամբաները մեր քրտինքով կը թրջենք, նորեն ալ շնորհքով շենք կրնար ապրիլ:

— Զավակներս, Պոլսո ճամբաները որչափ ալ թրջեք ձեր քրտինքով, անոնք արդյունավոր չեն ըլար: Գացեք երկիր, երբ հոն ձեր պապերուն հողին փարիք և անոր մեջ խառնեք ձեր քրտինքը՝ այն ատեն արդյունա-վոր կը լինի ձեր աշխատանքը:

Գ

Մի անգամ Խրիմյան Հայրիկը վան քաղաքից ոտքով Վարազ էր գնում: Ճանապարհին հանդիպում է նրան մի քուրդ ավազակ: Զարագոր-ծի դեմքը գունատվում է, ձեռքերը սկսում են դողալ:

— Բարեկամ, ինչո՞ւ շփոթեցար դու, հարցնում է Հայրիկը:

— Ես ուզում էի քեզ սպանել, — պատասխանում է քուրդը:

— Ապա ինչո՞ւ չսպանեցիր, — հարցնում է Խրիմյանը:

— Աստված չթողեց, — ասում է քուրդը և ընկնում է նրա ոտքերը ներողություն խնդրելու:

Կը պատմեն, թե կաշոցիք, թրքաց բռնութենեն ազատելու համար, կորոշեն տաճկանալ, և կը տաճկանան. գեղի քահանայն այգին կը գտնվի

Լ Բ Ա Յ Ո Ւ Մ

ԱՅԼ ԵՎ ԱՅԼ ՎԱՅՐԵՐ, ՇԵՆՔԵՐ, ԱՌԱՐԿԱՆԵՐ

825. ՊՆՈՒԱՎԻ ԾԱՒ

Գտնվում է Առաջատի Յուվա գյուղից հարավ

Խոր-Վիրապի առաստաղի արևելյան կողմում կա մի փոքրիկ անցք, որ կոչվում է Պառավի ծակ: Այդ անցքով հազիվ ներս է թափանցում լույսը: Ասում են, թե հրեշտակի հրամանով մի աստվածապաշտ պառավ ամեն օր այդ անցքից գաղտնի մի կտոր հաց է նետել Խոր-Վիրապում գտնվող Գրիգոր Լուսավորչին:

824. ՓԱՌԱՆՈՏ ԵՎ ՅՈՂԱԿԵՐՏ

Ստույգ անըր հայանի շէ

Ամասիա բնակեալ յԱրմաւիր՝ յետ ամաց ծնանի զԳեղամ, և յետ Գեղամայ զՓառոխ արի և զՅոլակ: Եւ յետ ծնանելոյ զսոսա՝ անցանէ զգետովն մերձ ի լեառնն հարաւոյ, և շինէ անդ առ խորշիւք լեռնոտինն մեծապէս ծախիւք երկուս տունս, զմին յարևելս կոյս, մօտ յակունս աղբերցն, որ առ ստորտով լերինն ելանեն. իսկ զմիւսն յարևմուտս կոյս նորին տանն, բացազոյն իբր մեծօր հասարակ աւուր միոյ հետեակագնացի առն ճանապարհի: Եւ ետ զնոսա ի ժառանգութիւն երկուց որդոց իւրոց, արւոյն Փառոխի և կայտառին Յոլակայ. յորս բնակեալ՝ յիւրեանց անուն զտեղիսն կոչեցին, ի Փառոխայ՝ Փառախոտ, և ի Յոլակայ՝ Յոլակերտ:

825. ԱՆԳՐԱՆԻԿԻ ՏԱՆՁԵՆԻՆ

Գտնվում է Եղեգնաձորի Ագատեկ գյուղից հյուսիս-արևելք

Երբ Ագատեկի ժողովուրդը իմանում է, որ Զորավար Անգրանիկն իր բաշերով գալու է իրենց գյուղը, մեծ խմբով գնում են նրան դիմավորելու:

Գյուղից դուրս, տանձենու տակ նրանք ճոխ խնջույք են տալիս սիրելի զոքավարի պատվին: Խնջույքի վերջում հիշատակի համար Անդրանիկը սրով հարվածում է տանձենու բնին: Սրի հետքը հիմա էլ կա տանձենու վրա: Տեղացիք այդ ծառին Անդրանիկի քոսսիկ են ասում, որ տեղական բարբառով տանձենի է նշանակում:

826. Ս Ե Լ Ի Մ Ի Ի Զ Ե Վ Ա Ն Ա Տ ՈՒ Ն Ը

Գտնվում է Եղեգնաձորում

Ասում են, որ տեղական իշխանի որդին մի անգամ ձմռանը իր շքախմբով անցնելիս է լինում այս լեռնանցքով: Հանկարծ բարձրանում է մի սոսկալի ձյունամրրիկ: Ամայի վայրում պատասպարվելու տեղ չգտնելով, իշխանագնն ու նրա մարդիկ խեղդվում են բքի մեջ: Իր զավակի հիշատակը հավերժացնելու համար իշխանի կինը դեպքի վայրում մի մեծ իջեվանատուն է կառուցել տալիս, որպեսզի ձմռան բուքերին Եղեգնաձորի լեռնանցքով անցնող կարավանները իջևանեն այնտեղ՝ մինչև եղանակի պարզվելն ու ճանապարհի բացվելը: Եվ իջևանատունը իշխանագնի անունով կոչվում է Սելիմի իջևանատուն կամ քարվանսարա:

827. Շ Ա Հ - Թ Ա Խ Թ

Գտնվում է Զուղայի քերդի մոտ

Ժամանակին ջուղայեցի Խոջա-Խաչիկը այստեղ մեծ ճաշկերույթ է ավել Շահ-Աբասին: Ճաշի ժամանակ սեղանի վրա դրվել են ոսկուց շինած դանազան մրգեր (խաղող, խնձոր և այլն): Շահ-Աբասը կարծելով, թե դրանք բնական են, ձեռքը պարզել է դեպի խաղողը, բայց վեզիրի ակնարկով հասկացել է իր սխալը և ձեռքը հետ է քաշել: Զարմանալով ջուղայեցիների այդքան հարստության ու փարթամության վրա, Շահ-Աբասը որոշում է նրանց գաղթեցնել Պարսկաստան:

828. Բ Ե Գ ՈՒ Մ Ա Ռ Ը

Գտնվում է Գոբիսի շրջանի Խոս գյուղում

Խոս գյուղում Բեդի անունով մի մարդ է եղել, որն ունեցել է մի շատ գեղեցիկ աղջիկ: Սա սիրահարվել է իրենց հովվին: Մի օր էլ, երբ Բեդին հովվին տեսել է իր աղջկա հետ համբուրվելիս, քաշել է

խանչալը և սպանել է նրան: Աղջիկը ուշաթափ ժայռից ցած է նետվել: Աղջկան թաղել են իր քնկած տեղում և գերեզմանի վրա մի ծառ տնկել, որը հայտնի է Բեդու ծառ անունով:

829. Բ Ո Ւ Ո Ւ Կ Ա Ւ Ը

Գտնվում է Գորիսի շրջանի Շինունայր գյուղում

Դավիթ-բեկն ունեցել է Բոլի անունով մի հաղթանդամ և ուժեղ թիկնապահ: Նա գրպանում մեծ-մեծ քարեր է պահել, որոնցով հարվածել ու սպանել է իրեն զայրացնողներին: Միայն Դավիթ-բեկին նա ծառայել է հլու-հնազանդ, կատարել նրա բոլոր ասածները: Երբ Բոլին Շնհեր գյուղի բերդի գլխից քար է նետել, քարը հասել է մինչև Որոտան գետի ափը: Ամեն անգամ, երբ գետը 10—15 փթանոց քարեր է բերել իր հեռ, Բոլին մեն-մենակ գրկել է այդ քարերը, բարձրացրել մինչև դյուղ և իրար վրա դնելով կալ է սարքել: Այդ կալն է ահա, որ կոչվում է Բոլու կալ:

830. Զ Ո Ր Ո Ւ Ո Տ Ա Տ Ե Ղ Ը

Գտնվում է Գորիսի շրջանի Խճորեսկ գյուղի մոտ

Արաքս գետի ափին պարսիկների դեմ հայերի մղած արյունալի կռից հետո, մի հարս գիշերով նստում է ջորին և ղնում է կովի դաշտ՝ գոհված ամուսնու դիակը գյուղ տեղափոխելու: Վերադարձին նրա դեմ դուրս են գալիս 10—15 պարսիկ զինվորներ և ուզում են բռնել: Հարսը ջորին նրստած ծառս է լինում զինվորների վրա: Զորու ոտների տակից կրակի կայծեր են ցայտում և այրում զինվորներին: Եվ հարսը գոհված ամուսնու դիակը բերում է գյուղ ու թաղում: Զորու ծառս եղած տեղում սալ քարի վրա երևում են նրա ոտների հետքերը:

831. Ե Ձ Ի Գ Խ Ր Մ Ա Ն Ի

Գտնվում է Շուշուց հյուսիս քնկած լեռնաճոխում

Պատմում են, որ Իրանի Մահմեդ խանը նվաճում է այստեղ գտնվող հայկական խաղաղ գյուղը և ցանկանալով գովասանքի խոսքեր լսել իր հասցեից, կանչել է տալիս մի ծեր գյուղացու (գյուղի տանուտերին) և հարցնում, թե ինչն են ամենից շատ սիրում գյուղացիները: «Մեր արտը, կալը, այգին ու արտը, եզն ու կովը, գոմեշն ու ոչխարը, մեր սարերը»,

— պատասխանում է հայ գյուղացին: Զայրացած խանը հրամայում է կալ պատրաստել, հարյուր ձի պայտել այնպես, որ մեխերը զեպի գետին ուղղված լինեն սուր ծայրերով և ծայրերն էլ չծալված: Հավաքում է գյուղացիներին և պառկեցնելով կալում, կատաղի ձիերին բաց է թողնում նրանց վրա: Նահատակվում են բոլորը: Այդ օրվանից սպանդի տեղը կոչվում է Եղիգ Խրմանի (եզիգների կալ):

832. Բ Ա Ր Ե Վ Ա Մ Ա Ռ Ռ Ի Խ Տ Ա Տ Ե Ղ Ի Ն

Գտնվում է Արցախի Վերին Փաղավարդ գյուղից
հարավ-արևմուտք

Ասում են, թե հին ժամանակ այստեղ ապրել է մի եպիսկոպոս. և ամեն անգամ, երբ նա երկար ծոմապահոթությունից ու ճգնաթյունից հետո պատարագ էր մատուցում, շրջակայքի ծառերը ողջունյի ժամանակ երեք անգամ խոնարհում էին իրենց կատարները և իրար կպցնելով ողջունյն էին տալիս: Դրանից էլ ուխտատեղու անունը ղնում են Բարևածառ:

833. Խ Ո Շ Ա Մ Գ Ա Մ Ի Ա Գ Ա Ր Ա Կ Ը

Գտնվում է Արցախում

Կին ոմն հայազգի լուանայր ի միում վտակի գնորածին մանուկն իւր, որում հանդիպեալ արքային Շահ-Աբասայ, և տեսեալ զմանուկն ի գիրկս ծնողի՝ խանդաղատի զնովաւ, և ապա ի նշան սիրոյ պարգեւէ նմա զնոյն փալուած և ի հրովարտակի իւրում հաստատութեան գրէ, թէ՛ շունի ոք զհրաման որսալոյ անգամ զթռչուն ազարակիս: Ուստի յաճախեալ յայնմ վայրի թռչնոց, և ի ձայնելն փասիանաց՝ որսորդք ի հեռուս կացեալ, ասեն. Չայնեա փասիան, ձայնեա, դի ունիս զեօջամդամ քեզ հզօր պաշտպան: Եւ այժմ առակ է հասարակեալ առ արցախեցիս, և ասի այնոցիկ արանց, որոց են հզօրեղ պաշտպանք:

834. Ա Ղ Զ Կ Ա Մ Մ Ա Կ Ը

Գտնվում է Առնային Դաւաթաղի Զարդաբաշեն գյուղի մոտ

Ժամանակին Զարդարաշեն գյուղից կորչում է շորս տարեկան մի աղջիկ: Ծաղիկ քաղելով նա աննկատելի հասնում է անտառի խորքը և մոլորվելով մնում անտառում երեք օր, երեք գիշեր: Չորրորդ օրը գյուղի

տավարածր տավարը բերում է անտառ և գտնում կորած երեխային: Չեոքից բռնած բերում է գյուղ և հանձնում ծնողներին: Այդ օրվանից անտառի այն տեղը, որտեղ գտնվել էր կորած աղջիկը, կոչվում է Աղջկա ծմակ:

835. Ո Ս Կ Ո Ւ Խ Ա Չ

Գտնվում է Կեռային Ղարաբաղի Աշան գյուղի հանրում

էտ հանդումը մին կաղնի ծառ ա իլալ (եղեկ): Տրա վրա երգինքան լուա ա եր եկալ (իջեկ): Ըոութանա (առավոտից) ըտե (ալգտեղ) Նահատակին սարին դիմաց աղոթք են ըրալ (արեկ). տրա հետի (համար) տեղը կոչվել ա վեսկե (ոսկու) խաշ:

836. Հ Ա Ր Ս Ի Թ Ա Լ Ա

Գտնվում է Կարմիրի շրջանի Հին Բաշենեղ գյուղի մոտ

Շատ հին վախտին (ժամանակ) մի տղա Շամշադինից մի լավ, սուրուն ախշիկ ա ուզրմ, պիրրմ Հին Բաշքյանդ: Անց ա կենըմ միաոժամանակ, մի օր էս ախշիկը մարթին ասրմ ա. Ա՛յ մարթ, վե կաց թղարիք (պատրաստութուն) արա, քնանք իմ հերանց տուն: Սըհանք թղարիք են տենըմ ու քընմ են կնգյա հերանց տուն: Ճմփին թուրքերը վրա են տալի, վեր սրա կնգյանը փխցնեն. սա կնգյանը քըցմ ա մի փոս ու ինքը դիրք մըրանըմ, թամուզին էլ (բուրին) կտորըմ ա, ու կնգյա հետ ճամփա ընդնըմ քընմ: Ըտիյան եղը (գրանից հետո) էտ տեղի անըմը մընըմ ա Հարսի թալա (բացատ):

837. Գ Յ Ո Ւ Ն Ա Շ Ի Հ Ա Ն Գ

Գտնվում է Շամշադինի շրջանի Նոբաշեն գյուղի մոտ

Նորաշեն գյուղում ապրելիս է եղել Գյունաշ անունով մի հաղթանդամ ու քաջ կին: Նա գոտեմարտել է շահի փահլևանի հետ և հաղթել է նրան: Շահը լսելով այդ մասին՝ առատ պարգևներ է տվել Գյունաշին: Այդ օրվանից գոտեմարտի տեղը կոչվել է Գյունաշի հանդ:

838. Ա Ն Ա Ս Տ Վ Ա Մ Ի Կ Ա Լ

Գտնվում է Շամշադինի շրջանում

Լենկ-Թեմուրը որ գալիս է մեր երկիրը, Գարդման լեռան լանջի բնակիչները թաքնվում են Նորանաշարի վանքերում: Թեմուրը շղթաներով

կապկապել է տալիս գյուղացիներին, երեսնիվայր պառկեցնում կալատեղում, և ձիերի պայտերի մեխերի ծայրերը դեպի դուրս ամրացնել տալով՝ այնքան է քշել տալիս նրանց վրայով, որ բոլորը տրորվում, ոչնչանում են: Հետո հողով ծածկել է տալիս կալը և հեռանում: Կալի անունը մնում է Անաստվածի կալ (=Նզիտ խրման):

839. Շ ՈՒ Ղ ՈՒ Ա Ղ Ջ Կ Ա ՈՒ Ր Թ

Գտնվում է Շամշադիի շրջանում, Մուղուզ լեռան լանջին

Լեզգիները որ եկել են Հայաստան, փախե-փախն ընկել է շորս կողմը, ժողովորդը քաշվել է սարերը: Շուղու աղջիկը դուլաջ է ընկել (մուլորվել է), մնացել մենակ և մտել Մուղուզ լեռան այրերից մեկը: Քանի դեռ գետինը բաց է եղել, նա ապրել է կանաչով, երբ ձյունը ծածկել է գետինը, Շուղու աղջիկը ուժասպառ է եղել ու մեռել է: Այդ տեղը այժմ կոչվում է Շուղու աղջկա ուրթ:

840. Վ Ա Ր Գ Ա Ն Զ ՈՐ Ա Վ Ա Ր Ի Կ Ա Ղ Ն Ի Ն

Գտնվում է Իշևանի նեբխե-Աղղան գյուղում

Ա

Սա մի վիթխարի հսկա է, ամեն ճյուղը մի մեծ ծառի չափ: Բնի տակ ունի մի ահագին բացվածք, ուր կարող են մի քանի մարդ տեղավորվել: Ասում են, թե այս կաղնին տնկել է Վարդան զորավարը: Նրա տակից հոսում է առատաջուր ու զուլալ մի աղբյուր, որին տեղացիք «Զորավորի աղբյուր» են ասում:

Երբ գյուղի ջահելները պատերազմ են գնացել, ծերերը նրանց ասել են. «Զորավոր աղբյուրից շուր խմեք, ձեռքներդ քսեք քաջ վարդանի տնկած կաղնուն՝ ձեզ մահ ու մեռ չկա»... Եվ այդպես էլ արել են:

Բ

Նույն ծառի և աղբյուրի մասին պատմում են, որ երբ արաբների դեմ տարած հաղթանակից հետո, իր զորքի հետ միասին, վերադառնում էր Գևորգ Մարզպետունին, ծարավից պապակած զորքն ու զորապետը հասնում են Զորավոր աղբյուրին, հագնում, և իբրև հիշատակ, Գևորգ Մարզպետունին մոտակա ծառից մի շիվ է կտրում ու տնկում աղբյուրի շուր-

թին: Մարդիկ խնամում են ծառը և այդ օրվանից սրբացնում նրան ի հիշատակ սիրելի զորավարի:

841. Լ Ե Գ Չ Ո Ւ Կ Ա Մ Ա Ն

Գտնվում է Նոյեմբերյանի շրջանի Կոթի գյուղի հյուսիսային կողմում

Ասում են, թե ժամանակին լեզգիները այս կողմերից երեխաներ են փախցրել, տարել ծախել: Եկել են թափվել անտառում, աչքով պահել, որ մենակ երեխա տեսնեն, փախցնեն: Եվ գալիս են լինում աշնան կողմերը, աշնան բինանների ժամանակ: Մի օր էլ մի բինայում կանայք վայնասուն են բարձրացնում. Տարա՛վ, տարա՛վ, լեզգին տարա՛վ... Դավի անունով մի մարդ, շատ հայտնի մի նշանառու, տեսնում է փախչող լեզգիներին, որոնք քիչ է մնում, որ հասնեն անտառին: Չեն է տալիս, որ երեխան ևս նայի, գլուխը թեքի: Հենց երեխան թեքվում է, կրակում է: Լեզգին ընկնում է ցած: Ընկերներն ուզում են մոտենալ վերցնել: էլի է կրակում, սպանում մի քանիսին: Մնացածները փախչում են: Երեխային բերում են բինա: Դրանից հետո՝ էլ ոչ մի լեզգի չի գալիս: Կածանի անունն էլ են օրվանից մնում է Լեզգու կածան:

842. Հ Ա Տ Կ Ի Ճ Ո Ճ Ա Տ Ե Ղ

Գտնվում է Նոյեմբերյանի շրջանի Կոթի գյուղի Քաչալ-դաղ սարում

Պատմում են, որ մի ջահել տղա զաշաղ է ընկնում: Նշանածր չի ուզում մնալ տանը, հետը փախչում է սարերը: Տարին շանցած՝ մի աղջիկ են ունենում: Ընկերները անունը դնում են Ոսկեհատ. բայց Հատիկ են ասում, մեկ՝ որ կարճ է լինում, մեկ էլ՝ որ ուրիշ երեխա չի լինում իրենց հետ: Մտածում են նրա համար ճոճատեղ շինել: Քարայրի մուտքի երկու կողմի քարերը ծակում են՝ ճոճ կապում: Հատիկը մեծանում է այդտեղ: Դրա համար էլ քարայրի անունը մնացել է Հատկի ճոճատեղ:

843. Ն Ա Հ Ա Տ Ա Կ Ի Խ Ա Չ Ք Ա Ր Ը

Գտնվում է Լոռու Թեղուս գյուղի հանրամասում

Ա

Մեծն Վարդան ի խաղալն իւր զօրօք յօգնութիւն Աղուանից ի պատերազմին ընդդէմ Պարսից, աստ իջևանեալ իցէ, և զկնի նահատակութեան

նորա, տեղիս այս կոչեցեալ է վասն յիշատակի նորա նահատակի խաչ-
քար:

R

Պարսիկների դեմ կովելիս վարդան Մամիկոնյանը վիրավորվել է:
Նրա վերքից հոսած արյան տեղում հետագայում մի խաչքար են կանգ-
նեցրել, որը կոչվում է նահատակա խեչ:

844. Հ Ա Կ Ա Ռ Ա Կ Ի Հ Ո Ղ Ե Ր

Գտնվում է Կայան քեղի հարավ-արևելյան կողմում

Ընկալաւ զայս անուն ի հակառակութենէ որդւոյն Տուտայ, ընդ եպիսկո-
պոսին Մինասայ առաքեցելոյն ի Զաքարիա սպասալարէ, վասն առնելոյ՝
զքանի մի արարողութիւնս ընդ Յունաց... Աստ գանակոծ արարին զՄի-
նաս եպիսկոպոսն և զչորիսն գահավէժ արկին. վասն որոյ բնակիչք ա-
ւանդութեամբ ցայսօր ժամանակի Հակառակի հողեր ասեն:

845. Մ Ա Ր Մ Ե Տ

Տեղը որոշակի չէ

Ինքն (Արտաշէս) շուեաց ի քաղաքն Երուանդայ. յառաջ քան զմի-
ջօրեայ հասեալ ի դաստակերտն Երուանդայ, և միաբան զոչմամբ հրա-
մայեաց աղաղակել զօրացն՝ «Մար ամատ», որ թարգմանի Մարս եկն,
յիշեցուցանելով զթշնամանսն, զոր յղէր Երուանդ առ թագաւորն Պարսից
և առ Սմբատ, Մար զնա կոչելով: Յայսմ ի սոյն ձայն անուանեցաւ դաս-
տակերտն Մարմէտ, իբր ի կամաց Արտաշիսի՝ բառնալ զանուն Երուան-
դայ ի տեղոջն՝ այս պատճառ է անուանակոչութեան դաստակերտին:

846. Ն Ա Ր Ե Կ Ա Յ Ո Ւ Ա Ղ Ո Ք Ա Տ Ե Ղ Ի Ն

Գտնվում է վասպուրականի նաեկ գյուղի մոտ

Սա մի ճգնարան է, որի հատակի քարերը տեղ-տեղ մարդու ոտքի
տեղերի մեծութեամբ փոսեր ունեն: Ասում են, թե դրանք Գրիգոր Նարե-
կացու ոտքերի հետքերն են:

847. Կ Ա Բ Կ Ո Ւ Տ Ե Ա Չ

Գտնվում է Վասպուրականում, Վառազա վանքի մոտ

Մի անգամ սարսափելի կարկուտ է գալիս Վանի Այգեստան թաղամասի այգիների և շրջակա արտերի վրա: Տեղացիները խաչքար են տնկում դիմացի բարձրավանդակի գլխին, որպեսզի կարկուտը դադարի և այլևս չկրկնվի: Այդ խաչքարին ասում են Կարկուտ խաչ:

848. Ս Ո Ւ Բ Բ Ծ Ա Ռ Ե Բ Ի Պ Ո Ւ Բ Ա Կ Ը

Գտնվում է Հայոց-Ձորի Հնդստան գյուղի մոտակայքում

Մի քուրդ ծառ է կտրում այս պուրակից և թեպետ տեսնում է, որ կտրելու ժամանակ արյուն է հոսում ծառից, շալակում է այն և տանում տուն: Ճանապարհին նստում է հանգստանալու. երբ ուզում է վեր կենալ, տեսնում է, որ ծառը կպել է շալակից և չի թողնում շարժվել: Գիշերը վրա է հասնում և քուրդը ծառը շալակին մնում է տեղում: Երազում երևում է մի ձերուհի և ասում է. Հետ տար ծառն իր տեղը և դու կազատվես: Այդպես էլ անում է, և նոր միայն ծառը պոկ է գալիս նրա մեջքից:

849. Կ Ճ Ա Վ

Գտնվում է Մոկսում

Կճան կոչեցեալ տեղի դիւաց լցեալ պաշտամամբ, հասեալ անդ առաքելանման քահանայիցն և սրբոց կուսանացն զընդդիմամարտն արգելուին զձիոցն: Յորում զայրագնեալ դիւացն՝ դիմեալ ի վերայ խեղէին, ծռէին, պնշատէին զպաշտօնեայս իւրեանց. որ և անդ առաքելանման քահանայքն հալածեալ զնոսա բժշկէին զխեղեալսն, վասն որոյ տեղին կոչեցաւ Կճաւ:

850. Չ Ո Ր Ս Գ Յ Ո Շ Ա

Գտնվում է Շատախի Թաղ գյուղից արևելք

Այստեղ արյունով և թարախով լի կաթսաներ են թաղված: Ասում են, թե եթե այդ կաթսաները հանեն և նրանց միջի հեղուկը թափեն, այլևս կոիվ ու պատերազմ չի լինի և «խեր-խաղաղութեն» կսիրի աշխարհին:

851. Ի Շ Ո Ց Հ Ր Ա Պ Ա Ր Ա Կ

Գտնվում է Սպարկերտի Պասա և Մգրա գյուղերի մաս

Սպարկերտի գյուղերի էշերը հնում փախչում գալիս էին Կաղնուտա-
դաշտ կոչված վայրի մոտ և սկսում էին կովել իրար հետ: Այստեղ էին
հավաքվում նաև իշատերերը և նույնպես կովում: Պատահել է, որ էշերի
համար նույնիսկ մարդասպանություն է եղել: Այդ տեղի անունը կոչվում
է Իշոց հրապարակ կամ Իշոց կովադաշտ (Մալդանե-քիատան):

852. Ժ Ո Ղ Ո Վ

Գտնվում է Տարնուն

Ոմանք ելեալք ի յՈղկանայ, որսոյ պատճառաւ գային արք ձՄ:
Իբրև տեսին զգարսն Պարսից, զի յանհոգս էին, ի վերայ յարձակեալ,
ոչ ետուն ումեք յերիվար ելանել, այլ ի շուրջ եկեալ ի նոյն սեղանն, սպա-
նին արս ԵՃԸ, և վասն որ այնպէս ժողովեալ սպանին, կոչեցաւ անուն
տեղոյն Ժողով:

853. Ա Ր Ծ Վ Ի Բ

Գտնվում է Տարնուն

Իշխանն Հաշտենից սկսաւ կռուել ընդ իշխանսն Հայոց: Եւ
յանխնայ սկսաւ արեան ճապաղիս հանել և ամենայն զարքն զաղաղակ
բարձին առաջի իշխանին Սիւնեաց: Իսկ նա ձայն տուեալ ասէ. Ա՛յ գայ-
լակորին, յիշեցեր զբարս հար քո և ի նոյն շաղախակերութիւն դարձար:
Իսկ նա ասէ. Ա՛յ արծուաձագ, որ թևաւքդ ես հպարտացեալ, եթէ ի լար
ականատացս անկանիս, ես ցուցանեմ զգարութիւնս իմ ի քեզ: Իսկ Սիւ-
նեաց իշխանն ոչ հանդուրժեաց առ թշնամանսն, յարձակեալ ի վերայ
նորա եհար մրճովն ի վերայ սաղաւարտին, և կտրեաց զնա ի
զարացն և փախստական արար ի վերա լերինն ընդ յարևելս կոյս. և
սպա հասեալ հանդէզ Իննակնեան վայրուցն մղեալ ընկեց յերիվարէն և
իջեալ կտրեաց զգլուխ նորա և զմարմինն դահավէժ արարեալ, ասէր.
Տեսցեն զքեզ անդեղք և զիտացեն, թէ արծուոյ հարեալ է զնապաստակդ.
և ինքն դարձաւ, զոր մինչև ցայսօր Արծիւք կոչեն տեղեացն:

854. Ա Ն Կ Ա Ն Ի Ս

Գտնվում է Տարոնում

Եւ ինքն Վարազ գնաց զՏեա փախստէիցն և հասեալ միւս իշխանին պարսից, ասէ. Անկի՛ր, պարսիկ, կամաւ, ապա թէ ոչ՝ անկանիս աղամայ: Իսկ նա փախեաւ: Եւ Վարազայ զՏեա մտեալ եհար զտէգն ի թիկունս նորա և անցոյց ընդ յողն երիվարին և ասէ. Այժմ անկանիս: Եւ սակաւ ինչ գնացեալ՝ եհաս միւս այլ իշխանին և ասէ. Անկանիս կամաւ, եթէ անկանիս աղամայ: Իսկ նա ընդդէմ դարձեալ եհատ զգլուխ երիվարին Վարազայ և ընկէց: Իսկ նա ի վայր վազեալ՝ եհար զշիւս երիվարի պարսկին և ասէ. Անկիր և դու: Եւ կոչեցաւ անուն տեղոյն Անկանիս (Վայրանկանիս):

855. Մ Ա Հ Ո Ւ Ա Ռ Ի Թ

Գտնվում է Տարոնում

Իսկ այլ զօրքն պարսից եկեալ հասին յանտան, որ հանդէպ վանացն հայի և թաքեան անդ: Իսկ Վահան աճապարեալ գնաց անդ, և սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին, որ ոչ մնաց և ոչ մի: Եւ կոչեցաւ անուն տեղոյն Մահու առիթ:

856. Թ Ի Լ

Գտնվում է Տարոնում

Եւ ել Սմբատ ջահիւք ի վերայ զօրացն Պարսից. և յանկարծակի տեսին այր մի գիսաւոր, որ լոյս փայլէր ի հերաց նորա, և զաչս թշնամեացն կուրացուցանէր: Զոր տեսեալ քաջին Սմբատայ, ասէ ցօրսն. Քաջալերացարուք, որդեակք, և մի երկնչիք. զի սուրբ Կարապետն մեզ ի թիկունս հասեալ կայ, և ընդ մեր՝ ինքն պատերազմի: Եւ մի ոք անհաւատալի զիրսն կարծիցէ. զի ինքեանք սկսան մարտնչիլ ընդ միմեանս, և զմիմեանս սատակել. զի տէր պատերազմէր ընդ նոսա: Եւ այնչափ կոտորեցին զնոսա, մինչև հեղեղատք արեանց ելանէին. որ և Թիլ կոչեցաւ անուն տեղոյն այնորիկ:

857. Հ Ո Ն Ի Դ ՈՒ Ռ

Ասում են, թե Գեգրե անունով հոնը ժամանակին ասպատակում է Հայաստանը: Մուշեղ սպարապետը մենամարտում է նրա հետ և սպանում: Իսկ ճարատարաց ասորոց պողովատիկ գրչաւ նկարեալ զՄուշեղ ճերմակ երիւարան ի յարձանի առ գետեզերին և զհոնն՝ յոտս նորա, որ բնակիչք գաւառին Հոնի դուռն ասեն զայն մինչև ցայսար:

858. Մ Ա Շ Տ Ո Յ Ի Ա Ղ Ո Ք Ա Տ Ն Ղ Ի Ն

Գտնվում է Քալուի Ձեք գյուղի աւելտյան կողմում

Ա.

Տեղացիների ասելով այստեղ ճգնել, աղոթել և հայկական տառերն է գտել Մեսրոպ Մաշտոցը:

Բ.

Ունի այս քաղաքն (Քալու) բերդ ամուր ի գլուխ լերին. ի մէջ բերդին տեսանի վայր անձաւաձև, տեղի աղօթից սրբոյն Մեսրոպայ, ուր և ցուցանեն զբար իմն պատուեալ իբր հրաշական:

859. Տ Ր Դ Ա Տ Ի Մ ՈՐ Ի Ն

Գտնվում է Դերսիմի շրջանում

Տրդատ թագավորը քրիստոնեությունը հայածելու և Գր. կուսավորչին խոր Վիրապը նետելու համար պատուհասվում է աստծուց: Նա խլանալով բնակություն է հաստատում Դերսիմի անտառներում: Այստեղ կա մի անմաշչելի ու անթափանց պուրակ, որը կոչվում է Տրդատա մորի:

860. Մ Ը Ս Տ Ո Յ Ի Գ Ի Ք Ը

Գտնվում է Դերսիմի Քաշաբան գյուղի սահմանում

Մատո անունով մի երիտասարդ սիրած աղջկան փախցնելուց հետո, այստեղ քաջաբար կռվել է հետապնդողների հետ և պաշտպանել սիրածին:

861. Ն Ա Ր Ե Կ Ա Յ Ո Ւ Տ Ո Ւ Ն Ը Կ Ա Մ Ո Ս Կ Ե Կ Շ Ի Ռ Ն Ա Ր Ե Կ

Գտնվում է Եղեփայի արևմտյան կողմում

Ասում են, թե այստեղ է գտնվում Նարեկը, որը համանուն վանքի ավերումից հետո, այդ ավերակների մոտ բնակվող մի ընտանիք պահել է: Ժամանակ անց, ընտանիքի ժառանգորդներ քույրն ու եղբայրը շեն կարողացել համաձայնության գալ՝ թե ո՞ւմ է հասնում Նարեկը: Քույրը նրա քաշով մեկ ոսկի է տալիս եղբորը և տիրանում Նարեկին: Դրա համար էլ այն կոչվում է Ոսկեկշիռ Նարեկ:

862. Թ Ո Ր Ո Ս Լ Ե Վ Ո Ն Ի Ի Թ Ո Ւ Ր Ը

Գտնվում է Տարսուհի արևելյան կողմում, Կյուղնու գետի ափին.

Լսելով, որ իր եղբայր Ստեփանեն դավադրաբար սպանված է բյուզանդացիների կողմից, Թորոս Լևոնին քաջերի գլուխն անցած հարձակվում է Տարսուհի վրա: Կատաղի կովի ժամանակ Թորոսը հեռվից նետում է թուրը, որը մխրճվում ու մնում է քարի մեջ: Տեսնելով այդ հրաշքը՝ Թորոսի զինվորները կրկնապատկված ուժով տապալում են քաղաքի պարսպի դուռը և ներս խոժելով գրավում են այն:

Ասում են, թե մինչև հիմա էլ Տարսուհի ավերակների մեջ, պարսպի դռան ճակատին դեռ երևում է Թորոս Լևոնիի թուրը:

Տ Ո Ղ Մ Ե Ր, Յ Ե Ղ Ե Ր, Գ Ա Ղ Ո Ւ Թ Ն Ե Ր

863. Ա Ր Ծ Ր Ո Ւ Ն Ի Ն Ե Ր

Երբ Արծրունյաց տոհմի մանուկ նախահայրը քնած էր բաց օդում, մի արծիվ թևերը լայն բաց արած պաշտպանում էր նրան անձրևից ու արևից: Դրա համար էլ նրա տոհմը կոչվում է Արծրունիների տոհմ:

864. Ռ Ո Ւ Բ Ի Ն Յ Ա Ն Ն Ե Ր

(Յետ սպանման Գագկայ ի Յունաց) զմանուկն (զՌուբէն) այն որ էր ընդ նմա, գնեաց ոմն վաճառական հայ, և արար իւր փեսայ: Եւ եղեւ յետ աւուրց իբրեւ զարգացաւ մանուկն և եղեւ այր, զնաց ի սահմանս Կի-

լիկիոյ արամբ միով որսալ կաքաւս. և էր անդ բերդ մի՝ զոր Քարծրբերդ կոչեն. և էր անդ եպիսկոպոս մի Հոռոմ. և եղև ծանօթութիւն առնն և եպիսկոպոսին, և եղեն միմեանց սիրելիք. և բազում աւուրս ուտէին և ըմպէին ի միասին. և այրն ոչ հանէր ի մտաց զիրան, զոր զործեցին Հոռոմք ընդ թագաւորն Գագիկ, ընդ ազգական նորա: Եւ եղև օր մի զի ամենայն պաշտօնեայք եպիսկոպոսին ելեալ էին արտաքս ի բերդէն ի պէտս ինչ գործոյ իւրեանց. և էր եպիսկոպոսն միայն և պատանի մի ընդ նմա. եկն այրն որսորդ հուպ առ բերդն՝ որսալ կաքաւս. և տեսեալ զնա եպիսկոպոսին ձայնեաց ի պարսպէն գալ առ նա, և ի միասին ճաշակել. և նա ոչ հաւանէր. և էջ առ նա եպիսկոպոսն առանց պաշտօնէի: Իբրև ետես այրն թէ միայն գայ եպիսկոպոսն և ծանեալ թէ ոչ ոք կայ ի բերդն, ասէ ցայրն որ ընդ նմա էր. Այսօր ի դէպ է առնուլ զվրէժ արեան սպանման թագաւորին մերոյ՝ զոր զործեցին Հոռոմք. տես, գուցէ առաքեսցէ զքեզ եպիսկոպոսն ի բերդն, ջանասջիր առնուլ զնա, և ինձ իմացուցես ի ձեռն նշանի ինչ, զի ես սպանից զեպիսկոպոսն: Եւ իբրև եկն եպիսկոպոսն՝ մտին ի ճաշել. և ի պակասել զինուցն՝ ասէ եպիսկոպոսն ցապասաւորն. Երթ ի բերդ անդր, և բեր մեզ անտի գինի, զի ուրախացուք ի միասին. և զնաց այրն և ասաց զհրաման եպիսկոպոսին՝ սպասաւորի նորա: Եւ իբրև նա խոնարհեցաւ ի կարաս անդր զի հանցէ գինի, նա կալեալ զտից նորա և դարձուցեալ ի վերայ զխոյն՝ խեղդեաց զնա ի գինի անդր: Եւ ելեալ ի պարիսպն՝ նշանակեաց տեառն իւրում, եթէ առի զբերդս. և սա աստէն ի ներքոյ խեղդեաց զեպիսկոպոսն, և ինքն մտեալ ի բերդ անդր բռնացաւ: Եւ առ սակաւ սակաւ աճեցոյց զկալուածս իւր, զոր բռնութեամբ և զոր պատրանօք, մինչև տիրեցին նա և որդիքն իւր և թոռունքն՝ աշխարհին Կիլիկեցոց, քաղաքաց և գաւառաց:

865. Ք Ա Ջ Ա Ր Ա Ն Յ Ի Ն Ե Ր Ի Ծ Ա Գ ՈՒ Մ Ը

Ասում են, որ Քաջարանի առաջին բնակիչը մի ճյունահարս է եղել: Եվ եղել է լեռներում իր ուխտարի հօտը պահող մի պատանի: Մի անգամ լեռան բարձրագիր արոտներում անսպասելի մորիկ է սկսվում: Պատանին կորցնում է իր հօտը, ապա ընկնում ուշակորույս: Ջյունահարսը նրան տանում է Կապուտջիղի խոռոչներում գտնվող իր ապարանքը, ուշքի բերում, ապրում հետը: Այդ հավերժահարսից ու հովվից էլ ծագել են առաջին քաջարանցիները:

866. Շ Ա Հ Վ Ե Ր Գ Յ Ա Ն Ն Ե Ր

Սրանց նախահայրը ուրացել է քրիստոնեությունը, որի համար պարսից շահից ստացել է ազնվականության տիտղոս ու Իգահատ գյուղը: Այստեղից էլ ծագել է տոհմի Շահվերդյան (= շահի տված) անունը:

867. Ա Ի Ր Ա Գ Ե Ղ Յ Ա Ն Ն Ե Ր Ե Վ Բ Ե Ջ Ա Ն Յ Ա Ն Ն Ե Ր

Լենգթեմուրը շարդելով գալիս հասնում ա Կոթի գեղը: Սարատիկենց Բեջանը փախչում ա մերին (անտառ): Շատ ա վնասում Լենգթեմուրի զորքին: Լենգթեմուրը մարդ ա ուղարգում նրա մոտ, որ գա իր գորքում ծառայի: Բեջանը գալիս ա գորքը մտնում: Լենգթեմուրը հողեր ա բաշխում, աղի անուն տալիս:

Բեջանը գալիս ա իրա ախպոր՝ Սիրադեղի մոտ, ասում. Բեր աչառի կաշին տիկ հանիր, հինգ հատ էլ լավ ոչխար, տանենք Լենգթեմուրին, քեզ էլ աղովյուն տա: Սիրադեղն ասում ա. էս եզի տկերն ինձ հմար աղա էլ ա, բեգ էլ:

Բեջանը ջոկվում ա Սիրադեղից. դրա համար էլ հիմի էրկու ազգ կա՝ Սիրադեղյան ու Բեջանյան:

868. Լ Ե Ղ Գ Ի Ն Յ Ա Ն Ն Ե Ր

Լազգիները աղբյուրից փախցնում են մի գեղեցիկ հարսի, նստեցնում ձիու զավակին, յափնջին զցում վրան ու տանում, հասցնում Ալբուզի (= էլբրուս) տակը—Լազգստան: Էդ հարսը երեխով է լինում ու նրանց տանը մի աղա է բերում:

Հարսի ամուսինն ու բարեկամները շատ ման գալուց հետո, մի կլեկչի լազգու միջոցով իմանում են նրա տեղը: Էս լազգի ծանոթի հետ զնում են, հարսին կանչում և ուզում են տանեն, բայց նա ասում է, թե առանց երեխիս չեմ գա: Գիշերը, երբ բոլորը քնում են, հարսը երեխի բարուրն առնում է ու շտապ գուրս գալիս: Գու մի ասի, շատ շտապելուց տեքոր կնոջ երեխի բարուրն է վերցնում: Որ գալիս հասնում են իրենց տուն՝ երեխի երեսը բաց են անում, տեսնում մի շեկ, աչքերը շալ-շալ, գլուխը սուր երեխա: Երեխին բոլորը լազգու ճուտ են ասում, անունն էլ դնում են Լազգի: Էդ երեխու համար դրանց ազգին լազգիանաք են ասում:

869. Հ Ա Մ Շ Ե Ն Ի Հ Ա Յ Ե Ր Ը

Տերեպեյին կոչված թուրքերը Համշենում հայերի հետ ապրելով, մասնակցում էին հայկական հարսանիքներին, պար բռնում հայ կանանց հետ: Մի օր էլ նրանք բռնաբարում են նրանցից մեկին: Հայ երիտասարդները սպանում են մեղավորներին և թողնելով Համշենը՝ փախչում Օրտու: Փախչողներից մի բանիսը, սակայն, ճանապարհին բռնվում են թուրքերի կողմից և մահվան սպառնալիքի տակ մահմեդականություն ընդունում: Ասում են, թե Համշենի մահմեդական հայերը դրանցից են ծագել:

870. Ն Ի Կ Ո Մ Ի Գ Ի Ա Յ Ի Հ Ա Յ Ե Ր Ը

Նիկոմիդիայում մզկիթներ ու բաղնիքներ շինել տալու համար Մեհմետ փաշան Բալուցի հայ վարպետներ է բերել տալիս: Վարպետների մեծ մասը ամուրի լինելով՝ օտար միջավայրում դժվարանում է կյանքի ընկեր գտնել և ընտանիք կազմել: Տեոնկել կոչված հայաբնակ գյուղից նրանք աղջիկ են ուզում և մերժում են ստանում: Մի կիրակի օր էլ քաղաքի արեվելյան կողմում զբոսնելիս, բալուցի վարպետները բռշանների (գնչու) վրաններ են նկատում: Պարզվում է, որ դրանք քրիստոնյա հայ բռշաններ են՝ Մարզվանի կողմերից: Բալուցի վարպետները աղջիկ են ուզում նրանցից և հավանություն ստանալով, ընտանիքներ են կազմում: Նրանցից հետզհետե գոյանում է նիկոմիդիայի հայ գաղութը:

871. Ի Ձ Մ Ի Տ Ի Հ Ա Յ Ե Ր Ը

Թուրք Փերթե փաշան Իզմիտի Ելենի ջամի մզկիթը շինելու համար կանչում է հայ բանվորներ ու վարպետներ: Մզկիթի շինարարությունը երկար ժամանակ է պահանջում. դրա համար փաշան կարգադրում է հայ բանվորներին ու վարպետներին Իզմիտ տեղափոխել իրենց ընտանիքները՝ տրամադրելով նրանց Իզմիտի ամալի բարձունքների վրա եղած թափուր հողակտորը, որի անունը դնում են քրիստոնյանների թաղ (Քարապաշ մահալեսի): Այդտեղից էլ սկիզբ է առնում Իզմիտի հայ գաղութը:

872. Բ Ո Շ Ա Ն Ե Ր

Ա

Բոլոր ազգերը կանչվում են մի մեծ հրավերքի: Ամենից ուշ ներկայանում են բռշաները (լոմերը), երբ տեղերը արդեն զբաղեցված են լի-

նում: նրանց ասում են. Պո՛ղ ա, պո՛ղ ա (զո՛ւր է, զո՛ւր է), գնացեք: Դրա-
նից հետո այդ ցեղի անունը դնում են բոշա:

Յ

Շատ վաղ ժամանակներում ապրում էր մի վարդապետ, որի երեք սարկավագները կաշառվելով թշնամիներից, մի կին են բերում վարդապետի խուցը: Երբ թշնամիները բռնում են վարդապետին կնոջ հետ, սա հասկանում է սարկավագների խարդավանքը և անիծում նրանց, ասելով. Սև երեսներ, գնացեք, էլ մարդկանց մեջ չերևաք: Իսկույն սրանց երեսների կեսը սևանում է, առնում են մի մի պարկ, զավագան ու գնում: Ճանապարհին հանդիպում են ձիերի, կովերի, ոչխարների, սակայն այդ կենդանիներից ոչ մեկը չի մնում սրանց մոտ, միայն էշն է, որ հավատարմութուն է ցույց տալիս: Վերցնում են էշին, գնում, հասնում են մի անտառ, ճյուղեր կտրտում, քթոց, մաղ շինում: Եվ որովհետև նրանց երեսի կեսը սևացած էր, ուստի շեն համարձակվում մտնել մարդկանց մեջ. տալիս են, որ իրենց կանայք ծախեն: Այսպես շարունակվում է նրանց կյանքը, ամուսինները տանը նստած քթոց և փոկ են պատրաստում, իսկ կանայք տանում, վաճառում են քաղաքներում ու գյուղերում:

Գ

Քրիստոսի աշակերտներից մեկը ճաշի ժամանակ մի կտոր հաց է տալիս նրան: Քրիստոս այդ հացի վրա կեղտի հետքեր նկատելով, բարկանում է և մի փունջ մազ պոկելով իր գլխից մեկնում է հաց տվողին: Աշակերտը զարմացած նայում է ուսուցչին: Քրիստոս դրանից հետո խաչակնքում է մաղը և աշակերտը իսկույն սկսում է մաղ գործել: Ասում են, թե մաղագործների (բոշաների) նախահայրը եղել է Քրիստոսի այդ աշակերտը:

873. Լ Ե Ձ Գ Ի Ն Ե Ր

Թամուր եկն ի Հայաստան. և իբրև մեծ թշնամի քրիստոնէութեան եղ ի մտի երթալ, աւերել, կործանել զեկեղեցիս և զվանորայս. դիմէ գնայ ի Գեղարդավանք. այլ հասեալ յեզր գետոյն տեսանէ ի միւսում կողմանն զօրս անթիւ բազմութեամբ, զորս ինքն միայն նկատեալ ցուցանէ զօրաց իւրոց, և գիտացեալ թէ երկինք ընդ դէմ դիմեն նմա՝ աղաղակեաց. Եօլ գէշ (երթ ի բաց), ուստի մնաց անուն վանիցն ի Թաթարաց Եօլ-գէշ:

Դարձ արարեալ անտի դիմեաց ի վերայ Սեանայ վանից, և աստանօր տեսեալ կրօնաւոր ոմն, որոյ արկեալ զփիլոնն ի վերայ ջուրց գնայր անվտանգ, պակեաւ ի հրաշիցն, և կոչեալ առ ինքն զնա պատուիրեաց օրհնել զզօրս իւր և ասէ. «ննդրեա զինէն զինչ և կամիս, տուայց քեզ». յայնժամ կրօնաւորն խնդրեաց զի որչափ գերիք զետեղեացին ի փոքրիկ աաճարի վանիցն, արձակեալ լիցին. էին ի մէջ զօրաց նորա անհամար գերիք և ամենեքին զետեղեցան ի տաճարին, վասն որոյ ազատս կացոյց զնոսա: Իսկ կրօնաւորն փոխանակ օրհնութեան, զրեաց և ետ նմա անէծս, զի մի առաւել քան զտասն այր հնազանդեացին և կացցեն ընդ ձեռամբ նորա. և յայնմ օրէ ցրուեցան զօրք Լանկթամուրայ:— Ի նմանէ յառաջ եկեալ են և լեկզիք, յորս շէ մարթ բնաւ տեսանել առաւել քան զտասն այր թէ միաբանեացին և իցեն ընդ միոյ իշխանութեամբ:

Ա Ռ Ա Ծ Ն Ե Ր, Ա Ս Ա Յ Վ Ա Ծ Ք Ն Ե Ր, Ա Ն Ե Ծ Ք Ն Ե Ր

874. ՄԱՐԳՈՒ ԱԶՔԸ ՄԻ ԲՈՒՌ ԶՈՂՈՎ ԿԿՇՏԱՆԱ

Դրախտից դուրս գալով Ադամն սկսում է պարապել երկրագործութեամբ: Նրա ընչասիրութիւնը փորձելու նպատակով, աստված ուղարկում է իր հրեշտակներից մեկին: Կերպարանափոխ հրեշտակը եղբայր է ձևանում և Ադամին առաջարկում է կիսել իրենց հասանելիք հողերը: Ադամը հրաժարվում է անգամ մի գաղ հող տալ նրան: Հրեշտակն այդ մասին պատմում է աստծուն: Աստված ասում է. Նս գիտելի, որ նրա աչքը մենակ մի բուռ հողով կկշտանա: Դրանից էլ ծագում է «Մարդու աչքը մի բուռ հողով կկշտանա» առածը:

875. ՄԻՆՁԵՎ ՇՈՒՇԱՆԸ ԶԱՐԳԱՐՎԻ, ԺԱՄ-ՊԱՏԱՐԱԳ ԿԱՐՁԱԿԻ

Քաղաքանցի տիկին Շուշանը մի անգամ ուզում է ներկա գտնվել Սուրբ Թեոդորոսի վանքում կատարվելիք պատարագին: Մինչև նա դարձարվում է, պատարագն արդեն վերջանում է: Այս դեպքը կրկնվում է մի քանի անգամ և դառնում է ժողովրդի խոսակցութեան առարկա: Դրանից հետո, երբ մեկը ձգձգում է որևէ գործ, ասում են. «Մինչև Շուշանը դարձարվի, ժամ-պատարագ կարձակվի»:

876. ՈՒՐԲԱԹՆ ԱՎԵԼԻ ՇՈՒՏ ԵԿԱՎ, ՔԱՆ ՇԱՐԱԹՐ

Ոստանցի շէյխերը մի օր խորհուրդ են անում, որ Զատկի շաբաթ օրը կոտորեն Իլի վանքի վարդապետներին: Իմանալով այդ, վանքի վանահայրը վարդապետների համար թուր ու հրացան է ճարում: Ուրբաթ օրը, երբ բոլոր շէյխերը մզկիթում են լինում, վարդապետները հարձակվում են նրանց վրա և բոլորին կոտորում: Այստեղից էլ ծագում է «Ուրբաթն ավելի շուտ եկավ, քան շաբաթը» առածը:

877. ԱՄԵՆ ՄԱՐԳ ԻՐ ԲԱՎԼԻՆ ԿՈՒԱ

Փամանակին Կապան-մատեն կոչված մետաղի հանքերում փլվածք է առաջանում, և զոհվում են Բավլի անունով բազմաթիվ հույն հանքագործներ: Դեպքի վայրով անցնող մի ուղևոր տեսնելով, որ մի քանի տեղ հարազատները ողբում են իրենց կորուստը, շարունակ կրկնելով միևնույն անունը, հարցնում է, թե ո՞վ է այդ Բավլի կոչվածը: Նրան պատասխանում են՝ Ամեն մարդ իր Բավլին կուլա: Դրանից էլ, ասում են, ծագել է, այս առածը:

878. ԱՆԻՆ ՇԵՆ՝ ԱՇԽԱՐՀՆ ԱՎԵՐ, ԱՆԻՆ ԱՎԵՐ՝ ԱՇԽԱՐՀԸ ՇԵՆ

Որպէս թէ գաղթականք Անույ կարեն կանգնել զնոր աշխարհ՝ և աշխարհ ի մի գումարեալ՝ հաղիւ կարէ լնուլ զքաղաքն Անի:

879. ՎԱՆՅՅՈՒ ԿԱՂԸ ՉԻՆԱՍՏԱՆ Է ՀԱՍԵԼ

Էջմիածնի նվիրակներից մեկը շրջելով աշխարհի բոլոր հայաբնակ վայրերում, ամեն տեղ վանեցիկների է հանդիպում: Երբ նա հասնում է Չինաստան, լսում է, որ այստեղ ապրում է մի կաղ հայ: Նվիրակը գնում գտնում է նրան. պարզվում է, որ այդ կաղ հայն էլ վանեցի է: Ասում են, թե այդտեղից է ծագել «Վանեցու կաղը Չինաստան է հասել» ասացվածքը:

880. ՈՐ ՉԻՆԵՐ ԳԱՐՈՒՆԵՅ ԱԿ, ՉԷՐ ԼԻՆԻ ԽԻՉԱՆԻ ՎԱՍՏԱԿ

Դարունց գյուղի մոտ կա մի աղբյուրի ակ, որի ջրով ոռոգվում են Խիզանի գյուղերի հողերը: Եթե այդ ջուրը չլիներ, գավառի բնակիչներն
26—688

ապրուստ չէին ունենա: Ասում են, թե այդ առթիվ է հորինվել «Որ չլիներ Դարունից ալ, չէր լինի Խիզանի վաստակ» ասացվածքը:

881. ԴՈՒՐԳԱՐԻ ԱԶՔԸ ՏԱՇԵՂԻ ՎՐԱ Է

Ավալի այամին (հին ժամանակ) դուզարը (ատաղձագործ) հինչ որ տաշել ըլալ, տաշեղը ոսկի ըլալ տեճնալ, բրուզունը (եքեկոյան) հըվաքել ըլալ փեշկը (փեշը) տանել տոն (տուն), ածել սանդուղը (սնդուկ): Մըն օր տաշեղը փեշկումը քինիլիս (գնալիս), Քրիստոս ջըհում ա (հանդիպում է) թա՛ (թե). Ուստա, էդ հինչ ա: Թա՛ Դե ըսկի, տաշեղ ա, տանում ըմ տընիք (դնենք) կրակեն, էրինք: Թա՛ Չէ, ախեր տաշեղու մնան (նման) չի: Թա՛ Չէ, տաշեղ ա: Քրիստոս թա՛ Բալամ, դե որ տու ինձ խաբալ ըս, քու խեր-բարաքչաթը (լիություն, առատություն) լ՛սա տաշեղումը մնա, անխանիս, տերտակ (դատարկ) նստիս: Ուստան կյալիս ա տոն, սանդուղը պենում (բաց անում), որ ոսկեն ածե, տեսնում ա տաշեղ ա: Մ՛հեգ էդ օրաց տեսն ա տյուզարեն աչքը լ՛հանեն կընի տաշեղեն երան, ինքն ալ քիշերցերեկ կանե, համա դե ոչ մաղեն տակեն (մաղի տակ) կընի (կլինի), ոչ մաղեն կըլխեն (զլխին):

882. ԴՈՒՐԳԱՐԻ ՏԱՇԵՂԸ Է ՇԱՏ, ԴԱՐԱՂԻ ՓՈՂԸ

Մի անգամ մի դուրգար (ատաղձագործ) գողը փող լցրած դալիս է տուն: Ճանապարհին նրան պատահում է Քրիստոսը և հարցնում. Գողինդ ի՞նչ է: Դուրգարն ասում է՝ Տաշեղ է: Քրիստոսն իսկույն վրա է բերում. Աստված ձեր տաշեղին բարաքչաթ (առատություն, լիություն) տա: Հետո Քրիստոսն հանդիպում է մի դաբաղի (կաշեգործ)՝ գողով ներկ տանելիս: Սրան նույնպես հարցնում է. Տաբածդ ի՞նչ է: Դաբաղն ասում է. Փող: «Աստված ձեր փողին բարաքչաթ տա»,—ասում է նրան Քրիստոսը: Այստեղից էլ՝ «Դուրգարի տաշեղն է շատ, դաբաղի փողը» ասացվածքը:

883. ԹՈՉԻ Է՛՛ Ա՛ՅՄ Է

Արծիվը թառած է լինում ժայռի վրա: Երկու մարդ հեռվից նկատում են նրան: Մեկն ասում է՝ արծիվ է, մյուսը՝ այծ: Պնդում են իրենցը, մինչև հասնում են ժայռին: Արծիվը նրանց տեսնելուն պես թռչում է: Այն, որ պնդում էր, թե այծ է, նորից համոտում է: Մյուսը ասում է. Չե՛ս տեսնում, որ թռավ, արծիվ է: Համառն ասում է. Որ թռչի էլ, միևնույն է, այծ է: Այստեղից ծագել «Որ թռչի էլ էլի այծ է» ասացվածքը:

884. ԿԱԿՂՆԱՍ ՉՈՐՊԱՍԻՆ ԿԱՄ ԿԱԿՂՆԱՍ՝ ԿՈՒՑՆՍ

Ա

Ժամանակին մի թուրք աղա իջևանում է մի աղքատ հայի տանը և սկսում է դանազան կերակուրներ պահանջել: Տանտերն ասում է. Աղա, չունեմ: Հյուրը շարունակում է պնդել իրենը: Հայն ասում է. Կակղնաս շորպասի (ապուր) կա, եթե ուզում ես, կարող եմ բերել: Հյուրը սաստիկ քաղցելով, ստիպված ասում է. Կակղնաս թող լինի, միայն թե բեր: Եվ տանտերը գնում է նրա առաջ իր պատրաստած հասարակ ապուրը: Այստեղից ծագել է «Կակղնաս շորպասին» դարձվածքը:

Բ

Մի քուրդ ու մի հայ քավորներ են լինում: Երբ քուրդը գալիս է հայի տունը, սա հավ է մորթում, ձվածեղ անում ու լավ ճանապարհում նրան: Մի օր էլ հայն է գնում քրդի տունը. քուրդը հաց և թան է տալիս նրան: Ժամանակ անց քուրդը նորից է գալիս հայի տունը: Հայը այս անգամ միայն հաց ու ժածիկ (շոռ) է տալիս: Քուրդը հրաժարվում է ուտել: Հայն ասում է. Կակղես՝ կուտես: Եվ իրոք. շատ շանցած քաղց զգալով, քուրդն ասում է. էն կակղես-կուտեսից մի քիչ բեր: Այստեղից էլ ծագել է «Կակղես՝ կուտես» դարձվածքը:

885. ՀԱՅԸ ՇԱՆ ՈՐՆՈՑՈՎ Է ԵԿԵԼ ԱՇԽԱՐՀ

Ա

Քաղցած շունը երկինք նայելով սկսում է անընդհատ ոռնալ: Երկնքից մի հատիկ է ընկնում գետին: Այդ հատիկը ծլում է, աճում և արտը լցվում է հացով: Շան տերը քաղում է արտը, ծեծում, աղում... Աշխարհը լցվում է հացով: Գրա համար էլ ասում են՝ «Հացը շան ոռնոցով է եկել աշխարհ»:

Բ

Ժամանակին երկինքը շատ մոտ է եղել երկրին: Մի օր մի կին ցորենի հասկով սրբում է երեխայի կեղտը և շարտում վերև: Երկինքը բարկանում է ու անիծում ցորենին, որ նա այլևս հասկ չտա: Այդպես էլ լինում է: Ցորենը, որ առաջ ամբողջովին ծածկված էր հասկով, դրանից հետո ցցվում է գատարկ ցողունով: Շները սկսում են կաղկանձել և հաց խնդրել: Խղճալով շներին, երկինքը պատվիրում է ցորենին՝ ցողունի ծայ-

րին մի փոքրիկ հասկ ունենալ: Բայց մարդիկ շների այդ բաժինն էլ խլում են և իրենք են սնվում դրանով:

886. Հ Ա Յ Ը Ս ՈՒ Տ ՉԻ Խ ՈՍԻ

Հայ ոմն սպանեալ էր զայլազգի ոք, զոր կալեալ տարեալ էին յատեան Շահ-Աբասայ: Հարցեալ էր նմա Շահ-Աբաս. Դո՞ւ ես սպանեալ զայլազգին, թէ ոչ («թէ ոչն» ասելով՝ կամեցեալ էր ազդել նմա ասել ո՞չ): Խոստովանեալ էր հայն, թե՛ այո՛, ինքն է ստանօղն: Հրամայեալ էր արձակել զնա այն օր, ասելով, թէ արբեալ է: Ի հետեալ աւուրն կրկին հարցաքննեալ էր նովին բանիւ, և նա դարձեալ շէր յուրաստ լեալ: Արձակեալ էր զնա ասելով, թէ՛ ունի զթմրութիւն արբեցութեան: Եւ մինչ յերրորդում աւուր ի հարցաքննութեան իւրում զնոյն խոստովանութիւն լուեալ էր ի հայոյ անտի: Առաջարկել էր բողոքարկու այլազգոյն, թէ ես սակս միոյ հայոյ ծախսեալ եմ զհազար թումանն՝ և ես տաց քեզ զմահապարտ հայն զի սպանցի: Խորշեալ ոսոխին յառաջարկութենէ՛ արքային, հայն արձակեալ էր անդատապարտ: Ի ճշմարիտ խոստովանութենէ՛ անտի մահապարտ հայոյ, մինչև ցայս ժամանակ իսկ աւանդութիւն կայ յազգս պարսից թէ՛ Հայն ոչ խօսի սուտ:

887. Լ ԵՆ Կ - Թ Ե Մ ՈՒՐԻ Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Է

Լենկ-Թեմուրը Սվազում իր առաջին նախնիրը գործելուց հետո, քաշվում է վրանը և մարդ է ուղարկում տեսնելու, թե քաղաքացիք ինչ են անում: Երբ լուր են բերում նրան, թե նստած ողբ ու կոծ են անում, Թեմուրն ասում է. Խելքերը դեռ չի եկել զլուսնները, — և երկրորդ հարվածն է տալիս: Երրորդ հարվածին, երբ ամբողջ քաղաքը հրդեհելով, մարդ է ուղարկում լուր բերելու, տեսնում են, որ քաղաքի բնակիչները դճոլ և զուռնա նվագելով պարում են ծխացող ավերակների շուրջը: Հիմա խելքերը արդեն եկել է նրանց գլուխը, — ասում է Թեմուրը և վերցնելով բանակը հեռանում է Սվազից: Դրանից հետո, երբ մարդիկ հակառակ իրենց թշվառութեան, գբաղվում են զվարճութեամբ ու շոտյություններով, ասում են՝ Լենկ-Թեմուրի ժամանակ է:

888. Ա Ն Ո Ղ ՈՐ Մ Պ Ե Տ Բ ՈՍԻ Հ Ա Յ Ի Կ ՈՒ Տ Ը

Պեարոս Առաքյալը շատ անողորմ մարդ է եղել: Նրա այդ համբավը տարածվել է ամեն տեղ: Մի մուրացիկ կին ուզում է անձամբ փորձել

Պետրոս Առաքյալին: Գալիս է նրա մոտ և ողորմություն է խնդրում: Առաքյալը անարգելով արտաքսում է մուրացիկին: Սա նորից ու նորից է դալիս և ամեն անգամ դատարկաձեռն հետ վերադառնում: Մի օր էլ մուրացիկը գնում է այն ժամանակ, երբ Առաքյալի կիներ հաց է թխելիս լինում: Տեսնելով, որ մուրացիկը ոչ մի կերպ պոկ չի ուզում գալ իրենից, Պետրոս Առաքյալը վերցնում է մի տաք հացի կուտ և շարտում է նրա երեսին, ասելով. Ա՛ռ ու կորիր, էլ ուրիշ անգամ աչքիս չերևաս... Դրանից հետո ագա՞ և ժլատ մարդկանց տված ողորմության համար ասում են, թե «Անողորմ Պետրոսի տված հացի կուտն է»:

889. Չ Ե Ռ Ք Դ Դ Ա Ա Ա Ր

Եղև զի եկեղեցի մի հնացեալ քանդեցին առ ի նորոգել: Եւ բազում գերեզմանք կային շուրջ բուրն: Եւ բացեալ զգերեզմանն զի էին ամենայն ոսկեքրն փտեալ ի հող դարձեալ: Եւ մի գերեզման մի բացին, որ և սայ հողացեալ էր ամենայն ոսկերքն, բայց ձեռն ամենեկին ողջ և դալար: Եւ դարմացան, թէ՛ ի՞նչ պատճառի ամենայն ոսկերքն փտեալ է, և ձեռքն զալար՝ որպէս կենդանոյ: Եւ կային անդ առաքիւնի եպիսկոպոսք և հարք: Եւ հարցեալ նոցա զպատճառն ձեռին դալար մնացելոյ: Այլ և այլ պատճառս եղին: Ոմանք, թէ՛ «Այս մարդս քահանայ էլեալ և սուրբ խորհուրդն միշտ բաշխելոյ ժողովրդեան ձեռօք, վասն այն դալար է մնացեալ»: Եւ ոմանք ասացին, թէ՛ «վաստակեալ և ձեռօքն բաշխեալ զտուրս առ աղքատս և կարօտեալս, վասն այն է հրաշիւք ձեռն ողջ մնացեալ», և ամենեքեան՝ ըստ իրեանց մտացն այլ և այլ պատճառս ասացին: Բայց ոչ էին համեմատ մեկնութիւնքն միմեանց:

Հայրն սոցա աուրս բազում աղօթէր առ աստուած, զի գիտասցէ աներկբայ պատճառ իրին: Եւ ի մէջ աղօթիցն զմայլեալ հոռէս այր մի լուսատեսիլ, որ ասեր. «Ես եմ տեր ձեռացն և ոչ է այնպէս, զոր դուք մեկնէք զպատճառն անապակհանութեան իմոյ ձեռին, այլ լուր զի ասացից. Ես էի ճարտար արուեստաւոր հիան, և զոր ինչ շինէի լաւագոյն և գեղեցիկ, անէի բազում աշխատանօք, որքան էր իմ կար. և ամենեքեան շնորհակալ լեալ գովէին զիս և արհնէին և ասէին՝ ձեռդ դալար: Վասն այն աստուած զիմ ձեռս դալար պահեաց ի մեռանիլն իմ»: Եւ լուեալ զայս հօրէն ամենեքեան փառս ետուն աստուծոյ:

890. Տ ՈՒՆԳ ԱՎՈՂԻ

Ակոռին Մասիսա տակն ընկած գեղ ա: Չարքեր ժամանակին կելնին Մասիս կփլցուն Ակոռու վրա: Ակոռին կմնա քարերու ու հողի տակ: Հմի մեկ մեկի օր կանիծի, կասի. «Տունդ Ակոռի» (=ակոլի). յանի թե՛ տունդ Ակոռու պես փլի:

891. Կ Ա Յ Ե Ն Ի Կ Ո Տ Ո Շ Հ Ա Ն Ե Ս

Աստված անիծում է Կայենին և նրա գլխին կոտորներ (պոզեր) են դուրս գալիս, որպեսզի նա երկար ապրի և նրան ճանաչելով իր կոտորներին ոչ որ չսպանի: Մեկին անիծելիս, ասում են. «Կայենի կոտոր հանես»:

892. Չ ՈՒՆԸ Գ Լ Խ Ի Ս

Անիի ավերման օրերին երկնքից սկսում է մուգ գույնի ձյուն գալ: Քաղաքացիք սարսափած խուճապահար սկսում են փախչել, ասելով. «Սև ձուն եկավ գլխներին»: Դրանից հետո, երբ որևէ դժբախտ պատահար է լինում ընտանիքի մեջ, և կամ մերձավոր ազգականների մահվան գույժն է լավում՝ հայ կանայք ասում են, «Չունը գլխիս» կամ «Սև ձունը գլխիս»:

893. ՍՍՏԱՆԱՅԻ ՊՈՉ ԽԱՂԱՅՆԵԼԸ ԿԱՄ ՍՍՏԱՆԻ ՄԱՏԸ ԽԱՌՆ Է

Ա

Մեկը ճանապարհ է գնում: Մեծ ու փոքր սատանաները հետևում են նրան: Հանկարծ մարդու ոտը քարին է դիպչում. երեսնիվայր ընկնելով նա ասում է. նալլաթ (նղովք) քեզ շար սատանա: Փոքր սատանան լսելով մարդու այդ խոսքերը, դառնալով մեծին, ասում է. Ախր ինչու է նա քեզ հայհոյում, դու ինչ մեղք ունես այստեղ, չէ որ ինքը ոտը քարին խփեց: Չէ, որդի,—պատասխանում է մեծ սատանան,—այդպես չէ. մարդը իրավունք ունի. ես թեև այստեղ եմ, բայց իմ պոչի ծայրն այն քարի տակ էր: Դրանից էլ ծագել է «Սատանայի պոչ խաղացնել» դարձվածքը:

Բ

Մի գյուղացի ցորենը հզան վրա բարձած տանում է քաղաք ծախելու: Երբ հասնում է գետափին, ջրի ձայնից հզը խրտնում է և վայր նետելով

բեռը, սկսում է փախչել: Ձայրացած գյուղացին բացականչում է. է՛հ, սատանա, ըս աչքը կուրանա, այս ինչ փորձանք բերիր գլխիս: Նույն պահին սատանան ու սատանորդին, որոնք քաղաքից էին գալիս, գտնվելիս են լինում գետի հակառակ ափին: Սատանորդին լսելով գյուղացու խոսքերը, ասում է հորը. *Խենթ է, ինչ է այս գյուղացին. չէ որ ինքը գետի մյուս ափին է, իսկ մենք այս, ինչ վնաս տվինք մենք նրան: Այո, որդի, այդպես է,—ասում է սատանան,—ճիշտ է, ես այստեղ եմ, բայց մատս այնտեղ է: Գրանից էլ, ասում են, առաջ է եկել «Սատանի մատը խառն է» դարձվածքը:*

894. Զ Ո Ւ Կ Ը Խ Ա Ղ Ա Ց

Մի մեծ վիշապ պատել է աշխարհը՝ երկնքի և գետնի միջև: Այնքան մեծ է այդ վիշապը, որ հեռվից տեսնում է իր պոչը և կարծում է, թե դա ուրիշ գաղան է: Երբ վիշապը կուլ տալու համար հարձակվում է իր պոչի վրա՝ դրանից առաջ են գալիս որոտն ու կայծակը: Գրա համար էլ, երբ ամպամած երկնքում կայծակ է երևում, ասում են թե՛ Զուկը խաղաց:

895. Ղ Ա Ջ Ա Ր Ո Ս Ի Կ Ո Շ Ի Կ Ը

Քրիստոսի միջոցով հարուժյուն առած Ղազարոսը կոշկակար է դառնում: Մեկը կոշիկ է պատվիրում նրան, պահանջելով, որ այն այնքան ամուր լինի, որ չոթ տարի դիմանա: Ղազարոսը ժպտում է: Երբ աշակերտը հարցնում է վարպետին ժպտալու պատճառը, Ղազարոսը ասում է. *Խեղճը չոթ օրվա կյանք ունի, չոթ տարի դիմացող կոշիկ է ուղում: Երբ մեկը շատ հաստատուն մի բան ուզենա շինել տալ, ասում են՝ Ղազարոսի կոշիկը հո չէ:*

896. Ա Յ Վ Ա Ջ Ի Ա Մ Ա Ռ Ը

Սեանի շրջանի Գրմաշեն գյուղացի Այվազը ճիշտ ժամանակին կատարում էր հացի հունձը, բայց ծեծելն ու կալ անելը ուշացնում էր: Նա բերքը հավաքում էր, դիզում կալում, կողքերին խուրձերով փուշ շարում, որ հավերն ու կենդանիները չտեսնեն, ինքը մանգաղը ձեռին գնում էր ձորերը ու անանցանելի տեղերը խոտ քաղելու, և միայն ուշ աշնանն էր ծեծում իր կալը, երբ մի քանի օր տաք եղանակ էր անում: Այդ օրերին դգմաշենցիները «Այվազի ամառ են ասում»:

897. Թ Թ Ո Ւ Ն Պ Ռ Վ Ե

Կաճեացի՜ հուզին շախգմե թթու պոնեն: Հմեն մեյ տուն ճոյ-ճոյ (չոկ-չոկ) պոնելու տեղ, գեղ-գեղայնով (գլուղականներով) կելնեն մեյ (մեկ), կերթան բուլ-բուլամաղի (մեծ քանակութեամբ) շախգամ կառնեն, կպիրին (բերեն) պրտեն (խոթեն) ուրենց գեղի գյուլ (լիճ): Մմեռ օրքմ ուրենցից մեկուն կմտուցեն գյուլ, տեսնան թե թթուն պովե՞ (պատրաստ է): Մարթն որ կթփվի (նետվել) ճուր, համ լող շի կիտե, համ ցուտ, կբաշլայի (սկսում է) խեղակել, ծեռ-ոտ իրար կուտա, էն մեկելներն (մյուսները) կիտեն, թե կասի. «էկեք, թթուն պովե»: Ինոնք էլ կթափվին ճուր, կխեխտվեն:

Կաճեացիներին ծաղրելու համար հեգնաբար ասում են «թթուն պովե»:

Զ Ա Ն Ա Զ Ա Ն

898. Հ Ա Յ Ե Վ Հ Ա Յ Ա Ս Ս Ա Ն

Բոլոր ցեղերին ու ազգերին ստեղծելուց հետո, աստված սկսում է երկիրներ բաժանել նրանց: Մինչև գալիս է հայերի հերթը, մնում է մի քարքարոտ հողակտոր:

— Ինչպե՞ս պիտի ապրեք այս հողում, — ասում է աստված հայերին:

— Ոչի՛նչ, տե՛ր, դու տուր, մենք մի կերպ կապրենք, — պատասխանում են հայերը:

Եվ աստված մնացած քարքարոտ հողակտորը տալիս է նրանց:

Քարերի վրա քրտինք թափելով, հայերը մշակում, շենացնում են ասածու տված հողակտորը և բնակութուն հաստատելով այնտեղ, հիմնում են Հայաստան երկիրը:

899. Հ Ա Յ Կ Ի Զ Ա Վ Ա Կ Ն Ե Ր Ը

Հայկ ոմն աղեղնատր հսկայ՝ յազգէ Յարեթի որդույ Նոյի, եկեալ ի Քարելունէ՝ տիրեաց Հայոց: Եւ բնակեալ ի Հայս, և յանուն նորա կոչեցան Հայք, նոյնպէս որդոց և դստերաց նորա՝ եզին ի վերայ ամսոյդ՝ վասն մեծարանաց հօրն և զաւակացն. և են այսոքիկ՝ Նաւասարդ, Հոռի, Սահմի և Մահեկի, Արեգ և Մարերի՝ դստերք էին Հայկին: Տրէ, Քաղոց,

Արաց և Հրոտից՝ որդիք էին Հայկին: Իսկ Մարգաց և Հարաւանց, զոր այժմ Ահկի կոչեն, այս ի դործոց անուանեցան. զի ընդ այն ժամանակս ամառնայիք էին սորա:

900. Փ Ա Յ Լ Ա Կ

Երկրի վրա կա մի մեծ ձուկ, որի փորին կա մի փայլուն բան: Երբ ձուկն ընկնում է մեջքին, նրա փորի փայլուն շողբից երկինքն սկսում է փայլատակել:

901. Ո Ր Ո Տ

Ա

Մի կույր մարդ բարկանալով ասածու վրա, որ իրեն զրկել է տեսողութունից, վերցնում է թթու լոշը և շարտում է թխալի վրա: Թուխալը սաստիկ բարկանում է և սկսում է գոռոտալ կույրի վրա: Այդ գոռոտոցից առաջ է գալիս սրտոր:

Բ

Բամբակե պառավը, նստած բամբակե ձիու վրա, ձեռին բամբակե մարակ՝ քշում է երկնքով: Նրա ձիու ոտների դոփշունից՝ առաջանում է սրտոր:

Գ

Ասում են, թե Հիսուսը տավարներ է տվել Մահմետին՝ կիսովի պահելու: Ձմեռը բոլոր տավարները սատկել են: Մահմետը քերթել է կաշիները, շորացրել և պահել: Գարնանը Հիսուսը եկել է տավարները պահանջելու՝ ոչ մեկին կենդանի չի գտել, և բարկանալով ետ է դարձել: Մահմետը վերցրել է կաշիները և նետել Հիսուսի ետեից: Գրանք իրար դիպչելով և գոգրոցի ձայներ ճանելով, դեռ գնում են ու գնում:

902. Կ Ա Յ Մ Ա Կ

Ասում են, թե երբ երկինքն ամպամած է լինում, սատանաները գնում կանգնում են մարդկանց կամ կենդանիների կողքին և դիմադարձութուն են անում Ասածուն: Աստված բարկանալով խփում է նրանց կայծակով, սակայն սատանաները շատ անգամ կարողանում են փախչել և նրանց տեղ տուժում են մարդիկ կամ կենդանիները:

903. Ա Ն Ջ Ր Ե Վ

Հիսուան ու Արին միասին ցորեն են ցանել, հնձել և կալսել: Յորենք բաժանելիս Արին խել է Հիսուսի բաժինը, որից դառնացած Հիսուան արտասվել է: Նրա արտասուքներից գոյացել է անձրևը:

904. Յ Ո Ղ

Երբ առաջին անգամ վարդը թառամել է դրախտի մեջ, սոխակը սաստիկ տրամադիրն դալլալել է նվաղելու աստիճան: Լուսինն էլ տեսնելով սոխակի այդ սրտաճմլիկ վիճակը, արտասվել է: Լուսնի արտասուքներից առաջ է եկել ցողը:

905. Կ Ր Ա Կ Ի Ե Վ Կ Ա Յ Ծ Ա Կ Ի Ծ Ա Գ ՈՒ Մ Ը

Ասում են, թե քարերն ու ծառերը ժամանակին աստծու կամքով կարողացել են մարդկանց նման շարժվել, խոսել, ուտել և խմել: Տեսնելով այդ հրաշագործությունը, սատանան գալիս է աստծու մոտ և իրավունք խնդրում, որ ինքն էլ մի բան ստեղծի: Աստված քմծիճաղով ասում է. «Թե կարող ես, ստեղծիր: Գալով քարերի մոտ սատանան տեսնում է, թե ինչպես նրանք իրենց համար թագավոր են ընտրել ոսկուն՝ իբրև ամենափայլունն ու գեղեցիկը բոլոր քարերից: Նա հայտնում է քարերին, որ շախմատը ոսկուց ավելի գորավոր է և կարող է ավելի լավ թագավոր լինել: Ապացուցելու համար իր ասածը, սատանան մի տան մեջ խոտ, փայտ ու ցան է լցնում և առաջարկում է շախմատին բախվել երկաթի հետ: Չախմատն ու երկաթը բախվում են և կայծեր առաջացնում: Կայծերն ընկնում են տան մեջ գտնվող խոտի, փայտի ու ցանի վրա, որից կրակ է ծագում: Մարդիկ ու քարերը հավաքվում են կրակի շուրջը և հանելով նրա միջից խորովված կենդանիներն ու պտուղները, ուտում են: Հավանելով դրանց համին, նրանք այնուհետև վառվող ածուխներ են հանում կրակից և տուն տանելով օջախ են սարքում, որի վրա սկսում են զանազան կերակուրներ պատրաստել: Աստված դաշրանում է սատանայի վրա՝ կրակի գաղտնիքը մարդկանց հայտնելու համար: «Քո պատճառով ես ստիպված եմ մի այնպիսի կրակ ստեղծել, որից սարսափեն մարդիկ», — ասում է նա սատանային: Ելլ աստված ստեղծում ու երկիր է ուղարկում կայծակին, որի հենց առաջին հարվածից զոհվում է տասը մարդ: Մարսափահար սատանան փախչում է, և այլևս չի երևում աստծու աչքին: Աստված պատ-

ժուռ է քարերին՝ զրկելով նրանց շարժվելու և սնվելու կարողութունից, որովհետև մարդիկ չախմախ քարի միջոցով էին իմացել կրակի դաղանիքը: Նույն ձևով նա պատժում է նաև ծառերին, որոնք կամավոր վառելափայտ էին դարձել մարդկանց համար:

Ասում են, թե այսպես են ծագել կրակն ու կայծակը:

906. Կ Ր Ա Կ Ե Վ Ջ Ո Ւ Ր

Ա

Երկու մարդ ինչքան անում են, չեն կարողանում կրակ ստանալ: Նրանց գանդատը լսում են երկու սատանա և ծիծաղելով ասում իրար. Ապա թող չախմախը քարին տան, կտեսնեն ոնց կրակ դուրս կգա: Մարդիկ լսում են սատանաների ասածը, փորձում են և անմիջապես կրակ են ստանում: Երբ նրանց վառած կրակի բոցը երկինք է բարձրանում, նույն սատանաները գալիս են մարդկանց մոտ և հարցնում. Ո՞վ ձեզ սովորեցրեց կրակ ստանալը: Մենք այդ վաղուց գիտեինք,—պատասխանում են մարդիկ:

Բ

Կրակն ու ջուրը քույր ու եղբայր են եղել: Մի անգամ նրանց մեջ վեճ է ծագում, թե որն է իրենցից ավելի ուժեղ: Վճռում են փորձել: Քույր կրակը գնում վառում է սարերի խոտը, իսկ եղբայր ջուրը հանգցնում է վառվող խոտը: Այդ օրվանից նրանք բաժանվում են իրարից:

Գ

Մի անգամ եղբայր ջուրը իջել է սարից, քույր կրակը ասել է նրան. Ե՛կ, մի քիչ նստիր տաքացիր: Ջուրը պատասխանել է. Դու էլ մի քիչ ինձանից խմիր, հովացիր:

907. Չ Ա Խ Չ Ա Խ

Ա

Ջաղացն օր հնարեն կը, չախչախ չեն դիտնա օր կախեն. բոով ցորեն պիտի լըլեն (լեցնել) հլուլիկն (աղունատեղ), օր աղա: Մե օրմ, ինչըղ գըլի (ինչպես է պատահում), ջախջպանը կըսե. Տղե՛ք, էսօր ջաղացը

անպէս լավ աղուր աղաց օր... Ատ վախժին ա (այդ ժամանակ) սատանան դուռը գրլի (դռանն է լինում), ոտքը տնկե, կրսե. Մըկըր (չլինի թե) շախա՞խ կախեցիք: Օսահաթ (անմիջապէս) սատանի ոտքի լման (նման) շախախիմ շինեն կախեն կը, ջաղացքը ֆոբը-ֆոբը (ֆոռալով) դառնա կը:

8

Ջրաղացպանների նախնին ամեն բան հնարելուց հետո, դժվարանում է գտնել ցորենը երկանքի քարի վրա վազեցնելու միջոցը: Դրա մասին մտածելու ժամանակ, նրա քունը տանում է: Երազի մեջ տեսնում է մերկ սատանային՝ մի ոտը ջրաղացի կոճակին, մյուսը եզերքին, առնանդամը ջրաղացքարին կախած: Տեսնելով այդ պատկերը՝ ջրաղացպանը արթնանալուն պէս հնարում է շախախը. Այդ օրվանից շախախին ասում են Սատանի կ...:

908. Ա Ի Թ Ա Ն Ա Ն Ք

Երբ մարդիկ առաջին անգամ ձիթահանք շինեցին, չկարողացան անմիջապէս ձեթ հանել: Սատանան եկավ նրանց մոտ և խոստացավ սովորեցնել, պայմանով, որ իրեն էլ բաժին տրվի: Մարդիկ շահամաձայնեցին և շարունակեցին իրենց փորձերը: Մի օր էլ, երբ սատանան ներս մտավ, ձիթահանքի տերը տաք ջուր ուզեց աշխատողից: Սատանան բացականչեց, Ինչ, դա՞ք դաղտնիքը, տաք ջուրը կտավ՛հատի վրա՞ պխաի անք: Այո՛, — պատասխանեց տերը, — վաղուց արդեն դաեւ ենք դաղտնիքը և քո օգնութեան կարիքը չունենք: Երբ սատանան հեռացավ, ձիթահանքի տերը փորձեց սատանայի ստածը և հիանալի ձեթ ստացավ:

909. Մ Թ Ի Թ

Ջուհակի հորը հնարողը ամեն բան հարմարեցնելուց հետո, սկսում է մտածել կտավի առաջի բացվածքը ձգելու մասին: Այդ մտքով տարված՝ քունը տանում է: Երազի մեջ նա տեսնում է, որ կտավի մի եզրից մյուսը մութ շվաք է երկարել: Արթնանալով, նա իսկույն հնարում է միթիթը:

910. Կ Լ Ա Յ Ե Կ Ա Ն Ե Լ

Կլայեկադործը ամանները մաքրելուց հետո ուղում է կլայեկել դրանք, բայց չի իմանում ինչով քսի անագը: Երկար ու դուր ջանքեր թափելուց

հետո, նա փակում է արհեստանոցն ու գնում: Սատանան պատահելով նրան, հարցնում է. «Կլայեկեցի՞ր ամանները: Կլայեկեցի,—պատասխանում է նա: Բամբակո՞վ,—կրկին հարցնում է սատանան: Հա, բամբակով,—պատասխանում է կլայեկագործը, և ետ դռնալով արհեստանոց, փորձում և տեսնում է, որ կլայեկը իրոք պետք է բամբակով քսել:

911. Կ Ա Շ Ե Գ Ո Ր Ծ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Վախտովք մտապրխները (կաշեգործներ) չեն կրքնա էղե կարմիր ըռանկի (գուլնի) սեկ (բարակ կաշի) հանել: Գեղին, կանանչ, կապուա ըռանկի լավ սեկեր հանեն կր էղե, հրմը կարմիր ըռանկի խանկոած (գունաթափ) դուս գուբա էղե: Ինչքան ա թըխաթ կենեն (հետամտել), շիլի էղե:

Տապխին մեկը մե օրք մխանութը նըստեր, կարմիր սեկը առաջը դրեր կաշխատի կր էղե: Ադ մարթուն տըղան տունը ծանդըր հիվանդ գըլի: Բանելու վախտը տընեն մարթ գուբա, կըսե. «Տղան մեռավ»: Մարթուն աչքերեն մեգ-մեգ արտըսունք գըլորվին սեկին վըրան գընկնին: Տապադը արաըսունքը սեկին վրայեն սըրփե կը. կաշե օր արտըսունքին ընկած տեղը սեկին ըռանկը բացվեր՝ պայծըռցեր է: «Ինչո՞ւն ինչն է, մըտածե կը տապադը,—գըհար (երեկի) արաըսունքն օր աղի է՝ անոր աղիութենեն է ըռանկը բացվեր»: Քիչըմ աղջուր կը շինե, սեկին կը քըսե—դուրս գուբա պայծառ կարմիր ըռանկ:

էքսի (հետեյալ) օրը տապախներուն ասնաֆը (համբարություն) գուբա ա սարթուն թողապիս (ցավակցություն) տալու: Եփօր նըստին կը հոքուհաց ուտելու՝ ա տապադը կըսե. «Ախպըրտիք, ասօր մեզի համար սուք չէ, տըխութեն է. շունքի տըղիս մահը մեր արհեստին մենձ օքուտ էրավ»: Բերե ցըցընե կը պայծառ կարմիր սեկը, պատմե կը թե ինչըղ գըտավ:

912. Գ Ո Ր Գ Ա Գ Ո Ր Ծ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Մարդուն ստեղծելիս Աստված նրան ամեն տեսակ արհեստներ (աման շինել, փայտ տաշել, պատ քաշել, կար անել, երկաթ հալել և այլն) է սովորեցրել, որ նա դրանցով իր գլուխը պահի: Տեսնելով այդ, սատանան էլ է ուզեցել մի բան սովորեցնել մարդուն, որ իրեն էլ միշտ հիշեն: Յույց տալով իր գործած գեղեցիկ գորգը, նա զայթակղել է մարդուն և տալով

նրան տորքը (փայտե շրջանակ, որի վրա հինում և գործում են), սովորեցրել է գորգ գործելու արհեստը և պատվիրել խիստ դազտնի պահել այն: Գրա համար էլ գորգ գործելը համարվում է զժվարին և սատանայի արհեստ:

913. Հ Ա Ր Ս Խ Ե Ղ Գ Ո Ղ Ն Ա Խ Շ Ը

Երբ նորահարսը գալիս է փեսայի տունը, կեսրանք նրա շնորհքը փորձելու համար առաջարկում են կարպետ գործել: Չխոսկանությունը և ամոթը թույլ չեն տալիս հարսին ասելու, որ ինքը կարպետ գործել չգիտի: Նա մի կերպ փորձում է ընդօրինակել պատից կախված կարպետի նախշերը, բայց զրանցից մեկը ոչ մի կերպ չի դուրս գալիս: Շատ շարշարվելուց հետո, հուսահատությունից ու ամոթից նա գնում է գոմ և ինքն իրեն կախում: Գրանից հետո, կարպետի այն նախշը, որ չէր կարողացել գործել շխոսկան հարսը, կոչվում է Հարս խեղդող նախշ:

914. Պ Ա Ռ Ա Վ Ի Պ Ա Ս Ը

Ասում են, որ ժամանակին մի պառավ ամառը պաս է պահել, որպեսզի աստված հով եղանակ անի և որդին կարողանա հեշտությամբ հունձ անել:

Սա Լուսավորչի պասն է, որ լինում է ամառվա ամենաշոգ ժամանակ, երբ գյուղացիները սաստիկ զբաղված են հունձ անելով:

915. Վ Ա Ր Գ Ա Վ Ա Ռ - Ն Ա Վ Ա Ս Ա Ր Գ

Ասում են, թե երբ նույն հասակաբույր ջրհեղեղից փրկվելով հասնում է Մասսի գագաթը և ապա այնտեղից իջնում է նախիջևան, այդ օրվանից սկսվում է հայտնի նավասարդ կոչվող ամիսը: Եվ որպեսզի ջրհեղեղի հիշատակը անմոռաց մնա մարդկանց մեջ, նույն պատվիրում է իր որդիներին իրար վրա ջուր լցնել:

916. Մ Ե Ռ Ե Լ Ո Յ

Բաղմաթիվ հայեր, Բարեկենդանի առիթով հավաքված մի քանի դաշտում, ուրախ-զվարթ խնջույք էին անում: Հանկարծ դիմացից մի ձիավոր սանձարձակ արշավում է նրանց մոտ և դուժում վարդան Մամիկոնյանի

մահվան բռնը: Հավարված բաղմոթյան ծիծաղն անմիջապես լացի է
փոխվում... Եվ այդ օրվանից Բարեկենդանի օրը դառնում է մեռելների
օր կամ Մեռելոց:

917. Ն Ե Ր Ս Ե Ս Ի Ց Ա Վ Ը

Ասում են, թե Արշակավանը կործանվել է ներսես Մեծի անեծքով:
...Ելաներ կեղ մի վեր ժանդագոյն՝ ի մարդ և յանասուն. և ի միում աւուր
կորեան և սատակեցան մարդ և անասուն... Եւ ցանն այն ժանդ անուա-
նեցաւ և ոմանք ասեն զնա Յաւ ներսեսի:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ ԵՎ
ԾԱՆՈԹ ԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- ԱԱ—Ազգագրական հանդես, առաջին տարի, Ա. գիրք, Շուշի, 1896:
 ԱԲ—Ազգագրական հանդես, երկրորդ տարի, Բ. գիրք, Թիֆլիս, 1897:
 ԱԳ—Ազգագրական հանդես, երրորդ տարի, Գ. գիրք, № 1, Թիֆլիս, 1898:
 ԱԴ—Ազգագրական հանդես, երրորդ տարի, Դ. գիրք, № 2, Թիֆլիս, 1898:
 ԱԵ—Ազգագրական հանդես, չորրորդ տարի, Ե. գիրք, № 1, Թիֆլիս, 1899:
 ԱԶ—Ազգագրական հանդես, հինգերորդ տարի, Զ. գիրք, Թիֆլիս 1900:
 ԱԸ—Ազգագրական հանդես, վեցերորդ տարի, Է. և Ը. գրքեր, Թիֆլիս 1901:
 ԱԹ—Ազգագրական հանդես, յարներորդ տարի, Թ. գիրք, Թիֆլիս, 1902:
 ԱԺ—Ազգագրական հանդես, ութերորդ տարի, ժ. գիրք, Թիֆլիս, 1903:
 ԱԻԱ—Ազգագրական հանդես, իններորդ տարի, իԱ. գիրք, Թիֆլիս, 1904:
 ԱԻԲ—Ազգագրական հանդես, իններորդ տարի, իԲ. գիրք, Թիֆլիս, 1904:
 ԱԻԵ—Ազգագրական հանդես, տասնմեկերորդ տարի, իԵ. գիրք, Թիֆլիս, 1907:
 ԱԻԸ—Ազգագրական հանդես, տասնմեկերորդ տարի, իԸ. գիրք, № 1, Թիֆլիս, 1908:
 ԱԻԹ—Ազգագրական հանդես, տասներկուերորդ տարի, իԹ. գիրք, № 1, Թիֆլիս, 1910:
 ԱԻԶ—Ազգագրական հանդես, տասնևինգերորդ տարի, ԻԶ. գիրք, № 2, Թիֆլիս, 1913:
 ԱԻՁ—Ազգագրական հանդես, տասնևվեցերորդ տարի, ԻՁ. գիրք, Թիֆլիս, 1916:
 ԳԱԹ—Հայկական ՍՍՀ գրականության և արվեստի քանգառան:
 ՀԱԱ—Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի ազգագրու-
 րյան բաժին:
 ՀԱԺԲ—Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի ժողովրդական
 բանամյառության բաժին:
 ՄՄ—Մեծոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան:
 ՊԹԱ—Երևանի Պետական պատմական քանգառանի ազգագրական բաժին:
 ИКОГО—Известия Кавказского отделения русского географического общества.
 СМОМПК—Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа.

Ա Ր Ե Վ, Լ ՈՒՍԻՆ, ԱՍՏՂԵՐ

1. Արև: Ա.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 218—219: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Վարանդայի Նինգ դուղի մոտ կա մի քար, որը տեղացիների տակով արեղակի մոր անեծքով քար դարձած հարսնացուն է»:
 Բ.—Հ. Նաղարյանց, Նախապաշարմունք, 1878, էջ 1:
 Գ.—Գ. Նժդեհյան, Պատավաշունչ, ԱՔ, էջ 268—269:
 Գ.—Երվ. Լալայան, Գանձակի գավառ, ԱԶ, էջ 345: Հմմտ. ՄՄ 133, 138, 147, 156, 166, 175, 180 ավանդությունների հետ («Քար դարձած հարսը», «Հարսնաքար» և այլն):
2. Լուսին: Ա.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 199:
 Բ.—Նույնի, Վարանդա, ԱԲ, էջ 217—218:
 Գ.—Գ. Նժդեհյան, Պատավաշունչ, ԱՔ, էջ 269:
3. Արև և Լուսին: Ա.—Е. Мелик-Шахназаров, Из поверий, предрассудков и народных примет армян зангезурского уезда, СМОМПК, вып. 34, отд. 3, էջ 91—92:
 Բ.—1957 թ. հաղորդել է Թալինի շրջանի Մաստարա գյուղացի Շահոյան Սանդուխտը (Շահոյ Սանդուխտ): Գրի է առել նույն գյուղացի Շահոյան Հրանտը:
 Գ.—Երվ. Լալայան, Գանձակի գավառ, ԱԶ, էջ 346:
 Դ.—Նույնի, Նոր-Բալաղետի գավառ, ԱԺԷ, էջ 94:
 Ե.—Նույնի, Գանձակի գավառ, ԱԶ, էջ 346: Հմմտ. ԱԲ, էջ 217 և ԱԱ, էջ 348:
 Զ.—Նույնի, Բորչալու, ԱԺ, էջ 198:
 Է.—Գ. Նժդեհյան, Պատավաշունչ, ԱՔ, էջ 269:
 Ը.—Բենսե, Բուլանըխ կամ Հարք գավառ, ԱԶ, էջ 113:
 Թ.—Երվ. Լալայան, Զավախք, ԱԱ, էջ 348:
4. Հարդագողի ճանապարհը: Ա.—Անանիա Շիրակացի, Տիեզերագիտություն և տոմար, աշխատությունք Աշ. Աբրահամյանի, 1940, էջ 30:
 Բ.—1957 թ. հաղորդել է Թալինի շրջանի Մաստարա գյուղացի Մկրտչյան Նախշունը: Գրի է առել նույն գյուղացի Շահոյան Հրանտը: Հմմտ. Ա. Մխիթարյան, Փշրանքներ Շիրակի ամբարներից, հատ. 1, 1901, էջ 181, ԱԷ, էջ 95, ԱԱ, էջ 349, Ս. վրդ. Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, 1912, էջ 162: Վերջինս ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Սանամայրը սանահոր հետ գյուղերում ամենեկին չէ խոսում, և փախչում է, որ սանահայրը իրեն տեսած չլինի»:
 Գ.—Գ. Նժդեհյան, Պատավաշունչ, ԱՔ, էջ 271: Հմմտ. Ս. Մովսիսյան (Բենսե), Հին և նոր կենցաղ Բուլանըխի հայության, մասն Ա., էջ 35 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
 Դ.—Գ. Հալաճյան, Գերսիմի աղգադրությունը, էջ 1478 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում):

- Ե.—Երվ. Լալալան, Գանձակի դավառ, ԱԶ, էջ 347:
 Զ.—Նույնի, Վարանդա, ԱԲ, էջ 219:
 Է.—Ս. վրդ. Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, 1912, էջ 162:
 Ը.—Երվ. Լալալան, Ձավախք, ԱԱ, էջ 279—280: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Հարբ դատապարտված է լուռության. նա հարսնություն է անում—չի խոսում՝ կեսուրի հետ 3, կեսարիի հետ 10—12, տեղերկնիկների հետ մինչ 1, տեղրի հետ 15 և կնքավորի հետ 25—30 տարի, անգամ մինչև մահ. դեռ սրա զոնիցն անգամ չի անցնում՝ սաստիկ մեղք համարելով այդ»:
 Թ.—Հ. Մուրադյան, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 114:
 5. Քարավան կառուղի աստղը: Ա.—Գ. Նժդեհյան, Պատավաշունչ, ԱԹ, էջ 269: Հմմտ. «Բյուրակն», 1898, էջ 88, Մանուկ Պ. Մերոն, Բարջանճ, 1938, էջ 126, Պ. Պոռչյան, Երկեր, հատ. Ա., 1953, էջ 241:
 Բ.—Երվ. Լալալան, Նոր-Քալաղետ, ԱԺԷ, էջ 95:
 6. Մուլլ հոտաղի աստղը: Գ. Նժդեհյան, Պատավաշունչ, ԱԹ, էջ 270:
 7. Յոթ սանամոտ աստղերը: Երվ. Լալալան, Գանձակի դավառ, ԱԶ, էջ 346:
 8. Խեֆեր: Աղվանյան, Հայկի որդիքը, «Լումա», 1898, դիրք 2, էջ 289: Հմմտ. ԱԻԵ, էջ 56: Հմմտ. № 899 ավանդության հետ («Հայկի դավակները»):

ԼԵՌՆԵՐ, ԺԱՅՈՒՆԵՐ, ԲԼՈՒՐՆԵՐ

9. Հայոց լեռները: Հաղորդել է Հարություն Մկրտչյանը: Ավանդությունը լսել է պատանության տարիներին հայրենի Արճեշում: Գրի է առել տողերիս գրողը 1946 թ.:
 10. Արագած: Մ. Խորենացի, Պատմութիւն հայոց, 1913, էջ 39:
 11. Մասիսն ու Արագածը: Հաղորդել է Թալինի շրջանի Աշնակ գյուղացի Աբգար Տոնոյանը: Գրի է առել նույն գյուղացի Հայկանուշ Հարությունյանը 1944 թ. (ձեռագիրը գտնվում է տողերս գրողի մոտ):
 12. Արալի լիւ: Յովհ. Շահխաթունեանց, Ստորագրութիւն կաթողիկէ էջմիածնի և հինգ զաւառացի Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 11: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Անուանի այս լիւան ըստ այլազգականին Ղարնը ետորդ, զի ունի ի դազմանէ ցատորտն պատառած ի հարաւոյ կողմանէ»:
 13. Գծվաղաղն: Ղ. Ալիշան, Այրարատ, Վենետիկ, 1890, էջ 288:
 14. Օձաաւ: Ա.—Կ. Никитин, Народные предания в Нахичеванском уезде Эриванской губернии, СМОМПК, вып. 2, отд. 2, էջ 108:
 Բ.—Նույն տեղում:
 Գ.—Լեռ, Իմ հիշատակարանը, 1890, էջ 324:
 15. Տապաւաաւ: Երվ. Լալալան, Գողթան դավառ, ԱԺԱ, էջ 324—325:
 16. «Գալիս Լմ, գալիս Լմ» քարածալը: Նույն տեղում:
 17. Շանանդուխտի Բերձ: Երվ. Լալալան, Սիսիան-Տաթև, ԱԳ, էջ 155: Հմմտ. Լեռ, Իմ հիշատակարանը, 1890, էջ 94—96, Սա. Օրբելեան, Պատմութիւն նահանգին Սիսական, 1910, էջ 163—164:
 18. Գաւ-Մելիխ: Ա.—Երվ. Լալալան, Ձանդեղուր, ԱԳ, էջ 14:

Բ.—Հաղորդել է Գորիսի շրջանի Վերիշեն գյուղացի Արտավազ Մինասյանը: Գրի է առել Արշալույս Ղազինյանը 1962 թ.:

19. Դյազբել: Գրի է առել Ս. Խանգադյանը 1946 թ., Գորիսի շրջանի Խոտ գյուղում (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

20. Գանձասար: Ա. Տաակյան, Покорители Гандзасара, «Коммунист», 1965 г., № 287, 10 декабря.

21. Սառնքձակեր սար: Հ. էփրիկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1903—1905, էջ 484:

22. Բոզիի քար: Н. Григоров, Село Татев Зангезурского уезда, СМОМПК, вып. 13, отд. I, էջ 68—69:

23. Սար քար: Зангезурский уезд, СМОМПК, вып. 24, отд. 2, էջ 183—184: Բանահավաքի հավաստմամբ Խնձորեկ գյուղի բնակիչները այս ժայռի շուրջը տան օրերին մոտ ու մարխ են վառում:

24. Մառվ: Ա.—Ս. Ջալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1853, էջ 237:

Բ.—Գրի է առել Առաքելյան Միքայիլը 1963 թ., Լեռնային Ղարաբաղի Մարտակերտ գյուղում (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

25. Դաղսառնի լեռն ու Մառվը: Գրի է առել նույնը, նույն տեղում:

26. Քափասն ու Մառվը: Երվ. Լալայան, Գանձակի գավառ, ԱԶ, էջ 329:

27. Ավանա քերձ: Մ. Բարխուդարյան, Արցախ, 1895, էջ 423:

28. Դիզափայտ: Ս. Ջալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 1, 1842, էջ 211:

29. Արուբյունա սար: Հ. էփրիկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1903—1905, էջ 309:

30. Աստղաբլուր: Ա.—Նույն տեղում, էջ 210—211.

Բ.—«Ցայմատուրք», 1730, մարտի 29:

31. Քոռասուն աղշիկներ: Ա.—Ս. Ջալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 343:

Բ.—Գրի է առել Առաքելյան Միքայիլը 1963 թ., Լեռնային Ղարաբաղում (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

32. Հովվի սար: Մ. Բարխուդարյան, Արցախ, 1889, էջ 414: Հմմտ. №№ 83, 154բ, 164, 179, 186Ա, 186Բ, 186Գ, 201, 203 ավանդությունների հետ («Աժդահա սարը», «Քարացած հովիվն ու սլխարները» և այլն):

33. Օրորդասար: Նույն տեղում:

34. Սև և Կարմիր սարերը: Գրի է առել Հարություն Մկրտչյանը 1963 թ., Նորադուղիի Ալեքսանից:

35. Պահալասար: Հաղորդել է Շամշադինի Նավուր գյուղացի Ասրիան Յրիզոնը: Գրի է առել Ս. Իսրայելյանը 1945 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

36. Չալարի մատ: Հաղորդել է Իջևանի Վերին Աղղան գյուղացի Դուրջյան Արշավիրը: Գրի է առել Արազ Կարապետյանը 1961 թ. (ձեռագիրը գտնվում է նույն տեղում):

37. Ամուրիների սար: Հաղորդել է Նոյեմբերյանի Կողբ գյուղացի Աբովյան Արտեմը: Գրի է առել Արազ Կարապետյանը 1961 թ. (ձեռագիրը գտնվում է նույն տեղում):

38. Կարծախ: Գրի է առել Շամլուզի միջնակարգ դպրոցի դասատու Շախյան Սարգիսը 1957 թ.:
39. Արսլ: Երվ. Լալայան, Ջավախք, ԱԱ, էջ 127:
40. Բամբակի լեռ: Յովհ. Շահխաթունեանց, Ստորագրութիւն Կաթուղիէ էջմիածնի և հինգ գաւառաց Արարատայ, հատ. 2, 1858, էջ 12:
41. Բալարան: Ա.—Դո, Վահի, Բիթլիսի և Էրզրումի վիլայեթները, 1912, էջ 204:
42. Գոհանամ: Ս. Բաբախանյան, Հայաստանի լեռներուն ավանդութիւնները, 1931, էջ 37—38, Հմմտ. № 58 ավանդութեան հետ («Գրգուտ, Սիփան և Մասիս սարերը»):
43. Հովատամբ: Շիրակեցի, Ճանապարհորդական նկատողութիւններ, «Նոր-Դար», 1886, № 123:
44. Համես բորափող: Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն շորից մասանց աշխարհի, հատ. 1, 1806, էջ 59:
45. Բյուրակն: Ա.—Գեղամ, Տիրացուն և ժամկոչը, «Արևելք», 1899, № 3685:
Բ.—Հաղորդել է Մշո Պաքան գյուղացի Սարիամ Ղուկասյանը: Գրի է առել Արտաշէս Մարտիրոսյանը 1957 թ., Լենինականում:
Գ.—Գ. Սրվանձտյանց, Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 86—87:
Դ.—Երվ. Լալայան, Ջավախքի բուրմունք, 1892, էջ 59:
Ե.—Նույն տեղում:
46. Բույր ու Եղբայր: Գ. Հյուսիսյան, Շապին-Գարահիւսարի և շրջանի աղագրական տեսութիւն, էջ 258 (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, ֆոնդ 163, մատյան 1):
47. Գավրա: Գ. Սրվանձտյանց, Թորոս աղբար, մասն 1, 1879, էջ 201—202:
48. Դեռ: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 22:
49. Ամենափրկիչ: Նույն տեղում, էջ 23—24, նույնը տես նաև՝ Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորութիւն, մասն 2, 1885, էջ 252—253:
50. Զագրոջ: Հաղորդել է Կարկառի շրջանի Բերկրի գյուղացի Խոլոնը, Տես Բ. Տեր-Սիւնասյան, Հայ հեղափոխականի մը հիշատակները, հատ. 5, 1951, էջ 95—96: Քաղել է Աղատ Համբարյանը:
51. Արոտս և Առնոս: Ա.—Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 23:
Բ.—Նույն տեղում, ԱԻԶ, էջ 195:
52. Տրգամ—Տրգամ: Նույն տեղում, էջ 196: Հմմտ. № 60 ավանդութեան հետ («Գամ-գամ»):
53. Ընձափառս: Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորութիւն, մասն 1, 1885, էջ 106—107:
54. Խնձորի սար: Տ. Զիթունի, Աղագրական նյութեր Սպարկերտ գավառի վերաբերյալ (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվում, Զիթունու ֆոնդ, ձեռ. № 99, էջ 5):
55. Ճաշարե: Նույն տեղում:
56. Դեղատ: Նույն տեղում, էջ 6—7:
57. Մրոց սալե: Նույն տեղում:
58. Գրգուտ, Սիփան և Մասիս: Ս. Մովսիսյան (Բենսե): Հին ու նոր կենցաղ Բուսանքի-հայտնական (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում): Տե՛ս նաև Գ. Սրվանձտյանց, Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 56, «Լուսն», 1898, դիրք 1, էջ 158: Հմմտ. № 42 ավանդութեան հետ («Գոհանամ»):

59. Քիչան: Քինս, Բուլանըն կամ Հարբ գավառ, էջ 12:
60. Գամ-գամ: Նույն տեղում, ԱԶ, էջ 37—38: Հմմտ. № 52 ավանդության հետ («Տը-գամ-տըգամ» բարածայրը):
61. Կարյա: Յովհ. Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարօնոյ, 1941, էջ 199—200:
62. Հերմակ լեռ: Ս. Հայկունի, Մոքոս, 1896, էջ 85:
63. Ածղաճա: Գ. Հալաճյան, Գերսիմի ազգագրութիւնը, էջ 1249 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 5դ (1): Հմմտ. №№ 154բ, 164, 179, 186Ա, 186Բ, 186Գ, 201, 203 ավանդությունների հետ («Հովվի սար», «Քարացած հովիվն ու ոչխարները» և այլն):
64. Մննուր: Նույն տեղում, էջ 292—293, № 5ա: Հմմտ. № 774ԻԲ («Գրիգոր Նարեկացի»):
65. Տաժիկ պապա: Նույն տեղում, էջ 1242—1243, № 5դ (1):
66. Պաղբ պապա: Նույն տեղում, էջ 1244, № 5դ (1):
67. Յոբ Էղբու գոռ: Նույն տեղում, էջ 244, № 5ա:
68. Մասառա: Ս. Հայկունի, Մոքոս, 1896, էջ 85:
69. Մարուրա և Անդոկ: Նույն տեղում, էջ 384:
70. Մովսար: Վ. Պետոյան, Սասունի բարբառը, 1954, էջ 89:
71. Սյավ կամ Մրիե լեռներ: Հ. Տեր-Ղազարյան, Հայկական Կրիլիկա, Անթիլաս-Լիբանան, 1966, էջ 68—69:
72. Մեծ Մասի բլուրներ: Հաղորդել է երկրաբան Ռուբեն Սեփուլյանը 1955 թ.: Լսել է Արտաշատի շրջանի Յովա գյուղում, խաղողի այգու ծեր պահակից: Գրի է առել տողերս գրողը:
73. Մուխաննար քալա: Ա.—Եվ. Բալբուրդյան, Հայաստանի գունավոր կերամիկան, «Տեղեկագիր» ՀՍՍՀ պատմության և գրականության ինստիտուտի, գիրք 2, 1937, էջ 277—278:
- Բ.—Նույն տեղում:
74. Գիտի կոնդ: Յովհ. Շահխաթունեան, Ստորագրութիւն Կաթուղիկէ էջմիածնի և հինգ գաւառացն Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 80:
75. Ծամբամի բլուր: Նույն տեղում, էջ 10: Ունի բանահավաքի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Եւ երկի սոռոյգ աւանդութիւն, զի մերձ յայս բլրակ ի դաշտի անգ Կոտայից գտանին քիւզօրայքն տեղի անկմանն Արալի. Արզնի և Արամոս՝ այն է, արամօսն, և ըստ ոմանց արախոյզ»: Հմմտ. № 430 ավանդության հետ («Արզնի»):
76. Մակ գլուխ բլուր: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 135:
77. Արփա-ղաղ: Հաղորդել է Գորիսի շրջանի Տաթև գյուղացի Պետրոսյան Կատինը: Գրի է առել Սերո Խանդաղյանը 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
78. Նղնիկի բլուր: Հաղորդել է Գորիսի շրջանի Խոտ գյուղացի Մարտիրոսյան Հովհաննեսը: Գրի է առել Սերո Խանդաղյանը 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում):
79. Ղառա-Բոլփակ կամ Ղառի Բոլփակ: Ա.—Երվ. Կալալյան, Կուրդաններ, ԱԲ, էջ 307: Բ.—Մ. Погосов, Армянская народная словесность в Закавказье, СМОМПК, вып. 28, отд. 2, էջ 5—7:
- Գ.—Նույն տեղում:
80. Կարմիր բլուրներ: Արշ. Աթալյան, Սալմաստ, 1906, էջ 220:

81. Ղարնըր յարդ: Արշ. Աթայան, Սարմաստ, 1906, էջ 9—10:
82. Էլեզասա: Վ. Թաթևկյան, Դեպքեր և դեմքեր (ձեռագիր): Ավանդությունը քաղել է Սարգիս Հարությունյանը:
83. Շեղջա դար: Գ. Սրվանձությանց, Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 51—52: Կույնը տե՛ս նաև նրվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻՆ, էջ 28—29: Հմմտ. ՄՄ 162, 177, 178 ավանդությունների հետ («Քարացած քահուրը», «Քար դարձած հարուստը», «Անգութ եղբոր քարը»):
84. Մահու բլուր: Յովհ. Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարօնոյ, 1941, էջ 226:
85. Վարագարլուր: Կույն տեղում, էջ 246:

ՔԱՐԱՅՐՆԵՐ, ՁՈՐԵՐ, ԴԱՇՏԵՐ

86. Առդար Գալիբ: Արիտ. Սեդրակյան, Հիշատակարան, մասն 1, 1845—1864, էջ 114—115 (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվում, Սեդրակյանի ֆոնդ):
87. Մաղկեվաճճ կամ Վառվառա կոյս: Ա.—Պ. Պոսշյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, 1953, էջ 110:
 Բ.—Հաղորդել է Աշտարակեցի Շաքարյան Օսանը: Գրի է առել Վարդ Բղոյանը 1945 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
 Գ.—Հաղորդել է Աշտարակի շրջանի Եղվարդ գյուղացի Վարդանյան նիկոզսը: Գրի է առել Վարդ Բղոյանը 1945 թ. (ձեռագիրը գտնվում է Կույն տեղում):
88. Ապրանկալու: Август фон-Гакстаузен, Закавказский край, часть 2, 1857, էջ 68: Կույնը տես նաև՝ «Կոտնեկ հայոց աշխարհի», 1860, էջ 381, «Սրբարատ» ամսագիր (էջմիածնի), 1873, էջ 285: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Այստեղ կա մի այլ, որի մուտքը ոչ սքին հայտնի չէ. այն բացվում է միայն տարին մի անգամ, օրվա որոշ ժամերին»:
89. Թափազյազի Բարայր: Երվ. Լալայան, Նոր-Բալզախի գավառ, ԱՇԺԷ, էջ 93: Հմմտ. Գ. Տ., Թեփե-կեռը, «Արևելք», 1900, № 4263:
90. Մեսոպ Մաշտոցի այլը: Գրի է առել Ռազմիկ Գևորգյանը 1963 թ.: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Ամեն ամռան հուլիսի 24-ին հավատացյալները ուխտի են բարձրանում Մարվանիս գյուղի մոտ գտնվող Սարի Սուրբնման լեռը, ուր կա մի մատուռ»:
91. Օծեռ: Ս. Զալալեանց, Ծանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 361—362:
92. Վորոյի բուն: Գ. Ստեփանյան, Դրամշեն գյուղի ազգագրությունը, էջ 17 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 11Ա):
93. Աղեկի այր: Ա.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԹ, էջ 204:
 Բ.—Ս. Զալալեանց, Ծանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 1, 1842, էջ 125:
94. Հոռոմայր: Ղ. Ինճիճեան, Ստորագրութիւն հին Հայաստանեայց, 1822, էջ 362:
95. Դրեվաճեփ զառները: Հաղորդել է Ալավերդու շրջանի Հաղպատ գյուղացի Բագալ Մեծումյանը: Գրի է առել Գրիգոր Կարախանյանը 1965 թ.:
96. Բանձեկի Բարայրները: Гр. Бунятов, Памятники древности в окрестностях селения Баш-Шурагель, СМОМПК, вып. 13, отд. 2, էջ 141:

97. Արշակաւանի քաղաք: Արս. Քոխմախյան, Մասիս լեռների հարավային ստորոտները, մասն 1, 1882, էջ 53—54: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Ահա մի պատմական ավանդութիւն, որ մեզ ծանոթացնում է Արշակ 2-րդի շինած Արշակաւանի հետ»:

98. Մեհերի դուռ կամ Ագաւալու քար: Ա.—Մ. Արեղյան, Հալ ժողովրդական վեպը, 1908, էջ 63:

Բ.—Հ. Օրբելի, Հայկական հերոսական էպոսը, 1956, էջ 52—53: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը.

«Հետազոտական է, որ Հայաստանի շատ վայրերում ցույց են տալիս Դավթի և Մհերի հետքերը: Մոկս դավառում ինձ ցույց են տվել Բաթմանա կամուրջը, ուր Դավիթն ընդհարմում է Մըսրա Մելիքի երկու փահչլեւանների հետ: Իսկ Վան քաղաքի մոտ, միջնաբերդից շուրս կիրովանք հեռավորութեան վրա տեսել եմ Մհերի հռչակալուր գուրը: Դա իրոք դուռ հիշեցնող մի քանդակ է վիթխարի ժայռի վրա՝ սեպատառ մակագրութեամբ: Քարանձաղի մուտքի առաջ ժայռի մեջ մի փոքր փոս կա. դա այն տեղն է, ուր դուրը բացվելուց առաջ անհամբերութիւնից սմբակով խփել է Քուսկիկ Ջալալին»:

Գ.—Հաղորդել է «մի տաճկահայ», Գրի է առել Ալիտիք Իսահակյանը Բասնէի Չուլախի գյուղում, 1902 թ. սեպտեմբեր ամսին: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Մի տաճկահայ՝ Մանուկ անունով, բաղեշցի, կարծեմ թե մշեցի, պատմեց ինձ հետեւյալը Մհերի մասին... բոլորը բառացի եմ գրել, նրա բերնից. մանավանդ վերջին խոսքերը» (ձեռագիրը գտնվում է Իսահակյանի անձնական արխիւում):

Դ.—Գ. Սրվանձտյանց, Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 182—183:

Ե.—Հ. էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վեներտիկ, 1903—1905, էջ 89:

Զ.—Հմայակ Նարյան, Համբարձման տոնին ավանդութիւնը, «Արեւելք», 1893, № 2778:

Է.—Գրի է առել Սենեքերիմ Շալչյանը, 1939 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիւում, № 55, էջ 10—11):

99. Ուրբաթայրէ: Մ. Խորենացի, Մատենագրութիւնը, 1865, էջ 302:

100. Վիշապի այր: Գրի է առել Սենեքերիմ Շալչյանը, 1939 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիւում, № 55, էջ 13): Հմմտ. Մ. Միրախորջան, Նկարագրական ուղեորութիւն ի հայրենակ գավառս արեւելյան Տաճկաստանի, մասն 2, 1885 թ., էջ 93—94:

101. Արձվաբայր: Երմ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԿ, էջ 28: Հմմտ. № 98Ձ ավանդութեան հետ («Մհերի գուրը»):

102. Մաշտոցի այր: Գ. Սրվանձտյանց, Թորոս աղբար, հատ. 2, 1884, էջ 154—162: Հմմտ. № 90 ավանդութեան հետ («Մեծուպ Մաշտոցի այրը»):

103. Մանիի այր: Մ. Խորենացի, Պատմութիւն հայոց, 1913, էջ 242—243:

104. Պռչիկ ձուր կամ Նշխարձուր: Յովհ. Շահխաթունեանց, Ստորագրութիւն Կաթաղիկէ էջմիածնի և հինգ գաւառաց Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 48:

105. Շահրեկի ձուր: Արիստ. Սեղրակյան, Հնութիւնք հայրենաց, «Արարատ» (էջմիածնի), 1872, էջ 307:

106. Ալղառա: Հաղորդել է մեղրեցի Վարդանյան Հակոբը: Գրի է առել տողերս գրողը, 1961 թ.:

107. Մբնածուր: Գրի է առել Սերո Խանկաղյանը Գորիսի շրջանի Խնածախ գյուղում, 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիւում):

108. Բարսեղամեռ: Գրի է առել նույնը, Գորիսի շրջանի Տաթև գյուղում, նույն թվականին (ձեռագիրը գտնվում է նույն տեղում):
109. Սախկալ-բարան: Հաղորդել է Գորիսեցի Մաթևոսյան Հայրապետը: Գրի է առել Սերո Խանդաղյանը, 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է նույն տեղում):
110. Բամբակի ծով: Ն. Տեր-Ավետիսյան, Տեղագրական համականի, 1889, էջ 17: Ունի հեռևյալ ծանոթությունը. «Թանձր մշուշն ու մառախուղը հատուկ է այս երկրին: Մարդիկ շարունակ ամպերի մեջ են ապրում... Առած դարձած է, որ Սյունիքի ձորերում շները սկսում են հաչել, երբ արտափայլում են արեգակի ճառագայթները, այն աստիճան անսովոր բան է այստեղ արև օրը»:
111. Կանլը-դարա: Գրի է առել Առաքելյան Միքայելը 1963 թ., Լեռնային Ղարաբաղի Մարտունու շրջանում (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
112. Զահրաբի ձոր: Գրի է առնված Մարտունու շրջանի Երանոս գյուղում, 1932 թ.: Բանահավաքի ով լինելը հայտնի է:
113. Շավոյի ձոր: Գ. Ստեփանյան, Գրմաշեն գյուղի ազգագրությունը, էջ 11 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 11ա):
114. Մանչլի ձորը: Հաղորդել է Իջևանի շրջանի Աշաշուր գյուղացի Սերգեյ Օհանյանը 1966 թ.: Գրի է առել նույն գյուղացի Աշոտ Օհանյանը:
115. Անոթվոց ձոր: Ա. Զալալեանց, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, մասն 1, 1842, էջ 83:
116. Խոզկանի ձոր: Հաղորդել է Նոյեմբերյանի շրջանի Կոթի գյուղացի Շամամ Ղադրիյանը: Գրի է առել որդին՝ Արշալույս Ղադրիյանը 1966 թ.:
117. Հրացանա ձոր: Հաղորդել է Նոյեմբերյանի շրջանի Բարանա գյուղացի Գրիշյան Գիգուր: Գրի է առել Կարապետյան Արազը, 1961 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
118. Խմիլարի: Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղեորություն, մասն 3, 1885, էջ 123:
119. Աբշուց ձոր: Յովհ. Մամիկոնեան, Պատմություն Տարսնոյ, 1941, էջ 92—93:
120. Թմբաձոր: նույն տեղում, էջ 245—246:
121. Եզանի ձոր: Գ. Հալաչյան, Գերսիմի ազգագրությունը, էջ 244 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 5ա):
122. Մեղրաձոր: Վ. Պետոյան, Սասնա ազգագրությունը, 1965, էջ 136:
123. Սեղյունից դարասի: Զելթունցի, Զելթունի անցյալին ու ներկային, մասն 1, 1900, էջ 17—18:
124. Դավա-յարաղ: Գ. Ստեփանյան, Գրմաշեն գյուղի ազգագրությունը, էջ 35 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 11ա):
125. Նաբեգաների դաշտ: Երվ. Լալայան, Զանգեզուրի գավառ, ԱԺԲ, էջ 191: Հմմտ. Ստ. Շահումեան, Ընտրյալ պատմություն Դավիթ բեգին և պատերազմաց հալոցն Խափանու..., 1722, էջ 22—24, Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. 6, 1956, էջ 547:
126. Ղանլի-գամին: Ստ. Լիսիցյան, Զանգեզուրի հայերը ազգագրական տեսակետով, էջ 44 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 128): Հմմտ. Ղ. Ալիշան, Սիսական, 1893, էջ 276:
127. Գյունաշի հանդ: Հաղորդել է Շամշադինի շրջանի Նորաշեն գյուղացի Մարգարիտ

Մխիթարյանը: Լսել է իր տատից՝ Բարսեղյան Պարոնից: Գրի է առել տողերս գրողը 1964 թ.:

128. Աջո առա: ՄՄ, ձեռ. № 9861, էջ 18բ—19բ: Արտագրություն 1713 թվականի մի գրչադրից:

Ն Շ Ա Ն Ա Վ Ո Ր Ք Ա Ր Ե Ր

129. Աղավախար: Մ. Թաղիադեանց, Ճանաչարհորդութիւն ի Հայս, 1847, էջ 179:

130. Օձի փառ: Գրի է առել Շահոյան Հրանտը 1957 թ., Թալինի շրջանի Մաստարա գյուղում: Ունի բանահավաքի հետեւյալ ծանոթությունը. «Մենք պատիկ վախտ միշտ կերթալինք, կրանդեկինք, համա բան չլինք դոնի: Կսելին՝ ինչքան քանդեք, էնքան սատանեք ապրանք կիջեցուն զետնի տակ»:

131. Ասրբ Սարգսի փառ: Գրի է առել նույն բանահավաքը, նույն թվականին, նույն վայրում: Նրա վկայությամբ տեղացիները պաշտում են այս քարը, համարելով սուրբ: Հմմտ. № 176 ավանդության հետ («Սուրբ Սարգսի քար»):

132. Կազմագի փառ: Հազարգեղ է Գյուլնաղարյան Արայիկը: Գրի է առել տողերս գրողը 1962 թ.:

133. Հարոնափառ: Գրի է առել Մալխասյան Երվանդը, 1957 թ., Ազարանի շրջանի Քուչակ գյուղում:

134. Ասրբ Վարդանի փառ: Մ. Ե. Սմբատյանց, Տեղադիր Գեղարքունի ծովազարգ գավառի, 1895, էջ 300—302: Հմմտ. «Արևելյան մամուլ», 1896, էջ 139—140: Ունի հետեւյալ ծանոթությունը. «Նվիրական նշխարը զետային մի սև քար է, հալիվ կես բռաշափ: Ամեն գլուղերից բարեպաշտելի մեծ բազմություն կհավարվի այստեղ ուխտի»:

135. Քավորի և սանամոր փառեր: Հազարգեղ է Հրազդանի շրջանի համանուն գյուղացի Գրիգորյան Գյուլնարը: Գրի է առել Կարախանյան Գրիգորը: Ունի ասացողի հետեւյալ ծանոթությունը. «Հրազդանցիք ամառը որ էլ թու՞մ են բանջրի, աղբրից ջուր խմելու համար, էլ թու՞մ են էն քավորի ու սանամոր սրբատեղը: Քավոր ու սանամոր քարերի վրեներից եղբ պատկ-պտակ զուս ա տալու՞մ էնտեղ էլ թու՞մ են ուխտի. պագում են. մո՞մ վառում, խոնկ ծխում, հոս դանում պեղը»: Հմմտ. № 173 ավանդության հետ («Քավոր-սանամոր»):

136. Քարացած վիշապը: Գրի է առել Սարգիս Հարությունյանը 1956 թ.: Հմմտ. № 168 ավանդության հետ («Քարացած վիշապ-օձեր»):

137. Շանի փառ: Dubois de Montpereux, Voyage autour du Caucase, P. 1840 t. 4, 42.

138. Հարսի փառ: Երվ. Լալայան, Գողթան գավառ, ԱժԱ, էջ 314: Հմմտ. № 367 ավանդության հետ («Հուպոպ»):

139. Հարսի ու փեսի փառ: Նույն տեղում, էջ 318: Հմմտ. № 183 ավանդության հետ («Հարսի ու փեսի քար»):

140. Կուզիկ մամի փառ: Արիստ. Սեղրակյան, Հնությունք հայրենյաց, «Արարատ» (էջմիածնի), 1872, էջ 390—391:

141. Հոռոմ փառ: Ս. Խանդաղյան, Քաջարան, 1965, էջ 68:

142. Պողարբու փառը: Ս. Խանդաղյան, Քաջարան, 1965, էջ 68:

143. Խոյի ապագնից բնկած փառը: Ս. Խանդաղյան, Քաջարան, 1965, էջ 67—68: Ունի

հետևյալ ծանոթությունը. «Նրաշտ է եղել ձորերում ու տափարակներում: Մարդիկ թափոր առ թափոր բարձրացել են մինչև Չլունահարսի վճիռ աղբյուրը, Նոյն բարը հանել աղբյուրից ու դո՛հեր մատուցելով նրան, երգեր հնչեցնելով, տարել, մաս են ածել երաշխից խանձվող արտերում, որ երկնքի աչքը բաղդրանալով՝ թացանա, ամպ ու անձրև ուղարկի հողին»:

144. Չլունիկի ֆաբե արձանը: Ս. Խանդաղյան, Քաջարան, 1965, էջ 68:

145. Ագռավաֆաբ: Հաղորդել է Գորիս գյուղացի Շալունց Մաքանը: Գրի է առել Սերո Խանդաղյանը 1947 թ.: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Քարածալոյ ստորոտում մի խրատչ կա՝ ծիխց սեացած: Այդտեղ մոմեր են վառել, որպեսզի ագռավը վերացնի հավերի հիվանդությունը» (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

146. Եզան ուխտատեղի: Н. Григоров, Село Татев Загтезурского уезда, СМОМПК, ВЫП. 13, ОТД. I, էջ 68:

147. Հարսնաֆաբ: Գրի է առել Սերո Խանդաղյանը Գորիսի շրջանի Խնածախ գյուղում, 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում): Հմմտ. №№ 175, 180 ավանդությունների հետ («Հարսի ու փեսի բար», «Հարսնաբար»):

148. Մալ ֆաբ: Գրի է առել Սերո Խանդաղյանը Գորիսի շրջանի Խոտ գյուղում, 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում):

149. Անիծած ֆաբը: Ստ. Կուրտիկյան, Հայրենի լեզենդներ, Երևան, 1963 թ.:

150. Հայրիկի ֆաբ: Հաղորդել է Տաթև գյուղացի Գևորգյան Արտեմը: Գրի է առել Սերո Խանդաղյանը 1945 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

151. Յոթ ֆուլբերի ֆաբ: Հաղորդել է Գուրգեն Դուրվիտյանը: Գրի է առել Անահիտ Գոյուխանյանը 1966 թ.:

152. Ծմաֆաբ: Երվ. Լալայան, Քարերի պաշտամունք (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 43):

153. Սխան աղջկա ֆաբ: Նույն տեղում:

154. Քարացած հովիվն ու ոչխարները: Ա.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 193: Հմմտ. №№ 32, 63, 164, 179, 186Ա, 186Բ, 186Գ, 201, 203 ավանդությունների հետ («Հովվի սար», «Ածղահա», «Քարացած հովիվն ու ոչխարները» և այլն):

Բ.—Նույն տեղում, Հմմտ. Նույն ավանդությունների հետ:

155. Ցից ֆաբ: Ա.—Նույն տեղում, էջ 218—219:

Բ.—Հաղորդել է Աշան գյուղացի Լ. Հարությունյանը: Գրի է առել Ալվարո Ազգիյանը 1966 թ.: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Ըստ տեղացիների Ցից բարի վրա երևում է կնոջ, երեխայի և կթվորի պատկերը, Քարի մյուս երեսին կան ինչ-որ նշաններ»:

156. Քարացած հարսը և հարսնուհիները: Ա.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 192:

Բ.—Նույն տեղում, էջ 217:

Գ.—Նույն տեղում, էջ 218:

157. Ծմաֆաբ: Նույն տեղում, էջ 189:

158. Կուզ ֆաբ: Հաղորդել է Վազգեն Մնացականյանը 1966 թ.: Լսել է հորից՝ Գևորգյանի գյուղացի (Գանձակի գավառ) Միրբայել Մնացականյանից: Գրի է առել տողերս գրողը:

159. Քարեշանի ֆաբ: Գ. Ստեփանյան, Գլմաշեն գյուղի ազգագրությունը, էջ 3—4 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 11ա):

160. Այվազի ֆաբ: Նույն տեղում, էջ 7:

161. Վիշապի ֆաբերը: Հաղորդել է Գառնի գյուղացի Սաթո Ալվազյանը: Գրի է առել Գրիգոր Կարախանյանը 1965 թ.:

162. Քարացած ֆախո կամ արարի դեպ: Երվ. կալայան, Նոր-Քայագետ, Աժէ, էջ 88: Հմմտ. №№ 83, 177, 178 ավանդությունների հետ («Շեղջա դար», «Քար դարձած հանուարը»):

163. Պառավաբար: Հաղորդել է Գուրգեն Մանուկյանը: Լսել է իր մորից՝ Արեզնալ Հակոբյանից (Հրազդանի շրջան, Մաքրավանք գյուղ): Գրի է առել Արշալույս Ղազինյանը 1966 թ.:

164. Քար դարձած հովիվն ու սլխաբները: Հաղորդել է Շամշադինի շրջանի Մարտունի գյուղացի Բաբայան Պարոնը: Գրի է առել Մարգարիտ Մխիթարյանը, 1961 թ.:

165. Աղջկա ֆաբ: Գրի է առել Կարապետյան Արազը, 1962 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

166. Հառնաբար: Հաղորդել է Իջևանի շրջանի Աշաշուր գյուղացի Ջ. Մեհրաբյանը: Գրի է առել Աշոտ Օհանյանը 1966 թ.:

167. Հառ ու կեսուր: Հաղորդել է Նույեմբերյանի շրջանի Կոթի գյուղացի Շամամ Ղազինյանը: Գրի է առել վերջինիս որդին՝ Արշալույս Ղազինյանը 1966 թ.:

168. Քարացած վիշապներ: Ա.—Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն հայոց, 1961 թ., էջ 70: Հմմտ. № 136 ավանդության հետ («Քարացած վիշապը»):

Բ.—Երվ. կալայան, Բորչալու, Աժ, էջ 218—219: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Այժմ Օհան Օձնեցու վանքի և Արդվի գյուղի մեջ ցույց են տալիս այս երկու օձ-վիշապները, որոնք ծայրի մեջ ընկած սև քարի շերտեր են, մոտ հիսնական սաձեն երկարության: Ժայռի գլխին քարերի կույտը և մի տափարակ քարի վրա նկարված փսիսն ու զգալները՝ պատկերացնել են տալիս գուժանին հաց տանող պտուղիին»: Հմմտ. Բ. Ք., նամակ Լոտուց, «Մշակ», 1875, № 31:

169. Մանդաբար: Բ. Երզնկեան, Հնախօսական տեղագրություն Հաղրատայ Ս. Նշանի, 1886, էջ 98—99:

170. Խալնի ֆաբ: Հաղորդել է Նույեմբերյանի շրջանի Կոթի գյուղացի Շամամ Ղազինյանը: Գրի է առել Արշալույս Ղազինյանը 1966 թ.:

171. Հառնաբար: Գրի է առել Նազինյան Արտաշեսը 1961 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

172. Զուհար խաչ: Ղ. Աղայան, Երկեր, հատ. 2, 1939, էջ 14: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս եկեղեցին մի փոքրիկ մատուռածե շինություն է. ներսը ավազ կրամին կանգնեցրած է մի սեղանին, բավականին լայն ու երկայն որձաքար: Քարի վերա եղած արձանագրության խոսքով՝ նա անվանվում է Զուհար խաչ, և շինված է Սմբատ իշխանի ձեռով մեզանից մի հազար տարի առաջ, բայց ժողովրդի մեջ եղած ավանդությունը այդ քարին տալիս է հրաշալի ծագումն»:

173. Քալվար-սանամեր: Հաղորդել է Աղինի շրջանի Սանաղբուր (Սոկիլի) գյուղացի Գասպարյան Նդիկը: Գրի է առել Վարդ Բոդյանը 1945 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում): Հմմտ. № 135 ավանդության հետ («Քավորի և սանամոր քարեր»):

174. Կար ֆաբ: Երվ. կալայան, Զավաթքի բուրմունք, 1892, էջ 53: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս ավանդությունը պատմվում է Մուրճախեթի գերեզմանոցում կանգնած մի քարի մասին, որ 5 արշին երկարություն, 1½ արշին լայնություն և

3 արշին հաստութիւն ունի: Սորա արեւմտքը դարձրած երեսի վրա նկատելի է մի կնոջ պատկեր: Կաթ շունեցող կանայք գալիս են այդտեղ ուխտ, երեխան զնում են Կաթ-բարի առջև, քարի պատերի վրա բռնած են կարագ յուղ, և իրենք քարի առաջ չորած աղոթում, որ սուրբը երեխայի լացից գովի գալով՝ շատացնէ մեր կաթը: Ուխտը ընդունելի է լինում, երբ «սուրբի քրտինքը» (կարագը) հալվում է»:

175. Հարս ու փեսի ֆար: Ս. Հայկունի, Բագրևանց, 1894, էջ 103: Հմմտ. №№ 147, 180 ավանդութիւնների հետ («Հարսնաքար», «հզլար»):

176. Սուրբ Սարգսի ֆար: Հ. Քոստան, Բարձր Հայր, հատ. 2, 1926, էջ 138: Հմմտ. № 131 ավանդութիւն հետ («Սուրբ Սարգսի քար»):

177. Քար դարձած հարուար: Երվ. Լալայան, Քարերի պաշտամունք (ձեռագիրը գրտնըվում է ՊԹԱ արխիվում, № 43): Հմմտ. №№ 83, 162 ավանդութիւնների հետ («Շեղջա դար», «Քարացած քակոր կամ աթարի դեզ»):

178. Անգուր եղբոր ֆարը: Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորութիւն, մասն 2, 1885, էջ 125—126: Հմմտ. №№ 83, 162, 177 ավանդութիւնների հետ («Շեղջա դար», «Քարացած քակոր կամ աթարի դեզ», «Քար դարձած հարուար»):

179. Քար դարձած ուղտապանը: Կ. Գարեիլյան, Բառգիրք Սեբաստահայ գաղաղակգւղի, 1952, էջ 671: Հմմտ. №№ 32, 63, 154Բ, 164, 186Ա, 186Բ, 186Գ, 201, 203 ավանդութիւնների հետ («Հովվի սար», «Աժդահա», «Քարացած հովիվն ու ուխտարները» և այլն):

180. Խզար: Գ. Զուլում, Խզարի ավանդակագր, «Քյուրակն», 1900, էջ 380—381: Հմմտ. №№ 147, 175 ավանդութիւնների հետ («Հարսնաքար», «Հարս ու փեսի քար»):

181. Սուրբ բաշուն: Աբշ. Ալպոլաճյան, Պատմութիւն Եվզոնիոս հայոց, 1952, էջ 391, 487, 498: Ունի հեռեկալ ծանոթութիւնը. «Կարմիր արտեն փշ մը հառաջ երթալով կպատահինք միապաղաղ լեղի քարի մը, կարծես ուրիշ տեղի մը ինկած լինի այս քարը այնտեղ: Քարին երկու կողմն երկու այրիք կան փորված. համբուն վրա նայող այլը իր դրան ներքին շրթան վրա հոնարին գրով տող ու կես արձանագրութիւն ունի, իսկ մյուս այրին մէջ գերեզմանի շափով ու ձևով փորված մը»:

182. Մատուռա ֆարեր: Գրի է առել Սենեքերիմ Շալչյանը, 1939 թ. (ձեռագիրը գրտնըվում է ՊԹԱ արխիվում, № 55, էջ 7): Բանահավաքի հավաստմամբ այստեղ ժամանակին եղել է քրիստոնեական մատուռ: Հմմտ. ԱԻԵ, էջ 26:

183. Հարս ու փեսի ֆար: Գ. Սրվանձաթանց, Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 51: Հմմտ. № 139 ավանդութիւն հետ («Հարս ու փեսի քար»):

184. Զուրաֆար: Արսեն Թ(ոխմախյան), Վարպա հայրենայաց երգեր, 1865 թ.: Հմմտ. №№ 131, 196 ավանդութիւնների հետ («Սուրբ Սարգսի քար», «Ջրահետիկ»):

185. Փաղեռս առախյալի ֆար: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 29: Բանահավաքի հավաստմամբ շատերը ուխտի են գնացել այս քարին:

186. Քար դարձած հովիվն ու ուխտարները: Ա.—Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԶ, էջ 195—196: Տե՛ս նաև Հ. Աճեմյան, Մաղկաքաղ Վասպուրականի հայ ժողովրդական բանահյուսութիւն, Ա. Փոնջ, 1917, էջ 83—85: Հմմտ. №№ 32, 63, 154Բ, 164, 179, 186Բ, 186Գ, 201, 203 ավանդութիւնների հետ («Հովվի սար», «Աժդահա» և այլն):

Բ.—նույն տեղում, ԱԻԵ, էջ 30: Հմմտ. նույն ավանդութիւնների հետ:

Գ.—Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորութիւն, մասն 2, 1885, էջ 34—35: Հմմտ. նույն ավանդութիւնների հետ:

187. Բաձիտ Բարբ: Հ. Աճեմյան, «Ձայն տուր ով ծովակ», տես Փարիզի «Հառաջ» պարբերականը, 1937 թ., № 3571, էջ 2 և № 3573, էջ 2: Քաղիլ է հաշիկ Սամվելյանը:

188. Մամբար: Ա.—Ն. Սարգիսեան, Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս, 1864, էջ 274: Հմմտ. Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, 1913, էջ 56, Մ. Արեղյան, Հայ ժողովրդական առասպելները Մ. Խորենացու Հայոց պատմութեան մեջ, 1900, էջ 511—515, 538—549:

Բ.—Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 27—28:

Գ.—Նույն տեղում: Հմմտ. Հ. Աճեմյան, Ծաղկաքաղ Վասպուրականի հայ ժողովրդական բանահյուսութեան ից, փոսնջ Ա., 1917, էջ 72—73: Ունի բանահավաքի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Այսօր, երբ ուղևոր մը Վանի կողմէն Արտամետը մտնէ, դուրի սկզբնամասին մտտիկ, ճամբու եղերքին, փոսի մը մեջ տեղավորված մտա 10 կանգուն բարձրութեամբ և 20 կանգուն շրջագծով հակա քարի մը կը հանդիպի: Մամբարն է այդ, որը Շամիրամ թագուհին իր զլխու ծամերու մեջ դրավ և ձգեց Ասնակի ետեւն, զայն սպաննելու նպատակով:

Արտամետցին այդ քարի մասին շատ հաճուչով կը պատմէ հայտնի առասպելը:

Այդ քարի կողերուն վրա քանի մը շարք խիստ նորը և մազանման փորվածքներ կան: Ավանդապաշտ ու միամիտ ժողովուրդը կհավատա, որ այդ նորը փոսերը, հետքերը կամ տեղերն են Շամիրամի մազերուն (ծամերուն):

Արտամետի հայ աղջիկներ կհավատան, որ Մամբարը օժտված է Շամիրամի մազերու հմայիչ գորութենէն, որ այժմ աներևույթ կերպով կմնա իր մեջ: Կարճ մազեր ունեցող աղջիկները շերտ հավատքով Մամբարին կմոտենան և իրենց մազերը կփռեն անոր վրա, որպէսզի երկարի, և կամ Շամիրամի աւովն (որը Մամբարի մոտէն կանցնի) կուծ մը շուր կրերեն ու մազերը քարին վրա փռելով կլվանան, որ երկարին, նորը ու դիմացկուն ըլլան, Շամիրամի պես շնորհք ունենան... Իսկ ծամաշատ աղջիկները ուխտի կուգան Մամբարին, որ իրենց ծամերը աւելի երկարին ու դիմացկուն, գեղեցիկ ըլլան, Շամիրամի ծամերու հմայքը ունենան»:

189. Կատվան Բարիկ: Գրի է առել Սենեքերիմ Շալչյանը 1939 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, № 55, էջ 12): Ունի բանահավաքի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Քարածայրի ճեղքի մեջ կատվի նմանող մի փոսիկ կա, որի պատճառով և ժայռը Կատվան քարիկ է կոչվում»:

190. Նարեկացու Բարերք: Ա.—Ն. Սարգիսեան, Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս, 1864, էջ 250: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը «Եւ յետ ժամանակաց յաշարար կանգնեալ են հանդէպ նորա, նշան սխտատեղի լինելոյ»:

Բ.—Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԶ, էջ 197: Ունի բանահավաքի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Վերցնում են շուր փոքրիկ քարեր և գցում հանգեալքարերի վրա. եթէ յաշարն զատավորվեցին, նշանակում է, որ կատարվելու է գցողի մտրազը, իսկ եթէ ոչ՝ չի կատարվելու»:

Գ.—Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարադրական ուղեորութեան, մասն 1, 1884, էջ 110—112:

191. Քաբացած Բուր ու կըրայր: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԶ, էջ 197:

192. Գարբնաց Բար: Մ. Խորենացի, Մատենագրութիւնք, 1843, էջ 294:

193. Աստվամամուր Բար: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԶ, էջ 197:

194. Նեմուր քաղաքին ու քաղաքած ուղտերը: Ա.—Ն. Սարգիսեան, *Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս, 1864, էջ 273—274: Հմմտ. Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորութիւն, մասն 1, 1884, էջ 80:*

Բ.—Ս. Մովսիսյան (Բենե), *Հին ու նոր կենցաղ Բուլանըլի հայութեան, մասն 1, էջ 97—98 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԾԲ արխիվում):* Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Դաժան, անգութ և բռնակալ մարդկանց նեմուր ին ասում: Նեմուր ին կոչվում նաև մալլ զեմք ունեցող, մաղձատ ու տիուր մարդիկ»:

Գ.—Գ. Սրվանձտյանց, *Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 47—48:*

Դ.—Հաղորդել է Խլաթի Մղակ գյուղացի Մուրազ Կուրազյան-Սուրխայանը: Գրի է առել Սարգիս Հարությունյանը 1955 թ.: Ունի ասացողի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Նամուր իբր մե անտես մարդ էլիբ ար, մալթ կախ էլիբ ար. էլտեղից էլ նամուր մարդ»:

195. Մեղրի փառեր: Երվ. Լալայան, *Քարերի պաշտամունք (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, № 43):*

196. Զորանախի: Հ. Էփրիկյան, *Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. 2, գիրք 1, 1907, էջ 289: Հմմտ. Մ.Մ. 131, 184 ավանդութիւնների հետ («Սուրբ Սարգսի քար», «Զորաբար»):*

197. Սաճի փառ: Գ. Սրվանձտյանց, *Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 94—95:*

198. Կուսանաց փառեր: Երվ. Լալայան, *Քարերի պաշտամունք (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, № 43):*

199. Պառվու փառ: Նույն տեղում:

200. Մրդախի փառ: Գ. Ա., *Մշեցի կինը, «Բյուրական», 1898, № 4, էջ 56:*

201. Քաղաքած հովիվն ու ոչխարները: Ս. Շեհեր, *Բու և կանկար, «Բյուրական», 1900, էջ 326: Հմմտ. Մ.Մ. 32, 63, 154Բ, 164, 179, 186Բ, 186Գ, 203, 354 ավանդութիւնների հետ («Հովիվ սար», «Աժդահ», «Քարացած հովիվն ու ոչխարները» և այլն):*

202. Դավթի փառ: Հաղորդել են Մշո դաշտի Խաս գյուղի բնակիչները: Գրի է առել Հ. Համամճյանը 1910 թ.: Տե՛ս «Հայրենիք», 1933, № 3: Նույնը արտատպված է նաև «Սասնա ծառեր», հատ. 2, գիրք 1, 1944, էջ 129: Ավանդաբար ասում են, թե այս փառի վրա կա Սարունցի Դավթի ձեռքի գրոշմը:

203. Քաղաքած հովիվն ու հոար: «Նոր գեղի ազգագրական հանդես», մասն 1, 1964, էջ 45: Հմմտ. Մ.Մ. 32, 63, 154Բ, 164, 179, 186Ա, 186Բ, 186Գ, 201, 354 ավանդութիւնների հետ: («Քարացած հովիվն ու ոչխարները», «Կրիտ»):

204. Զալոյի փառ: Գ. Հալաճյան, *Դերսիմի ազգագրութիւնը, էջ 245 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 5ա):*

205. Սուլթան-Մուրադի փառ: Գ. Սրվանձտյանց, *Քորոս աղբար, մասն 1, 1879, էջ 304:*

206. Քաղաքած գույգ: Արշ. Ալադյան, *Պատմութիւն հայ Կեսարիո, հատ. 1, 1937, էջ 21: Ունի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Մինչև այսօր մայրերը հոն կտանին իրենց զավակները և զանոնք գինեմուրթեն և զգուշացնելու համար, ցույց կուտան այդ քար կտրած ամուլին մարմինները»:*

207. Շարան փառեր: Վ. Պետոյան, *Սասնա ազգագրութիւնը, 1965, էջ 36, 385:*

208. Յոֆրո փառ: Նույն տեղում, էջ 27:

209. Ստաանի եղունգ: Ա.—Մ. Մովսիսյան (Բենսե), Հին և նոր կենցաղ Բուլանքիսի հաս-
թիսյան, մասն 1, էջ 133 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

Բ.—Թուխ-Վոսպ, Ավանդություններ Բիբլիոսի մեջ, «Բյուրակն», 1898, № 22, էջ 426:

210. Աստվածածնի Բար: Աղ. Մխիթարյան, Փշրանքներ Շիրակի ամբարներից, հատ.
1, 1901, էջ 206: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Սպիտակ դույնով փխրուն
բար է, որը ջրի մեջ մասամբ լուծվում է և ջուրը կաթի դույն է ստանում: Այն տալիս են
բիշ կաթ ունեցող կանանց, որպեսզի նրանց կաթն առատանա»:

ԼՃԵՐ, ԳԵՏԵՐ, ԶՐԱՆՅՔՆԵՐ, ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

211. Քոյմախան զյուլ: Եվ. Բայրուրզյան, Հայաստանի դունավոր կերամիկան, «Տե-
ղեկագիր պատմության և գրականության ինստիտուտի», գիրք 2, 1937, էջ 278:

212. Բաղբի լիճ: Մ. Հովհաննիսյան, Բաղբի լճում մեծ հարստություն կա, «Սովետա-
կան Հայաստան», 1951, № 48:

213. Մեծամորի լիճ կամ Այլը-գյուլ: Ա.—Պ. Պոռչյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1,
1953, էջ 309—310: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Մեծամորի ջուրը գալիս է Արագածի
կատարի լճից»:

Բ.—Նույն տեղում:

214. Ակ լիճ կամ Ղարա-գյուլ: Ա.—Հաղորդել է Գորիս գյուղացի Մաթևոսյան Հայրապե-
տը: Գրի է առել Սերո Խանդաղանը 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

Բ.—Ճանապարհորդական նկատողություններ, «Նոր-Գար», 1887, № 175:

215. Մովի: Գրի է առել Տիրալը արք. Տեր-Հովհաննիսյանը (ձեռագիրը գտնվում է
ԳԱԹ արխիվում), Տ. Տեր-Հովհաննիսյանի ֆոնդում):

216. Օլանաձ գյուլ: Հաղորդել է Լեոնային Ղարաբաղի Ստեփանակերտի շրջանի Սեյդի-
շին գյուղացի Սերգեյ Սարինյանը: Գրի է առել տողերս գրողը 1966 թ.:

217. Սևանա լիճ: Ա.—Գրի է առել լեզվաբան պրոֆ. դ-ր Աշոտ Աբրահամյանը, 1961 թ.:
Ունի գրառողի հետևյալ ծանոթությունը. «Գյուղից հարավ լճի մեջ երկարված փոքրիկ
հրվանդանից դեպի արևմուտք, ամից հազիվ մի քանի քայլ հեռու ջրի մակերեսից փոքր-
ինչ վեր էր բարձրանում մի ժայռակերպ, որին տեղի բնակիչները անվանում էին
«Հարսնաքար»:

Անում են, որ Յամբաբերդը և մոտակա մյուս գյուղերում, երբ հարսանիք է
լինում, հարսանեկան հանդեսի օրը նորապսակներին մի քանի անգամ պտտեցնում են
այս Հարսնաքար կոչված քարածալուի շուրջը»:

Նույն ավանդությունը՝ մասնակի գրական մշակմամբ բերված է «Վապուտակ
Սևանի ամերոլ» խորագիրը կրող մի ակնարկում (տե՛ս «Պիոներ կանչ», 1957 թ., № 55):
Հմմտ. № 219, 220 ավանդությունների հետ («Չալթեր», «Գայլատվա լիճ»):

Բ.—Հաղորդել է Բարխուդարյան Քամարը: Գրի է առել Մարտիրոսյան Արտաշե-
սը. 1965 թ.:

218. Արյունոտ լիճ կամ դաճիլ-գյուլ: Տեղագրական պատասխաններ, «Արևելյան մամուլ»,
1895, էջ 662:

219. Չալթեր: Հաղորդել է տեղացի «մի հայ գաբբին»: Գրի է առել Մարտիրոս Սար-
յանը 1903 թ. ամռանը: Տես Մ. Սարյան, Գրառումներ իմ կյանքից, գիրք առաջին, Երե-
28—688

վան, 1966, էջ 65: Հմմտ. №№ 217, 220 ավանդությունների հետ («Սևանա լիճ», «Գայլատվա լիճ»):

220. Գայլատվա լիճ կամ Բալդ-գյուլ: Ա.—Գո, Վանի, Բիթլիսի և էրզրումի վրլայեթները, 1912, էջ 203: Հմմտ. № 217, Ա, 219 ավանդությունների հետ («Սևանա լիճ», «Չալթըր»):

221. Վանա լիճ: Ա.—ն. Սարգիսեան, Տեղագրութիւնը Ի Փոքր և Ի Մեծ Հայս, 1864, էջ 275:

Բ.—Մկո, Վանա ծովը, «Արձագանք», 1882, էջ 19: Նույնը մի փոքր համաստատած տես նաև՝ Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 60:

Գ.—Գ. Սրվանձառանց, Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 93—94:

Դ.—Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 60:

222. Արևալ: Ա. Ավագյան, Արձակ, էջ 2—3 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում):

223. Ախրամար կղզին: Ա.—Հ. Հ. Ոսկյան, Վասպուրական-Վանի վանքերը, մասն 1, 1940, էջ 87—88: Հմմտ. «Արաբս», 1898, էջ 70—72, «Բաղմավեպ», 1897, էջ 150—152, «Ղումա», 1896, դիրք 2, էջ 111—112, «Լույս», 1898, № 2, «Բյուրակն», 1899, № 13:

Բ.—Տ. Փիրումյանց, Ախթամար կղզին, «Տարազ», 1893, № 2, էջ 31: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Երջելով Ախթամարի մոտակա գյուղերը, մենք լսեցինք հետևյալ հին ավանդությունը: Երբ ես, սրանից մի քանի ամիս առաջ, այդ ավանդությունը պատմեցի պ. Հովհ. Քումանյանցին, նա հենց նույն օրը կազմեց դրանից մի սիրուն ոտանավոր, որ տպվեցավ «Մուրճ» ամսագրի 1892 թ., № 4-րդում: Տե՛ս Հովհ. Քումանյան, Երկերի ժողովածու, հատ. Ա., Երևան, 1950 թ., էջ 275—277, նաև էջ 177—178, 683—685:

224. Ասուր: Ա.—Մկո, Վանա ծովի կղզիները, «Արձագանք», 1882, 20: Հմմտ. Հ. Հ. Ոսկյան, Վասպուրական-Վանի վանքերը, մասն 1, 1940, էջ 133—134:

Բ.—Ա. Սողաքյան, Վանա բանահյուսությունից, ԱժԹ, էջ 99:

225. Քանանայի լիճ կամ Քելիշ-գյուլ: Ա.—Հ. Երեմյան, Հուշարձան, հատ. 1, 1929, էջ 66:

Բ.—Գրի առնողն ու գրուման ժամանակը հայտնի չէ (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում, № 872Գ): Հմմտ. Հ. Երեմյան, Հուշարձան, հատ. 1, 1929, էջ 66—67:

226. Սպահանի լճակը: Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորություն, մասն 3, 1885, էջ 18: Հմմտ. №№ 225Ա, 225Բ ավանդությունների հետ («Քանանայի լիճ կամ Քելիշ-գյուլ»):

227. Կարապնեի լիճ: Գ. Հալաճյան, Դերսիմի աղագրությունը, էջ 1288—1289 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 5դ):

228. Ալլըր գյուլ: Նույն տեղում, էջ 1280: Հմմտ. № 213 ավանդության հետ («Մեծամարտի լիճ կամ Ալլըր գյուլ»):

229. Ձկնգալ: Վ. Պետոյան, Սասնա աղագրությունը, 1965, էջ 30:

230. Արախ: Ա.—Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе, часть I, 1884, էջ 157:

Բ.—Լսել է Ալեոտիք Իսահակյանը հայրենի Շիրակում: Ավանդությունը հիմք է ցարձել նրա «Արաքսի ծնունդը» շափածո լեզենդի համար, որը կրում է «Աշուղ Վշտավի

գրույցը» ենթավերնագիրը (տե՛ս Ավ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, 1950, էջ 141):

231. Կանաչ գետը: Տեղագրական պատասխիններ, «Արևելյան մամուլ», 1895, էջ 685:

232. Գալլ գետ: Ա.—Գ. Սրվանձալանց, Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 112: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Անհիշատակ ժամանակներն հետև իմաստունները հնարեր են խրամով մը գետնի տակեն անցնել անոր ջուրը, որ Զորավանք, Զրվանդանց և Աղզա գետերու առջևեն յուր ընթացքը կտանու և կերթա Վանա բերրի ներքևեն մինչև ծովուն միջակետը ու այնտեղ դուրս կուտա յուր ջուրը»:

Բ.—Քաղված է «Քարացածները» խորագրով ավանդավայրից, «Ծաղիկ», 1895, № 10: Հմմտ. Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 25:

Գ.—Գրի է առել Սենեքերիմ Շալջյանը, 1939 թ. (ձեռագիրը դանդում է ՊԹԱ արխիվում, № 55, էջ 14): Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Երբ թանապուրը կամ սասնապուրը տաք լիներ, ճաշողը մեկ կողմից զգալով խառնում էր ապուրը՝ սառեցնելու նպատակով, մեկ կողմից էլ, իրը զավեշտ, արագորեն ասում էր. «Գեղ-գետ տակ, գեղ-գետ տակ».—այսինքն՝ Գալլ գետն անցնի տաք ապուրի տակից և սառեցնի ապուրը»:

233. Մեղրագետ: Ա.—Վ. Պետոյան, Սասնա աղզադրությունը, 1965, էջ 364—365: Հմմտ. Ա.Մ. 252, 263, 289 ավանդությունների հետ («Զրով թոնիր» և այլն):

Բ.—Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորություն, մասն 1, 1884, էջ 50—51: Հմմտ. № 213 ավանդության հետ («Մեծամորի լիճը»):

234. Եփրատ: Գրի է առել Մինաս Զերազը Փոքր Հայքի բնակիչներից (տե՛ս Minas Tcheraz, L'orient inédit, Paris, 1912, էջ 228—229): Քարգաման է Արուսյակ Մուրադյանը:

235. Եփրատ և Արածանի: Գ. Հալաճյան, Դերսիմի աղզադրությունը, էջ 1260 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 57):

236. Արգես: Քոբոս Մ. Մատաղճյան, Հուշամատյան Քումարզայի, 1959, էջ 45—46: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս գետը իր գնացքի ընթացքին նախապես շատ մը գլուզեր այցելելով, մարտ ամսվա մեջ հանդիսավորապես մուտք կզործեր Քումարզա: Քումարզացին անպայման կպատե նա գետի մուտքին, անոր հանդիսավոր այցի օրը նշանակելով մարտի 15-ը: Ամեն ոք ինքզինքը բախտավոր կհամարե գետի առաջին մուտքը տեսնելը»:

237. Մեղրածու: Արշ. Ալպոյաճյան, Պատմություն հայ Կեսարիո, հատ. 1, 1937, էջ 24:

238. Գալմա: Ե. Շահազիզ, Հին Երևանը, 1930, էջ 12—14:

239. Խարուն-արխ: Հաղորդել է Հարություն Մկրտչյանը: Գրի է առել տողերս զրոզը 1947 թ.:

240. Ալանառեսի առու: Հաղորդել է աշտարակեցի ձանձապանյան Ավետիքը: Գրի է առել Վարդ Բոջյանը 1945 թ.: Հմմտ. Պ. Պոռչյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, 1953, էջ 136—137:

241. Մեծամուր: Պ. Պոռչյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, 1953, էջ 310—311:

242. Յոթ եղբուր առու: Հաղորդել է արտաշատցի Հարությունյան Շուշանը: Գրի է առել Գեղամ Քարվեղդյանը (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում): Հմմտ. 243 ավանդության հետ («Քահանայի առու կամ Քեշիշ արղ» և այլն):

243. Քանաձայի առու կամ Քելչի աղ: Ս. Востриков, Сказки записанные в Елизаветпольской губернии, СМОМПК, вып. 42, отд. 2, էջ 162—166; Հմմտ. №№ 242, 247 *ավանդությունների հետ* («Յոթ եղբոր առու», «Դևի առու կամ դև արդ»):

244. Շախաշուր: Հաղորդել է Գորիս գյուղացի Մաթևոսյան Հայրապետը: Գրի է առել Սերո Խանզադյանը 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

245. Շրաան: Հ. էփրիկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1903—1905, էջ 726:

246. Շախի: Հաղորդել է Գորիսի շրջանի Շաքի գյուղացի Խաչատրյան Արմենակը: Գրի է առել Սերո Խանզադյանը 1960 թ.: Հմմտ. №№ 418 *ավանդության հետ* («Ալլար»):

247. Դևի առու կամ դև արդ: А. Мирзоев, Предание о Див-Архе, СМОМПК, вып. 13, отд. 2, էջ 75—78; Հմմտ. №№ 242, 243 *ավանդությունների հետ* («Յոթ եղբոր առու», «Քահանայի առու կամ Քելչի արդ»):

248. Հուսեփիկ ֆուրի առու: Տ. Զիթունի, Աղագրական նյութեր Սպարկերտի գավառի վերաբերյալ, էջ 10—11 (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվում, Տ. Զիթունու ֆոնդ № 99):

249. Եղկրճառու առու: նույն տեղում, էջ 10:

250. Արֆավնես առու: նույն տեղում:

251. Քարբեկի առու: նույն տեղում:

252. Զրով բունի: Տ. Նավասարդյան, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, գիրք 7, 1891, էջ 39—41: Տե՛ս Աղ. Մխիթարյան, Փշրանքներ Շիրակի ամբարներից, 1901, էջ 74, Գ. Бунятов, Армянские предания и сказки, СМОМПК, вып. 24, отд. 2, էջ 121—122, вып. 28, отд. 2, էջ 22; Հմմտ. №№ 233, 252, 263, 289 *ավանդությունների հետ* («Մեղրագետ» և այլն):

253. Լուսաղբյուր: Մ. է., Հատկաբաղ, «Բյուրակին», 1898, № 32, էջ 589:

254. Կարնաղբյուր: Կաթոսիկ, Փշուր տպավորություն մը Օշական ուխտագնացություններ, «Բյուրակին», 1898, № 29, էջ 531:

255. Կարապալի աղբյուր: Հ. էփրիկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1903—1905, էջ 467:

256. Կարան: Արիստ. վրդ. Սեդրակյանց, Հնութունք հայրենյաց, «Արարատ» (էջ-միածնի), 1872, էջ 146—147: Ազրբյուրը պաշտամունքի առարկա է տեղական բնակիչների համար, որոնք ամեն կիրակի երեկո մոմ են վառում այստեղ:

257. Մանտսի Մելվալի աղբյուր: Երվ. Լալայան, Գողթան գավառ, ԱԺԱ, էջ 285—286: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Ներքին Ազուլխում 17-րդ դարում նշանավոր է եղել Մեթյան Մահտեսի Մելվումը, որը շինել է այս գյուղի և ուրիշ վեց եկեղեցիներ. ինչպես և իր անունով այժմ էլ կոչվող աղբյուրը ներքին Ազուլխում»:

258. Սբ. Հակոբա աղբյուր: Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հտ. 8, 1957, էջ 178—179: Տե՛ս նաև Խ. Արովյան, Երկերի ժողովածու, հտ. 7, 1956, էջ 278—280: Ունի հետևյալ ծանոթությունները. «Սուրբ ջուրը բերելու պայմանները սոքա են. նորա ամանը պետք է զետին շղթվի, այլ իջաններում կախ են տալիս մի փառից, բերող մարդն ամենևին պիտի հետ չնայի, մինչև տեղ հասցնելը, եթե ոչ թիլիսմանը կլուծվի» (Բաֆֆի): «Աղբիբը՝ որ ելան է աստ ի լեռն էն, է վճիտ և ըմպելի, ճաշակ նորա սովորական և համեղ և է նա մանաանդ յայս սակս առարկա արժանի ընդհանուր յարգանաց, զի ըստ որում սակար ևն յստորոտս Արարատայ աղբիբը, որը անզարար հոսին՝ և իմ ի լինենն ի շրջակայս նորա

ոչ գտի ուրից զայնպիսիս, որ ոչ սակաւ արտաւելէ էր վասն իմ և ոչ լուայ, թէ ուր ուրից գտանիցի: Կարելի է, թէ սա եղև պատճառս ի սկզբանն առաքինի վանականի ումեք, զալ և բնակիլ աստ իբրև միայնակեաց, որոյ սրբութեան համբաւ արար զայն առարկայ հրաշագործութեան, մինչև լինիմացս դարուց հայածեալ, լինն անապատականին յայնկոծութենէ քաղաքական անցից մնաց միայն ազրիւս հրաշագործ, իբրև առարկա ընդհանուր պաշտման և կոյր հաւատոյ ի մէջ հայոց. ուր և տարածեալ կան նոքա» (Խ. Աբովյան):

259. Կախալի աղբյուր: Հաղորդել է Գորիսի շրջանի Խոտ գյուղացի Մարտիրոսյան Հովհաննեսը: Գրի է առել Սերո Խանզադյանը, 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

260. Աքալալի աղբյուր: Հաղորդել է Գորիսի շրջանի Տաթև գյուղացի Պետրոսյան Կատիրը: Գրի է առել Սերո Խանզադյանը, 1947 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

Հմտ. №№ 605, 649 ավանդությունների հետ («Ազգավայանք», «Աղավնատուն»):

261. Յոթն աղբյուր: Նույն տեղում: Բանահավաքի հավաստմամբ այդ յոթ աղբյուրների ջուրը սուրբ է համարվում: Երաշտ ժամանակ նրանց ջրից շաղ են տալիս արտերի վրա, որպեսզի անձրև գա:

262. Խազալ կապի աղբյուր: Հաղորդել է Սերո Խանզադյանը, կսել է Գորիսում: Գրի է առել տողերս գրողը 1966 թ.:

263. Զբով բոնիրը: Հաղորդել է Գորիս գյուղացի Շալունց Մարանը: Գրի է առել Սերո Խանզադյանը 1947 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում): Հմտ. №№ 233Ա, 239 ավանդությունների հետ («Մեղրագետ», «Զբով բոնիրը»):

264. Անանիոսի աղբյուր: Ն. Ավագյան, Ազգադրական նյութեր Ղարաբաղից, ՏԼՍ «Հայրենիքի ձայն», 1966, № 32:

265. Ըաֆիու աղբյուր: Գրի է առել Հայկ Խաչատրյանը 1961 թ.:

266. Աջի աղբյուր: Ա. Բարախանյան, Ուխտավորի հիշատակարանը, 1885, էջ 83—84:

267. Եղնիկի աղբյուր: Գ. Իզրանով, Село Касапет Дживанширского уезда, СМОМПК, вып. 13, отд. 1, էջ 47—48:

268. Քոխալավա աղբյուր: Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 197:

269. Քարգմանչաց վանքի աղբյուր: Երվ. Լալայան, Գանձակի գավառ, ԱԵ, էջ 341:

270. Քոսի աղբյուր: Նույն տեղում, ԱԶ, էջ 331—332:

271. Շափաթիկի ջուր: ՄՄ, ձեռ. 4287, 1640, էջ 184բ, «Տաղատետր և աղուեսագիրք»:

Քաղել է էմանուել Պիվագյանը:

272. Գյալ-չարչար: Ս. Зелинский, Этнографические очерки из быта армян-переселенцев из Персии, СМОМПК, вып. 2, отд. 2, էջ 46:

273. Աղվաղեղի աղբյուրներ: Ք. Ավագյան, Երկու էջ Հայաստանի ուղղման պատմությունից, 1927, էջ 11: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Արանից մոտ 35 տարի առաջ, երբ Փաշաթյանը գյուղի հին ջրաղացների մոտ մի տեղ են փորել, հանդիպել են մի պատի, որի մեջ երկու տեղ բրդով խցված անցքեր կային. երբ փխանոց բրդերը քաշել են ծակերի միջից, երկու աչքից էլ դուրս է պրծել առվաչափ ջուր, որով հիմա բանում են հին ջրաղացների կողքին նոր ջրաղացները Փաշաթյանում»:

274. Վարդենիկի աղբյուր: Գրի է առել Հարություն Միհրաչյանը 1963 թ.: Հմտ. № 563 ավանդության հետ («Վարդենիս բերդ»):

275. Չամչի աղբյուր: Գրի է առել Կարապետյան Արազը 1962 թ. (ձեռագիրը դտնվում է ՀԱԺԹ արխիվում):

276. Ազգու աղբյուր: Հաղորդել է Շամշազինի շրջանի Մարտունի գյուղացի Շուշանիկ Արամյանը: Գրի է առել Մարգարիտ Մխիթարյանը 1961 թ.:

277. Քալոյի աղբյուր: Հաղորդել է Բշևանի շրջանի Մաղկավան գյուղացի Զավահիր Զավարդյանը: Գրի է առել Աշոտ Օհանյանը 1966 թ.:

278. Կզվեռ աղբյուր: Գրի է առել Կարապետյան Արազը 1961 թ. (ձեռագիրը դտնվում է ՀԱԺԹ արխիվում):

279. Փերանի աղբյուր: Ա.—Հաղորդել է Բշևանի շրջանի Աշաշուր գյուղացի Հրաչիկ Ստեփանյանը: Գրի է առել Մարգին Հարութունյանը 1962 թ.:

Բ.—Հաղորդել է Բշևանի շրջանի Աշաշուր գյուղացի Աշխեն Քարտաշյանը: Գրի է առել Արտաշես Մարտիրոսյանը 1957 թ.:

Գ.—Հաղորդել է Բշևանի շրջանի Աշաշուր գյուղացի Ասատուր Խառատյանը: Գրի է առել նույն գյուղացի Աշոտ Օհանյանը 1966 թ.:

280. Ար. Սարգսի ջուր: Հար. Ճուղուրյան, Աղա Սուրբ Սարգիսը, 1899, էջ 43—45: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Էդպես Սուրբ Սարգիսը Կոթի գեղի սարերն ու հանդերը օխնել ա, զրա համար էլ նրա սուրբ սղնատամն էն օխնած տեղն ա, որ կենքմ ա: Քե հանեն, ուրիշ տեղ, ուրիշ գեղ տանեն, էլ զուս կզա իրա տեղը կիտալի: Աշխարքի ամեն ծերից ամեն տարի ուխտավոր ա գալի Կոթի գեղի հանդը, Գլարգնից վերև, մուրազն առնքմ ու եր գնքմ»:

281. Քնդոց: Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 222: Բանահավաքի հավատամամբ այս ջրի առաջ մոմեր են վառում և իրրե գեղ գործածում:

282. Խաչավայրի ջուր: Գ. Ինճիճեան, Աշխարհագրություն շորից մասանց աշխարհի, հատ. 1, 1806, էջ 76:

283. Ելանոց: Հ. Քոսյան, Բարձր Հայք, հատ. 2, 1926, էջ 161:

284. Հեձան: Գ. Հյուսիսյան, Շապին-Գարահիսարի և շրջանի ազգագրական տեսություն, էջ 267 (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹՄ արխիվում, Ֆոնդ № 163):

285. Օխան աղբյուր: Նույն տեղում, էջ 266:

286. Լուս աղբյուր: Գ. Սրվանձտյանց, Թորոս աղբար, մասն 1, 1879, էջ 72: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Կգտնվի Զելթեկ ավերակի բով, զոր հայք կանվանեն Ս. Արխատակես հայրապետ: Քարե սյուն մը կա կանգուն. լուսնոտները հոն ուխտի կտանին և կկապեն այս սյունին, կզգաստանան. նաև այլ և այլ ախտածեռներ կուղան և կբժշկվին. յաչքարի կան և տեղ-տեղ հունարեն գրեր»:

287. Ակն: Գ. Սրվանձտյանց, Համով հոտով, 1884, էջ 71:

288. Ար. Կառապետի աղբյուր: Կ. Գարիկյան, Բաղդիրք Սերատտաճայ գավառակիցի, 1952, էջ 655, 671: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Աղի ջուրին շրջակայքը բնորոճակ մարգագետին է, գլխավոր բույսը՝ Մոմիկ և Աղի խոտ, երկուքն ալ աղի խոտեր և բուսաճարակ: Մոմիկը Ս. Կարապետի ուխտին վառված մոմերն են՝ զոր սուրբը այս խոտին փոխակերպած է: Ուխտի բերված մանուկներու վիզը կկապեն այս խոտեն՝ Խույտ, Խուտ հոս մնա,—բսելով»:

289. Զրով բունիք կամ յոթ բնիք: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԾ, էջ 33—34: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Լեզբ գյուղի հյուսիս-արևելյան կողմը մի

քանի աղբյուրներ կան, որ Յոթ թոնիր են կոչվում: Այստեղ գալիս են առավելապես կա-
նայք և ամեն տեսակ հիվանդության համար բժշկություն հասցում: Հմմտ. №№ 233Ա, 252, 263 ավանդությունների հետ («Ջրով թոնիրը», «Մեղրագետ» և այլն):
Այս ավանդության Շիրակի տարբերակը 1897 թ. չափածո ձևով դրական մշակման է են-
թարկել Ավ. Բասահյանը (տե՛ս Ավ. Բասահյան, Երկեր, հատ. 2, 1958, էջ 133, 137):

290. Կարեաղբյուր: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԶ, էջ 331—332: Ունի բանահա-
վաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս Կաթնաղբյուրը սուրբ է համարվում. թե՛ հայ և թե՛
բյուրա բորտոները ուխտ են գալիս այստեղ, սրա ցեխից քսում բորի վրա, մի ժամ աչ-
պես թողնում և ապա դնում Աղբակա գետի մեջ լողանում, հավատալով, որ բոլր պիտի
անցնի: Ի հիշատակ այդ հրաշագործության, աղբյուրի մոտ, Ս. Բարդուղիմեոսի գերեզ-
մանի վրա կառուցվել է նույնանուն վանքը»:

291. Արեակի աղբյուր: Ս. Ավագյան, Արճակ, էջ 3 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ ար-
խիվում):

292. Ար. Արեանամի աղբյուր: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 34: Բանահա-
վաքի հավաստմամբ Արբահամի գերեզմանը և աղբյուրը մոտակա ուռնաո հետ միասին,
ուխտատեղի են համարվում, բժշկության միջոց ցավազարների համար:

293. Ար. Հակոբի աղբյուր: Փ. Բուզանդ, Պատմութիւն հայոց, 1913, էջ 35, դպ Գ. դլ. Ժ:
Հմմտ. №№ 258 ավանդությունների հետ («Ար. Հակոբա աղբյուրը»):

294. Ալանչաղավի աղբյուր: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 34: Ունի հետևյալ
ծանոթությունը. «Այս ալբի մեջ բխում է մի աղբյուր, որի ջուրն անմիջապես ծծվում է
դետնի մեջ: Ականջի ցավ ունեցողներն ուխտ են գալիս այստեղ և այս ջրից լցնում ցավոզ
ականջի մեջ»:

295. Զիավորի ճուռ աղբյուր: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԶ, էջ 198:

296. Կանեքի աղբյուր: Գրի է առել Սենեքերիմ Շալչյանը 1935 թ. (ձեռագիրը
գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

297. Կուսաղբյուր կամ Օձաղբյուր: Վ. Պետոյան, Սասնա ազգագրությունը, 1965, էջ 36:
Բանահավաքի հավաստմամբ այս աղբյուրի ջրով ուխտավորները լողանում էին բուժվելու
համար:

298. Մապոկոբի աղբյուր: Ն. Սարգիսյան, Տեղագրություն ի Փոքր և ի Մեծ Հայս-
1864, էջ 243:

299. Գուղզուտ: Վ. Պետոյան, Սասնա ազգագրությունը, 1965, էջ 365—366:

300. Մամուշեղ աղբյուր: Փ. Բուզանդ, Պատմութիւն հայոց, 1913, էջ 331:

301. Արեգի աղբյուրներ: Գ. Հալաճյան, Գերսիմի ազգագրությունը, էջ 235 (ձեռագիրը
գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 5ա):

302. Կուսաբեր ակը: Առաքել Բաղիշեցի, Յաղազս մահուան Գրիգորի Կուսաուրչին,
Գիտ նշխարաց և տանել Ստամբուլ, ՄՄ. ձեռ. № 1661, էջ 135բ, 136ա, № 3386, էջ 77ա—
79ա:

303. Վարդաշենքի աղբյուր: Վ. Շալչյան, Ավանդավեպ հարբերդից, «Լույս», 1898,
էջ 482: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Հուն կուզան մայրեր իրենց փոքրիկ տղեկներով՝
անոնց մարմնին վրա առաջ եկած խորշուքներուն դեղ ու դարման գտնելուս Աղբյուրեն
մբքած հողն է դեղը, որ երկու օրեն կբժշկե մանկիկը: Անոր մայրը միամիտ հավատքով

մը ու հին ավանդույթները՝ չի մոռնար մանկիկին ղգեստներին կտոր մը պատռելով, հոն, վարդի թուփերին մեկուն վրա ձգել»:

304. Չարս ծորակ: Ա. Քելչյան, Ակն և ակնցիք, 1952, էջ 78: Ունի հետևյալ ծանոթութիւնը. «ԺԸ դարուն վերջերը, ավագերեց Տ. Գրիգոր այս սովորութիւնը արգիւիւր է էրբէ հեթանոսական և այդ ատենէն ի վեր դարգարիք է»:

305. Կովկով: Նույն տեղում, էջ 27:

306. Օձադըյուր: Վ. Պետոյան, Սասնա ազգագրութիւնը, 1965, էջ 389:

307. Վարդապետի աղբըյուր: Հ. Էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա, Վկենտիկ, 1903—1905, էջ 734:

308. Մարաշի աղբըյուրները: Գր. Գալստյան, Մարաշ կամ Գերմանիկ, 1934, էջ 701—702:

309. Նախատակ: Զեյթունցի, Զեյթունի անցյալին ու ներկային, մասն 1, 1900, էջ 10:

Բ ՈՒ Յ Ս Ե Ր

310. Մանուշակ: Ա.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 188:

Բ.—Գ. Նժդեհյան, Ալաշկերտի բանավոր գրականութիւնը, ԱԺԲ, էջ 99: Տե՛ս նաև

4. Գարբիկյան, Բառգիրք Սեբաստասայ զավառալեզվի, 1952, էջ 388:
Գ.—Գրի է առև Արտաշես Շահինյանը 1916 թ., Մուղանջուզ գյուղում (ՄՄ, արխիվային բաժին, Սենեքերիմ Տեր-Հակոբյանի ֆոնդ, թղթ. 72, վավ. 25, էջ 10):

311. Վարդն ու Մանուշակը: Ա.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 187—188:

Բ.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 204:

312. Աղբրանց արուն: Ա.—Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 42:

Բ.—Ս. Մովսիսյան (Բենես), Հին ու նոր կենցաղ Բուլանքիի հայրության, մասն 1, էջ 101 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում): Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Գեղեցիկ, թափշանման կարմիր ծաղիկ է, որից պատրաստում են նաև աչքի դեղ (ծարիր)»:

313. Նունուփաբ: Նույն տեղում:

314. Հարսի լեզու: Կ. Գարբիկյան, Բառգիրք Սեբաստասայ զավառալեզվի, 1952, էջ 333:

Հմմտ. № 316 ավանդութիւն հետ («Պառավի ծաղիկ»):

315. Չիլտեմ: Ս. Մխիթարյան, Ավանդութիւններ, «Բյուրակն», 1899, № 41, էջ 658:

Ունի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Էնկյուրիէն վեց ժամ հեռու դեպի արևմուտք, գտնվում է Ստանոզ կոչվող գյուղաքաղաքը, ուր կա սա ավանդութիւնը ձյունածաղիկի վրա, որուն Ստանոզ կրտսէն Այս ավանդութիւնը կա նաև Էնկյուրի, սա տարբերութիւնը, որ ձյունածաղիկին տեղ, ցորեններու մեջ բուսնող դեղին ծաղիկները (= ձնծաղիկ) կ'ըսեն, Աստվածածնի ձեռքին թափվող խմորի փշրանքներին բուսած ըլլան և այժմու ավանդական դաթան ալ այդ խմորներուն օրինակ»:

316. Պառավի ծաղիկ: Գրի է առև Մաղաթիւն Ռոմիկը 1961 թ., Հոկտեմբերյանի շըրջանի Փոքր Շահրիար գյուղում: Հմմտ. № 314 ավանդութիւն հետ («Հարսի լեզու»):

317. Սիրի-սիրի: Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 188: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Երիտասարդ տղաներն ու աղջիկները այս բույսով գուշակում են, թէ իրենց մտադրած անձնավորութիւնը ում է սիրում»:

318. Ամակարտով: Հ. Արթիւրյան, Տոնկերը և անոնց հայերեն անունները, 1906, էջ 16:
319. Արաբա: Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе, часть I, 1884, էջ 157:
320. Եղևնի: Գրի է առել Արտաշես Շահինյանը 1916 թ., Մուղանչուզ գյուղում (Ճեռագիրը գտնվում է ՄՄ արխիվային բաժնում, Սենեքերիմ Տեր-Հակոբյանի ֆոնդ, թղթ. 72, վավ. 25, էջ 10—11): Հմմտ. №№ 321, 322Ա ավանդությունների հետ («Սոսի», «Գրհի»):
321. Սոսի: Ա.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 187: Հմմտ. №№ 320, 322Ա ավանդությունների հետ («Եղևնի», «Գրհի»):
- Բ.—«Բյուրակն» (շարափաթեթի Փարիզի), 1965, 42, էջ 4:
322. Գրհի: Ա.—Ալ. Քիշմիշյանց, Բույսերի մեծարանքը, 1891, էջ 31: Գրի է առնված Ղազարում և Լոռում: Հմմտ. Ղ. Ալիշան, Հայբուսակ, 1895, էջ 122: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Մեր երկրին անտառային կողմերում գտնվի այս ծառս, և հին դարերն հիշված է գործածությունն շինության համար: Գր. Մագիստրոս իր թղթոց մեկին մեջ ծառուց վրա գրելով, հիշե Սևանա ծովուն հարավային-արևելյան կողմը Մար ավանին եկեղեցվուն շինքն՝ այս տեսակ փայտերով»: Հմմտ. №№ 320, 321Ա ավանդությունների հետ («Եղևնի», «Սոսի»):
- Բ.—Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԶ, էջ 201: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Զեվեն Վասպուրականի ջրգաբնակ գյուղերից մեկն է: Գյուղի ծայրը մի վիթխարի գիհի ծառ կա, որ սլաշտվում է թե՛ հայերից և թե՛ քրդերից»:
- Գ.—Հ. Նարլյան, Նարեկացու վանքը, «Արևիկ», 1893, № 2758:
323. Փշատեճի: Ալ. Քիշմիշյանց, Բույսերի մեծարանքը, 1891, էջ 30—31: Գրի է առնել Վաճառի Հին-Նախիջևանի հայերից:
324. Ուտեճի: Հովհ. Քումանյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 2, 1940, էջ 53: Ուտեճու վերաբերյալ ժողովրդական այս ավանդությունը Քումանյանը ամենայն հավանականությամբ լսել է հայրենի Լոռու գավառում, և զրական մշակման ենթարկելով օգտագործել է իր «Անուշ»-ի մեջ:
325. Հոճին ու բալեհին: Հ. Մուրադյանց, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 118:
326. Խաղողի ուրբ: Նույն տեղում: Տե՛ս նաև Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 43:
327. Խինդեղն ու խնդրը: Հազորդի է Աշան գյուղացի Լ. Հարությունյանը: Գրի է առել Ալվարոզ Ղազարյանը 1966 թ.:
328. Մխախտո: Ա.—Հ. Մուրադյանց, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 120:
- Բ.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 188:
- Գ.—Ալ. Քիշմիշյանց, Բույսերի մեծարանքը, 1891, էջ 31: Տե՛ս նաև Երվ. Լալայան, Զավարթի բույսեր, 1892, էջ 46:
329. Բամբակ: Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 203:
330. Ամերով: Հազորդի է նկարել Կարս Տիրատուրյանը: Կսել է շիրակեցի հյուան Մանդալյանից: Գրի է առել տղերս զրոզը 1964 թ.:
331. Լոշտակ: Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 189: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Լոշտակը բույսի անուն է (Bryonia Alba): Այս բույսի տերևներին սիրելի է զարձնելու, իսկ արմատներին ամենայն տեսակ հիվանդություններ բուժելու հատկությունն են վերագրում: Սրա արմատը հանելու համար բավականաչափ փոքրում են, ապա

մի թոկ կարգում արմատից և ծայրը ամրացնում յոթն օր քաղցած պահած մի շան վզին և շանը ծեծում, որ քաշե հանե: Ասում են, որ արմատը դուրս գալիս այնպիսի մի սոսկալի ձայն է հանում, որ շունը երկչուղից սատկում է»:

Տե՛ս Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորություն, 1884 թ., մասն 1, էջ 37—38: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Սորա համար կավանդեն թե՛ Հովնան մարգարեին դժեմություն տեսակեն է, որո արմատը շատ խորունկ է գետնի տակը և միանգամայն մարգանման: Մեկը շիրնա հանդգնիլ դայն դուրս քաշելու, ձայն կհանե և մարդն անմիջապես կմեռնի: Ով որ կուզե դայն ունենալ, պետք է կանխապես բույսին բուրբուրը լավ մը փորելով խորունկցնե, այնպես որ արմատն ինքնին պրծելու աստիճանին հասնի, այն ատեն փոքրիկ կենդանի մը, զոր օրինակ կատու, շվանով մը կապելու է արմատին, կատուն թող քաշե դարմանն և գետնեն դուրս հանե, հայնժամ կենդանին կմեռնի և մարդս այլևս անվախ կարող է դայն առնել»:

Տե՛ս նաև Գ. Սրվանձատյանց, Գրոց ու բրոց, Կ. Պոլիս, 1874 թ., էջ 32—33: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս այն բույսն է, որո արմատը մարդանման ըլլալ կհամբավեն. և թե մինչև անգամ անոնց մեջ արուն ու էդն ալ հայտնի են (Մշու աշխարհի մեջ հաճախ կգտնվի, առավելապես Ս. Կարապետի վանքի բոլորը): Ավանդությունը կըսե, թե՛ երբ կկտրեն յուր մյուս կտորներեն, ահագին ձայնով կը ճշա՛ ուլ մը կամ հավ մը կը կապեն ալը մարդարմատին, որպեսզի երբ ճշա՛ այն ուլը կամ հավը անոր ձայնին դո՛հ լինի. և թե ալը հնարը լինի, արմատ հանող մարդը պիտի մեռնի: Այս հնարքով ուլ մը կամ հավ մը կուտեն հանող թշվառականները»:

332. Հեռազգործ բույսը: Ս. Մովսիսյան (Բենտ), Հին ու նոր կենցաղ Բուլանդիի հայություն, մասն 1, էջ 102 (ձեռագիրը դժնվում է ՀԱԺԲ արխիվում): Հմմտ. Ն 328Ա ավանդության հետ («Ծխախոտ»):

333. Զննտի ծառ: Գեղաջի, Տանձ թող չհասկանան, «Անահիտ», 1929, էջ 20: Քաղեր է Կարապետյան Լուսիկը:

334. Ասաղափուղ: Ս. Մովսիսյան (Բենտ), Հին ու նոր կենցաղ Բուլանդիի հայություն, մասն 1, էջ 101 (ձեռագիրը դժնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

335. Ասավածածնի քար: Աղ. Մխիթարյան, Փշրանքներ Շիրակի ամրաններից, 1901, էջ 206: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Ասավածածնա թաթը սև կեղևով մանրիկ ու խճճված ճղներով մի բույսի արմատ է, որ ուխտավորները հետները նրուսպեմից են բերում»:

336. Ավալայ: Արքայիկ, Ղափանի ավանդություններից, ԱԺԹ, էջ 92:

Կ Ե Ն Գ Ա Ն Ի Ն Ե Ր

337. Առջ: Ա.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 195:

Բ.—Ն. Մուրադյանց, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 124:

Գ.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 218: Սրա ոտներեն թարգմանությունը տե՛ս ИКОГО, том 17, № 3, էջ 207:

Դ.—Հաղորդիկ է Քալինի շրջանի Աշնակ դյուղացի Տոնոյան Արզարու Գրի է առել Հայկանուշ Հարությունյանը 1944 թ.:

338. Գայլ: Ա.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 194—195:

Բ.—*Լեռ, Իմ հիշատակարանը, 1890, էջ 21—22:*

339. Գալլի ու շուներ: Ա.—*Երվ. Լալայան, Գանձակի դավառ, ԱԶ, էջ 343: Սրա ուսանողները թարգմանությունը տե՛ս ИКОГО, том 17, № 3, էջ 280:*

Բ.—*Նույն տեղում, էջ 342:*

Գ.—Գ. Հալաճյան, Դերոսիմի ազգագրությունը, էջ 1308—1309 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 5դ):

340. Ծուխ: Հաղորդել է գորիսեցի վարդանուշ Խանզադյանը: Գրի է առել Սերո Խանզադյանը 1946 թ.:

341. Կապիկ: Ա.—*Երվ. Լալայան, Գանձակի դավառ, ԱԶ, էջ 343:*

Բ.—*Երվ. Լալայան, Բորչալու, Աժ, էջ 195:*

342. Կատու: Ա.—*Երվ. Լալայան, Գանձակի դավառ, ԱԶ, էջ 343: Ունի հետևյալ ծանուցությունը. «Մինի սաստիկ նմանությունը ցույց տալու համար, ասում են՝ քթիցն ընկած է»:*

Բ.—*Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 214: Սրա ուսանողները թարգմանությունը տե՛ս ИКОГО, том 17, № 3, էջ 207, Е. Мелик-Шахназаров, Из поверий, предрассудков и народных примет армян зангезурского уезда, СМОМПК, вып. 34, отд. 3, էջ 94:*

Գ.—*Նույն տեղում: Սրա ուսանողները թարգմանությունը նույն տեղում: Տե՛ս նաև Արշ-Աթայան, Սարմատ, 1906, էջ 86—88:*

Դ.—*Е. Мелик-Шахназаров, Из поверий, предрассудков и народных примет армян Зангезурского уезда, СМОМПК, вып. 34, отд. 3, էջ 94:*

Ե.—*Հաղորդել է գորիսեցի վարդանուշ Խանզադյանը: Գրի է առել Սերո Խանզադյանը 1946 թ.:*

Զ.—*Բենեև, Բուլանըխ կամ Հարթ դավառ, ԱԶ, էջ 42: Տե՛ս նաև Երվ. Լալայան, Վասպուրահան, ԱԽԵ, էջ 49, նույնի՛ Ջալախբի բուրմունք, 1892, էջ 48:*

343. Ոչխար: Ա. Հալիսուհի, Հոսթոթիկ և Սամել հուպիկ, «Արարատ», (էջմիածնի), 1895, էջ 356—357:

344. Այծ: Հ. Մուրադյանց, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 123:

345. Խոզ: Նույն տեղում, էջ 121—122: Տե՛ս նաև Երվ. Լալայան, Ջալախբի բուրմունք, 1892, էջ 47—48:

346. Վարազ: Գ. Հալաճյան, Դերոսիմի ազգագրությունը, էջ 276 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 5ա):

347. Էջ: Ա.—*Երվ. Լալայան, Բորչալու, Աժ, էջ 193:*

Բ.—*Հաղորդել է գորիսեցի վարդանուշ Խանզադյանը: Գրի է առել Սերո Խանզադյանը 1946 թ.:*

348. Զոբի: Երվ. Լալայան, Գանձակի դավառ, ԱԶ, էջ 343:

349. Գովնը: Ա.—*Երվ. Լալայան, Բորչալու, Աժ, էջ 193—194: Սրա ուսանողները թարգմանությունը տե՛ս ИКОГО, 1904, т. 17, № 3, էջ 207:*

Բ.—*Հաղորդել է մի 80-ամյա անգրագիտ ձերուհի, որը լսել է Փոքր Ասիայից գաղթած իր պապից: Գրի է առել Մինաս Զերազը Կ. Պոլսում (տե՛ս А. Хах-ов, Легенды об Александре Македонском, «Новое обозрение», 1901, № 5873):*

350. Ուլա: Ա.—Կ. Մելիք-Շահնազարյանի գրի առած նյութերից (Ճեռողերը գտնվում է ԳԱԹ արխիվի Մելիք-Շահնազարյանի ֆոնդում):

Բ.—Հաղորդել է գորիսեցի Վարդանուշ Խանդազյանը: Գրի է առել Սերո Խանդազյանը 1946 թ.:

351. Օձ: Ա.—Հաղորդել է Լեոնային Ղարաբաղի Ստեփանակերտի շրջանի Գաշբուլազ գյուղացի Առաքելյան Աստղիկը: Գրի է առել Միքայել Առաքելյանը 1963 թ.:

Բ.—Հաղորդել է Գորիսի շրջանի Տաթև գյուղացի Պետրոսյան Կատինը: Գրի է առել Սերո Խանդազյանը 1946 թ.:

Գ.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 212:

352. Իշխան ձուկ: Ա.—Տեղագրական պատասխիկներ, «Արևելյան մամուլ», 1895, № 22, էջ 686:

Բ.—Յովհ. Շահխաթունեանց, Ստորագրուիլին Կաթուղիկ էջմիածնի և հինգ գաւառացի Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 245: Տե՛ս նաև Ղ. Ալիշան, Միտական, 1893, էջ 58:

353. Ակեռոն-Ակրքան: Ա.—Երվ. Լալայան, Զավախքի բուրմունք, 1892, էջ 45—46:

Բ.—Գ. Նժդեհյան, Պատավաշունչ, ԱԹ, էջ 264:

354. Կրիա: Ա.—Հ. Մուրադյան, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 125:

Բ.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 93: Հմմտ. №№ 32, 63, 154Բ, 164, 179, 186Ա, 186Բ, 186Գ, 201, 203 («Քարացած հովիվն ու ուշխարհերը» և այլն):

355. Գոբու: Գ. Նժդեհյան, Արաշկերտի բանավոր զրականությունից, ԱԺԲ, էջ 99:

356. Բազե: Հ. Մուրադյան, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 121—122: Հմմտ. № 358 ավանդության հետ («Վայան հավք»):

357. Բու: Ա.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 208: Սրա սուտերեն թարգմանությունը տե՛ս ИКОГО, том 17, № 3, էջ 205:

Բ.—Նույնի, Բորչալու, ԱԺ, էջ 191:

Գ.—Նույնի, Գանձակի դավառ, ԱԶ, էջ 340: Սրա սուտերեն թարգմանությունը տե՛ս ИКОГО, том 17, № 3, էջ 207:

Դ.—А. Иоакимов, Из поверий Елисаветпольских армян, СМОМПК, вып. 9, отд. 2, էջ 126:

Ե.—Նույն տեղում:

Զ.—Նույն տեղում: Ունի բանահավաքի հետեւյալ ծանոթությունը. «Այն հանգամանքը, որ բուերը սովորություն ունեն ձայնելու իրար, տեղացի հայերին և մյուս ազգություններին առիթ է տվել խմատավորելու նրանց իրար հաջորդող երկու կանչերը: Վերջիններին մեջ նրանք պարզորոշ լսում են՝ «Գտա՛ր—Չէ՛» հարց ու պատասխանը: Ինչպես հայերը, այնպես էլ թուրքերը ունեն համապատասխան ավանդություններ, որոնք յուրովի բացատրում են երկու գիշերային թռչունների այդ խորհրդավոր ու միօրինակ խոսակցությունը: Նմանօրինակ պատմություններ կարելի է լսել նաև վրացիների մեջ»: Հմմտ. 361Բ ավանդության հետ («Տատրակ»):

է.—Հ. Մուրադյան, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 122:

358. Վայան հավք: Երվ. Լալայան, Զավախքի բուրմունք, 1892, էջ 45: Հմմտ. № 356 ավանդության հետ («Բազե»):

359. Չղջիկ: Ա.—Աբբայիկ, Ղափանի ավանդություններից, ԱԺԷ, էջ 106:

Բ.—Ա. Հայկունի, Ժողովրդական առակներ, 1907, էջ 70:

360. Աղավկի: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 47: Տե՛ս նաև Բենսե, Բուլանըխ կամ Հարթ գավառ, ԱԶ, էջ 43:

361. Տառաղ: Ա.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 191: Հմմտ. № 357Բ, 357Զ ավանդությունների հետ («Բուս»):

Բ.—Հ. Մուրադյանց, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 122, Հմմտ. № 357Զ ավանդության հետ («Բուս»):

362. Վախալ: Ա.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 207: Սրա սուսերեն թարգմանությունը տե՛ս ИКОГО, ТОМ 17, № 3, էջ 205: Հմմտ. № 367Ա ավանդության հետ («Հնարոպ»):

Բ.—Վ. Անանյան, Հայաստանի կենդանական աշխարհը, հատ. 3, 1965, էջ 56:

Գ.—Գ. Հալաճյան, Գերսիմի ազգագրությունը, էջ 1445 (ձեռագիրը դանդաղ է ՀԱԱ արխիվում, № 5դ):

363. Բլրով: Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԳ, էջ 298:

364. Կոռնկ: Կ. Գարեհյան, Բաղգիրք սերաստահայ գավառակցվի, 1952, էջ 318:

365. Միձեռնակ: Ա.—Երվ. Լալայան, Գանձակի գավառ, ԱԶ, էջ 338:

Բ.—Արշ. Աթալյան, Սալմաստ, 1906, էջ 87—88:

Գ.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 205: Սրա սուսերեն թարգմանությունը տե՛ս ИКОГО, ТОМ 17, № 3, էջ 203:

Դ.—Հաղորդել է Արտաշատի շրջանի Վերին Արտաշատ դեղուցի Հայկանուշ Սաֆարյանը: Գրի է տակ Վաչե Սաֆարյանը 1962 թ.:

366. Արաղիլ: Ա.—Բենսե, Բուլանըխ կամ Հարթ գավառ, ԱԶ, էջ 43:

Բ.—Նույն տեղում:

367. Հոպնոպ: Ա.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 191: Տե՛ս նաև նույնի, Վարանդա, ԱԲ, էջ 207, Գանձակի գավառ, ԱԶ, էջ 341: Հմմտ. № 362Ա ավանդության հետ («Վարաղ»):

Բ.—Երվ. Լալայան, Նոր-Բայազետ, ԱԺԷ, էջ 90: Հմմտ. № 138 ավանդության հետ («Հարսի բար»):

Գ.—Հ. Գաղանճյան, Բպիպ կուկու, ավանդավեպ, «Արևիկ», 1896, № 3692: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Գարնան օրերուն մեջ, ծառերու տերևախիտ ճյուղերուն տակ պահված մեղամաղձիկ ձայն մը կհեծկտա հեծեծազին. ի՛պ... ի՛պ... եվ իսկույն անդին ուրիշ ձայն մը, կարծես ծաղրելու համար արձագանք կտտա. կո՛ւ... կո՛ւ...: Երկուսի, կարմրուսի, նախշուն թռչուն մ'է ան, սանրը դուխր»:

368. Մեակ բոչուն: Գ. Սրվիճայանց, Համով-Տոտով, 1884, էջ 73—74: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Բաղշո ձորի ծառերուն վրա ամեն իրիկուն, երբ արևը մար կմտնա, թիփրու մեջին մի ողորմուկ, սեղմուկ, ամչկոտ աղջկան մը ձայնի նման, սրտի դպշոզ շքվոց մը կը լըսվի.—«Սըճա՛կ, սըճա՛կ, սըճա՛կ»։ Երիցս կը կրկնվի. քիշ մը կլտե, կթվի թե՛ արձագանքի մը կամ պատասխանվո մը կսպասե, ապա անհույս իր սպասածեն՝ կը կրկնե ու կը կրկնե— «Սըճա՛կ, սըճա՛կ, սըճա՛կ»... միևնչև առավոտ»:

Այս ավանդությունը 1899 թ. շախաձո ձևով դրական մշակման է ենթարկել Հովհ. Թումանյանը, տալով նրան «Որբը» վերնագիրը (տե՛ս Հովհ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, 1950, էջ 290—291):

369. Կկու: Ա.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 207: Սրա ստաներն թարգմանությունը տե՛ս ԻՌՈԳՕ, ՏՈՄ 17, № 3, էջ 204—205:
- Բ.—Գրի է առել Հայկանուշ Հարությունյանը 1945 թ., Քալինի շրջանի Աշնակ գյուղում:
370. Բերուկ ու Գագո: Ա.—Գ. Հալաճյան, Գեղարմի ազգագրությունը, էջ 1439 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 57):
- Բ.—Ատիլ, «Գա՛գո, գա՛գո, գա՛գո», «Բյուրակն», 1899, № 34, էջ 546—547:
371. Հավալասան: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 47:
372. Ազալ: Ա.—Նույնի, Վարանդա, ԱԲ, էջ 208:
- Բ.—Արշ. Աթայան, Սալմաստ, 1906, էջ 88:
373. Կաշալակ: Ա.—Հազարդել է գործեսցի Վարդանուշ Խանզադյանը: Գրի է առել Աերո Խանզադյանը 1946 թ.:
- Բ.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 206:
374. Աճձեղ: «Բյուրակն», 1900, № 22, էջ 337: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Եթե անձեղը խոտի տան մը քիվին վրա, նշան է, թե խապրի կա օտարության մեջ եղող բարեկամներն: Այս նախապաշարումը շատ հին դարերու ավանդություն մ'է»:
375. Ճճեղով: Ա.—Բենյան, Բուզանբխ կամ Հարբ գավառ, ԱԶ, էջ 43:
- Բ.—Գրի է առել Արտաշես Շահինյանը 1916 թ., Մուղանջուղում (ձեռագիրը գտնվում է ՄՄ արխիվային բաժնի Սենեքերիմ Տեր-Հակոբյանի ֆոնդում, թղթ. 72, վավ. 25, էջ 12):
376. Չափաբժիտ: Ա.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 210: Սրա ստաներն թարգմանությունը տե՛ս ԻՌՈԳՕ, ՏՈՄ 17, № 3, էջ 206:
- Բ.—Արքայիկ, Ղափանի ափանդություններից, ԱժԸ, էջ 106—107:
377. Հավ: Ա.—Նույն տեղում:
- Բ.—Հ. Մուրադյան, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 121:
- Գ.—Ա. Հայկունի, Մոսկ, 1856, էջ 38: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս թռչունը սաղի շափ՝ հավի ձևով, դիտու վերան մաղ չկա. սպիտակ է, քիչ դեղնադույն, վիզը հավի նման, կողերն զուտ սպիտակ, կտուցը դեղին: Զույգ կրնակին. միևնույն դույզը մինչև 150 տարի տեսնված է. մահ՛ չունի. միայն նրա մահն այն ժամանակ է, երբ բարձրեն սրբնթաց կուժուրտալին կեջնա, քարի, ծառի կղպի: Բունբուլը (փետուր) եր վերայն կթափվի, կմերկանա, դեռ կենդանի կմնա. երբ չէ կարող թռչիլ, ընկերը կկերակրեն»:
378. Մեղու: Ա.—Երվ. Լալայան, Ջավախքի բուրժուներ, 1892, էջ 47:
- Բ.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, Աժ, էջ 192:
379. Թլրեն: Ա.—Գրի է առել Սարգիս Հայկունին (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվի Ս. Հայկունու ֆոնդում):
- Բ.—Հազարդել է Գրիգոր Վանցյանը: Լսել է Ախալքալաքում: Գրի է առել Հովհ. Թումանյանը (ձեռագիրը գտնվում է Թումանյանների ընտանեկան արխիվում): Այս ափանդության հիման վրա Թումանյանը գրել է իր «Փարվանա»-ն (Հովհ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, 1950, էջ 292—296):
380. Սաղ: Հազարդել է Քալինի շրջանի Մաստարա գյուղացի Հակոբյան Ասֆոն: Գրի է առել նույն գյուղացի Լրանտ Շահոյանը 1957 թ.:

381. Կարին: Արսեն Թոմասյան, Մասիս լեռների հարավային ստորոտները, 1882, մասն 1, էջ 56—57:

382. Բզեզ: Երվ. Լալայան, Զավախք, ԱԱ, էջ 363: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը: «Ամեն մարդ, ըստ ժողովրդական հավատալիքի, ունի իր դամաթը (=բաժին, բախտ, սնօրհնություն, նախախնամություն): Նախքան մարդու ստեղծվելը, ստեղծվում է նրա դամաթը»:

383. Բուզ: Հ. Մուրադյան, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 127:

ԳԱՎԱՌՆԵՐ, ՔԱՂԱՔՆԵՐ, ԳՅՈՒՂՆԵՐ

384. Ապարան: Ա.—Գ. Հովսեփյան, Փշրանքներ ժողովրդական բանահյուսությունից, 1892, էջ 47: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս ավանդությունը շատ հին է, մեր մասնագրության մեջ ժբ գարից է հիշվում, բայց, իհարկե, մահնկին կապ չունի Ապարան անվան հետ»:

Բ.—Ղ. Ալիշան, Այրարատ, 1890, էջ 130:

Գ.—Նույն տեղում, էջ 250:

385. Վայոց ձոր: Ա.—Հաղորդել է Ալիզբեկովի շրջանի Գնդեվազ գյուղացի Հարությունյան Արշակը: Գրի է առել Մարդիկ Հարությունյանը 1956 թ.:

Բ.—Երվ. Լալայան, Վայոց ձոր, ԱԺԲ, էջ 249:

Գ.—Ստ. Օրբելիան, Պատմութիւն նահանգին Սիրական, 1910, էջ 139—143: Տե՛ս նաև Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն հայոց, 1961, էջ 77:

386. Ջանգեղու: Ա.—Հաղորդել են Գորիսի շրջանի Շինուհայր գյուղացի Արմենակ Մալիլյանը և Գոլունց Գրիգորը: Գրի է առել Սերո Խանդավանը 1946 թ. (ձեռագիրը գրանցվում է ԱԺԲ արխիվում):

Բ.—Գրի է առել Սերո Խանդավանը Գորիսում, 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է Իսլին արխիվում): Տե՛ս նաև Ширакуни, Зангезурский уезд Елисаветопольской губернии, СМОМПК, вып. 34, отд. 3, էջ 182:

Գ.—П. Востриков, Сказки записанные в Елисаветопольской губернии, СМОМПК, вып. 42, отд. 2, էջ 168:

Դ.—Երվ. Լալայան, Զանգեղուր, ԱԳ, էջ 7—8: Տե՛ս նաև Ширакуни, Зангезурский уезд Елисаветопольской губернии, СМОМПК, вып. 34, отд. 3, էջ 182:

Ե.—Նույն տեղում:

Զ.—Նույն տեղում:

387. Աղվաճի: Ստ. Օրբելիան, Պատմութիւն նահանգին Սիրական, 1910, էջ 16:

388. Շիրակ: Մ. Խորենացի, Պատմութիւն հայոց, 1913, էջ 39—40:

389. Ա. Սուրճալու: Ա.—Ահարոնյան, Հոռ կինը, 1897, էջ 5:

Բ.—Նույն տեղում:

390. Հայոց ձոր և Հայք: Մ. Խորենացի, Պատմութիւն հայոց, 1913, գիրք Ա., զլ. Ժ, և ԺԱ: Հմմտ. Սեբեոս, Պատմութիւն ի Հերակլն, 1879, դպր. Ա., էջ 3—4:

391. Բեռկրի: Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորություն, մասն Գ., Կ. Պոլիս, 1885, էջ 18:

392. Մոկի կամ Մոկու: Հ. Աճեմյան, Ծաղկաբաղ Վասպուրականի հայ ժողովրդական բանահյուսության, փոնջ Ա., 1917, էջ 10: Տե՛ս նաև Գ. Հովսեփյան, Փշրանքներ ժողովրդական բանահյուսությունից, 1892, էջ 32—34:

393. Շատախ: Ա.—Հաղորդել է շատախցի Իսկուհի Տեր-Մկրտչյանը, Գրի է առև որդին՝ Սուրեն Շախյանը 1966 թ.:

Բ.—«Նոր-Գար», 1888, № 168: Տե՛ս նաև Յովհան Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարօնոյ, 1941, էջ 279—280:

394. Սպարկերտ: Տ. Չիթունի, Ազգագրական նյութեր Սպարկերտի վերաբերյալ, էջ 18 (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվի Տ. Չիթունու ֆոնդում, № 99):

395. Տարուն—Մուշ: Ա.—Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղեորություն, մասն 1, 1894, էջ 32—33:

Բ.—Գ. Սրվանձախանց, Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 97—98: Ոճի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Տիրատը երբ Մշո դաշտը կմտնե, Կնճան սարերու մէջ զարնվելով քարերուն՝ նեղ կիրճով մը սեղմվելով գո՛ւտ, գո՛ւտ ձայն մը կարձակե. և այդ տեղը կկոչվի Գուղուտա, ուր Աստղիկի լոգարանն է եղեր»: Տե՛ս նաև Հ. Աճեմյան, Ծաղկաբաղ Վասպուրականի հայ ժողովրդական բանահյուսությունից, փոնջ Ա., 1917, էջ 98: Հաստատելու համար Մուշ անվան ծագումը մշուշից, բանահավաքը բերում է մշեցոց հետևյալ երգը.

Մշո աշխարհ մշուշ է,
Սարն ու ձորը անուշ է.
Հյուսիս քամին բշե զիս,
Ուր ծոցին մեջ թաղե զիս:

Գ.—Գրի են առև Կ. Մելիք-Օհանջանյանը (1932 թ.) և Վ. Պետոյանը (1933 թ.), Թալինի շրջանի Իրինդ գյուղում, բնիկ սասունցի 85 տարեկան Թամա Գավթյանից (Թեոսի Թամո): Տե՛ս «Սասնա ծռեր», հատ. 2, մասն 1, 1944, էջ 196—197:

396. Գեռսիմ: Գ. Հալաճյան: Գերսիմի ազգագրությունը, էջ 118 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 5ա):

397. Սիրայիման: Նույն տեղում, էջ 149:

398. Սասուն: Հ. Ավչյան, Վաթան և Սասուն, 1909, էջ 6—7:

399. Ձեյրուն: Ա.—Գր. Գալստյան, Մարաշ կամ Գերմանիկ, 1934, էջ 94:

Բ.—Հ. Տեր-Ղազարյան, Հայկական Կիլիկիա, Անթիլիաս—Լիրանան, 1966, էջ 158—159:

Գ.—Գր. Գալստյան, Մարաշ կամ Գերմանիկ, 1934, էջ 94:

Դ.—Նույն տեղում, էջ 93:

400. Երևան: Ա.—К. Никитин, Город Нахичевань и Нахичеванский уезд. СМОМПК, вып. 2, отд. I, էջ III:

Բ.—Մ. Ամրատյանց, Տեղադիր Գեղարքունի ծավազարդ զավառի, 1895, էջ 5:

Գ.—Երվ. Շահադիդ, Հին Երևանը, 1930, էջ 121:

401. Ամավիր: Ա.—Մ. Խորենացի, Պատմութիւն հայոց, 1913, էջ 39:

Բ.—Սերէոս, Պատմութիւն ի Հերակլն, 1912, էջ 7:

402. Նախիջևան: К. Никитин, Город Нахичевань и Нахичеванский уезд. СМОМПК, вып. 2, отд. I, էջ III:
403. Ագուլիս: Երվ. Կալալան, Նախիջևանի դավառ, ԱԺԱ, էջ 301: Տե՛ս նաև Ղ. Ալի-շան, Սիսական, 1893, էջ 324—325:
404. Շուշի: Հաղորդել է շուշեցի 70 տարեկան Արշակ Պետրոսյանը: Գրի է առել Մար-դարիտ Գրիգորյան-Սպանդարյանը 1952 թ.:
405. Անի: Խ. Արուվյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 3, 1948, էջ 159: Տե՛ս նաև Ա. Ալթունյան, Տեղագրութիւն հայոց գաղթականութեան, 1877, էջ 19:
406. Արաւաւոյ: Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի, մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 128: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Քաղաք սորա պարսպապատ կառուցեալ միտրեայ հեռի յԱրդուխնոյ, առ ստորտող քարալերին: Ունի բերր ի դառ ի Թափ բարձր քարանձախին: ...Արտաբոյ քաղաքին գերեզման, զոր կոչեն զերեզման տիրութեոյ կամ Թագունա»:
407. Արբիլի: Հ. Աճառյան, Հայ բարբառագիտութիւն, 1911, էջ 292:
408. Կարին. Գ. Սրվանձտյանց, Հնոց և նորոց, 1874, էջ 46—50 («Պատմութիւն վասն Գարթի և Մոզսէսի Խորենացոյ»): Տե՛ս նաև «Յայտմատութեան», 1730, Մեհեկի ժԳ և փե-տրովարի ժԹ («Վարք և լիշատակ սուրբ հորն մերոյ վարդապետին Մեսրոպայ»):
409. Գալբեժ: Աշխարհացոյց Վարդանայ վարդապետի, 1960, էջ 32: Քաղել է Արշա-լույս Ղազինյանը:
410. Մարանդ: Ստ. Օրբելիւն, Պատմութիւն նաճանգին Սիսական, 1910, էջ 70—71:
411. Բաղնջ: Տ. Մկունդ, Ամիրտալի արձագանքները, 1950, էջ 142: Տե՛ս նաև Ղ. Ինճի-ճեան, Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի, մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 171: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Ի հնումն ըստ մասին կոչէր Սալնոյ ձոր, որ է մի ի գաւառաց Աղձնեաց նաճանգին»:
412. Միճեան: Վ. Պետոյան, Սասնա աղագրութիւնը, 1965, էջ 365:
413. Աբարկիր: Մելիք Ս. Գալիթ-Բեկ, Աբարկիրի գավառաբարբառը, 1919, էջ 1—2:
414. Ակն: Ա.—Ա. Քեչյան, Ակն և ակնցիք, 1952, էջ 188: Տե՛ս նաև Հ. Ծանիկյան, Հնու-թիւնք Ակնա, 1895, էջ 10:
Բ.—Վ. Արծրունի, Ակն և շրջակայք, 1940, էջ 2 (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ ար-խիվում, № 1):
415. Գրգալան: Ա.—Հ. Էփրիկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1903—1905, էջ 499:
Բ.—Նույն տեղում:
416. Ատապազուր: Միխայ Գ. Գասպարյան, Հայերը Նիկոմեդիո դավառին մէջ, 1913, էջ 40—41: Ունի հետեւյալ ծանոթագրութիւնը. «Նիկոմեդիո դավառի ամենամեծ, ամենա-բարդավաճ քաղաքն է՝ Նիկոմեդիայեն երկաթուղով 3 ժամ հեռու է զեպի արևելյան հյու-սիս»:
417. Սևեռակ: Գրի է առել Հայկանուշ Հարութիւնյանը 1945 թ., Քալինի շրջանի Աշնակ գյուղում:
418. Ղզաւր: Ս. Զայլախանց, Ծանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 444: Հմմտ. № 246 ավանդութիւն հետ («Շաքի»):

419. Մաստուրա: Ա.—Գրի է առել Հրանտ Շահոյանը 1957 թ., Թալինի շրջանի Մաստուրա գյուղում:
- Բ.—Ար. Մխիթարեան, Տեղագրութիւն Մարմաշինոյ վանուցն ի Շիրակ, 1870, էջ 25:
420. Վժան կամ Ուջան: Յովհ. Շահխաթունեանց, Ստորագրութիւն Կաթողիկէ էջմիածնի և հինգ դաւառացն Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 65:
421. Եղվարդ: Ա.—Մ. Թաղարեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Հայս, 1847, էջ 173:
- Բ.—Հաղորդել է Աշտարակի շրջանի Եղվարդ գյուղացի Յուրբաշյան Գասպարը: Գրի է առել Վարդ Բղոյանը 1945 թ.:
422. Օջական: Մ. Թաղարեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Հայս, 1847, էջ 174:
423. Մանկանոց: Յովհ. Շահխաթունեանց, Ստորագրութիւն Կաթողիկէ էջմիածնի և հինգ դաւառացն Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 82:
424. Ախրամուր: Գրի է առել Արտաշես Մարտիրոսյանը 1958 թ.: Ունի բանահավաքի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Աշտարակից ոչ հեռու կա մի գյուղ՝ Դղլիմաուր, որ այժմ Ոսկեկալ է կոչվում: Արա մոտ բովական ընդարձակ տարածութեան վրա, ձորաբերանին նկատվում են հին բերդի և գյուղի ավերակներ, որին գյուղացիներն Ախրամուր են ասում»:
425. Դզրամուր: Գրի է առել նույնը, նույն թվականին:
426. Ղաւաբիլիսա: Յովհ. Շահխաթունեան, Ստորագրութիւն Կաթողիկէ էջմիածնի և հինգ դաւառացն Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 169:
427. Չամալու: Զ. Գարյան, Քառադ, «Սովետական Գրականութիւն», 1961, 1, էջ 111:
428. Քանախ: Յովհ. Շահխաթունեանց, Ստորագրութիւն Կաթողիկէ էջմիածնի և հինգ դաւառացն Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 157: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «...Այս գիւղ յառաջագոյն կոչուել է բազմամարդ՝ որպէս ցուցանեն անբակքն տանց... Որոյ և տեղի պարտանն (Քանան թագաւորի կամ իշխանի—Ա. Դ.) ցուցանեն մերձ այս գիւղ յարեպիլակոզմն, և գտանին իսկ հիմունք շինուածոցն»:
429. Չարբախ: Ս. Սարգսյան, Հին տեղամասի նոր պատմութիւնը, «Երևան» (օրաթերթ), 1962, № 44:
430. Արցնի: Գրի է առել Արտաշես Մարտիրոսյանը 1958 թ.:
431. Զրվեմ: Հաղորդել է Սեդրակ Բարխուդարյանը: Կսել է Զրվեմ գյուղի բնակիչներից: Գրի է առել Արտաշես Մարտիրոսյանը 1958 թ.: Այս խաշարձանին տեղացիք հաճախ ուխտի են գնում, մանավանդ երաշտ ժամանակ:
432. Մաքրավան: Յովհ. Շահխաթունեանց, Ստորագրութիւն Կաթողիկէ էջմիածնի և հինգ դաւառացն Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 190: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Վոլումն գեղջոյ է լանուանէ եկեղեցւոյն՝ որ կառուցեալ է յորձաքար վիմաց բարձրակամար և անսիւն, որոյ և դտեղին կործանեալ կաթողիկէին ծածկեալ են փայտիւր. իսկ աչազգիք տան դանուն գեղջս և եկեղեցւոյն էջէք դուտտրան»:
433. Կեչառիս կամ Ժնջրլու: Հաղորդել է Հրազդանի շրջանի Մաքրավան գյուղի բնակչուհի Յ1-ամյա Արեգնաց Հակոբյանը: Գրի է առել որդին՝ Գուրգեն Մանուկյանը, 1966 թ.:
434. Ագառակ: Երվ. Կալայան, Վայոց ձոր, ԱԺԲ, էջ 291: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Աղառակ գյուղի հարավային կողմում ցցված լեռան գագաթին նկատելի են ամրոցի հետքեր և մի կիսավեր մատուռ: Այս բերդը ժամանակին աղատել է գյուղացիներին Գաղաղազի Շիրին Սուլթանից, որը 1855 թ. ուս-թուրքական պատերազմի ժամանակ

ապստամբեց ուսաց կառավարութիան դեմ և ցանկացալ կոտորել Գարալագյաղի հայկերին»:

435. Ատապաա: Երվ. Լալայան, Նախիջևան, ԱՃԵ, էջ 146:
436. Յարմա: Նույն տեղում, էջ 156:
437. Ակոռի: К. Никитин, Город Нахичевань, СМОМПК, вып. 2, отд. I, էջ III: Տե՛ս նաև Մ. Վազնեան, Ճանապարհորդութիւն ի Հայաստան, 1851, էջ 82:
438. Մեսրոպովան կամ Մարվանիս: Երվ. Լալայան, ԱՃԱ, էջ 323—324:
439. Ջուղա: Հաղորդել են Հին Ջուղա գյուղի բնակիչները: Գրի է առել Արամ Վրույրը 1945 թ.: Տես վերջինիս՝ «Հին Ջուղա—Լուսանկարչի հաշիք» անտիպ հոգովածը:
440. Նախկորգան: Ստ. Օրբելյան, Պատմութիւն նահանգին Սիսական, 1910, էջ 40:
441. Յայլի: Գրի է առել Սերո Խանդաղյանը 1960 թ.:
442. Կարմաբար: Ա. Բակունց, Երկեր, 1955, էջ 447:
443. ԼձԵՆ: Ս. Խանդաղյան, Լեզները լեռներում, տե՛ս «Հայրենիքի ձայն», 1966, N 29(51), 17 հուլիսի:
444. Ավարանց: Հաղորդել է Գուրխի շրջանի Վերիշեն գյուղի բնակիչ Անդրանիկ Մելիքյան-Սարգսյանը (գաղթական Անդրանիկը): Գրի է առել Արշալույս Ղազինյանը 1962 թ.:
445. Լոր: Հաղորդել է Գուրգեն Գուլուխանյանը: Գրի է առել Անահիտ Գուլուխանյանը 1966 թ.:
446. Աղուղի և վաղուղի: Հաղորդել է Գուրգեն Գուլուխանյանը: Գրի է առել Անահիտ Գուլուխանյանը 1966 թ.:
447. Մինեհնը: Հաղորդել է գորիսեցի Նորիկը, որը լսել է իր մորից Զանգեզուրում: Գրի է առել Միքայել Առաքելյանը 1965 թ.:
448. Ավիտարանց: Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 42:
449. Մարտակեւա: Հաղորդել է ուսուցչուհի Սիրանուշ Հովհաննիսյանը: Գրի է առել Մարգարիտ Գրիգորյան-Սպանդարյանը 1952 թ.:
450. Սեյդիշեն: Հաղորդել է Առնային Ղարաբաղի Ստեփանակերտի շրջանի Սեյդիշեն գյուղացի Սերգեյ Սարինյանը: Գրի է առել տղերս գրողը 1966 թ.:
451. Դահուազ: Հաղորդել է Դահուազ գյուղացի 80-ամյա Սարգիս Խաչատրյանը: Գրի է առել Մարգարիտ Գրիգորյան-Սպանդարյանը 1951 թ.:
452. Զարդարաշեն: Հաղորդել է զարդարաշենցի Սիմոն Դային (65 տ.): Գրի է առել Մարգարիտ Գրիգորյան-Սպանդարյանը 1954 թ.:
453. Աշան: Հաղորդել է Աշան գյուղացի 80 տարեկան Թավազ Շիրվանյանը: Գրի է առել Ալվարդ Ղազինյանը 1966 թ.:
454. Վաղուխա: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 232:
455. Վարդաճաշեն: М. Погосов, Тамерлан по рассказам Джеванширских армян, СМОМПК, вып. 7, отд. 2, էջ 68:
456. Խաչակապ: «Փոխանորդական այցելութիւն ի գյուղորայս հայոց Գանձակի վիճակի», 1890, էջ 28—29 (ձեռագիրը գտնվում է ՄՄ արխիվային բաժնում, Բղթ. 44, վավ. N 10): Ունի բանահավաքի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Գյուղիս բնակիչները իրենց մտքի մեջ դրած առաջադրութիւնը, հաշտութիւն և անհաշտութիւն փորձելու համար՝

չորս փոքրիկ քարեր ձեռքերնին առած՝ երեսին խաչակնքելով, կձգեն փոքր կաղնիի տակի խաչքարի վրա. եթե խաչաձև ընկան քարերն՝ հաջողության նշան համարելով իրենց մտադրյալ գործին կձեռնարկեն, կամ ճանապարհ կերթան, ապա թե ոչ, ետ կկենան իրենց մտադրությունն»:

457. Քարեառ: Նույն տեղում, էջ 10—11:

458. Բանալեց: Երվ. Լալայան, Գանձակի գավառ, ԱՀԵ, էջ 308—309, Մ. Բարխուդարյան, Արցախ, Բաքու, 1895, էջ 278:

459. Ագառ: Երվ. Լալայան, Գանձակի գավառ, ԱԵ, էջ 317:

460. Կիսապառ կամ Կասապեռ: Г. Израйлов, Село Касапет, СМОМПК, вып. 13, ОТД. I, էջ 42:

461. Միրզիկ: Ա. Մկրտչյան, Միրզիկ գյուղի պատմությունը, էջ 6 (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, № 3):

462. Մալադիս: Լեռ, Իմ հիշատակարանը, 1890, էջ 306—307:

463. Ավաճառն: Մ. Բարխուդարյան, Աղվանից աշխարհը և դրացիք, 1893, էջ 194: Սրա բնակիչները,—բանահավաքի հավաստամբ,—գաղթել են Արցախի՝ Գիզակ, Վարանդա գավառներից, հաշնի Դաշ-բուլաղ գյուղից և Զանգեզուրից:

464. Մակ Գառ: Տեղադրական պատասխաններ, «Արևելյան մամուլ», 1895, № 22, էջ 684:

465. Կուռի խարաք: Գրի է առել Բուլիկյան Վանուշը 1957 թ.:

466. Մաշտոցներ: Յովհ. Շահխաթունեանց, Ստորագրություն Կաթողիկե էջմիածնի և հինգ գաւառան Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 221—222:

467. Վարսեր: Գ. Ստեփանյան, Գրամաշեն գյուղի աղագրությունը, էջ 48 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 11ա):

468. Դիլիջան: Ա.—Հաղորդել է Դիլիջանի հայկական միջնակարգ դպրոցի թվարանության տասնչորս արտույտ Հովհաննիսյանը: Գրի է առել Ստրեն Շտրիկյանը 1966 թ.:

Բ.—Հաղորդել է դիլիջանցի Վարդանուշ Ստեփանյանը: Գրի է առել սողերս գրողը 1960 թ.: Սրա գրական շափածո մշակումը տե՛ս Н. Тарасенко, Скорость, М., 1964, էջ 34—35:

469. Տգրկածով: Ղ. Ինճիճեան, Հնախօսություն աշխարհագրական Հայաստանեաց աշխարհի, հատ. 1, 1835, էջ 164: Տե՛ս նաև Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց—1961, էջ 216:

470. Գոշ: Հաղորդել է Գոշ գյուղացի 79 տարեկան Արսեն Ամիրյանը: Երեսա ժամանակ լսել է իր 120 տարեկան պապից: Գրի է առել Արաղ Կարապետյանը 1962 թ.: Ունի ավանդախոսի հետևյալ ծանոթությունը. «Մխիթարը մեզ պես չի ըլլավ. հա՛մ սուրբ ա ըլլավ, հա՛մ էլ իմաստուն. գիրացել ա, թե եփ ինչ դի ըլիլ. եփ դի անձրև գա, եփ դի շորալին ըլիլ» (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

471. Շառ իսաչ: Հ. Էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1803—1905, էջ 488:

472. Նորաշեն: Հաղորդել է Շամշաղինի շրջանի Նորաշեն գյուղացի Պարոն Բաբայանը: Գրի է առել Մարգարիտ Մխիթարյանը 1961 թ.: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Շամշաղինի շրջանի Վերին Կարմիր աղբյուր և Նորաշեն գյուղերի տեղում առաջ մարդ չի ապրել: Հարյուր տարի առաջ Լոռուց և Ղարաբաղից այստեղ են գալիս հայ գաղթականներ և

բնակություն են հաստատում ձորամիջի դեհեղերքին, բայց չդիմանալով սաք կլիմային, բարձրանում են սարերը, ուր և հիմնում են նորաշեն գյուղը»:

473. Մովսես: Գրի է առել Արաղ Կարապետյանը 1962 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

474. Չուրաբան: Գրի է առել նույնը, նույն ժամանակ (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում):

475. Բարանա: Հաղորդել է Նույնբերյանի շրջանի Բարանա գյուղացի Վերիշան Փափախյանը: Գրի է առել Արաղ Կարապետյանը 1961 թ. (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում):

476. Առեխ: Ա.—Գրի է առել Արտաշես Նազինյանը 1961 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

Բ.—Գրի է առել նույնը, նույն թվականին (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում):

477. Կոթի գյուղ: Ա.—Գրի է առել նույնը 1961 թ. (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում):

Բ.—Գրի է առել նույնը, նույն թվականին (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում):

478. Զուջևան: Ա.—Գրի է առել նույնը, նույն թվականին (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում):

Բ.—Գրի է առել նույնը, նույն թվականին (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում):

479. Կոչորքան: Գրի է առել նույնը, նույն թվականին (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում):

480. Ախաալի: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 1, 1842, էջ 85:

481. Ռոնակ: Հաղորդել է Ալավերդու շրջանի Հաղրատ գյուղացի Բաղալ Մեծլումյանը: Գրի է առել Գրիգոր Կարախանյանը 1965 թ.:

482. Արղվի: Հ. Էփրիկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1903—1905, էջ 283:

483. Ճվերվան: Ռ. Նրզնկեան, Հնախօտական տեղադրութիւն Հաղրատայ ս. Նշանի, 1886, էջ 10: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Լեկզիք ի սկզբան ժէ դարուն խապտ աւերեցին զՀաղրատ. արարարին դայն իբրև ամայի անապատ և մնաց թափուր ի բնակչաց մինչև ց 1776 ամն»: Հմմտ. Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 1, 1842, էջ 86:

484. Նեղոց: Նույն տեղում, էջ 103: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Ընդ մէջ անբաւկացն Գլիգնաձորոյ և Խանջակայ, արևելս կոյս ի վեր գնացեալ քարքարուտ ճանապարհան ելեալ ի քարադուլան տեսանես գաւերակ դեղջն Նեղոց, փոքր զրիք և խաչազարդ հանգստարանօք լանմատչելի և լանառիկ վայրս»: Եվ սպա. «Այս սուղ բանք յայտնի ապացոյց են քաջագործութեանց նեղոցեաց, որք իբրև առաջապահ զօրք կացեալ աստ՝ պահպանեալ են զհունն Գէթէղա գետուն (որ այժմ կոչի Լեկզու գելուտանց) և զմեծ ճանապարհն ձորոյն, սահման գնելով յարձակմանց լեկզեաց ի դիւրօրայս Չորագետոյ»:

485. Գլիգնաձոր: Նույն տեղում, էջ 104: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Աւերակ դիւրաւտեղիս ի ձորազաշտի ի հարաւակողմն Գէթէղայ գետոյն, ունի վարեւաճողս բաւականս և զպիտանացու անտառս և ծառս պտղաբերս»:

486. Իգանաւ: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 1, 1842, էջ 102:
487. Գրավեր: Հաղորդել է Գուգարբի շրջանի Շահալի գյուղացի 50-ամյա Գուրգեն Օճանյանը: Գրի է առել Քամար Գևորգյանը 1966 թ.:
488. Ղարաֆիլիսա: Գրի է առել Հայկ Խաչատրյանը 1964 թ.:
489. Ղոնախ-ղոան: Հաղորդել է Համբարձում Աբաջյանը: Գրի է առել Գևորգ Աբաջյանը 1956 թ.:
490. Ճլխիսան: Հաղորդել է Շիրակի Հոռոմ գյուղացի Արտաշես Մամեկոսյանը: Գրի է առել Արտաշես Մարտիրոսյանը 1966 թ.:
491. Հոռոմ: Ա.—Քաղել է Վաչե Դարեհնցը Հայաստանի պետական կենտրոնական արխիվից (Ֆոնդ 7, ցուցակ 1, գործ 51, թղթ. 47):
Բ.—Քաղել է նույնը, նույն տեղից:
492. Մարալիկ: Հաղորդել է Աղինի շրջանի Մարալիկ գյուղացի Սահփան Ավագյանը: Գրի է առել Վարդ Բղոսյանը 1945 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
493. Մաուրլի-Մաուրլուլի: Հաղորդել է Աղինի շրջանի Մաուրլուլի գյուղացի Գեղամ Պետրոսյանը: Գրի է առել Վարդ Բղոսյանը 1945 թ. (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում):
494. Վալե: Գրի է առել Պիոն Հակոբյանը 1943 թ., Ախալցխայի շրջանի Վալե գյուղում: Ունի հետեւյալ ծանոթությունը. «Վալեցիների նախնիքը, ըստ տեղացիների հումեադավան հայեր են եղել և այդտեղ են դաղթել Գորի քաղաքից, իսկ վերջինս պատմության մեջ հայտնի է որպէս հայկական քաղաք. այն հիմնվել է 1123 թվականին, վրաց Դավիթ Թաղավորի ձեռքով, հայերի համար»: Տե՛ս Մատթէոս Ուռհայեցի, Ժամանակագրութիւն, 1898, էջ 356—357:
495. Թելավ: Հաղորդել է Սարիբեկ Բալագոսյանը: Այս ավանդությունը նա լսել է 1942 թ. Վրաստանի Թելավի քաղաքում, երբ ինքն այնտեղ զինվորական ծառայության է եղել: Գրի է առել տողերս գրողը 1966 թ.:
496. Գիրկ կամ Գիրֆ: Ա.—Հ. էփրիկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1903—1905, էջ 503:
Բ.—նույն տեղում:
497. Սոման: Մ. Արեւլյան, Հայ ժողովրդական վեպը, 1908, էջ 66:
498. Խաչու: Ս. Հայկունի, Բաղրեանդ, 1894, էջ 122:
499. Թվանճ: Հ. Քոսյան, Բարձր Հայք, հատ. 2, 1927, էջ 123: Ունի հետեւյալ ծանոթությունը. «Կարեն դաշտավայրի հայաբնակ գյուղերից է. շինված է Ռսպատ—Թորթում գոցող համբուն վրա, հեռի է քաղաքէն հետիոտն երեք ժամու շախ: ...Գյուղիս միջավայրը կրարձրանա բլրակ մը, որ մարդկային ձեռաց աշխատությամբ բարձրացած կերեա. հանցելումն զղակի մը վայր եղած բլլալ կկարծվի»:
500. Կրիչֆ: նույն տեղում, էջ 60: Ունի հետեւյալ ծանոթությունը. «Սույն գերեզմանատեղի բլրակը նշանավոր և ծանոթ է ոչ միայն տեղացիւնց, այլև գաշտի գյուղորդից և քաղաքացիւնց իսկ, իբր Շիրիների բլրակ անվամբ»:
501. Օձանդ: Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն շրից մասանց աշխարհի, մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 96:

502. Օգոմշի: Ս. Անդրեասյան, Քավրիդի և սորան մոտիկ մեկ-երկու հայ դուռերի նախապաշարումներից, «Բյուրահն», 1899, № 44, էջ 697:
503. Սավրա: Արշ. Աթայան, Սարմատ, 1906, էջ 21: Բանահավաքի հավաստմամբ՝ «Սա Բաֆֆիի «Խաչազորի Տիշատակարանը» վեպի Սավրի գեղն է, խաչազորիների հայրենիքը»:
504. Խաչինոց: Նույն տեղում, էջ 183:
505. Քեշիշ վերան: Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն շորից մասանց աշխարհի, հատ. I, 1806, էջ 84:
506. Սխիւն: Ս. Հայկունի, Բագրևանդ, 1894, էջ 327:
507. Էրկան: Գ. Սյուրմենյան, Երզնկա, 1947, էջ 82:
508. Պարտիզակ և Օվաքիս: Գ. Մխալյան, Պարտիզակն ու պարտիզակցին, 1938, էջ 25—26:
509. Փառօի: Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորութիւն, մասն 2, 1885, էջ 109—110:
510. Շուշանց: Նույն տեղում, էջ 196—197:
511. Կուտուպաշ: Նույն տեղում, էջ 245—247:
512. Շահ-բաղ: Ա.—Նույն տեղում, էջ 250—251: Տե՛ս նաև «Սասնա ծոեր», հատ. 1, 1936, էջ 118 (հազորդն է մոկացի Խապոյննց Զատիրը: Գրի է առել Բ. Խալաֆյանցը. 1898 թ.):
- Բ.—Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն շորից մասանց աշխարհի, մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 149:
513. Հայկաշեն: Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, 1913, էջ 32—33:
514. Հայկավան: «Լուծա», գիրք 2, 1889, էջ 286—287: Ունի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Հայկավանք դուռը չոր անտնով մինչև այժմ զոյութիւն ունի Վանտոսոյ գավառի մեջ. դա գտնվում է Վան քաղաքի բերդապարսպից դուրս, արևելյան կողմը՝ մի ասպարեկ հեռավորութիւն վերս և կոչվում է Խրախկրավրանք: Հայկավանքի մասին հետևյալ ավանդութիւնը կա վանքցիների մեջ, որ այժմ էլ պատմում են նոքա իրրև ստույգ տեղեկութիւն ականատեսի պես»:
515. Խարառենց, Տշող, Բելու: Ա.—Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 55:
- Բ.—Ն. Սարգիսեան, Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս, 1864, էջ 253: Ունի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Որք գրէլու գեղջէն ասեն լինել գերեզման ներքովթայ, դայսմ գեղջէ ևս դայս օրինակ բան յարմարեն»:
516. Լեզվ: Ա.—Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորութիւն, մասն 2, 1885, էջ 252—253: Տե՛ս նաև «Լուծա», 1898, գիրք 2, էջ 288:
- Բ.—Ն. Սարգիսեան, Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս, 1864, էջ 264: Տե՛ս նաև Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, 1913, էջ 30:
517. Շահր կելտի: Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորութիւն, մասն 2, 1885, էջ 269:
518. Նանիկ: Նույն տեղում, մասն 1, 1884, էջ 153—154:
519. Ալլուր կամ Ալուր: Հ. Էփրիկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1903—1905, էջ 51:
520. Խորգամ: Նույն տեղում, էջ 125—126:

521. Մոխրաբերդ: Գ. Սրվանձտյանց, Համով-Հոտով, 1884, էջ 39—40:
522. Չուխ: Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորություն, մասն 2, 1885, էջ 118—119:
523. Թայ: Երվ. Լալայան, Տնայնագործությունը Վասպուրականում, ԱԻԵ, էջ 189:
524. Տարունց կամ Գարունց: Տ. Զիթունի, Ազգազրահան նյութեր Ապարկերտի վերաբերյալ, էջ 27 (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվում, Տ. Զիթունու Ֆունդ, № 99):
525. Առեկանց: Նույն տեղում, էջ 25:
526. Լեան: Նույն տեղում:
527. Անձղարալ: Նույն տեղում:
528. Արաջան: Նույն տեղում, էջ 20: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Բարեկարգապան քոզի տակ դրված այն ավանդության խորը՝ պետք է տեսնել, թերևս, բնական երևույթ մը: Այսինքն «արդար» ջրաղացպանին՝ ճրագի մեջ դրած «ջուրը» պարզ ջուր չէ եղած, այլ՝ բանկող լուղանյութ մը: Բարյուղ: Այնպես, ինչպես Բերկրիի Գործոթ գյուղին քով գտնվածը, որմե, գետնեն ծլծլացող վիճակին մեջ առնելով՝ կործամեն եղեր գործոթիք»:
529. Խոխտունիք: Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, 1913, էջ 38:
530. Աժուխ: Փ. Բուզանդ, Պատմութիւն Հայոց, 1832, էջ 52—53:
531. Կուառ, Մեղաի, Հոռյան: Յովհ. Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարօնոյ, 1941, էջ 107—108:
532. Միծառնե: Նույն տեղում, էջ 280:
533. Առինչ: Նույն տեղում, էջ 213:
534. Առալ: Նույն տեղում, էջ 188:
535. Գրգաս: Նույն տեղում, էջ 207:
536. Հոջե: Գ. Սրվանձտյանց, Թորոս աղբար, մասն 2, 1884, էջ 135:
537. Հարսեկ: Ս. Հալիունի, Մորոս, 1896, էջ 6:
538. Օսնակ: «Նոր գեղի ազգազրահան հանդես», մասն 1, 1964, էջ 30:
539. Հավալ: Գ. Սրվանձտյանց, Թորոս աղբար, մասն 2, 1884, էջ 163:
540. Հայեկ: Թ. Մատաղձյան, Հուշամատյան Թումարդայի, 1959, էջ 139:
541. Խոզնգեղ կամ Խոզնտեղ: Գ. Հալաճյան, Դերսիմի ազգազրույթությունը, էջ 341 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 5ա):
542. Կամարակալ: Ա.—Ա. Քեչյան, Ակն և ակնցիք, 1952, էջ 70—71:
Բ.—Նույն տեղում, էջ 71—72:
Գ.—Նույն տեղում:
543. Բենկյան: Հ. Ծանիկյան, Հնությունը Ակնա, 1895, էջ 54: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս գյուղում հետազայում բնակություն են հաստատել Անիից, Վասպուրականից, Չմշկածաղից, Բալուից և այլ կողմերից եկած շատ զաղթականներ»: Տե՛ս նաև Գ. Սրվանձտյանց, Թորոս աղբար, մասն 1, 1879, էջ 240:
544. Գալուր կամ Դալաի գյուղ: Հ. Եփրիկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա, Վենետիկ, 1903—1905, էջ 447:
545. Բոզնիկ: Ն. Սարգիսեան, Տեղազրույթիւնը ի Փոքր և ի Մեծ Հայս, Վենետիկ, 1864, էջ 64:

546. Ճախրակաճ: Հաղորդել է սասունցի Քամո Դավթյանը: Գրի է առել Կարապետ Մելիք-Օճանջանյանը 1932 թ.: Տե՛ս «Սասնա ծոեր», հատ. 2, մասն 1, 1944, էջ 155:
 547. Տարվորիկ: Ստ. Կանաչանց, Ջոջանց տուն, 1910, էջ 123—124:
 548. Կապրբնի: Վ. Պետոյան, Սասունի բարբառը, 1954, էջ 86—87:

ԲԵՐԴԵՐ, ԿԱՄՈՒԻՐՆԵՐ, ՃԱՆԱՊԱՐՉՆԵՐ

549. Պոռչի կապ: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդությունն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 149: Ոչնի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «է ամբոց ամուր կատուցեալ ի կատար ահար ծայրի՛ պաշտպանեալ պարսպօք և աշտարակօք, որ աւանդութեամբ շինեալ ասի ի Պոջ իշխանէ»:
 550. Սմբատի բերդ: Ք. Հակոբյան, Ուրվագծեր Հայաստանի պատմական աշխարհագրության, 1960, էջ 212:
 551. Բաղաբերդ: Ստ. Օրբելեան, Պատմություն նահանգին Սիսական, 1910, էջ 13:
 552. Երեջակի բերդ: Ստ. Օրբելեան, Պատմություն նահանգին Սիսական, 1910, էջ 13:
 553. Զագեճուրի բերդ: Նույն տեղում:
 554. Հրասեկ: Նույն տեղում, էջ 14:
 555. Շահապավանից բերդ: Նույն տեղում:
 556. Օփավեր: Ա.—Հաղորդել է գորիսցի Մաթևոսյան Հայրապետը: Գրի է առել Սերո Խանջաղյանը 1946 թ.: Բանահավաքի հավատամամբ «ԱՆագին ծայրի մեջ այժմ էլ երևում են արհեստական այրեր և կրասպատ շինվածքի ավերակներ»:
 Բ.—Հաղորդել է Նույնը: Գրի է առել Նույնը, Նույն թվականին:
 557. Հալիճուրի բերդ: Հր. Քոչար, Ժամանակներ, 1941, էջ 292: Հմմտ. № 564, 565, 567 ավանդությունների հետ («Տավուշ բերդ», «Աղջկա բերդ», «Կալան բերդ»):
 558. Կաւմաւաւ: Երվ. Լալայան, Զանդեղուր, ԱԺԲ, էջ 179—180:
 559. Զրաբերդ: Անտ. Իմ հիշատակարանը, 1890, էջ 264—265: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Բայց ամեն անգամ շին կարողացել կրով խաբել թշնամուն: Եվ ժողովուրդը պատմում է, թե եղել են մարդիկ, որոնք գիշերները զուրս են եկել բերդից, խուլ ու դժվար ճանապարհներով գնացել են գլուղբից այլուր բերել և կշեռքը կախ արած հավասար բաժանել են պաշարվածներին: Ժողովուրդը գիտե այդ հերոսներից երկուսի անունը. մեկը Քյուլունց Կարմրափթաղան (կարմիր ստաշոր ունեցող) է, մյուսը՝ Ալլաբոյին»:
 560. Մամաու: Գրի անողն անհայտ է (ձեռագիրը գտնվում է ՊՊԱ արխիվում, № 3):
 561. Գլուխտանի բերդ: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդությունն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 404—405:
 562. Գավաւրգին: Հ. Էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1903—1905, էջ 475:
 563. Վարդեմիսի բերդ: Գրի է առել Հարություն Մկրտչյանը 1962 թ.: Հմմտ. № 274 ավանդության հետ («Վարդեմիկ»):
 564. Տավուշ բերդ: Հաղորդել է Շամշադինի շրջանի Նավուր գլուղացի Յրիզոն Ասրի-յանը, Գրի է առել Ս. Խորաչևյանը 1945 թ.: Հմմտ. № 557, 565, 567 ավանդությունների հետ («Հալիճուրի բերդ», «Աղջկա բերդ», «Կալան բերդ»):

565. Աղջկա բերդ: Գրե է առել Արազ Կարապետյանը (ձեռագիրը դեմվում է ՀԱԺԲ արխիվում): Հմմտ. №№ 557, 564, 567 ավանդությունների հետ («Հալիձորի բերդ», «Տավուշ բերդ», «Կայան բերդ»):

566. Բազավանի բերդ: Ալ. Տեր-Հակոբյան, Ֆիզիկական, ազդագրական և քաղաքական աշխարհագրություն Հայաստանի, 1914, էջ 168—169: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս ամրոցը, որ բավական ընդարձակ է, ծովահայաց և ունի կրկնակի պարիսպներ՝ մտ 14 աբշին բարձրությամբ, երեք արշին լայնությամբ. բերդի մեջ է հայոց Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին»:

567. Կայան բերդ: Ի. Հարությունյան, Իմ օրագրից, «Լումա», 1901, գիրք 1, էջ 174:

568. Աղջկա բերդ: Ար. Բրդյան, Ղըզ-ղալա (Աղջկա բերդ), տես «Ասպարեզ» (գրական ժողովածու), Ալեքսոլ, 1912, գիրք Ա., էջ 23—28:

569. Մաղասաբերդ: Զաքարիա Սարկավազ, Պատմագրություն, հատ. 2, 1870, էջ 15: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Եւ մինչ զոյր իշխանութիւն աշխարհիս ի ձեռն քրիստոնէից, տիրեցին քրիստոնէայք Մաղաս բերդին: Եւ յորժամ անկաւ երկիրս ի ձեռն պարսից, տիրեցին և Մաղասայ բերդին մինչև ցաւուրս մերս»:

570. Թմկաբերդ: Երվ. Կայան, Զավախքի բուրժուներ, 1892, էջ 57:

571. Ախալցխայի բերդ: Ա.—Նույն տեղում, էջ 58—59: Հմմտ. №№ 571, 572, 578, 581, 592, 593, 594, 598 ավանդությունների հետ (Ալաշկերտի, Բիթլիսի, Սպարկերտի բերդերի և Կոթերի, Արձեշի ու Բաթմանի կամուրջների մասին):

Բ.—Թ. Փորամանյան, Նյութեր հայկական ճարտարապետության պատմության հատ. 1, 1942, էջ 76—77: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս ավանդությունը մեր ժողովրդական բանաստեղծները ստանալորի փոխած են, որ է հետևյալը.

— Շարեցի՛ն, մորքուր, շարեցի՛ն,
Մինչև ծնկներս քարեցին.
Ազատի՛ր, մորքուր, ազատի՛ր,
Մատաղ կյանքս խընայիր:

— Թո՛ղ շարեն, բալա շան, թո՛ղ շարեն,
Մինչև արունքներդ թող քարեն.
Համբերի՛ր, շարդ տանիմ, համբերի՛ր,
Կաղատվիս հոգիս, սիրտդ պինդ պահիր:

— Շարեցի՛ն, մորքուր, շարեցի՛ն,
Մինչև արունքներս քարեցին.
Մորքուր, ճար ունիս, ճարդ տես.
Փրկե ինձ, թե աստված կը սիրես:

— Թո՛ղ շարեն, բալա շան, թո՛ղ շարեն,
Մինչև կուրճդ թող քարեն.
Ցավդ տանիմ, քիչ սպասիր,
Գնամ իշխանից բերեմ գիր:

— Շարեցի՛ն, մորքուր, շարեցի՛ն,
Մինչև կուրծքս ալ քարեցին.
Բաշխիր մորս գերեզմանին,
Մի կորցնելը կյանքս անդին:

— Թո՛ղ շարեն, բալա ջան, թո՛ղ շարեն,
Մինչև շինքդ թող քարեն.
Բշխանը ձեռք բաշեց թղթին,
Նա անխիղճ չէ, կուզե որրին:

— Շարեցի՛ն, մորքուր, շարեցի՛ն,
Մինչև գլուխս ալ քարեցին.
Սիրտդ քար է, անխիղճ մորքուր.
Հոգիդ ընկնի գեճենի հուր:

— Անասոված, դու ինձ ծախեցիր,
Ջանս քարով թոխմախեցիր.
Մորքուր, մխիթար չունենաս՝
Քեզ տեսնեմ՝ սև ազուով գառնաս:

Հմմտ. ՄՄ 571Ա, 572, 578, 581, 592, 593, 594, 598 ավանդությունների հետ:

572. Աղաշկեռաի բերդը: Ս. Հայկունի, Բագրևանդ, 1894, էջ 49: Հմմտ. ՄՄ 571Ա, 571Բ, 578, 581, 592, 593, 594, 598 ավանդությունների հետ (Ախալցխայի, Բիբլիսի, Սպարկերտի բերդերի և Կոթերի, Հնգակամար, Արճնշի ու Բաթմանի կամուրջների մասին):

573. Խանդուտի բերդ: Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհադրութիւն չորից մասանց աշխարհի, մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 121: Այս ավանդության մասին տե՛ս Մ. Արեղյան, Հայ ժողովրդական զէպը, 1908, էջ 5:

574. Աստղկան բերդ: Հ. Աճեմյան, Մաղկաքաղ Վասպուրականի հալ ժողովրդական բանահյուսության, փունջ 1, 1917, էջ 97:

575. Դուշմանա ձորի բերդը: Ռաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. 4, 1956, էջ 326:

576. Ջլմաբ բերդ: Թովմա Արծրունի, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, Պր., 1887, էջ 54:

577. Վարդան բերդ: Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհադրութիւն չորից մասանց աշխարհի, մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 144:

578. Բիբլիսի բերդը: Ռ. Զարգարյանի նամակից գրված Արշակ Չոպանյանին, 1905 թ. նոյեմբերի 21-ին: Տե՛ս «Էջմիածին» ամսագիր, 1965, 2—4, էջ 52: Տե՛ս նաև Ռ. Զարգարյան, Յայգալույս, 1959, էջ 355: Հմմտ. ՄՄ 571Ա, 571Բ, 572, 581, 592, 593, 594, 598 ավանդությունների հետ (Ախալցխայի, Սպարկերտի բերդերի և Կոթերի, Հնգակամար, Արճնշի ու Բաթմանի կամուրջների մասին):

579. Ողկան բերդ: Կ. Մկրտչյան, Մշեցի, «Արարատ», 1881, էջ 237:

580. Քարհան բերդ: Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհադրութիւն չորից մասանց աշխարհի, մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 199:

581. Սպարկերտի բերդը: Հաղորդել է սպարկերտցի գավառագիտուն Մանուկը: Գրի է առել Տիգրան Չիթունին, 1912 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվում, Տ. Չիթունու

Ֆոնդ № 27): Տե՛ս նաև «Հանդես ամսօրյա», 1912, 6—2: Հմմտ. №№ 571Ա, 571Բ, 572, 578, 593, 594, 598 ավանդությունների հետ (Ախալցխայի, Բիթլիսի բերդերի և Կոթերի, Հնդակամար, Արճեշի ու Բաթմանի կամուրջների մասին):

582. Մահիրամի բերդ: Վ. Պետոյան, Սասնա աղագրությունը, 1965, էջ 23—24: Բանահավաքի հավաստմամբ սրա տերը կղել է Խոթիի և Բոնաշենի տերը՝ Բոնիկ անունով, որից և երկիրը կոչվել է Բոնաշեն:

583. Դավթի բերդ: Նույն տեղում, էջ 95—96: Դավթի բերդը շուրս կողմից շրջապատված է եղել ջրով, որպեսզի ոչ ոք չկարողանա մտնելու նրան:

584. Հայոց բերդ: Ա.—Հաղորդել է ծովանկարիչ Լ. Ալվազովսկին: Գրի է առել Երվ. Շահազիզը (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվում, Երվ. Շահազիզի ֆոնդ, № 36):

Բ.—Երվ. Շահազիզ, Նոր-Նախիջևանը և նոր-Նախիջևանցիք, ԱԷԸ, էջ 21:

585. Աշտարակի կամուրջը: Հաղորդել է աշտարակցի Ալբերտ Շահազիզյանը, լսել է իր տատից՝ Վասիլան Հովսեփյանից: Գրի է առել տղերս գրողը 1966 թ.:

586. Չոպան-Բեքիրիսի կամ Հովի կամուրջ: Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրություն... մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 90—91: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Քարաշեն կամուրջ մեծ ի վերայ եօթն լայնածիփ կամարաց հաստատեալ, որոյ մի կողմն սկսանի ի Հրմնար լեռնէ: Աստանոր խոտնի Հասանդալալու վտակն, որ է Մուրց՝ ի մեծ գետն Երասխա»: Տե՛ս նաև՝ В. Пого, Кавк. война, հատ. 3, պրակ 3, 1888, էջ 261, Ե. Լալայան, Ջավախքի բուրմունք, 1892 թ., էջ 61—63, «Նոր-Դար», 1893, № 39:

587. Զուղայի կամուրջը: Ա.—Հաղորդել է Լեոնային Ղարաբաղի Աշան գյուղացի Լ. Հարությունյանը: Գրի է առել Ալվարդ Վազիյանը 1966 թ.: Բանահավաքի վկայությամբ Լ. Հարությունյանն այս ավանդությունը լսել է Հին Զուղայում, «մի ջուղայիցի մեծահասակ մարդուց», երբ ինքն այնտեղ զինվորական ծառայության է եղել: Հմմտ. № 827 ավանդության հետ («Շահ-Քախի»):

Բ.—Մ. Փաղիազեանց, Ճանապարհորդություն ի Հայս, 1847, էջ 248—249: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Յանդիման Զուղայ, լանկոյս գետոյն՝ երեի փոքրիկ մատուռ մի՝ Անդէորդի եկեղեցի կոչեցեալ և պանդոկ քարաշէն և գեղեցիկ: Առ որով դէպ յարեկու դարձի լերինն՝ է կամուրջ քայքայեալ. գորմէ այսպէս պատմեաց Մէլիք Մկրտիչ տեղուցս»: Գ.—Մ. Արեղյան, Նմուշներ, 1888, էջ 56:

Դ.—Արիստ. վրդ. Սեդրակեան, Հնութիւնք Հայրենեաց, «Արարատ», 1872, № 10, էջ 388:

Ե.—Մ. Արեղյան, Նմուշներ, 1888, էջ 60:

588. Սասանի կամուրջ: Տ. Տեր-Հովհաննիսյան, Սասանի կամուրջը (ձեռագիրը գրտնրվում է ԳԱԹ արխիվում, Տ. Տեր-Հովհաննիսյանի ֆոնդ, էջ 3—6):

589. Սանամի կամուրջ: Հաղորդել է Իշևանի շրջանի Աշաշուր գյուղացի Աշխեն Քարտաշյանը: Գրի է առել Արտաշես Մարտիրոսյանը 1957 թ.:

590. Խանդուքի կամուրջ: Ս. Հայկունի, Բաղրևանդ, 1894, էջ 338—342:

591. Խարունի կամուրջ: Բենես, Հին ու նոր կենցաղ Բուլանքիի հայություն (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

592. Կոթերի կամուրջը: Գ. Հալաճյան, Դերսիմի ազգագրությունը, էջ 26—28 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 5ա): Հմմտ. №№ 571Ա, 571Բ, 572, 578, 581, 592, 593,

594, 598 ավանդությունների հետ (Ախալցխայի, Բիթլիսի, Ապարկերտի բերդերի և Հընգակամար, Արճեշի, Բաթմանի կամուրջների մասին):

593. Հնգակամար կամուրջը: Հազարդիկ են ատապաղարցի Ներսես և Արշալույս Մուրադյանները: Գրի է առել տողերս գրողը 1966 թ.: Մուրադյան ամուսինների ասելով կամուրջի հիմքի քարերին եղած սպիտակ կաթիլների հետքերը փոքր եղբոր կնոջ կրծքից ցայտած կաթի հետքերն են, Ատապաղարցիները խիստ չարագուշակ են համարել տվեք-տվեք թռչունի երևալը: Երբ նա դիչերով հայտնվել է սրևէ տան մոտերքում, տանեցիները սարսափած ձայնել են՝ «Գնա այտեղից, քո ուզածը Պեշեփրիի տակն է»:

594. Առեհի կամուրջը: Շրջիկ, Նոթեր Արճեշ քաղաքին, 1942, էջ 58: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Հայաստանում առաջ սովորություն է եղել ով առաջինը անցներ նոր շինված կամուրջի վրայով, նրան մատաղ էին անում, որպեսզի դետը չգժգոհի և կամուրջը լքանովի»: Հմմտ. №№ 571Ա, 571Բ, 572, 578, 581, 592, 593, 598 ավանդությունների հետ (Ախալցխայի, Բիթլիսի, Ապարկերտի բերդերի և Կոթերի, Հնգակամար ու Բաթմանի կամուրջների մասին):

595. Կարմիր կամուրջ: Դրի է առել Հովսեփ Օրբելին 1911 թ. (ձեռագիրը գտնվում է Օրբելու անձնական արխիվում):

596. Աւաճառու կամուրջը: Հովհ. Քումանյան, Հայոց դետերը, 1915, էջ 43:

597. Սառանքի կամուրջ: Վ. Պետոյան, Սասնա ազգազրույցությունը, 1965, էջ 26—27, Բահաճավարի հավաստամար այս կամուրջի վրա կա մի գրություն, որը ոչ ոք դեռ չի կարդացել: Կամուրջը հանդիսանում է քրի մակերեսից 40—50 մետր բարձր երկու կամարանով ծալուրի վրա, որոնք նրա բնական հենարաններն են:

598. Բարձամա կամուրջ: Նույն տեղում, էջ 27—28: Հմմտ. №№ 571Ա, 571Բ, 572, 578, 581, 592, 593, 594 ավանդությունների հետ (Ախալցխայի, Բիթլիսի, Ապարկերտի բերդերի և Կոթերի, Հնգակամար ու Արճեշի կամուրջների մասին):

599. Մենի Գանապարհ: Իկիթբաշի, Սասուն, «Արձագանք», 1894, № 147:

600. Վիշապի Գանապարհ: Վ. Պետոյան, Սասնա ազգազրույցությունը, 1965, էջ 386:

601. Էրմինա: Գ. Օ. Գալստյան, Հայ հին գաղութի մը հետքերը, «Սիսն», 1953, № 1, էջ 25—26:

ՎԱՆՔԵՐ, ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ, ՄԱՏՈՒՈՆԵՐ

602. Էջմիածին: Ա.—Բենես, Բույանըս կամ Հարթ գավառ, ԱԶ, էջ 30—31: Տե՛ս նաև՝ Գ. Նժդեհյան, Ալաշկերտ, ԱԷԸ, էջ 478—479:

Բ.—Հաղորդել է Աշտարակի շրջանի Լոլարդեցի Սաֆարյան Օհաննեսը: Գրի է առել Վարդ Բղոյանը 1945 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

603. Մարիանե: Յովհ. Շահախաթունեանց, Մտորագրութիւն Կաթողիկէ Էջմիածնի և հինգ գաւառացն Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 84—85:

604. Լուսավորիչ: Վաղարշապատցի Հարություն Արարատյանի կյանքը, 1892, էջ 85: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Այստեղ գալիս են կատաղած շան կծած մարդիկ և բժշկվում են: Շատ անգամ վանքի մեջտեղից վերցնում են մի քիչ հող, քրի մեջ լուծում են և խմացնում են կատաղած մարդին»:

605. Ազալավանք: Գրի է առել Արտաշես Մարտիրոսյանը 1957 թ.: Հմմտ. №№ 260,

649, 703, 721 ավանդությունների հետ («Ազգավի աղբյուր», «Աղավառուն», «Աղու-վախաչ» և այլն):

606. Արղավախի: Յովհ. Շահխաթունեան, Ստորագրութիւն Կաթողիկէ էջմիածնի և հինգ գաւառացի Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 73:

607. Ասավաճընկալ: Նույն տեղում, էջ 169—170:

608. Կեչառիս: Մեր պատմական հուշարձանները. Կեչառիս, տե՛ս «Հայրենիքի ձայն», 1966, № 15(37), 10 պարիլի:

609. Գեղարդ: Ա.—Խ. Արովյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 1, 1948, էջ 227: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Վսեմախոհ հոգին հայկազանց՝ ոչ կամելով տալ զճար-տարագործ այս և զանօրինակ այս շինուած վանիչ Գեղարդալ՝ բաղկացելոյ յամբողջ ապառաժէ մարդկային հնարից և հմտութեան, թողեալ է ի շրթունս յետնորդաց զըննաղա-ծին զայս ստեղծարանութիւն մտացածին, որ տակաւին ևս տնէ ի մէջ Հայաստանեայց որդոց»:

Բ.—Նույն տեղում:

610. Գնդեվանք: Ա.—Հաղորդել է Վայոց ձորի Գնդեվալ գյուղացի Արշակ Հարություն-յանը: Լսել է վանքի 95-ամյա վանահորից: Գրի է առել Սարգիս Հարությունյանը 1956 թ.:

Բ.—Երվ. Լալայան, Վայոց ձոր, ԱԽԶ, էջ 29:

611. Նուրավանք: Գրի է առել Հարություն Մկրտչյանը 1947 թ.: Հմմտ. № 662 ավան-դութեան հետ («Բնքնասպան վարպետի գերեզմանը»):

612. Գրիգոր նախատակ: Երվ. Լալայան, Վայոց ձոր, ԱԺԲ, էջ 260: Բանահավաքի հա-վաստմամբ այս մատուռը ժամանակին ուխտատեղի է եղել, շրջապատված սուրբ համար-վող փշատի ու այլ ծառերով:

613. Կիրակոս զեմալուր Ս. Ջալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 165:

614. Ընգեղի մատուռ: Երվ. Լալայան, Վայոց ձոր, ԱԺԲ, էջ 276:

615. Կարմիր վանք: Երվ. Լալայան, Նախիջևան, ԱԺԵ, էջ 150: Հմմտ. №№ 616Ա, 616Բ, 624, 653, 658, 670 ավանդությունների հետ:

616. Սուրբ Վարդան: Ա.—Կ. Տեղ-Ավետիքյան, Տեղագրական նամականի, 1889, էջ 13—14: Հմմտ. №№ 615, 616Բ, 624, 653, 658, 670 ավանդությունների հետ:

Բ.—Հաղորդել է Նախիջևանի շրջանի Քաղաղյուզ գյուղացի Հովհաննիսյան Անուշը: Գրի է առել Սերո Խանդազյանը 1946 թ.:

617. Մարդալվեյաց կամ Հազարափրկիչ: Ղ. Ջահեցի, Գրախո ցանկալի, 1735, էջ 672: Տե՛ս նաև Արխտ. Սեղրակեան, Հնութիւնք հայրենեաց ի գաւառին Երեջակայ, 1872, էջ 21—23: Հմմտ. №№ 638Ա, 638Բ, 675Ա, 675Բ ավանդությունների հետ («Հովա-նավանք», «Ամենափրկիչ»):

618. Տարև: Ա.—Լեո, Իմ հիշատակարանը, 1890, էջ 163: Տե՛ս նաև Н. Григоров, Село Татев Зангезурского уезда, Елисаветопольской губернии, СМОМПК, вып. 13, отд. I, էջ 59—60:

Բ.—Նույն տեղում, էջ 135: Տե՛ս նաև Արտ. Սմբատյան, Համառոտ պատմություն Տաթևի վանքի, էջ 215:

Գ.—Նույն տեղում, էջ 136: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Այդ զանգակատունը մի փոքրիկ շինություն է, որ կղած է վանքին հարավային դռան վրա. ունի մի փոքրիկ դմբեթ,

որ հաստատված է բարակ սյուների վրա: Զանգակատունը իսկ որ սևացած է, կրում է մի ինչ որ բարբարոսական հրդեհի հետքերը»:

619. Միճեռավանք: Երվ. Լալայան, Զանգեզուր, ԱԳ, էջ 18: Տե՛ս նաև Н. Ширакуни, Зангезурский уезд, Елисаветопольской губернии, СМОМПК, вып. 34, отд. 3, էջ 195—197:

620. Կենվանք: Ստ. Օրբելեան, Պատմութիւն Նահանգին Սիսական, 1910, էջ 338—339:

621. Քանաճաթի վանք: Ստ. Օրբելեան, Պատմութիւն Նահանգին Սիսական, 1910, էջ 160:

622. Լուր և Խոտ գյուղերի եկեղեցիները: Երվ. Լալայան, Սիսիան—Լորածոր, ԱԳ, էջ 162:

623. Եզնախաչի մատուր: Ա. Բակունց, Երկեր, 1955, էջ 647:

624. Սուրբ Վարդան: Հաղորդել է Սիսիանի շրջանի Շոտթ գյուղացի Մանուկյան Համբուն: Գրի է առել Սերո Խանզազյանը 1947 թ.: Հմմտ. №№ 615, 616Ա, 616Բ, 653, 658, 670 ավանդությունների հետ («Սուրբ Վարդան», «Վարդան զորավար»):

625. Կարսի վանք: Երվ. Լալայան, Սիսիան, ԱԳ, էջ 190: Հմմտ. №№ 655, 666Գ, 704, 708, 733, 740 ավանդությունների հետ («Սուրբ Կիրակոս», «Հոգոց վանք», «Եզնի ուխտատեղի», «Արշի գերեզման»):

626. Ամարաու: Ա. Բարսեղյան, Ուխտավորի հիշատակարանը, 1885, էջ 8—9: Հմմտ. № 678 ավանդության հետ («Սուրբ Սահակ»):

627. Սուրբ Ստեփանոս: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 259:

628. Գանձասարի վանք: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդութիւն, մասն Ա., Տփլիս, 1842, էջ 181—182:

629. Սուրբ Ղևոնդ: Նույն տեղում, էջ 255—256:

630. Կոտանաց անապատ: Մ. Շահնազարյան, Զանախչի գյուղի ավերակներից, «Տարազ», 1893, № 7, էջ 109:

631. Եղիշե ամառանի վանք: Г. Израелов, Село Касапет Елисаветпольской губернии, Джеванширского уезда, СМОМПК, вып. 3, отд. 1, էջ 51—52:

632. Փարզմանչաց վանք: Երվ. Լալայան, Գանձակի դավառ, ԱԵ, էջ 340—341:

633. Մուտ կամ Մեռեռուտ մատու: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 1, 1842, էջ 170:

634. Չարեխ վանք: Ա.—Գրի առնողն անհայտ է (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, № 3, էջ 29):

Բ.—Նույն տեղում:

635. Եղիշի վանք: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 375:

636. Շիրվանի կուսանոցը: Լեո, Հայոց պատմություն, հատ. 3, 1946, էջ 172: Ունի հետեւյալ ծանոթությունը. «Այս կուսանոցն, անշուշտ, քրիստոնեական էր, և որովհետև Շիրվանում, բացի հայերից, ուրիշ քրիստոնյաներ չկային, ուստի ամենայն հավանականությամբ կարելի է նրան անվանել հայկական վանք...»:

637. Մեարոպ Մաշտոցի եկեղեցի: Հաղորդել է Խաթակ Գյուլեղազարյանը: Լսել է իր մո-

րից՝ Վարդանուշ Գլուխադարանից: Գրի է առել տողերս գրողը 1962 թ.: Հմմտ. №№ 739Ա, 739Բ, 741 ավանդությունների հետ («Մաշտոցի գերեզմանք»):

638. Հովանավանք: Ա.—Գրի է առել Վանուշ Բողիկյանը 1957 թ., Նոր-Բալայադետում (Կամո): Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Վանքը, որ 7—9-րդ դարի գործ է, ունի փոքրիկ լուսամտաներ (վերեից), որոնք ներսի կողմից բավական լայն են, իսկ դրսից այնքան են նեղ, որ հարյուր մետր տարածությունից հազիվ են նկատվում»: Այս ավանդությունը շափածո ձևով գրական մշակման է ենթարկել Հովհ. Թումանյանը (տե՛ս Երկերի ժողովածու, հատ. 1, 1950, էջ 334—336):

Բ.—Գրի է առել նույնը, նույն թվականին: Հմմտ. №№ 617, 675Ա, 675Բ ավանդությունների հետ («Մարդազավնյաց կամ Հաղարափրկիչ», «Ամենափրկիչ»):

639. Գանձավանք կամ Անգիր վանք: Հ. Էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1903—1905, էջ 440:

640. Պառավի կամ Իլիկի վանք: Երվ. Ղալայան, Նոր-Բալայադետ, Աժէ, էջ 103: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Վանքը այժմ կիսավեր է, սակայն բազմաթիվ ուխտավորների ունի, մանավանդ ջերմ հիվանդությունք տառապող»:

641. Սևառ վանք: Յովհ. Շահխաթունեանց, Ստորագրություն Կաթողիկէ էջմիածնի և հինգ դաւառացի Արարատայ, հատ. 2, 1842, էջ 209:

642. Սուրբ Հովհաննես: Գ. Ստեփանյան, Գղմաշեն գյուղի ազգագրությունը, էջ 6 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 11):

643. Կիրանց վանք: Հաղորդել է Իջևանի շրջանի Աշաշուր գյուղացի Արիխանյան Մամիկոնը: Գրի է առել Լեոն Աղաբյանը 1957 թ.:

644. Մակարավանք: Ա.—Հաղորդել է Իջևանի շրջանի Աշաշուր գյուղացի Սերգեյ Օհանյանը: Գրի է առել նույն գյուղացի Աշուտ Օհանյանը 1966 թ.:

Բ.—Գրի է առել Լեոն Աղաբյանը 1957 թ., Արիխանյան Մամիկոնից:

Գ.—Հաղորդել է Իջևանի շրջանի Աշաշուր գյուղացի Ստեփանյան Հրաչիկը: Լսել է իր պապերից: Ստեփանյանի հավաստմամբ Մակարավանքի գմբեթը ոչ թե հետազայում է քանդվել, այլ սկզբից եթե անավարտ է եղել: Գրի է առել Սարգիս Հարությունյանը 1961 թ.:

645. Մովեդ: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, մասն 1, 1842, էջ 159:

646. Սաճառին: Ա.—Հաղորդել է Սանահին գյուղի բնակիչ Փ. Ռամազյանը: Լսել է վանքի տիրացու Երշակ Ռամազյանից: Գրի է առել Սարգիս Հարությունյանը 1961 թ.: Հմմտ. № 618Ա ավանդության հետ («Տաթև»):

Բ.—Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, մասն 1, 1842, էջ 15:

647. Հաղպատ: Հաղորդել է Մաքսիլլոս Մինասյանը: Լսել է վանքի պահակից: Գրի է առել Սարգիս Հարությունյանը 1961 թ.:

648. Կարմիր վանք: Ռ. Ք., Նամակ Լոռուց, «Մշակ», 1875, № 31:

649. Աղավառուն: Գրի է առել Հ. Մնացականյանը 1956 թ.: Հմմտ. №№ 260, 605, 703, 721 ավանդությունների հետ («Ազոավի աղբյուր», «Ազոավականք», «Ազոավախաչ»):

650. Հոռուց վանք: Վարդան վարդապետ, Հավաքումն պատմութեան, Վենետիկ, 1862, էջ 88:

651. Շուշանա վանք: Բենսե, Բուլանքիս կամ Հարթ գավառ, ԱԶ, էջ 89:

652. Հովիի եկեղեցի: Լեռ, Անի, 1946, էջ 56—58: Տե՛ս նաև Ք. Քորամանյան, Նյու-
թեր Հայկական ճարտարագիտություն պատմության, 1942, հատ. 1, էջ 319: Ունի հետևյալ
ժանոթությունը. «Հովիի եկեղեցիի մասին ժողովրդական ավանդությունը մասամբ ար-
դարացի է, թեև սա եկեղեցի չէ և ոչ ալ հովիի մը շինած, այլ մի փոքրիկ շիրիմ, միջին
հարկի վրա պատարագի սեղանով մը. սակայն, համենայն դեպս, նա կանգնված է 10—
11-րդ դարերեն ոչ ուշ. այդ դարերուն պարիսպներեն ներս բնակություն ունենալ իշխան-
ներու և աղջկականներու միայն մենաշնորհն էր, հասարակ ժողովուրդը պարիսպն ղորս-
քարայրերու և բաց դաշտերու մեջ էր, որուն ապացույց են պարիսպներեն ղորս գտնված
մեծատարած երկու հասարակաց գերեզմանները. մեկը Մաղկոցաձորի վրա, մյուսը՝ Հո-
տմոսի ճանապարհի վրա, ձորին մոտիկ: Իմ կարծիքով Ալփասլանի կոտորածեն հետո»,
երբ գաղթականության բուռն հոսանքի ժամանակ պարիսպն ներս բնակող մեծամեծները
գաղթեցին, այն ատեն ներքը տեղ բացվեցավ հասարակ ժողովրդին, որը բնակություն
հաստատեց պարիսպն ներս՝ ապառնություն համար, ղորսը թողնելով միայն ալգիներ-
ու պարտեզներ: Հետևաբար, այդ շիրիմը (Հովիի եկեղեցին) կանգնողն անպայման հա-
սարակ ժողովրդին պատկանող միջակ դասն մեկն էր. ինքնին մեծածախ շինություն մը
չէ արդեն, սակայն գաղափարի եղական հղացումով կարելի է ըսել, կգերազանցե Անիի
բուր մեծ ու փոքր հիշատակարանները»:

653. Սուրբ Վարդան: Հաղորդել է մակվեցի Անուշ Միրզոյանը (Ք. Ավդալբեգյանի
բուր): Գրի է առել Մայիս Ավդալբեգյանը 1963 թ.: Հմմտ. №Ն 616Ա, 616Բ, 624, 658:
670 ավանդությունների հետ («Սուրբ Վարդան», «Վարդան զորավար»):

654. Սուրբ Աստվածածին: Ս. Հայկունի, Բագրևանդ, 1894, էջ 184:

655. Սուրբ Կիրակոս: Նույն տեղում, էջ 58: Տե՛ս նաև Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմու-
թիւն հայոց, 1961, էջ 55—56: Հմմտ. №Ն 625, 666Գ, 704, 732, 740 ավանդությունների
հետ («Կարմիր վանք», «Հոգոց վանք», «Եղան ուխտատեղի կամ օբյուղ գիարաթ», «Արջի
գերեզման»):

656. Լուսավորիչ: Ղ. Բնձիճեան, Աշխարհագրություն շորից մասանց աշխարհի, հատ. 1,
1896, էջ 75:

657. Զիֆթե միմարե կամ Զույզ մզկիթներ: Նույն տեղում, էջ 70: Ունի հետևյալ ծա-
նոթությունը. «Այս երկու շինուածք թէպէտ ըստ ձևոյն են միմարե հանդերձ շերֆելով,
սակայն չեն շինուածք Օսմանեանց: ... Ի ներք շիֆաէ միմարեին (զույզ շինուածք) կա-
քարաշէն շինուած ինչ, որ էր յառաջագոյն եկեղեցի, և յորում տեսանին տակալին սե-
ղանք»: Հմմտ. № 683 ավանդության հետ («Սուրբ Հակոբ»):

658. Վարդան զորավար: Բաֆթի, Ուղևորություն Պարսկաստանում, «Մշակ», 1872,
№ 7: Հմմտ. №Ն 615, 616Ա, 616Բ, 624, 653, 670 ավանդությունների հետ («Սուրբ Վար-
դան», «Կարմիր վանք»):

659. Սուրբ Կարապետ: Գ. Սյուրմենյան, Երզնկա, 1947, էջ 98:

660. Սոխակերաց վանք: Գ. Մբվանձալանց, Թորոս աղբար, մասն 1, 1879, էջ 167:

661. Լուսավորիչ: Նույն տեղում, էջ 155—156: Ունի հետևյալ ժանոթությունը. «Ան-
վաստ քաղաքի Ս. Սարգիս եկեղեցւո մոտ կա հնաշէն փոքրիկ մզկիթ մը, զոր հայր ու
Լուսավորիչ կկոչեն. դրբն հարեվկո է և գմբեթ վեղարածն ի գաղաթան»:

662. Հայկավանք: Գ. Շերենց, Սրբավայրեր, 1902, էջ 30:

663. Քոչաբան Ս. Աստվածածին: Նույն տեղում, էջ 49:
664. Կոնկան վանք: Ա.—Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 46—47: Տե՛ս նաև՝
Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն... հատ. 1, 1806, էջ 144, Մ. Կ. Միրախորջան, Նկարա-
դրական ուղևորութիւն, մասն 2, 1885, էջ 229, Հ. Նարլյան, Կոնկավանք, «Արևելք»,
1893, № 2768, Գ. Սրվանձությանց, Գրոց ու բրոց, 1884, էջ 105—106:
- Բ.—Նույն տեղում:
665. Կոռոց անապար: Հ. Ոսկյան, Վասպուրահան-Վանի վանքերը, մասն Ա., 1940,
էջ 56—57:
666. Հոգոց վանք: Ա.—Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 49:
Բ.—Նույն տեղում, ԱԻԶ, էջ 204—205: Տե՛ս նաև Հ. Նարլյան, Հոգվոց վան, «Արե-
վելք», 1893, № 2793: Հմմտ. № 679 ավանդութիւն հետ («Սուրբ Կարապետ»):
- Գ.—Նույն տեղում, ԱԻԵ, էջ 49:
667. Անգղա վանք: Մ. Միրախորջան, Նկարադրական ուղևորութիւն, մասն Ա., Կ. Պո-
լիս, 1884, էջ 134—136, Տե՛ս նաև Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻԵ, էջ 49: Հմմտ.
№№ 625, 655 ավանդութիւնների հետ («Վարժիր վանք», «Սուրբ Կիրակոս»):
668. Անգղա վանք: Հ. Նարլյան, Անգղա Ս. Աստվածածին վանքը, «Արևելք», 1893,
№ 2747: Ունի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Վանքի ճամբուն վրա կա ծառ մը, որ միս-մի-
նակ դաշտի մեջ տնկված, ուխտատեղի պէս բան մըն է. շատ մարդեր կերթան աղոթք ու
երկրպագութիւն կրնին հոն: Ավանդական սովորութիւն է, որ հոն երթացողը լաթի կտոր
մը պիտի կապէ ծառին վրա, այնպես որ հիմա ոչ բուն կերեի գրեթէ, և ոչ ճյուղ, բոլո-
րովին ծածկված է լաթի հազար տեսակ կտորներով: Այդ ծառը Պլնկաց ծառ կանվանվի:
...Վանքի պարտեզին մեջ քար մը կա, կապույտ խաչ, զոր տնկած է Ս. Գևորգ: Ամեն հի-
վանդներ, մանավանդ ջերմ ունեցողներ, այդ քարին կդիմեն, որ քովը ջրի պղտիկ անվակ
մերի երազ մը կը տեսնեն և հետևյալ օրը բժշկված կերթան»:
669. Էջմիածին: Գ. Շերենց, Սրբավայրեր, 1902, էջ 75:
670. Սուրբ Վարդան: Մ. Կ. Միրախորջան, Նկարագրական ուղևորութիւն, մասն 2,
1885, էջ 160—161: Հմմտ. №№ 616Ա, 616Բ, 624, 653, 658 ավանդութիւնների հետ
(«Սուրբ Վարդան», «Վարդան զորավար»):
671. Տիրամար վանք: Գ. Շերենց, Սրբավայրեր, 1902, էջ 79: Ունի բանահավաքի հե-
տևյալ ծանոթութիւնը. «Մինչ ցնեակա ժամանակս այստեղ հավաքվում են Հայաստանի
և Պարսկաստանի ամեն կողմերից տեսակ-տեսակ վերք ունեցող ուրերը, բորոտներ, ախ-
տածուներ, որոնք ամիսներով, տարիներով դեղերում են Տիրամար գոտը...»:
672. Միվտկու վանք: Հ. Ոսկյան, Վասպուրական-Վանի վանքերը, մասն Ա., 1940,
էջ 217—218: Հմմտ. «Բյուզանդիոն», 1900, № 1199:
673. Խոսապտուղ Ս. Սահակ: Ն. Սարգիսեան, Տեղագրութիւն Ի Փոքր և Ի Մեծ Հայս,
Վենետիկ, 1864, էջ 252:
674. Մեծոխ վանք: Ն. Սարգիսեան, Տեղագրութիւնք Ի Փոքր և Ի Մեծ Հայաստան,
1864, էջ 264: Ունի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Մեծօխ կոչեցաւ, զի վերոյ մենաստանին
օտի մեծ, որ է փոս՝ Ի նախնեաց պարսպապատ շինեալ է վասն ջուրց հավաքման»:
675. Ամենափրկիչ: Ա.—Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն շրտից մասանց աշխարհի,

մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 161: Հմմտ. №№ 617, 638Ա, 638Բ, 675Բ ավանդությունների հետ («Մարդազալնյայ կամ Հազարափրկիչ», «Հովանավանք»):

Բ.—Գ. Հովսեփյան, Փշրանքեր ժողովրդական բանահյուսությունից, 1892, էջ 34—38: Հմմտ. №№ 617, 638Ա, 638Բ, 675Ա ավանդությունների հետ («Մարդազալնյայ կամ Հազարափրկիչ», «Հովանավանք»):

676. Փարկու Ս. Գեորգ: Ա.—Երվ. Լալայան, Վաստիւրական, ԱԻԶ, էջ 207: Տե՛ս նաև Հ. Նարյան, Փուլիկ Ս. Գեորգ, «Արևելք», 1894, № 3030:

Բ.—Գյուղացի, Նախապաշարմունքներ և օնահավատություններ, «Նոր Դար», 1885, № 25: Տե՛ս նաև Գ. Հովսեփյան, Փշրանքեր ժողովրդական բանահյուսությունից, 1892, էջ 38—46:

677. Սուրբ Սեպիմանո: Տ. Զիթունի, Աղագրական նյութեր Սպարկերտի վերաբերյալ, էջ 19 (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվում, Տ. Զիթունու ֆոնդ. № 99):

678. Սուրբ Սամախ: Ղ. Ինձիճեան, Աշխարհագրութիւն յորից մասանց աշխարհի, մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 194: Հմմտ. № 601 ավանդության հետ («Ամարաս»):

679. Սուրբ Կարապետ: Մ. Գ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորություն, մասն 1, 1884, էջ 47—48: Տե՛ս նաև Գ. Արվանձառյանց, Գրոց ու բրոց, 1884, էջ 105, «Բլուրագն», 1898, 23, էջ 443—444, Հ. Մուրադյան, Համշեցի հայեր, ԱԶ, էջ 20—21: Հմմտ. № 666Ա ավանդության հետ («Հուզոց վանք»):

680. Ակոս վանք: Հազարդի է Մշտ դաշտի Արգավանք գյուղացի Բենոն: Գրի է առել Բուրբե Տեր-Մինասյանը 1906 թ.: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Այդ Դուրյն Բենոն պատմում էր, որ 2ինգիդ խանը և Օսմանը եկան մեր երկիրը: Նրանք պաշտում էին շուն ու ձի, շան ատամները կախում էին վզերից իրրև համալի: Նրանց գրաշահները ձիու պռնիք էին և շան գլուխներ: Մարդիկ ծիծաղում էին նրանց վրա: 2ինգիդ խանը և Օսմանը հափաքում են այդ ծիծաղողներին, կտրում գլուխները, կատուցում բուրգեր, իսկ մարմինները դրոմ Արածանին ու Մեղրա գետը: Դրամերտա, մեր Գոմաս, Մեղրու բլուրներ այդ կտրված գլուխներեն շինված են: Հազար տարին անցած է, բայց այդ գլուխները մինչև օրս կհանվին: Անոնք ավելի շատ պիտի լինեին, եթե Օսմանի պապին՝ հեղեղը շտաներ Արածանու մեջ» (տե՛ս Բուրբե, Հայ հեղափոխականի մը հիշատակարանը, հատ. 6, 1951, էջ 128—131): Քաղել է Ազատ Համբարյանը:

681. Սուրբ Նշան: Գ. Հալաճյան, Գեորգիմի ազգադրությունը, էջ 288 (ձեռագիրը գրտնրվում է ՀԱԱ արխիվում, № 5ա):

682. Ծնորեալու մատուռ: Ա. Քեչյան, Ակն և ահնցիք, 1952, էջ 93:

683. Սուրբ Հակոբ: Վ. Արծրունի, Ակն և շրջակայք (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, № 1, էջ 4): Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Ակորում եղել է հայկական սրբատեղի, որը հետագայում թուրքերի կողմից վեր է ածվել մզկիթի»: Հմմտ. № 657 ավանդության հետ («2ինգիթ մինարե կամ Զույգ մզկիթներ»):

684. Ասկա վանք: Ա. Քեչյան, Ակն և ահնցիք, 1952, էջ 116—120:

685. Դեղագ կամ Տևվան վանք: Հ. Էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վե՛նետիկ, 1903—1905, էջ 573:

686. Ճկույք վանք: Վ. Պետոյան, Առանա աղագրությունը, 1965, էջ 33: Սրա մասին Ալիշանը գրել է. «Առաջնորդ հայոց կողմանցս նստի ի Մատին Առաքելոյ (Պետրոսի) վանս մերձ ի Մարտի վանան, ուր պահի մատն առաքելայնդինին բերեալ լառաջ քան զժ»

դար ի Հայս՝ յանկէ միտէ, որ զնաց ի Հոռլմ արձակել ի բանադրանաց քահանայի զեղջ իւրոյ, որպէս պատմի ի Յայամատրս և ի հին Տոնականո, և զիւղն այն կռչի Գոմ Բերայրի, և վիճակն Կոզավիտ և Ասպագունիք» (տե՛ս Հ. Ղ. Ալիշան, Տեղագիր Մեծաց Հայոց, 1855, էջ 44):

687. Սուրբ Աղբրիկ: Կոյն տեղում, էջ 111:

688. Բարձրանայաց վանք: Կյուրեղ երալան, Մոլթ-Կեռլճյուկ, 1927, էջ 48: Քաղիկ է Լուսիկ Կարապետյանը:

689. Արեակաղին: Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհադրութիւն շորից մասանց աշխարհի, մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 363—364: Տե՛ս նաև Հ. Ոսկյան, Կիլիկիայի վանքերը, 1957, էջ 118—119: Ունի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Ի վերայ աղտոածուտ լերին է կործանեալ եկեղեցի, որոյ սրմունք ետի մնացեալ կան ալժմ իրբն կանդնաչափ բարձրութեամբ և հիմն նորս ի տեղիս-տեղիս է նոյն թանձրութիւն առապար լերինն»:

690. Գայլու վանք: Ղ. Ալիշան, Սիսուան, 1885, էջ 537: Տե՛ս նաև Հ. Ոսկյան, Կիլիկիայի վանքերը, 1957, էջ 135:

691. Կեմոձգերի վանք: Հ. Տեր-Ղազարյան, Հայկական Կիլիկիա, Անթիլիաս-Լիրան, 1906, էջ 54:

692. Սուրբ Կևորգ Ա.—Թղթակից Բերիտ, Կիլիկիան մոռացված անկյուններ, «Արևելյան մամուլ», 1906, էջ 1203:

Բ.—Ս. Զալախանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1856, էջ 446—447: Հմմտ. № 692 ավանդութեան հետ («Սուրբ Գևորգ»):

693. Սուրբ Հակոբ: Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հատ. 1, 1942, էջ 33—34:

Գ Ե Ր Ե Չ Մ Ա Ն Ն Ե Ր

694. Վարդիկի գերեզմանք: Ա.—Գրի է առել Վարդ Բողոյանը 1945 թ. (ձեռագիրը գտնուում է ՀԱԺԲ արխիվում):

Բ.—Մ. Քաղիպետանց, Ճանապարհորդութիւն ի Հայս, 1847, էջ 199:

695. Յոթ եղբոր գերեզմանք: Վաղարշապատեցի Հարություն Արարատյանի կյանքը, 1892, էջ 86: Բանահաղարի հալածումամբ սա ժեռ քարից պատրաստված մի մահարձան է 2½ սաժեն բարձրությամբ: Այստեղ հնում խաղողի այգիներ են եղել:

696. Ինճեսապան վարդեօթի գերեզմանք: Հազորդի է Լեոն Խաչիկյանը: Լսել է Եղվարդ գլուղում: Գրի է առել տղերս գրողը 1962 թ.: Հմմտ. № 611 ավանդութեան հետ («Ճորտավանք»):

697. Շառոյի գերեզմանք: Հազորդի է Եղեղիաձորի Ազատիկ գլուղացի Նաղարյան Հաղարապետը: Գրի է առել Սարգիս Հարությունյանը 1956 թ.:

698. Ճգնավորաց շան գերեզմանք: Արիստ. Սեդրակեանց, Հնութիւնք Հայրենայաց, «Արարատ» (Եջմիածնի), 1872, էջ 393: Ունի բանահաղարի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Մի փոքրիկ բլրակ է, որի վրա կա աճազին քարակուտ, մեքր փշի թուփ, զույգույզու կտորներով ծածկված: Այստեղ գալիս են զանազան հիվանդութիւններ (շերմ, տնդ) ունեցողները և փարատվում իրենց ցավերից»:

699. Ազնավաւերի գերեզմանք: Լեոն Տիգրանյան, Ճանապարհորդութիւն զիսկի Փոքր-

Մասի գազաթը, «Բնտիր հատվածներ», 1883, դիրք 1, էջ 237: Հմմտ. №№ 72, 705, 724, 726Ա, 725Բ ավանդությունների հետ («Անդամուրի գերեզմանը», «Ղոշուն-դաշ» և այլն):

700. Դավիթ-բեկի գերեզման: Երվ. Լալայան, Կապան կամ Ղափան, ԱԺԲ, էջ 195:

701. Շուն-Ֆրանգյուլի գերեզման: Նույն տեղում, էջ 194—195:

702. Անձնագրոն Երայրենի գերեզմանը: Երվ. Լալայան, Զանգեզուր, ԱԳ, էջ 9—10:

703. Ազոավախաշ: Նույն տեղում, էջ 48: Գտնվում է մի փոքրիկ բլրի տափարակ գաղափին: Նրա վրա կա մարդահասակ մի խաչքար, որ կոչվում է Աղոավախաշ: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Մինչև այժմ էլ այդ քարովը պաշտվում է, և երբ երեխաները ուշ են սկսում քայլել, տանում են այդ քարի մոտ, մոմ վառում, մի մեխ կամ մի ձու գնում քարի տակ և երեխայի ոտներին շուր ածում, հավատալով, որ այսպիսով նա շուտով կսկսի քայլել»: Տե՛ս նաև Н. Григоров, Село Татев, СМОМПК, вып. 13, отд. I, էջ 67, Н. Ширакуни, Запгеzurский уезд, СМОМПК, вып. 34, отд. 3, էջ 197—199: Հմմտ. №№ 260, 605, 649, 721 ավանդությունների հետ («Ազոավի աղբյուր», «Ազոավահատուն», «Ազոավախաշ», «Ազոավի գերեզման»):

704. Եզան ուխտատեղի կամ Օ՛ջուգ գիւրաք: Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 215: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Նշանավոր ուխտատեղի է թե հայերի և թե ալյազիների համար (թուրքերը Օ՛ջուգ գիւրաք են ասում, որ բառացի նշանակում է եզան ուխտատեղի): Այն բաղկացած է քարերի կույտից, որն օր ալուր ավելանում է, որովհետև յուրաքանչյուր անցորդ պարտավորված մի քար է բերում ձգում այդ կույտի վրա»: Հմմտ. №№ 625, 655, 666Գ, 708, 733, 740 ավանդությունների հետ («Կարմիր վանք», «Մուրը Կիրակոս», «Հոգոց վանք», «Արջի գերեզման»):

705. Ղոշուն-դաշ: Երվ. Լալայան, Սիսիան, ԱԳ, էջ 174: Բանահավաքի հավաստմամբ այստեղ կան բազմաթիվ քարակույտեր ու զույմեններ: Հմմտ. №№ 699, 724, 726Ա, 726Բ ավանդությունների հետ («Անդամուրի գերեզմաններ», «Ղոշուն-դաշ»):

706. Երեմի գերեզման: Երվ. Լալայան, Սիսիան, ԱԳ, էջ 180: Բաղկացած է երեք գեղեցիկ խաչարձաններից՝ մի շարքի կանգնած, որոնցից միջինը քիչ փոքր է մյուս երկուսից:

707. Աղուլիի մանարանը: Մեր պատմական հուշարձանները. Աղուլիի մահարձանը, տե՛ս «Հայրենիքի ձայն», 1966, № 28 (50), 10 հուլիսի: Հմմտ. № 446 ավանդության հետ («Աղուլի և Վաղուլի»):

708. Արջի գերեզման: Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 215—216: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Մինչև հիմա էլ եկեղեցու պատին ցույց են տալիս արշուտոտ պարանի հետքերը, որով արջը շալակած կրել է եկեղեցու քարերը»: Հմմտ. №№ 625, 655, 666Գ, 704, 733, 740 ավանդությունների հետ («Կարմիր վանք», «Մուրը Կիրակոս», «Հոգոց վանք», «Եզան ուխտատեղի կամ Օ՛ջուգ գիւրաք», «Արջի գերեզման»):

709. Ազոավի գերեզմանը կամ Լուսավորչի ազոավը: Հաղորդել է Աշան գյուղացի 80-ամյա Նաբի Գալին (Սամսոն Վարդանյան): Գրի է առել Ալվարդ Ղազիսյանը 1966 թ.: Բանահավաքի վկայությամբ Լուսավորչի կոչվող այդ ուխտատեղին այցելում են աչքի հիվանդություն ունեցողները:

710. Բարսում գյուղի գերեզմաններ: Մ. Բարխուդարյանց, Արցախ, Բարսու, 1895, էջ 319:

711. Փաշայի աղջկա գերեզմանը: Հաղորդել է Գրիգոր Կարախանյանը: Լսել է Լեոնասյին Ղարաբաղում: Գրի է առել Սարգիս Հարությունյանը 1960 թ.:

712. Աղի նամատակ: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 341:

713. Սուրբ Սարիբէկ: Գրի է առել Միքայէլ Առաքելյանը 1963 թ. (ձեռագիրը դնելովում է ՀԱժԲ արխիվում):

714. Ջովտակի խաչ: Գրի է առել նույնը: (Ձեռագիրը դնելովում է նույն տեղում):

715. Աղշիկ-աղի քար: Ա.—Երվ. Լալայան, Նոր-Բայազետ, Աժէ, էջ 101—102: Ունի բանահավաքի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Հասարակ շիրմաքար է, առանց տաղանազարիւղան ունի միայն մի խաչ: Կոչւում է Աղշիկ-աղի քար կամ Խազախաչ: Այստեղ ուխտի են գալիս հազով հիվանդները»:

Բ.—Գրի է առել Վանուշ Բողիկյանը 1957 թ.:

716. Նորագույն խաչքարեր: Ս. Տեր-Մարտիրոսյան, «Մշակ» թերթին Բայազետից ուղարկված թղթաղկութիւնից: Տե՛ս Հայաստանի պետական պատմական արխիվ, ֆոնդ 227, գործ. 348: Քաղէլ է Գրիգոր Կարախանյանը: Ունի վերջինիս հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Նորագույն գերեզմանատունը աճուկի գորաբանակ է հիշեցնում իր հարլուրից ավելի կանգուն և խոնարհված խաչքարերով»:

717. Սուրբ Սարգիս մատուռ: Հաղորդել է Շամշադինի շրջանի Թերդ գյուղացի Միսակ Միրոսլյանը: Լսել է Ղազար Արզարյանից: Գրի է առել Գրիգոր Կարախանյանը 1965 թ.:

718. Յոթ եղբու գերեզմաններ: Գրի է առել Ս. Իսրայէլյանը 1945 թ. (ձեռագիրը գրանցում է ՀԱժԲ արխիվում):

719. Նանայի գերեզմանուտ: Գրի է առել Արազ Կարապետյանը 1962 թ. (ձեռագիրը գրանցում է ՀԱժԲ արխիվում):

720. Սուրբ Գրեգի և Գայանէի խաչերը: Հաղորդել է Իջևանի շրջանի Աշաշուր գյուղացի Աշոտ Օհանջանը: Լսել է նույն գյուղացի Ասատուր Խոստումյանից: Գրի է առել տոգերս գրողը 1966 թ.:

721. Ագապի գերեզման: Գր. Երզնկյանց, Կալան բերդ և Կալինո ձոր, ԱԳ, էջ 326: Բանահավաքի հավաստմամբ այս գերեզմանը «Օրոտցածե մի սալաքար է՝ մեկ արշին երկարութեամբ և կես արշին լայնութեամբ»: Հմմտ. №№ 260, 605, 649, 703 ավանդութիւնների հետ («Աղուալի աղբյուր», «Աղուավանք», «Աղալիստուն», «Աղալիսալա»):

722. Հուլն վարդապետի գերեզմանը: Երվ. Լալայան, Բորչալու, Աժ, էջ 219—222:

723. Ելի գրուխ: Ռ. Երզնկեան, Հնարասական տեղագրութիւն Հաղբատա Ս. Նշանի, 1886, էջ 106:

724. Կոշուն-ղաչ: Ար. Մելիք-Շահնազարյան, Ղոշուն-ղաչ, «Տարազ», 1893, № 7, էջ 109: Բանահավաքի հավաստմամբ սրանք «ղանաղան ձեռն ու շափի կանգնած քարեր են»: Հմմտ. № 705 ավանդութիւնի հետ («Ղոշուն-ղաչ»):

725. Մարգարեանու գերեզմանը: Ալ. Բոանակյան, Մեծատաղանդ միլլասան Մուրաջանի հիշատակին, «Գրական թերթ», 1955, № 11:

726. Ագեվալուրի գերեզման: Ա. Հաղորդել է Անուշ Միրզոյանը (Թ. Ավդալբեկյանի քույրը): Գրի է առել Մայիս Ավդալբեկյանը 1960 թ.:

Բ.—Գ. Սրվանձալանց, Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 66—69: Բանահավաքի հավաստմամբ այս գերեզմանի երկարութիւնը մտա 20 կանգուն է: Հմմտ. № 730 ավանդութիւնի հետ («Ֆերատի գերեզմանը»): Հիշեցնում է «Ֆահրադ և Շիրին» արեւելյան հայտնի ավանդակալը:

727. Սուրբ Սարգիս ուխտատեղին: Հ. Էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վեհետիկ, 1903—1905, էջ 36:

728. Սեբեի գերեզմանը: Գ. Սրվանձտյանց, Թորոս աղբար, մասն 2, 1884, էջ 52: Բանահավաքի հավատամար այս գերեզմանը ուխտատեղի է շրջակա բնակչության համար:

729. Ա. հոպեր կամ Քաչանց գերեզմաններ: Ա.—Նույն տեղում, մասն 1, 1879, էջ 153—154:

Բ.—Ղ. Բնճիճեան, Աշխարհադրոսիան շորից մասանց աշխարհի, հատ. 1, 1806, էջ 286: Քաղել է Պիոն Հակոբյանը:

730. Ֆեռառի գերեզմանը: Գ. Սրվանձտյանց, Թորոս աղբար, մասն 1, 1879, էջ 67—68: Հմմտ. № 725Թ ավանդության հետ («Ազնավորի գերեզման»): Հիշեցնում է «Փահրայ և Շիրին» հայտնի արևելյան ավանդակը:

731. Նղիշի գերեզմանը: Ա.—Սրվ. կալյան, Վասպուրական, ԱԲԶ, էջ 207:

Բ.—Գ. Սրվանձտյանց, Համով-հոտով, 1884, էջ 90, 113:

732. Մուշեղ վարդապետի գերեզմանը: Մ. Կ. Միրախորյան, Նկարագրական ուղևորություն, մասն 2, 1885, էջ 215:

733. Առջի գերեզմանը: Երվ. կալյան, Վասպուրական, ԱԲԵ, էջ 49: Բանահավաքի հավատամար՝ «Մինչև հիմա էլ ցույց են ապիս արջի այս գերեզմանը և շատերը ուխտ են գնում այնտեղ»: Հմմտ. №№ 625, 655, 666Գ, 104, 709, 740 ավանդությունների հետ («Կարմիր վանք», «Սուրբ Կիրակոս», «Հոգոց վանք», «Նղան ուխտատեղի կամ Սքյուպ դիարաթ», «Առջի գերեզման»):

734. Ասկա գետներ: Գրի է առել Սենեֆերիմ Շալջյանը 1939 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, № 55, էջ 5): Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Հիշյալ բարերը Մենճիրնիկ են, որոնք տեղացիների կողմից կոչվում են գճոններ (=Յեթանոնների գերեզմաններ)»:

735. Քուչակի գերեզմանը: Հաղորդել է նրիմյան Հայրիկը: Գրի է առել Գևորգ Ասատուրը 1904 թ.: Տե՛ս Գ. Ասատուր, Սիրո կրգիչ Նահապետ Քուչակի կրգերը, 1905, էջ 7:

736. Սիրահաճեռի գերեզմանները: Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. Գ., 1956, էջ 323: Նույն ավանդությունը անշշան տարբերություններով տես նաև՝ Գ. Սրվանձտյանց, Գրոց ա բրոց, «Առում» ամսագիր, 1898, Ա. գիրք, էջ 158:

737. Պոռչի գերեզմանը: Գրի է առել Սարգիս Հայկունին (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվում, Հայկունու ֆոնդ):

738. Կավրի բշնամիների գերեզմանները: Ն. Սարգիսեան, Տեղագրությունք ի Փարս և ի Մեծ Հայս, 1864, էջ 271:

739. Մաշտոցի գերեզմանը: Ա.—Հաղորդել է Մշո գավառի Հացիկ դյուղացի Թորևի թո՛ւ Թորոսյան Շմալինը: Գրի է առել Արտաշես Մարտիրոսյանը 1959 թ.: Հմմտ. №№ 637, 741 ավանդությունների հետ («Մեսրոպ Մաշտոցի կեղևեցին», «Մաշտոցի գերեզմանը»):

Բ.—Ղ. Բնճիճեան, Աշխարհադրոսիան շորից մասանց աշխարհի, մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 191: Հմմտ. №№ 637, 741 ավանդությունների հետ («Մեսրոպ Մաշտոցի սկեղեցի», «Մաշտոցի գերեզմանը»):

740. Առջի գերեզման: Հ. Էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. 2, գիրք 1, 1907, էջ 289: Հմմտ. №№ 625, 655, 666Գ, 704, 708, 733 ավանդությունների հետ («Կարմիր

վանք», «Սուրբ Կիրակոս», «Հոգոց վանք», «Եզան ուխտատեղի կամ Օջուղ զիարաթ»
«Արջի գերեզման»):

741. Մեռուպի գերեզմանք: Պ. Նաթանյան, *Տեղեկաղիր Բարլա, Քարբերդու, Չարսան-ճազի, Ճապաղչուրի և Երզնկայու, 1878, էջ 26—27: Հմմտ. ՄՆ 637, 741 ավանդությունների հետ («Մեհրոպ Մաշտոցի Կեղեցիքն», «Մաշտոցի գերեզմանք»):*

742. Լուսավորչի գերեզմանք: Ղ. Ալիշան, *Հայրուսակ, 1895, էջ 123:*

743. Մլինի իշխանի դամբարանը: Հ. Տեր-Ղազարյան, *Հայկական Կիրիկիա, Անթիլիաս-Ջիրանան, 1966, էջ 118, 172:*

ԹԱԳԱՎՈՐՆԵՐ, ԻՇԽԱՆՆԵՐ, ՉՈՐԱԿԱՆՆԵՐ

744. Աղեֆանդր Մակեդոնացի: Ա.—Երվ. *Լալայան, Սիսիան, ԱԳ, էջ 271:*

Բ.—Երվ. *Լալայան, Աղեքսանդր Մակեդոնոս, ԱԺ, էջ 306:*

Գ.—Երվ. *Լալայան, Աղեքսանդր Մակեդոնոս, ԱԺ, էջ 308—309: Հմմտ. Ժողովածույք առակաց Վարդանայ, Բ., Ս. Պետերբուրգ, 1899, էջ 205—206:*

Դ.—Գրի է առել Մինաս Չերազը Կ. Պոլսում: *Հաղորդել է 80-ամյա մի անգրագետ Հայ ծերուկ. լսել է Փոքր Ասիայից զաղթած իր պապից: Տե՛ս Ա. Խաչ-օվ, Легенды об Александре Македонском у армян, «Новое обозрение», Тифлис, 1901, № 5873.*

Ե.—Երվ. *Լալայան, Աղեքսանդր Մակեդոնոս, ԱԺ, էջ 306—307: Այս և Աղեքսանդրի Խվիրված մի քանի ուրիշ ավանդական դրույցների վերաբերյալ Լալայանն ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմել է ինձ Օձու՛նում աշուղ Առաքելը և մի քանի ծերունիներ: Պ. Մինաս Չերազը թարգմանելով այս ավանդությունները իմ ձեռագրից 1900-ին կարդացել է Փարիզի կրոնների պատմության համաժողովում, որ և տպվել է նույն համաժողովի հրատարակության մեջ: Նույնը ես թարգմանել եմ ռուսերեն, որ գետեղված է ИКОГО, 1901, № 3»:*

745. Տիգրան Մեծ: Խ. Արսվյան, *Երկեր, հատ. 4, 1947, էջ 92:*

746. Տիրիթ-Տրդատ: *Հրատարակել է Գաբրիել Պատկանյանը, «Արարատ» ամսագիր, Քիֆլիս, 1850, № 3, էջ 43—44:*

747. Առշակ թագավոր: Փ. Բուզանդ, *Պատմութիւն հայոց, 1913, դպր. Գ, գլ. ԾԳ, էջ 250—255:*

748. Վասակ Մամիկոնյան: Փ. Բուզանդ, *Պատմութիւն հայոց, 1913, դպր. Գ, գլ. ԾԳ, էջ 255—257:*

749. Առոմ Մուկացի: Ա.—Մ. Խորենացի, *Պատմութիւն հայոց, 1913, գիրք Գ, էջ 331:*

Բ.—Նույն տեղում, էջ 330—331:

750. Բաբիկ Սյունի: Ստ. Օրբելիան, *Պատմութիւն նահանգին Արտական, 1910, էջ 39—40:*

751. Մորիկ: Կ. Գանձակեցի, *Պատմութիւն հայոց, 1909, էջ 49: Նույն ավանդության գրական լեզվով վերաշարադրանքը տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, հատ. Բ., Երևան, 1944, էջ 24:*

752. Գայլ Վահան: *Հովհան Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարօնոյ, 1941, էջ 214:*

753. Աշոտ Ողորմած: Գրի է առել Տիգրան Ղանալանյանը 1946 թ., *Ախալցխա քաղաքի ձերբերից:*

754. Քարոյ իշխան: Արիստ. Լաստիվերացի, Պատմութիւն, 1912, էջ 93, 98: Հմմտ. Հովհ. Նազարյանց, Անեկդոտներ, պրակ 3, 1883, էջ 132—133:
755. Զիրի Սուրբան: Երվ. Կալայան, Բարչալու, ԱԷԸ, էջ 319—320, Ունի բանահավաքի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Աւիանդութիւն ասելով այս Շիրոշը եղև է Զաքարեի և Իվանիի հայրը, Սարգիս անունով, որ կոչվել է Նահ Զուշա պապ (=գաճաճ պապ), որովհետև գաճաճ է եղել: Սա հայտնի է եղել իր արտակարգ քաջութիւնը»:
756. Պոռչ: Ա.—Ն. Սարգիսեան, Տեղագրութիւնք ի Փոքր և ի Մեծ Հայս, 1864, էջ 224.
Բ.—Գ. Սրվանձտյանց, Համով-հոտով, 1884, էջ 75—76: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Հալլունի՝ կիշանակե հալլու ունի. իբր թէ երկաթը կմանրեն կորեկի պես, կուտան հալկերուն, կուտեն, և անոնց ձերտերը ժողովելով՝ կրակով կերեն, էլած երկաթը կլինի՝ զուտ շալիկ և դարմանալի սուր ու կտրուն»:
- Գ.—Բենես, Բույանքս կամ Հարք գալատ, ԱՅ, էջ 13—14:
757. Լեկ-Թեմուր: Ա.—Խ. Արտվան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 1, 1948, էջ 227:
Բ.—Գրի է անել Վարդ Բղոյանը 1945 թ. Աշտարակում: (Զեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
Գ.—Հովհ. Թումանյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 5, 1945, էջ 229:
Դ.—Ստ. Մալխասյանց, Առակներ, ավանդութիւններ, անեկդոտներ Ախալցխայի բարբառով, 1958, էջ 95:
758. Արարիս զոռավորի Բուրք: Հ. Ն. Ակինյան, Լիպարիտ պատմութիւն, տաղերու և զրուցաներու մեջ, «Հանդես ամսօրյա», 1933, № 1—2, էջ 133—134:
759. Քմբկաբերդի իշխանի կիճը: Երվ. Կալայան, Զավախքի բուրմունք, 1892, էջ 57:
760. Շահ-Արաս: Ա.—Ս. Սարգսյան, Ագուլեցոց բարբառը, մասն 2, 1883, էջ 57—58: Հմմտ. СМОМПК, вып. 13, отд. 1, էջ 163—166:
Բ.—Առ. Գավրիժեցի, Պատմութիւն, 1896, էջ 163—164: Հմմտ. Հ. Տեր-Հովնանյանց, Պատմութիւն Նոր-Զուղայու, հատ. 1, էջ 69:
Գ.—Նույն տեղում, էջ 47:
Դ.—Ա. վրդ. Սեդրակեանց, Հնութիւնք հայրենայց, «Արարատ», էջմիածին, 1872, էջ 389:
761. Ամիրզունա խան: Զաքարիա Սարկավազ, Պատմագրութիւն, հատ. 1, 1870, էջ 45—46:
762. Հոտունց բազալոնը: Ն. Մառ, ժողովածոյք ստակաց Վարդանայ, մասն 2, 1899, էջ 338:
763. Գալիք-բեկ: Ա.—Գրի է անել Սերո Խանզադյանը 1946 թ. Տաթև գյուղում: (Զեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
Բ.—Հր. Քոչար, Ժամանակներ, 1941, էջ 292—293:
Գ.—Գրի է անել Սերո Խանզադյանը 1946 թ. Գորիսի շրջանի Խանաձախ գյուղում: (Զեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
764. Քյուլի-Արզուման: Բաֆֆի, Խամսայի մելիքութիւնները, 1895, էջ 126: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «Արզումանը Մելիք-Աթամի հոր (Մելիք-Բարայի) հովվի որդին էր, մանկութիւն օրերում ուխար էր արածեցնում, իսկ հետո Մելիք-Աթամի ընտիր զորապետներից մեկը դարձավ»:

765. Ե՛հանի Սարգսր: Ա.—Հաղորդել է Գայանե Սամվելյանը: Գրի է առել Խաչիկ Սամվելյանը 1965 թ.: Հմմտ. № 244 ավանդույթյան հետ («Շարքարաշոր»):

Բ.—Հաղորդել է քանաքեռցի Գալո բիձան, 1938 թ.: Գրի է առել Վարդ Բոյանը: (Ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

Գ.—Հաղորդել է Լեոն Խաչիկյանը: Լսել է Եղվարդ գյուղում: Գրի է առել տողերս ցրողը 1962 թ.:

Դ.—Գրի է առել Գարեգին Հովսեփյանը: (Ձեռագիրը գտնվում է ՄՄ արխիվում, թղթ-87, վավ. 4, էջ 1): Քաղել է Պիոն Հակոբյանը:

Ե.—Գրի է առել Մ. Արեղյանը 1935 թ.: Տես Մ. Արեղյան, Հայ վիպական բանահյուսություն, Երևան, 1966:

766. Խաիբջևանի խանը: Երվ. Լալայան, Զանգեզուր, ԱԴ, էջ 9—10: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Սրանք երկուսն էլ թաղված են նույն եկեղեցու դռան մոտ և ամբողջ ժողովրդից սիրված են ու հարգված»:

767. Անդրանիկ: Ա.—Հաղորդել է օլիսցի Ասողիկ Եղեկյանը 1957 թ.: Գրի է առել Արտաշես Մարտիրոսյանը:

Բ.—Հաղորդել է Նուշիկ Մարտիրոսյանը 1959 թ.: Գրի է առել Արտաշես Մարտիրոսյանը:

Գ.—Հաղորդել է Ազատ Մարտիրոսյանը 1959 թ.: Գրի է առել Արտաշես Մարտիրոսյանը, Այս ավանդույթունը օգտագործված է Ստ. Կուրտիկյանի «Հորի՛ Անդրանիկ» զբրվածքում (տե՛ս «Կոմունիզմի համար», Թալինի շրջանային թերթը, 1965 թ., 9 ապրիլի):

Դ.—Հաղորդել է Ախուրյանի շրջանի Երազավորս (Արալդ) գյուղացի Վաչարշակ Հարությունյանը: Լսել է մշեցի Ասատուր Մնացականյանից: Գրի է առել Սարգիս Հարությունյանը 1960 թ., Երևանում:

ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐ, ԳՐՈՂՆԵՐ, ԱՐՎԵՍՏԱԳՆՏՆԵՐ

768. Մեքուպ Մաշտոց: Ա.—Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, 1913, էջ 327: Հմմտ. Կորիւն, Պատմութիւն վարոց և մահուան սրբոյն Մեքուպայ վարդապետի մերոյ թարգմանի, 1884, էջ 18—19:

Բ.—Պատառիկ մի ի քոց Մեծի վարժապետի Վարդանայ, վասն դիտի տառից մերոց ի ձեան Սուրբ Մեսրոպայ, «Բաղմավեպ», 1887, էջ 137:

Գ.—Գ. Սրվանձությանց, Հնոց և նորոց, 1874, էջ 41—43:

Դ.—Հաղորդել է Նոյեմբերյանի շրջանի Կոթի գյուղացի Շահումյան Հովսեփը (Ալեքսանդրանց Օսեփը): Գրի է առել Արշալույս Ղազինյանը գյուղի ջրաղացում:

769. Մովսես Խորենացի: Ղ. Ալիշան, Հայագատում, մասն 2, 1901, էջ 195—196: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս ալլե Դավթի Անհաղթի վշա գրվածին հման՝ ոչ շատ նոր ժամանակի ուսմիկ գրված է, բայց իրեն շատ ծավալավ ավանդություն հրատարակեմբ. ալլե ալլ օրհնակը իրարմն շատ տարբեր»: Հմմտ. Ղ. Աղայան, Երկեր, հատ. 3, 1940, էջ 299—300:

770. Հովհան Ոսկերեան: ՄՄ. ձեռ. № 11, էջ 72բ: Քաղել է Արշալույս Ղազինյանը:

771. Դավիթ Անհաղթ: Ղ. Ալիշան, Հայագատում, մասն 2, 1901, էջ 194: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Իրեն ուսմկական, քան գիտնական ավանդություն է հոգված»:

սխալագիր...»: Հմմտ. Գ. Սրվանձտյանց, *Հնոց-նորոց*, 1874 («Պատմութիւն վասն Դավթի եւ Մովսէս խորենացոյ»), այլև՝ «Արարատ» ամսագիր, էջմիածին, 1879, № 4—5, «Հանդես ամսօրյա», 1903 (հրատարակութիւն Կոնիքերի):

772. Անանիա Երևակացի: Ղ. Ալիշան, *Հայ-Վենետ*, 1896, էջ 19: Ունի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Ռրքան հին և հզոր եղած է հայոց հարաբերութիւնն և վենետայ հետ առուտունը, ասոնց առատ և ընտիր ոսկիւն միջնորդութիւնը, միանգամայն և ինչ կարծիք ունեցեր է աւսիկ հայն՝ իր մեծահանձար և մեծահար և ոչ ըստ արժանիւնն իրենց ծամանակի նախանձորդներեն պատված անձանց վրա (ինչպէս խորենացի մի, Դավթի մի, Ղազար մի), ցուցրեն իր այս հետևյալ ավանդութիւնն, որ իր ծիծաղելի և ազգական կնգուզի և Վենետիկան զգակին շփոթմամբն հանդերձ, կրնա վերի ըսածներուս հաստատութիւն տալ, ինքնին անհաստատ ըլլալով»:

773. Օհան Օձնեցի: Ա.— Երվ. Լալայան, *Բորչալու*, ԱժԱ, էջ 219—222:

Բ.— Երվ. Լալայան, *Զաղաքի բուրմունք*, 1892, էջ 57: Հմմտ. «Արարատ», էջմիածին, 1898, էջ 412—414 («Օխան Օձնելի», պատմել է խալիկ շրջանի Փրխուս գյուղացի Արեշատը: Գրի է առել Ս. Հայկունին):

Գ.— Կիրակոս Գանձակեցի, *Պատմութիւն հայոց*, 1961, էջ 67—68:

Դ.— Երվ. Լալայան, *Բորչալու*, ԱժԱ, էջ 219—222: Հմմտ. «Արարատ», էջմիածին, 1898, էջ 412—414 («Օխան Օձնելի և Ֆաթի Մահմադը», պատմել է խալիկ շրջանի Փրխուս—Փրխուս գյուղացի Արեշատը: Գրի է առել Ս. Հայկունին):

774. Գրիգոր Նարեկացի: Ա.— «Յայամատուրք», 1706, էջ ԵՃԻ («Վարք և յիշատակ... Գրիգորի Նարեկացոյն»): Նույնը աննշան տարբերութիւններով տե՛ս նաև ՄՄ, ձեռ. № 9861, էջ 21բ—22բ:

Բ.— Գրի է առել Սենեքերիմ Շալչյանը 1915 թ.: (Չեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

Գ.— ՄՄ, ձեռ. № 9861, էջ 3ա և 3բ: Մատնացույց է արել Օ. Եգանյանը: Քաղել է տողերս գրողը:

Դ.— Նույն տեղում, էջ 7ա—7բ:

Ե.— Երվ. Լալայան, *Վասպուրական*, ԱԲԶ, էջ 94: Ունի հետևյալ ծանոթութիւնը. «Այս դրույցն իբրև ժողովրդական երգ ասվում է Նարեկացու վրա ուրիշ երգերի և գրույցների հետ, որոնց բոլորի մեջ փառաբանվում է սուրբն իր հրաշագործութիւններով»: Տե՛ս Գ. Հովսեփյան, *Փշրանքներ ժողովրդական բանահյուսութիւնից*, Քիֆլիս, 1892, էջ 16—19): Հմմտ. Հովհ. Թլխուրանցի, *Տաղեր*, աշխատասիրութիւնը էմ. Պիլազյանի, Երևան, 1960 թ., էջ 279—285:

Զ.— «Յայամատուրք», 1706, էջ ԵՃԺԹ («Վարք և յիշատակ... Գրիգորի Նարեկացոյն»): Հմմտ. «Յայամատուրք», 1730, էջ ԴՃ: Հովհ. Թլխուրանցի, *Տաղեր*, աշխատասիրութիւնը էմ. Պիլազյանի, Երևան, 1960, էջ 279—285:

է.— ՄՄ, ձեռ. № 9861, էջ 18ա—18բ: Մատնացույց է արել Օ. Եգանյանը: Քաղել է տողերս գրողը:

Ը.— Նույն տեղում, էջ 7բ—8ա:

Թ.— Նույն տեղում, էջ 8բ—9ա:

ժ.— Գրի է առել Սենեքերիմ Շալչյանը 1915 թ.: (Չեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ ար-

[տիվում]: Հմմտ. Գ. Հովսեփյան, Փշրանքներ... 1892, էջ 16—19, Հով. Քլիուրանցի, Տաղեր, աշխատասիրությունք էմ. Պիվադյանի, Երևան, 1960, էջ 279—285:

ժԱ.—ՄՄ, ձեռ. № 9861, էջ 16բ—17բ: Մատնացույց է արել 0. Եզանյանը: Քաղել է տողերս գրողը:

ժԲ.—Նույն տեղում, էջ 4ա—5բ:

ժԳ.—Նույն տեղում, էջ 5բ—7ա:

ժԴ.—Նույն տեղում, էջ 11բ—12ա:

ժԵ.—Նույն տեղում, էջ 19բ—21բ:

ժԶ.—Գրի է առել Սենեքերիմ Շալչյանը 1915 թ.: (Ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

ժԷ.—ՄՄ, ձեռ. № 9861, էջ 12ա—14ա: Մատնացույց է արել 0. Եզանյանը: Քաղել է տողերս գրողը:

ժԸ.—Նույն տեղում, էջ 14ա—15բ:

ժԹ.—Նույն տեղում, էջ 9ա—9բ:

Ի.—Հ. Նարյան, Նարեկացու վանքը, տե՛ս «Արևելք», 1893, № 2758:

ԻԱ.—ՄՄ, ձեռ. № 9861, էջ 15բ—16ա:

ԻԲ.—Նույն տեղում: Հմմտ. № 396 ավանդության հեռ («Դերսիմ»):

ԻԳ.—ՄՄ, ձեռ. № 9861, էջ 10ա—11ա:

ԻԴ.—ՄՄ, ձեռ. № 5498, էջ 172ա—173ա, «Քարոզք Գր. Տաթևացու»:

775. Հովհաննես Իմաստասեր: Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, 1961, էջ 116—117:

776. Ներսես Շնորհալի: Նույն տեղում, էջ 118:

777. Մխիթար Գոշ: Նույն տեղում, էջ 220—221:

778. Ալիծ: Ղ. Ալիշան, Սիսուան, 1885, էջ 520: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Յաւելու ասանդողն՝ հեթ համբաւ ալապիսեայ հոշակիր յարկելա. և լուեալ վարդապետք զալապիսա՝ եկին տեսանել... զարմացան և ածն. Իրաւ է զոր լուարքն, և ալլ աւելի»:

779. Խոյլ Գրիգոր: Նույն տեղում, էջ 517:

780. Սարգիս Պիծակ: Նույն տեղում:

781. Հովհան Ռոտմեցի: Երվ. Լալայան, Սիսիան, ԱԳ, էջ 125:

782. Գրիգոր Տաթևացի: Ա.—Նույն տեղում, էջ 125—126:

Բ.—Պատմել է Տաթև գյուղացի Կատին Պետրոսյանը: Գրի է առել Սերո Խանդադյանը 1946 թ.: (Ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում): Հմմտ. №№ 666Ա, 675 ավանդությունների հետ («Ս. Կարապետ», «Հոգոց վանք»):

Գ.—Գիրք քարոզության, որ կոչի Ամբարն հատոր, արարեալ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացույն, Կ. Պոլիս, Թուին ՌՃԳ, էջ 421: Քաղել է Արշալույս Ղազինյանը:

783. Սայաթ-Նովա: Ա.—Գ. Սկանդար-Նովա, Սայաթ-Նովայի շուրջը, «Հովիտ», շաբաթաթիվերթ, Թեֆլիս, 1913, № 13, էջ 199:

Բ.—Ստեփան Բաղբրյան, Բանավոր պատմություններ, «Ավանդարդ», 1963, № 126:

Գ.—Գեորգ Ախվերդյան, Սայաթ-Նովա, 1852, էջ 8—9:

Դ.—Աբրահիմ, Մի ավանդություն Սայաթ-Նովայի մասին, «Գրական բերթ», 1936, № 3:

№ 3:

Ե.—Գեորգ Ախվերդյան, Սայաթ-Նովա, 1852, էջ 12—13:

784. Քեչիշ-օղլի: Ա.—Гр. Осипов, Кешиш-оглы, СМОМПК, вып. 13, отд. 1, էջ 89—91:

Բ.—Նույն տեղում:

785. Միսկիէ-Բաշի: Գ. Քարվերդյան, Հայ աշուղներ, 1937, էջ 509:

786. Թուշարի: Գ. Առնյան, Աշուղների մասին, պատմա-քննական հայացք:

787. Խաչատուր Աբովյան: Ա.—Ներսես Տեր-Կարապետյան, Խաչատուր Աբովյան, 1897, էջ 134:

Բ.—Ակսել Բակունց, Խաչատուր Աբովյանի «անհայտ բացակայումը», 1932, էջ 23: ՀճՃտ. Վ. Բզոյանի դրի առած հայանման մի ուրիշ ավանդության հետ, որ 1938 թ. հաղորդել է նրան և, Աբովյանի հետաժող ազգականուհի Վարդիթեր Աբովյանը, Քանաքեռում: (Չեռապիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

Գ.—Ավետիք Իսահակյան, Խաչատուր Աբովյանը և «Վերք Հայաստանին», «Գրական թերթ», 1940, № 6:

Դ.—Գրի է առել Պիոն Հակոբյանը 1963 թ. երևանում: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Պատմել է Աբովյանի թողը՝ Վիկտորյա Վարդանի Աբովյանը: Նրա տակով՝ այդ գիտնականներից մեկը հետազայում որպես թե կղել է էջմիածնում և դրա մասին պատմել վանականներին, սրանք էլ իրենց հերթին, հետո, պատմել են Աբովյանի որդուն՝ Վարդան Աբովյանին, երբ Վարդանը Գորսյատից վերադառնալով հայրենիք, 1870 թվականին այցելում է էջմիածնի վանքը»:

ԲԻԲԼԻՈԳԱՆ ԵՎ ԱՎԱՆԴԱՆՆԵՐ ԴԵՄՔԵՐ

788. Աղամն ու Եվան: Ա.—Երվ. Լալայան, Ջավախք, ԱՍ, էջ 344—345:

Բ.—Բենես, Բուլանբխ կամ Հարք գավառ, ԱԶ, էջ 26—27:

Գ.—Քուր-Կուզո, Ավանդություններ Բիթլիսի մեջ, «Բյուրական», 1898, № 22, էջ 426:

Դ.—Նույն տեղում: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Խոշափողի այդ ցցված ոսկորը, որ մինչև հիմա ամեն մարդ ունի. բաղնջցիները կվաշեն պղտորակ»:

Ե.—Կ. Գարիկյան, Հայ բուսաշխարհ, «Սիոն», 1963, № 1, էջ 16—17: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Գարնան անձրևները երբ ուշանան, հունձքերը նեղանան, ու երաշար արիւն սկսի, մանուկները լոթը երդիքե մնյմեկ բուս խոտ ասնելով սելի մը մեջ կը դնեն—ցախավելին կոթեն ալ ձող մը անցնելով վրան լաթ մը կի ձգեն, ու դոնե դուռ պարտելով կերգեն»:

«Պուպլատիկին Եկեր է,

Շարն շապիկ հագեր է.

Փեթկին հտն կաշնսր է,

Կարմիր կովան եղ կուշե,

Ճերմակ Շովուն ջուր կուզէ.

Սեւ հավուն հավիթ գուշե,

Փեթկին միջուն պղտոր կուզէ»:

Հետո տողմեն մին դուրսը կ'զան, բնկերները սելեն գլխուն կընեն և սափարով ջուրը կըցնեն: Տանտիկինը դուրս կուգա, հաշկիթ, լուղ, պղտոր կուտա: Հայաստանի ուրիշ

կողմերը և Ի վան Խոնձկուչույու կը կըշլի պուսլաթկիճը և մանուկներու այս արարչ-
զությունը»:

2.—Շ. Եգիազարով, Из цикла армянских народных преданий, «Братская
помощь», 1898, էջ 103:

Է.—Կ. Գարեհիլյան, Բաղդիրը սերաստահայ գավառակիզի, 1952, էջ 40: Ունի հե-
տելիվ ժանրթությունը. «Աղամամոթի» այս ավանդությունը ծնունդ տված է խել մը ասաց-
վածներու. Սատանին ձեռագիր տալ, Մթոն դեմ լուսն ալ կա, Մինչև չի մթնե՛ չի լուսնար
և ալլին»:

Բ.—Չեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում, № 364:

Թ.—Պատմել է վանեցի Արբաճամ Գևորգյանը: Գրի է առել Սենեքերիմ Շալջյանը
1915 թ.: (Չեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում, № 364):

Ժ.—Բենսե, Բուլանըխ կամ Հարթ գավառ, ԱԶ, էջ 27:

ՃԱ.—Հ. Նաշալյան, Հայկական և օտար բարոյական դիարձարիքներ, 1949, էջ 25:

789. Խոյ Կանապետ: Ա.—Ավ. Բաճակյան, Երկերի ժողովածու, հատ. 3, 1951, էջ
69—70:

Բ.—Գ. Սրվանձությանց, Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 122—123:

Գ.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 125—126:

Դ.—Գրի է առել Առաքելյան Միքայելը 1960 թ., Ստեփանակերտի Դաշրույաղ դու-
զում: (Չեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

Ե.—Երվ. Լալայան, Ջավախքի բուրմուռը, 1892, էջ 46—47:

Զ.—Բենսե, Բուլանըխ կամ Հարթ գավառ, ԱԶ, էջ 11—12:

Է.—Ն. Մառ, Ժողովածոյց առակաց Վարդանայ, մասն 2, 1894, էջ 316—317:
Հմմտ. № 365 ավանդության հետ («Միծեռնակ»):

Ը.—Երվ. Լալայան, Ջավախքի բուրմուռը, 1892, էջ 48:

Թ.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 306: Սրա ոտներին թարզանտությունը տե՛ս
ИКОГО, т. 17, № 3, էջ 203—204:

Ժ.—Հայկական ՍՍՀ պետական պատմական արխիվ, ֆոնդ 57, դրոժ 741, էջ 16
(Ամուսնությունը և հարսանիքը Քլիում). Քաղել է Գրիգոր Կարախանյանը:

790. Կայեն ու Արել: Երվ. Լալայան, Նոր-Բալաղետ, ԱԺ, էջ 92:

Բ.—Հ. Ճուղուրյան, Մոռացված աշխարհ, հատ. 1, էջ 103—104: Հմմտ. № 885 ա-
վանդության հետ («Հացը շան ոտնոցով է աշխարհ եկել»):

Գ.—Տե՛ս «Բյուրակին», 1898, № 22, էջ 426, Հմմտ. № 209 ավանդության հետ («Սա-
տանի եղունգ»):

Դ.—Ս. Մովսիսյան, Հին և նոր կենցաղ Բուլանըխի հայտնիքներ, մասն 1, էջ 113:
(Չեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում): Հմմտ. № 209 ավանդության հետ («Սատանի ե-
ղունգ»):

791. Հայր Արբաճամ: Վ. Պետոյան, Սասնա սղաղարությունը, 1965, էջ 147—148:

792. Մալսեմ մարգարե: Ա.—Երվ. Լալայան, Ջավախք, ԱԱ, էջ 363:

Բ.—Հ. Նաշալյան, Ժողովրդային ավանդակապեր և իրավեպեր, 1952, էջ 150—151:

Գ.—Երվ. Լալայան, Նոր-Բալաղետ, ԱԺ, էջ 99—100:

793. Գավիթ մարգարե: Արբախի, Ղափանի ավանդություններից, ԱԺԸ, էջ 107—108:

794. Սողոմոն Իմաստուն: Ա.—Գրի է առել Տիգրան Ղանալանյանը 1946 թ., Ախալցխա-
յում: Լսել է տեղի ձերերից:

Բ.—Հաղորդել է Ադինի շրջանի Մարալիկ գյուղացի Հարություն Աբաջյանը, 1945 թ.: Գրի է առել Վարդ Բոլոյանը: (Զեռագիրը դանդում է ՀԱԺԲ արխիվում): Տե՛ս նաև СМОНПК, вып. 28, отд. 2, էջ 9:

Գ.—Երվ. Լալայան, Բորչալուի գավառ, ԱԺ, էջ 205: Տե՛ս նաև СМОНПК, вып. 24, отд. 2, էջ 101—102:

Դ.—Գ. Նժդեհյան, Ալաշկերտի բանավոր գրականությունը, ԱԺԹ, էջ 98:

Ե.—Երվ. Լալայան, Զավախքի բուրմունք, 1892, էջ 45:

Զ.—Ս. Հայկունի, Ժողովրդական առակներ, 1907, էջ 76—78: Հմմտ. СМОНПК, вып. 28, отд. 2, էջ 8—9:

Է.—Արքայիկ, Ղափանի ավանդություններից, ԱԺԹ, էջ 92—94:

Ը.—Գրի է առել Արտաշես Բարսեղյանը 1916 թ.: (Զեռագիրը դանդում է ՀԱԺԲ արխիվում, № 587):

795. Եղիա մարգարե: Ա.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 216:

Բ.—Երվ. Լալայան, Զավախքի բուրմունք, 1892, էջ 43:

Գ.—Նույն տեղում:

Դ.—Հովհ. Տեր-Աբրահամյան, Պատմություն Խրիմու, մասն 1, 1865, էջ 137, Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Որովհետև կողակալների բուն փերը (=վարդես) Եղիա մարգարեն եղած է, ամենայն տարի հայոց Ռեվանը Եղիական պահոց կիրակի օրը կհատարվի մինչև ցայժմ»:

796. Հոր Երանեի: Ա.—Գրի է առել Հակոբ Ալիխանյանը 1915 թ.: (Զեռագիրը դանդում է ՀԱԺԲ արխիվում, № 96):

Բ.—Պատմել է Լեոնային Ղարարդի Մարտակերտի շրջանի Վարդեսա գյուղի բնակիչ Բախշի Պետրոսյանը: Գրի է առել Գրիգոր Կարախանյանը 1966 թ.: Հմմտ. Գ. Մխալյան, Պարտիզական ու պարտիզակեցիկ, 1938, էջ 940—941:

797. Հաբիրն ու Սաբիրը: Արքայիկ, Ղափանի ավանդություններից, ԱԺԸ, էջ 107:

798. Մարուտ սեր: Բենսե, Բույանըն կամ Հարք գավառ, ԱԶ, էջ 28: Հմմտ. Կ. Գաբրիլյան, Բաղդրք սերաստահայ գավառակիցի, 1952, էջ 363:

799. Ուռնայի Եղբայրներ: Ա.—Ն. Մառ, Ժողովածուք առակաց Վարդանայ, մասն 2, 1890, էջ 304: Հմմտ. Հ. Մուրադյանց, Համշենցի հայեր, ԱԶ, էջ 119, Կ. Դարբկյան, Բաղդրք սերաստահայ գավառակիցի, 1952, էջ 449—450, Բենսե, Բույանըն կամ Հարք գավառ, ԱԵ, էջ 182—183, Երվ. Լալայան, Զավախք, ԱԱ, էջ 318—319:

Բ.—Գրի է առել Ալվետի Իսահակյանը: (Զեռագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում): Քաղել է Արամ Ինճիրկյանը 1966 թ.: Ունի հետևյալ ծանոթությունը.

«Երբ Քրիստոս Հոսեանու կալը կնտի, թող էն ժամանակ իմ ու բու դասատանը աճե: Ասում են, երբ իրար հետ կովում են, գրկվում և ալլե»:

800. Ասավածածին ու Քրիստոս: Ա.—Արքայիկ, Ղափանի ավանդություններից, ԱԺ, էջ 52:

Բ.—Տ. Նավասարդյանց, Հայ ժողովրդական հերթեր, դիրք 8, 1894, էջ 107: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս ավանդության հիման վրա, Խրիմու հայ կանայք Ձատկից 20 օր անց (հինանց միջոնքին) ոչ միայն տոն են պահում այդ օրը «մուկի տոն» անվանելով, որ իրենց կարելու շրերը ազատ մնան կարվելուց, այլև պարտակա-

նութիւն են համարում այդ օրը անդրադեռ մանկանց վարժատուն հանձնելու, հուսալով, որ մանուկը «շէնքով տղա» կ'մեծանա»:

801. Քրիստոս: Ա.—А. Бабалаян, Арм. народ. слов. в Закавказье, СМОМПК, вып. 28, отд. 2, էջ 29—32. հմմտ. նույն տեղ, էջ 25—29:

Բ.—Արքայիկ, Ղափանի ավանդություններից, ԱԺԹ, էջ 91—92: Հմմտ. СМОМПК, вып. 13, отд. 2, էջ 81—82:

Գ.—Աղ. Մխիթարյանց, Փշրանքներ Շիրակի ամբարներից, 1901, էջ 204—205: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Գուցե այս ավանդությունից է առաջ եկել բույսխանի կարասին ուխտ դնալը, որ մեզ ավելի հավանական է բլում»:

Դ.—Արքայիկ, Ղափանի ավանդություններից, ԱԺԹ, էջ 90:

Ե.—Երվ. Լալայան, Զավախքի բուրմունք, 1892, էջ 44:

Ղ.—Աղ. Մխիթարյանց, Փշրանքներ Շիրակի ամբարներից, 1901, էջ 205:

Է.—Արքայիկ, Ղափանի ավանդություններից, ԱԺԹ, էջ 90—91:

Ը.—Գրի է տան Արտաշես Շահինյանը, 1916 թ., Մուղանջուղ գյուղում: (Զեռագիրը գտնվում է ՄՄ արխիվային բաժնի Աննաքերիմ Տեր-Հակոբյանի ֆոնդում, թղթ. № 72, վավ. էջ 12):

Ֆ.—Աղ. Մխիթարյանց, Փշրանքներ Շիրակի ամբարներից, 1901, էջ 206:

ժ.—Կ. Գարիկյան, Բառգիրք սեբաստահայ գավառակեզվի, 1952, էջ 639:

ժԱ.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 245: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Այս դեպքից հետո, թթու թանն ու պուշիկ գալալով մածկլը վերահիշյալ աղոթքի հետ ձողովրդի մեջ համարվում է փորացավք կտրելու ամենալավ միջոց»:

ժԲ.—Երվ. Լալայան, Զավախք, ԱԱ, էջ 338:

ժԳ.—Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԻՆ, էջ 56—57, Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Չալանք=բաշքեր: Սրանք աներևույթ, բարի ոգիներ են՝ մարդկային կերպարանքով. նրանք մեզ տեսնում են, իսկ մենք նրանց չենք տեսնում»:

ժԴ.—Կ. Գարիկյան, Բառգիրք սեբաստահայ գավառակեզվի, 1952, էջ 571: Հմմտ. № 7892 ավանդության հետ («Նոյ նահապետ»):

ժԵ.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 206:

802. Խիկար: Ա.—Վ. Տեր-Մինասյան, Անգիր դպրություն և առակը, 1893, էջ 89 (բաղված է Մշո Մարնավանքում գտնվող Գլահեան «Ճառքեր»-ից, գրված է ՇԹ թվականին):

Բ.—Minas Tchéraz, Legendes et traditions arméniennes, Paris, 1912, էջ 24—25: Թարգմանությունը Աբուսյակ Մուրադյանի: Բանահավաքի հավաստամար «Խիկարը Հայաստանի Լոխմանն է»:

Գ.—Քամալյան Ս., Մերերի գրույցներից, Ա. Կապուկ, 1911, էջ 4—5:

803. Խոխախ: Ա.—Երվ. Լալայան, Աղեքսանդր Մակեդանոս, ԱԺ, էջ 307:

Բ.—Երվ. Լալայան, Զավախքի բուրմունք, 1892, էջ 48—49:

Գ.—Ստ. Մալխասյանց, Առակներ, ավանդություններ, անեկդոտներ Ախալցխայի բարբառով, 1958, էջ 108—109:

Դ.—Երվ. Լալայան, Զավախքի բուրմունք, 1891, էջ 51:

Ե.—Ստ. Մալխասյանց, Առակներ, ավանդություններ, անեկդոտներ Ախալցխայի բարբառով, 1958, էջ 108—109:

Ղ.—Երվ. Լալայան, Զավախք, ԱԲ, էջ 277:

է.—*Խ. Աբովյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 7, 1956, էջ 441: Ունի բանաստեղծության հետևյալ ծանոթությունը. «Հարիվ թե արևելյան սրեկ ավանդություն ժողովրդի մեջ այնպես տարածված լինի, ինչպես սա»:*

Բ.—*Ստ. Մալխասյանց, Առակներ, ավանդություններ, անեկդոտներ Ախալցխայի բարբառով, 1958, էջ 107—108:*

Թ.—*Երվ. Լալայան, Զավարթի բուրմունք, 1892, էջ 52: Հմմտ. Հ. Տեր-Ղազարյան, Հայկական Կիլիկիա, Անթիլիաս—Լիրանան, 1966, էջ 130—134:*

804. Տախ-Աճգեղ: *Մ. Խորենացի, Պատմութիւն հայոց, 1913, էջ 114—115:*

805. Աբաղվազ: *Ա.—Մ. Խորենացի, Պատմութիւն հայոց, 1913, գիրք Բ., գլ. ԿԱ., էջ 192:*

Բ.—*Վարդան Բարձրաբերդցի, Պատմութիւն տիեզերական, 1861, էջ 51:*

Գ.—*Եղնիկ Կողբացի, Եղծ աղանդոց, 1914, էջ 104—105:*

806. Երիտ: *Ա.—Յայամասուրը Գրիգորի Խլաթեցու, ԹՎ. ՊՂ.—1441, տե՛ս Халатъяни Г., Армянский эпос в Исгории Армении Моисея Хоренского, 1896, էջ 73:*

Բ.—*Նույն տեղում, էջ 74—76:*

807. Սանատուկ: *Մ. Խորենացի, Պատմութիւն հայոց, 1913, էջ 160—161:*

808. Այլուծածն Մճեր: *Մ. Աբեղյան, Հայ ժողովրդական դեպք, 1908, էջ 173:*

Ս Ր Բ Ե Ր Ե Վ Հ Ո Ղ Ե Վ Ո Ր Ս Կ Ա Ն Ն Ե Ր

809. Սուր Սարգիս: *Ա.—Հ. Ճուղուրյան, Սուրբ Սարգիսը և Մալաթ տառի հավատք, 1899, էջ 47—48:*

Բ.—*Ս. Մովսիսյան, Հին և նոր կենցաղ Բուլանըխի հայություն, մասն Ա., էջ 80 (Ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):*

Գ.—*Բենեան, Բուլանըխ կամ Հարթ գավառ, ԱԶ, էջ 21—22: Հմմտ. Կ. Գարիկյան, Բաղդիր սերաստահայ գաղթականների, 1952, էջ 194:*

Դ.—*Հ. Ճուղուրյան, Սուրբ Սարգիսը և Մալաթ տառի հավատք, 1399, էջ 39—40:*

Ե.—*Նույն տեղում, էջ 20—23:*

Զ.—*Մանուկ Պ. Մերոն, Բարջանն գյուղ, 1938, էջ 127—128: Ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Սուրբ Սարգիսի օրշնջը—գորբին Գեոնիմ,—տալիմա գոշկրնեբուն վրա էլ Լմսը նաճարները թա սողը աղբատ, շապիղնին երկուր լըլիիր»: Հմմտ. № 801Ը ավանդության հետ («Քրիստոս»):*

է.—*Երվ. Լալայան, Վարանգա, ԱԳ, էջ 340—341:*

Ը.—*Տես «Բյուրակն», 1898, № 44, էջ 775:*

810. Գրիգոր Լուսավորիչ և Տրդատ: *Ա.—Գ. Հովսեփյան, Փշրանքներ ժողովրդական բանաստեղծությունից, 1892, էջ 47: Հմմտ. Ղ. Ալիշան, Այրարատ, 1890, էջ 250, Պ. Պոտոջան, Երկերի ժողովածու, հատ. 1, 1953, էջ 25:*

Բ.—*Գ. Սրվանձությանց, Թորոտ աղբար, մասն 2, 1884, էջ 55—56: Հմմտ. № 384 ավանդության հետ («Ապարան»):*

Գ.—*Վարդան վարդապետ, Աշխարհացոյց, 1960, էջ 22: Հմմտ. Գ. Սրվանձությանց, Համով-հատով, 1884, էջ 361—362:*

- Գ.—Ազաթանգեղոս, Պատմութիւն, 1882, էջ 82; Հմմտ. № 823 ավանդութեան հետ («Պատմութի ծակ»):
- Ե.—Գ. ՆժդեհՅան, Ալաշկերտի բանավոր զրահանութիւնից, ԱէԸ, էջ 478—479:
- Զ.—Խրիմյան Հայրիկ, Պայիկ և թոռնիկ, 1894, էջ 72:
811. Սուրբ Սահակ: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԲԶ, էջ 205—206:
812. Սուրբ Արիստակէս: Ա.—Երվ. Լալայան, Զավաթքի բուրմունք, 1892, էջ 55:
Բ.—Նույն տեղում:
813. Սուրբ Հակոբ: Ա.—Փ. Բուզանդ, Պատմութիւն հայոց, 1912, դպ. Գ. դլ. Ժ, էջ 34—35: Հմմտ. №№ 258, 293 ավանդութիւնների հետ («Սր. Հակոբի աղբյուրը» և այլն):
Բ.—Հաղորդել է Արտաշատի շրջանի Վերին Արտաշատ գյուղացի Հակիանուշ Սաֆարյանը: Գրի է առել Վաչե Սաֆարյանը 1962 թ.: Հմմտ. Փ. Բուզանդ, Պատմութիւն հայոց, 1912, էջ 34—35:
- Գ.—Մ. Ավգերյան, Լիակատար վարք սրբոց, Վննետիկ, 1810—1815, հատ. Ժ, էջ 18: Քաղել է Մայիս Ավդարեկյանը 1966 թ.: Հմմտ. Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հատ. 5, Երևան, 1963, էջ 262—263 («Քարավան» գլխում):
- Դ.—ՄՄ, ձեռագիր № 993, էջ 141բ, Քաղել է Մայիս Ավդարեկյանը 1966 թ.:
- Ե.—Մ. Կ. Միրախորյան, նկարագրական ուղեորութիւն, մասն Ա., 1884, էջ 106—107:
814. Հովհան Եսիսկոպոս: Ա.—Փ. Բուզանդ, Պատմութիւն հայոց, 1913, էջ 402—403:
Բ.—Նույն տեղում, էջ 398—401:
815. Գրիգոր Սմանշելագործ: Մ. Ավգերյան, Լիակատար վարք սրբոց, Վննետիկ, 1810—1815, հատ. Ժ, էջ 17: Քաղել է Մայիս Ավդարեկյանը 1966 թ.: Հմմտ. № 222 ավանդութեան հետ («Գրիգոր»):
816. Պետրոս Պետադարձ: ՄՄ. ձեռ. № 1775, թերթ 64բ: Քաղել է Գեորգ Արզարյանը: Հմմտ. Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն հայոց, 1961, էջ 94—95:
817. Հակոբ պատրիարք: Երվ. Լալայան, Զավաթքի բուրմունք, 1892, էջ 55—56:
818. Գավիթ կարողիկոս: Խ. Արուսյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. IV, 1947, էջ 67: Քաղել է Պիոն Հակոբյանը:
819. Նեբես Աշտարակեցի: Պատմել է Աղինի շրջանի Մուսուղլի գյուղի բնակիչ Ալիբոսան Հովսեփյանը: Գրի է առել Վարդ Բղոյանը 1945 թ.: (Զեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
820. Խրիմյան Հայրիկ: Ա.—Պատմել է Էջմիածնի շրջանի Ալիբեկլու գյուղի բնակիչ Խաչիկ Վարդանյանը: Գրի է առել Սարգիս Հարությանյանը 1961 թ.:
- Բ.—Հ. Նաչալյան, Հայկական և օտար բարոյական զվարճալիքներ, 1949, էջ 275:
- Գ.—Հ. Տեր-Մովսիսյան, Խրիմյան Հայրիկ, տե՛ս «Գործ» ամսագիր, 1884, № 1, էջ 51: Ունի հետեւյալ ծանոթութիւնը. «1857 թ. Խրիմյանը Վարդազ վանքի վանահայր է նշանակվում: ...Վարդազ վանքը բավականին եկամտունք ունէր: Մինչ այդ, եկամտունքները բոլորն էլ Վանա ամիրաների և էֆենդիների գրպանն էր մտնում, այժմ այդ եկամտունքները հատկացվել էին Հայրիկի հաստատած «Ժառանգավորաց» գիշերօթիկ գարոցին: «Կլանողները» այս պատճառով սաստիկ թշնամացել էին Հայրիկի հետ և մինչև անգամ ուղում էին նրան սպանել, և այդ նպատակին հասնելու համար՝ ավազակներ էին վարձել»:
821. Կառնցի Էրեցկիներ: Գ. Սրվանձտյանց, Թորոս աղբար, մասն 1, 1879:

822. Գալի Բեշիշը: Գրի է առել Ստեփան Մալխասյանցը: Կսել է իր հորից՝ դերձակ Սարգիս Մալխասյանցից, Ախալցխայում:

ԱՅԼ ԵՎ ԱՅԼ ՎԱՅՐԵՐ, ՇԵՆՔԵՐ, ԱՌԱՐԿԱՆԵՐ

823. Պառափի ծակ: Մ. Ենդերբարյան, Քանի մի խոսք Խոր-Վիրապի մասին, «Արձա-դանք», 1886, № 34:

824. Փառախոտ և Յոլակերս: Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, 1913, էջ 40:

825. Անդրանիկի տանձնէիճ: Գրի է առել Սարգիս Հարութլունյանը 1956 թ.: Ունի հե-տեւիւլ ծանոթութիւնը. «Դա միայնակ բուսած մի վայրի տանձնէի է (տեղական բար-բառով՝ բոսիկ), որի բնի վրա նկատելի է սրի հետք»:

826. Սելիմի իջեվանատունը: Հաղորդել է Հակոբ Մանուկյանը: Կսել է Եղեղնաձորում, 1963 թ.: Գրի է առել սողերս գրողը:

827. Շահ-բախր: Արիստ. Սեդրակյան, Հնութիւնք հայրենաց ի գովառին Երնջակու, 1872, էջ 157, Հմմտ. № 587 ավանդութիւն հետ («Ջուղայի կամուրջը»):

828. Քեղու ծառը: Գրի է առել Սերո Խանգաղյանը 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

829. Բոլու կալը: Հաղորդել է Գորիսի շրջանի Շինուհայր գյուղացի Մախլյան Արմենա-կը: Գրի է առել Սերո Խանգաղյանը 1946 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում): Տե՛ս նաև Երվ. Լալայան, Ջանգիգուր, ԱԿ, էջ 17:

830. Ջուռու ստատեղը: Գրի է առել նույնը, նույն թվականին: Բանահավաքի հավատ-մամբ՝ «Դա մի կապույտ, հարթ քար է, սրի վրա պարզ կրկնում են շորս ստատեղէր» (ձեռագիրը գտնվում է նույն տեղում):

831. Եգիղ խումանի: Սուրեն, Արլունոտ հովիտը, տե՛ս «Գարուն», արձանագր., 1910, գիրք 1, էջ 34—39: Քաղել է Աշոտ Օհանյանը:

832. Բաւեաձառ ուխտատեղիճ: 2. Էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վե-նետիկ, 1903—1905, էջ 130:

833. Խաչումղամի ագարակը: Ս. Ջալալեանց՝ ճանապարհորդութիւնք ի Մեծն Հայաս-տան, մասն 2, 1858, էջ 342: Բանահավաքի հավատամբն ու «Քառանկյունի մի պա-րեպլ է, որի ներսում ծածանակին գտնվել է Խոշմաղամ անունով կնոջ բնակարանը»:

834. Աղջկա ծմակը: Հաղորդել է Զարդարաշեն գյուղացի 65-ամյա Սիմոն Գալին: Գրի է առել Մարգարիտ Գրիգորյան-Սոլանդարյանը 1954 թ.:

835. Ուկու խաչ: Հաղորդել է Աշան գյուղացի 77-ամյա Նարի-Գային (Սամսոն Վար-դանյան): Գրի է առել Ալվարդ Ղազիյանը 1966 թ.:

836. Հարսի քաղ: Գրի է առել Արագ Կարապետյանը 1962 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

837. Գլումաշի հանդ: Հաղորդել է Շամշաղինի շրջանի Նորաշեն գյուղացի Մարգա-րիտ Մխիթարյանը 1961 թ.: Կսել է իր տատից՝ Պարոն Բարալանից: Գրի է առել սողերս գրողը:

838. Անաստվածի կալ: Գրի է առել նույնը, նույն թվականին (ձեռագիրը գտնվում է նույն տեղում):

839. Շուղո աղջկա ուրը: Հաղորդել է Շամշաղինի շրջանի Նորաշեն գյուղացի Պարոն

Բարաշանը, որը փոքր հասակում լսել է իր տատից: Գրի է առել Մարգարիտ Մխիթարյանը 1961 թ.:

840. Վարդան զորավարի կադնին: Ա.—Հաղորդել է Իջևանի շրջանի Աեքար գյուղացի բուժօրույր Աննա Թուխարյանը 1959 թ.: Գրի է առել տղերքիս գրողը: Այս ավանդությունը օգտագործված է բանաստեղծ Միք. Հարությունյանի «Անմոռաց տարիներ» ակնարկում (տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 1966, № 260):

Բ.—Հաղորդել է Իջևանի շրջանի Աշաշուր գյուղացի Սերգեյ Օհանյանը 1966 թ.: Գրի է առել նույն գյուղացի Աշոտ Օհանյանը: Բանահավաքի վկայություններ, կադնին սրբատեղի է շրջակա գյուղերի բնակչության համար, իսկ նրա մոտ եղած աղբյուրն էլ համարվում է բուժիչ:

841. Լեզգու կածան: Հաղորդել է նույնիբերյանի շրջանի Կոթի գյուղացի Շամամ Ղադիսյանը: Գրի է առել վերջինիս որդին՝ Արշալույս Ղադիսյանը 1966 թ.:

842. Հատկի ցանատեղ: Հաղորդել է նույնիբերյանի շրջանի Կոթի գյուղացի Շամամ Ղադիսյանը: Գրի է առել վերջինիս որդին՝ Արշալույս Ղադիսյանը 1966 թ.:

843. Նախատակի խաչվարը: Ա.—Բ. Երզնկյան, Հնարեսական տեղագրություն Հազրասա Ա. Նշանի, 1886, էջ 104:

Բ.—Գրի է առել Լոռու շրջանի Շնող գյուղացի Շախկյան Սարգիսը 1957 թ.:

844. Հակառակի հողեր: Ս. Զալալեանց, Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, մասն 1, 1842, էջ 82:

845. Մարմնու: Մ. Խորենացի, Պատմություն հայոց, 1913, էջ 173:

846. Նաբեկացու աղբառեղին: Մ. Կ. Միրախոբյան, Նկարագրական ուղեորություն, մասն 1, 1884, էջ 110—112: Բանահավաքի հավաստմամբ այս աղբառեղին գտնվում է Գրիգոր Նարեկացու մենաստանից դեպի հյուսիս մեկ ժամ հեռավորությամբ, մի բարձր և մեծ ժայռի վրա:

847. Կարկուտ խաչ: Գրի է առել Սենեքերիմ Շալջյանը 1939 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, № 55, էջ 19):

848. Սուրբ ծառերի պուրակը: Երվ. Լալայան, Վասպուրական, ԱԲԵ, էջ 39—40: Ըստ բանահավաքի սա՛ «Մառերի մի փոքրիկ պուրակ է, որը սուրբ է համարվում տեղական ազգաբնակչության կողմից»:

849. Կնավ: Մ. Խորենացի, Մատենագրությունը, 1865, էջ 300:

850. Չոսս գլխա: Գրի է առել Սենեքերիմ Շալջյանը (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, № 55, էջ 20—21: Ունի բանահավաքի հետեյալ ծանոթությունը. «Գտնվում է ս. Ստեփանոս վանքի մոտ: Մի քառակուսի շենքի մնացորդ է, որի ձեղունքը քանդված էր, իսկ քարաշեն ամուր պատերը կանգուն էին մինչև 1915 թ.»:

851. Իշոց հրապարակ: Տ. Չիթունի, Ազգագրական նյութեր Սպարկերտի վերաբերյալ (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվում, Տ. Չիթունու ֆոնդ, № 39, էջ 19—20):

852. Ժողով: Յովհան Մամիկոնեան, Պատմություն Տարօնոյ, 1941, էջ 237—238:

853. Արժիֆ: Նույն տեղում, էջ 91—92:

854. Անկաեխա: Նույն տեղում, էջ 276:

855. Մաեու առիք: Նույն տեղում, էջ 265:

856. Թիլ: Յովհան Մամիկոնեան, Պատմություն Տարօնոյ, 1832, էջ 33—34:

857. Հոնի դուռ: ՄՄ, ձեռ. № 7029, էջ 39ր: Քաղել է Արշալույս Ղադիսյանը:

858. Մաշտոցի աղբրառեղիք: Ա.—Զ. Սարգիսյան (Ալեոր), Բալու, 1932, էջ 263—264:
Բ.—Ղ. Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն շրից մասանց աշխարհի, մասն 1, հատ. 1, 1806, էջ 225:
859. Տրդատի մտիք: Գ. Հալաչյան, Գերսիմի ազգագրությունը, էջ 1373—1374, (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում, № 59):
860. Ստոյի դիբը: Նույն տեղում, էջ 244 (ձեռագիրը գտնվում է նույն արխիվում, № 5ա):
861. Նարեկացու տունը կամ Ոսկեկշիռ նարեկ: Հ. Էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հատ. Ա., Վենետիկ, 1903—1905, էջ 622:
862. Քորոս Լեւնիի բուրբ: Հ. Տեր-Ղազարյան, Հայկական Կրիկիկա, Անթիլիաս-Լիբանան, 1966, էջ 143—144:

ՏՈՂՄԵՐ, ՑԵՂԵՐ, ԳԱՂՈՒԹՆԵՐ

863. Արժուոյններ: Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, 1913, էջ 111:
864. Ռարիկյաններ: Ղ. Ալիշան, Հայագատում, 1901, էջ 342—343:
865. Քաջառանգիների ծագումը: Ս. Խանդաղյան, Քաջարան, 1965, էջ 68:
866. Շահվեղյաններ: Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱՔ, էջ 198—199:
867. Սիրաղեղյաններ և Քեչանյաններ: Գրի է առել Արտաշէս Նազիկյանը 1961 թ., Նոյնմերկյանի շրջանի Կոթի գյուղում: Բանահավաքի հավաստմամբ այս առնչմանը տարել են Բարանայի (Նոյնմերկյան) շրջանի Կոթի գյուղում: (Չեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
868. Լեզգիկյաններ: Հաղորդել է Շամշադինի շրջանի Մարտունի գյուղացի Ազամյան Շուշանիկը: Գրի է առել Մարգարիտ Մխիթարյանը 1961 թ.:
869. Համշենի հայերը: Մինաս Գ. Գասպարյան, Հայերը Նիկոմիդիայի գավառին մէջ, 1913, էջ 82:
870. Նիկոմիդիայի հայերը: Նույն տեղում, էջ 28—29:
871. Իզմիտի հայերը: Գ. Մխալյան, Պարտիզակն ու պարտիզակցիներ, 1938, էջ 31—32:
872. Բոշաներ: Ա.—Երվ. Լալայան, Զավախք, ԱԱ, էջ 179—180: Ունի բանահավաքի հետևյալ ծանոթությունը. «Բոշաներն իրենց լեզվով իրենց կոչում են Լոմ, սակայն ոչ մի բացատրություն չեն կարողանում տալ: Մյուս աղբյուրին նրանք հայտնի են Բոշա անունով»:
Բ.—Նույն տեղում, էջ 178, Աղ. Մխիթարյանց, Փշրանքներ Շիրակի ամբարներին, 1901, էջ 207—208:
Գ.—Նույն տեղում, էջ 179:
873. Լեզգիներ: Խ. Արսլյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. 1, 1948, էջ 227: Հմմտ. №№ 617, 638Բ, 675Ա, 675Բ ավանդությունների հետ («Հովհանավանք», «Մարդազգայաց վանք», «Ամենափրկիչ վանք»):

ԱՌԱՐՆԵՐ, ԱՍՈՅՎԱԾՔՆԵՐ, ԱՆՆՑՔՆԵՐ

874. Մաբլու աշխր մի բոս հողով կիշտանա: Գրի առնողն անհայտ է (ձեռագիրը գրանցվում է ՀԱԺԲ արխիվում, № 364): Կա նաև այս ավանդության հերիախառնի մի տարբերակը, որը գրի է առել Սենեբերիմ Շալչյանը 1915 թ. (նույն արխիվում, № 364):

875. Մինչև Շուշանը գաղղարվի. ժամ-պատարագ կարձակվի: *Բենես, Բուլանըրի կամ Հարթ. գավառ, ԱԶ, էջ 89:*

876. Ուրբաթն ավելի շուտ եկավ, քան շաբաթը: Գրի է առել *Աննեբերիմ Շալջյանը 1939 թ. (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):*

877. Ամեն յարդ իր Բավլին կույա: Հ. Ծանիկյան, *Հնությունք Ակնա, 1891, էջ 209:*

878. Անին շեն՝ աշխարհն ավեր, Անին ավեր՝ աշխարհը շեն: Ս. Ջալալխանյ, *Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, մասն 2, 1858, էջ 3:*

879. Վանեցու կաղը Չիբաստան է հասել: Գ. Սրվանձտյանց, *Մանանա, 1876, էջ 65: Հմմտ. «Կենտրոնից կաղը Հնդստան է հասել» ասացվածքի հետ («Առածանի», 1960, էջ 97):*

880. Որ շիհեր Դարունից ակ, շէր լինի երգանի վաստակ: Տ. Չիթունի, *Ազգագրական նյութեր Սպարկերտի գավառի վերաբերյալ (ձեռագիրը գտնվում է ԳԱԹ արխիվում, Տ. Չիթունու ֆոնդ, № 99, էջ 9): Տե՛ս նաև ԱԶ, էջ 465 («Թե լէղներ Դարունից ակ՝ բալի (=հայտնի) կեղներ երգանա վաստակ»):*

881. Դուրգարի աշբր տաշեղի վրա է: Աբրախիկ, *Ղափանի ավանդություններից, ԱժԸ, էջ 108:*

882. Դուրգարի տաշեղն է շատ, դարաղի՝ վուղը: Աղ. Մխիթարյանց, *Փշրանքներ Շիրակի ամրարներից, 1901, էջ 205:*

883. Քոչի էլ՝ այժ էլ: Հ. Նշանյան, *Հայ առածներ էֆքերե, էվերեկ, Քումարգա և Պոզուգի գյուղերեն, «Բյուրակն», 1900, 13—14, էջ 220:*

884. Կակղնա չորպասին կամ կակղես՝ կուտես: Ա.—Հ. Ծանիկյան, *Հնությունք Ակնա, 1895, էջ 208:*

Բ.—Ավ. Բարսեղյան, *Հիշողություններ Մոկաց գավառի մասին, էջ 435 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԱ արխիվում):*

885. Հացը շան ոտնոցով է եկել աշխարհ: Ա.—Հաղորդել է Աղինի շրջանի կանչիկ գյուղացի Վարդանուշ Հարությունյանը: Գրի է առել Սարգիս Հարությունյանը 1961 թ.: Բնի հաղորդողի հետևյալ ծանոթությունը. «Որ հացի փշրունք զրնգնի գետին, գաղթականներ կվերուն, շըն թողի օտնատակ էղնի. կրսին՝ «էղ հաց շան օտնոցով է աստված անշիրբին կամեցի, իմա՛լ էցի օգնատակ կրդաք»:

Բ.—Երվ. Լալայան, *Գանձակի գավառ, ԱԶ, էջ 344:*

886. Հայր սուտ շի խոսի: Հ. Տեր-Հովհանյանց, *Պատմություն նոր-Ջուղայու, հատ. 1, 1880, էջ 48:*

887. Անկ-Քեմուրի ժամանակ է: Կ. Գարիկյան, *Բաղդիրը սերաստանայ գավառակովի, 1952, էջ 226:*

888. Անողուր՝ Պետրոսի հացի կուտը: Աղ. Մխիթարյանց, *Փշրանքներ Շիրակի ամրարներից, 1901, էջ 73: Հմմտ. Ս. Մովսիսյան, Հին և նոր կենցաղ Բուլանըրի հայություն, էջ 142: (Ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):*

889. Ձեռը դալար: ՄՄ. ձեռ. № 8233, 1783—1787 թթ., էջ 153ա: *Նյութը մատնացույց է արել Օ. Եգանյանը: Քաղի է տողերս գրողը:*

890. Տունդ ակղի: Գրի է առել Հրանտ Շահոյանը 1957 թ., Քալինի շրջանի Մաստարա գյուղում:

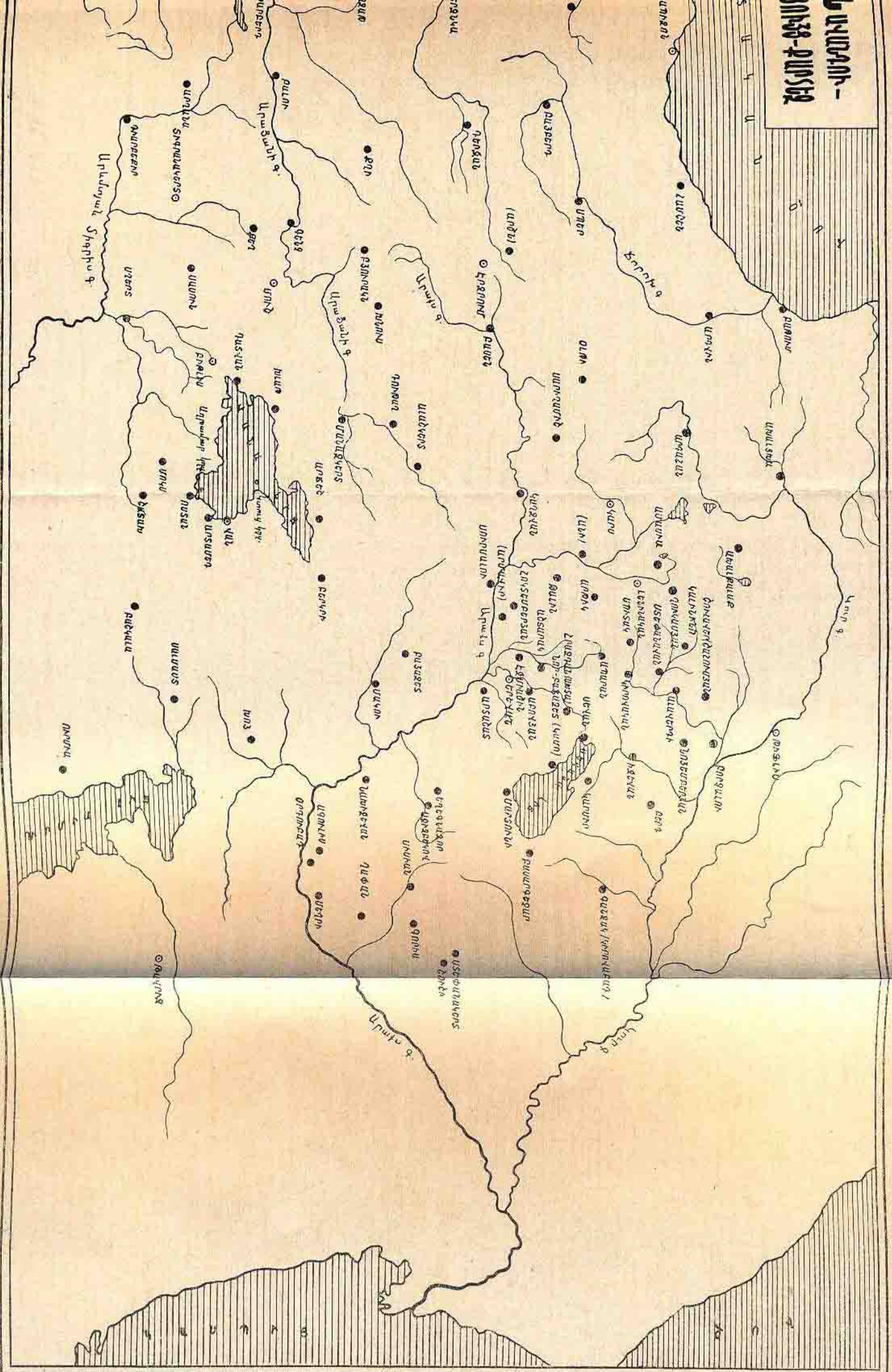
891. Կայենի կոտոչ հանես: Ս. Մովսիսյան (Բենես), Հին ու նոր կենցաղ Բուլանըրիի հայտնիքան, էջ 113 (ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):
892. Ջունը զլիխս: Տ. Նավասարդյան, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, պրակ 8, 1894, էջ 107—108:
893. Սատանայի պոչ խաղացելը կամ Սատանի մտքը խառն է: Ա.—«Մեղու Հայաստանի», 1864, № 3, էջ 20, խմբագրական, Պատասխան նամակին (տողատակի ծանոթությունը):
- Բ.—Գ. Նժդեհյան, Ալաշկերտի բանավոր գրականությունից, ԱԺԲ, էջ 95:
894. Ջուրը խաղաց: Գ. Տեր-Մկրտչյանի ն. Մասին 1911 թ. գրած նամակից: Քաղել է Պիոն Հակոբյանը (ձեռագիրը գտնվում է ՍՍՀՄ ԳԱ արխիվում, կենինգրադ, ն. Մասին ֆոնդ, նամակների բաժին, թ. 59—60):
895. Ղազարուսի կոշիկը: Կ. Գարեհիյան, Բառգիրք սերաստահայ գավառայեզլի, 1952, էջ 363:
896. Ալվազի ամառը: Գ. Ստեփանյան, Գոմշեն գյուղի ազգագրությունը, էջ 7: (Ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԿ արխիվում, № 11ա):
897. Թրուն պով: Գրի է առել Սենեքերիմ Շալչյանը 1935 թ.: (Ձեռագիրը գտնվում է ՀԱԺԲ արխիվում):

Չ Ա Ն Ա Չ Ա Ն

898. Հայ և Հայաստան: Հաղորդել է Պիոն Հակոբյանը: Լսել է Երևան—Թիֆլիս գնացրում «Մի ուղևորից»: Գրի է առել տողերս գրողը 1957 թ.:
899. Հայկի զավակները: Անանիա Շիրակացի, Տիեզերագիտություն և տոմար, 1940, էջ 76:
900. Փայլակ: Հ. Մուրադյան, Համշենցի հայեր, ԱՉ, էջ 114—115:
901. Ուռու, Ա.—Երվ. Լալայան, Գանձակի գավառ, ԱՉ, էջ 348: Բանահավաքի հավաստմամբ առաջներում թուխպն ընդունվել է իրրե ստուված:
- Բ.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 220:
- Գ.—Երվ. Լալայան, Բնական երևույթներ, (ձեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, ֆոնդ № 43):
902. Կայծակ: Երվ. Լալայան, Գանձակի գավառ, ԱՉ, էջ 348:
903. Աճճ: Նույն տեղում, էջ 347:
904. Ցող: Վ. Վ. Տեր-Մինասյան, անդիր գոգրություն և առակք, 1893, էջ 14 (ծանոթ.):
905. Կրակի ու կայծակի ծագումը: Армянская сага о происхождении огня (տե՛ս А. С. Хаханов, Очерки по истории грузинской словесности, Москва, 1895, էջ 264—265):
906. Կրակ և ջուր: Ա.—Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 209:
- Բ.—Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԲ, էջ 195:
- Գ.—Երվ. Լալայան, Գանձակի գավառ, ԱՉ, էջ 332:
907. Չախչախ: Ա.—Երվ. Լալայան, Ջավախք, ԱԱ, էջ 332:
- Բ.—Կ. Գարեհիյան, Բառգիրք սերաստահայ գավառայեզլի, 1952, էջ 428:
908. Չիբահանք: Երվ. Լալայան, Բորչալու, ԱԺ, էջ 209:

909. Մրիբ: Կ. Գաբրիկյան, Բառգիրք սերաստահայ գավառալիզի, 1952, էջ 402:
910. Կլայնի անկ: Երվ. Լալայան, Բորչալու, Աժ, էջ 210:
911. Կաշեգործություն: Ստ. Մալխասյանց, Առանկեր, ավանդություններ, անեկոտներ Ախալցխայի բարբառով, 1958, էջ 63—64:
912. Կուրգազուրություն: Ստ. Լիսիցյան, Ջանգեղուցի հայերը աղագորական տեսակետով: (Ջեռագիրը գտնվում է ՊԹԱ արխիվում, № 128, էջ 227):
913. Հառս խեղդող նախշը: Հաղորդել է Սերիկ Գավթյանը: Կսել է Շամշադինի շրջանում 1920 թ.: Գրի է առել տողերս դրողը 1966 թ.:
914. Պառավի պար: Երվ. Լալայան, Վարանդա, ԱԶԳ, էջ 348:
915. Վարդավառ և Նավասարդ: Գ. Սրվանձտյանց, Գրոց ու բրոց, 1874, էջ 122—123:
916. Մեհելոց: Minas Tehéras, Legendes et traditions arméniennes, Paris, 1912, էջ 33:
917. Ներսեսի ցավը: ՄՄ, ձեռ. № 7029, էջ 31—32ա: Քաղել է Արշալույս Ղազինյանը:

საქართველოს რუკა -
საქართველოს რუკა



3 0 7 4 6 9

Ա Ն Չ Ն Ա Ն Ո Ւ Ն Ն Ե Ր Ի Ց Ա Ն Կ

- Ասունէ Ա. Իէ
 Արաշյան Գ. 454
 Արաշյան Հ. 454, 479
 Արաք բազավոր 22
 Արզար, Արզար բազավոր 352, 353, 364
 Արզարյան Ղ. 470
 Արզղա ճԹ
 Արեւ ճԶԸ, 77, 141, 337
 Արեղյան Մ. Թ, Ի, ԽԹ, ԿԱ, ՉԹ, Ղ, ՂԱ,
 ՂԳ, ՃԺԲ, ՃԼԹ, ՃԽԲ—ՃԽԳ, 425, 431,
 454, 459, 460, 474
 Արովյան Ա. 421
 Արովյան Խ. ՃՅԶ, ՃՅԷ, 327, 328, 436,
 437, 449, 462, 472, 473, 477
 Արովյան Վ. 477
 Արուսիկ ճՀ, ճՀԳ
 Արահամ (բիրլիական) 116, 117
 Արահամ Կրեաացի Հ
 Արահամյան Աշ. (պատմաբան) 419
 Արահամյան Աշ. (լեզվաբան) 433
 Արահամ Խոստովանող 106, 107
 Արու—Հայար 30, 78
 Արու—Սաուր ճԶԶ
 Ազաֆիրս Է
 Ազաղ—Կիրաբի ՂԵ
 Ազամ, Արամ ՅԸ, ճԶԸ, 136, 141,
 328—332, 400
 Ազամ 477
 Ազամյան Պ. ճԿԲ
 Ա—Դո 422, 434
 Ադունց Ն. ՂԵ, ճԶԳ
 Ազարյան Լ. 464
 Ազրել Ա. Իէ
 Ազնավոր 271
 Արայան Ա. 423, 424, 443, 445, 446,
 455
 Աժդանակ ճԿԹ, 212
 Աիրոս տե՛ս Թուրալ
 Ալ (Նրեղեն ողի) ճԶԸ, 328
 Ալ—Ալյա իբն Ահմադ ճԺԱ
 Ալավերդի (աշուղ) 326
 Ալիի (բրդական ցեղի ահուն) 155
 Ալեխան 421
 Ալեխանդրանց Օսեփ 474
 Ալլունյան Ա. 449
 Ալի ճԻ, ճԻԵ, 296, 410
 Ալիխանյան Մ. 464
 Ալիժ (կույս) 321, 476
 Ալիշան Ղ. ճԽԸ, ճԾԲ, 420, 426, 441,
 444, 447, 449, 467, 468, 472, 474—
 476
 Ալպրայանյան Ա. 430, 432, 435
 Ալփապան 465
 Ալֆրոսին 359
 Ալավերդյան Գ. ճԾԳ, ճԾԶ, 476
 Ալիէյան Ն. 473
 Ակո 64
 Ակմիլիս Ռոնդիգերս ճԶԶ
 Անարոնյան Ա. 447
 Ազայան Ղ. 429, 474
 Աղա—Մահմադ խան (շահ) ճԾԳ, ճԾԵ,
 234
 Աղասի («Վերջ—Հայաստանի» վեպի հե-
 րոսը) ճԾԷ
 Աղասի խան ճԻ, 50
 Աղբալյան Ն. ճԺԸ
 Աղել 38
 Ալեխանդր Մակեդոնացի ԿԹ, ճՂ, 127,

- 216, 217, 279—282, 358, 443, 472, 480
- Աղեփաճեղ Մակեղանու *տե՛ս* Աղեփաճեղը Մակեղանացի
- Աղվանյան 420
- Անառյան Հ. 449, 468, 472
- Անեմյան Հ. ԻԲ, 430, 431, 448, 459
- Անասիա 383
- Ամատունի Ս. 419, 420
- Ամիրզան խան 294, 473
- Ամիրանի ժէ, Ի, ԻԱ, ճԿԸ, ՃԶ, ՃՂԱ—ՃՂԵ
- Ամիրջան Ա. 452
- Ամրան *տե՛ս* Ամիրանի
- Այգեկցի Վ. ՃՁԸ
- Այվազ 60, 407
- Այվազյան Ս. 429
- Այվազովսկի Հ, ճԿԱ, 460
- Անահիտ 93
- Անանյան Վ. 415
- Անանիա Մոկացի ճԽԲ
- Անանիա Նաբեկացի ճԽԲ
- Անանիա Շիրակացի. Շիրակվանցի ճԽԲ, ճԿԲ, 303, 307, 312, 419, 475
- Անասյան Հ. ՃՁԶ, ՃՁԹ
- Անգեղ Տուրֆ *տե՛ս* Տուրֆ Անգեղ
- Անդրանիկ Զորավար ճԺԸ, ճԻԱ, ճԾԹ, ճԿ, 298—300, 383, 384, 474
- Անդրանիկ *տե՛ս* Անդրանիկ Զորավար
- Անդրեաս Աղրամարցի 313
- Անդրեասյան Ս. 455
- Անգեղ Տուրֆ *տե՛ս* Տուրֆ Անգեղ
- Անդեայի թագավոր 110
- Անդրկ Սյունի 285
- Անրէյ ՃԼԱ
- Անդորմ Պետրոս Ի, 404, 405
- Անցեան Ա. է, Ը, ճՁԲ
- Աշոտ (Բագրատունի) ՃԺԱ
- Աշոտ Երկաթ ճԷ, ճԹ, ճԺԲ, 61, 207
- Աշոտ Ողորմած (Աշոտ Թագավոր) ՀՁ, ՀԷ, 286, 287, 472
- Աշոաֆի Մ. ԻԱ
- Աշուղ Առաքել 472
- Ատան 150
- Առաքել 180
- Առաքել Բաղիշեցի 439
- Առաքել Գավրիժեցի Հ, ՂԸ, ՃԲ, 473
- Առաքելյան Ա. 444
- Առաքելյան Բ. ՃԾԳ
- Առաքելյան Հ. Հ
- Առաքելյան Մ. 421, 426, 444, 451, 470, 478
- Արիստով Ե. Ը
- Ասյոնան Անհր 364
- Ասատուր Գ. *տե՛ս* Աստվածաբան Գ.
- Ասյան Պետրոս ՂԳ
- Աստվածաբան Գ. ՃԾԵ, ՃԾԶ
- Աստվածածին, Ասպածածին ԿԲ, ԿԳ, ՀԹ, Զ, 72, 78, 84, 113, 116, 119, 130, 240, 247, 319, 351, 357, 479
- Աստղիկ դիցուհի, Աստղիկ-Կերկեստ *տե՛ս*, ԶԸ, ԶԹ, 153
- Ասրիյան Ֆ. 421, 457
- Ասուր 286
- Ավագյան Ն. 437
- Ավագյան Ս. 434, 439, 454
- Ավան-Յուզբաշի ճԻԳ, 16, 176
- Ավգե 364
- Ավգեյան Մ. ՃՁԹ
- Ավդալբեգյան Թ. 437
- Ավդալբեգյան Մ. 465, 470
- Ավշյան Հ. 448
- Ալբաբուլի 457
- Ատի 446
- Ատոմ Մոկացի 284, 472
- Արա *տե՛ս* Արա Գեղեցիկ
- Արա Գեղեցիկ ԼԸ, ՂԳ, ՂԴ, 11, 23, 31, 166, 193
- Արա Հայկազն *տե՛ս* Արա Գեղեցիկ
- Արար-Ալի Գաշա ճԻԵ
- Արազի 476
- Արամ ԼԸ
- Արամայիս ԿԶ, 150, 157
- Արամանյակ 10, 191, 192
- Արարատյան Հ. 461, 468
- Արաֆա (Տալոց Թագավոր) 87
- Արծուռնի Շավառակ 284
- Արծուռնի Վ. 449, 467

- Արժույթայ իշխան 48
 Արժույթայ տոնմ ի՛Ը
 Արամյան Շ. 438
 Արդար Գավիթ 34, 35
 Արեգնագան 220
 Արևշատ 475
 Արթուր ճԺԱ
 Արթինյան Հ. 441
 Արիստակես Լատիվերցի 473
 Արիստակես (պատրիարք) 42, 105
 Արժույթներ, Արժույթների տոնմ 395
 Արձան (իշխան Ոչտունյաց) 4, 21
 Արձաց արևա 286
 Արշակ քաղափոր ՂԶ, ՂԹ, ճԼԱ, 283, 285, 425, 472
 Արշակ Բ. տե՛ս Արշակ քաղափոր
 Արշույց իշխան 48, 153
 Արտանուշ 158
 Արտաշես Ա. 33, 390
 Արտաշիւ 160
 Արտավազ ի՛Ը, ճ4Ը, ճՀ—ճՀԵ,
 Արտավան 160
 Արտան արևա 283
 Արտանագ՝ոնես 154
 Արտրեն (Արթուրի Նիմադիրը) 159
 Արտրյուն նգնափոր 16
 Արևալիկ 442, 443, 446, 478—480
 Աֆանաս Ա. է, ճԶԲ
- Բարսիլյան Ա. 480
 Բարսիլանյան Ա. Տե՛ս Լեո
 Բարսիլանյան Ա. Ը, 422
 Բարսիլան Պ. 427, 429, 452
 Բարիկ 169, 285, 472
 Բագրատունիք 202
 Բագրատ Բագրատունի ճԺԱ
 Բագրատունի Գավիթ ճԺ
 Բագիրյան Ա. 476
 Բաքման 222
 Բալագյուզյան Ա. 454
 Բալանորի Անմեղ ճԺ, ճԺԲ
 Բալդրի ճ4Թ
 Բալունց Ա. 451, 463, 477
- Բազակ 204
 Բազդասի Խալիֆա ճԷ, ճԹ, ճԺԲ, ճԺԳ, 305
 Բայրուրյան Ե. 423, 433
 Բայրոն ԽԱ
 Բարբերոս ճՀԸ, ճԶ
 Բարսով Ե. ԻԱ
 Բազիլա 321
 Բավլի 401
 Բարդայի խան 158
 Բարդուխմես առաջյալ 42
 Բարխուդարյան Թ. 433
 Բարխուդարյան Մ. ԻԱ, 421, 452, 469
 Բարխուդարյան Ա. ճԽԷ
 Բարշամ 7
 Բարսեղ 44
 Բարսեղյան Ա. 479
 Բաուրան ճԶԶ
 Բղդյան Վ. ճՅԷ, 424, 429, 435, 450, 454, 461, 468, 473, 474, 477, 479
 Բեդի ԶԳ, 384
 Բել ՂԲ, ՂԳ, ճԻԹ, 72, 73, 151, 152, 191—193
 Բենիկ 201
 Բենո 467
 Բենես տե՛ս Մովսիսյան Մահակ
 Բեշիր ճԺԲ
 Բեշան, Բեշանյաններ 397
 Բերանյա Ա. ԻԱ
 Բելիւր փաշա ճԻԵ
 Բեդկալ Վ. ճԶԶ
 Բեշան 26
 Բյուրդե-Շենեյդիկնդ Գ. ԻԷ
 Բյուրատ Բագրատունի 364
 Բոգի 14
 Բոգիկյան Վ. 452, 464, 470
 Բոլի 385
 Բոշաներ 398, 399
 Բոնիկ իշխան 214
 Բրյուտով Վ. ճԼԷ
 Բրդյան Ա. 458
 Բուրուշյան Բ. ԺԲ
 Բուրա ոստիկան ճԺ

Բունյարով Գ. 424, 436

Բուլյակ Ֆ. ճՀէ

Բուրբել Օրբելյան ճհէ

Գ. Ա. 432

Գարիկյան Կ. 430, 438, 440, 445, 477—
480

Գարրիել Կրեչտակ 349, 371

Գաղիկ Բագավոր (Գաղիկ Բ.) ճԳ, ճԶ,
118, 200, 395, 396

Գագանեյան Հ. 445

Գարրեյան Հ. Թ

Գալլանդ ճԶԶ

Գալձազ ճԾ

Գալո բիձա 474

Գալսայան Գ. 440, 448, 461

Գաղրական Անդրանիկ 451

Գայանե (Աշաչուր գյուղացի) 35, 102,
103, 268, 269

Գայանե (սուրբ իոսի) 74

Գալլ Վահան 27, 198, 212, 286, 393,
472

Գայրանե տե՛ս Գայանե (Աշաչուր գյու-
ղացի)

Գանձակի խան 176

Գանձակեցի Կիրակոս տե՛ս Կիրակոս
Գանձակեցի

Գարցիս Վ. ճՀ

Գասպարյան Մ. 449

Գալստազիտուն Մանուկ 459

Գեղբ 394

Գեղամ 422

Գեղամ Բագավոր 267, 383

Գևորգ ճգնավոր 200

Գևորգ Ասատուր տե՛ս Աստվածատրյան Գ.

Գևորգյան Ար. 478

Գևորգյան Ա. 428

Գևորգյան Թ. 454

Գևորգ Մարգարետունի 270, 388

Գևորգյան Թ. 424

Գևորգ զորավար ԿԹ

Գեւան տե՛ս Գայանե (Աշաչուր գյուղա-
ցի)

Գրսպե 252, 255

Գիշյան Գ. 426

Գիսանե ՄԹ, 20, 197

Գիրազ 267, 269

Գյարան տե՛ս Գայանե (Աշաչուր գյու-
ղացի)

Գյուրե հԱ, ճԼԱ

Գյուլնազարյան Ա. 427

Գյուլնազարյան Խ. 463

Գյուլնազարյան Վ. 464

Գյուղացի (գրական կեղծանուն) 467

Գյունաշ 50, 387

Գյուտ կարողիկոս 307

Գուս ճԵ

Գուրգ (իշխան արչուց) 198

Գուրգ (տանուտեր) 316, 317

Գուրկա Բալակ 202, 203

Գուրկի Մ. հԱ

Գրիգորով Ն. 421, 428, 462, 469

Գրիմմ Էդրայրեն Է, ճԶԲ

Գ. Տ. 424

Գրգոս 199

Գրիգոր 228

Գրիգոր տե՛ս Գրիգոր Լուսավորիչ

Գրիգոր (Սարգիս Պիժակի հայրը) ճհէ

Գրիգոր Լուսավորիչ հԲ, ՄԹ, Կ, ԿԳ,

ՀԾԶ, ՀԶԹ, 20, 21, 105, 109, 125,

135, 146, 163, 223, 224, 243, 245—

247, 253, 255, 275, 276, 327, 368,

369, 383, 394, 439

Գրիգոր Մանուկյան Կղերիկոս ճԼԹ

Գրիգոր ճգնավոր 57

Գրիգորյան Պ. ճԹ

Գրիգորյան-Սպանդարյան Մ. 449, 451,

Գրիգոր Նարեկացի ԻԱ, ճԼԷ, ՃԼԸ, ՃԼԹ,

ՃԽ, ՃԽԱ, ՃԽԳ, ՃԽԴ, ՃԽԵ, ՃԾԳ, 50,

71, 84, 115, 116, 255, 306—320, 390

Գրիգոր Նահատակ ճԺԸ

Գրիգոր Մանչեկագործ 67, 374

Գրիգոր (Արփա գյուղացի) ճԺԹ

Գրիգոր Տարեացի ՃԿԲ, 97, 322—324,

476

Գունտ Օվանես 228

Գունյ ճՀ

- Գալի-Քեշիչ *տե՛ս* Տեր-Ավետիս
Գահրավայիներ 99
Գանթն ճ/Ը
Գաշտենց Խ. ճ40
Գավրյան Ք. 448, 457
Գավի 389
Գավիր (*Տրեական թագավոր*) ճ22, 363
Գավիր Աննադր ճԼԷ, 159, 302, 303, 474, 475
Գավիր-բեկ ճԺԷ, ճԻ, ճԻԳ—ճԻԵ, 44, 115, 205, 261, 295, 296, 385, 475
Գավիր Էպիսկոպոս ճՅԵ
Գավիր քաղափոր վրաց 454
Գավիր կարողիկոս 376
Գավիր մարգարե ԿԳ, ճ2Ը, 340, 478
Գավիր Սասունցի *տե՛ս* Սասունցի Գավիր
Գավրիժեցի Առ. *տե՛ս* Առաքել Գավրիժեցի
Գարենց Վ. 454
Գարյան Ջ. 450
Գեկել ԼԷ
Գեմետրե ՅԹ. 20, 197
Գե (*անձնանուն*) 93, 94
Գերբուրգ ժոզի ճ22
Գեկարյան ճ4Գ
Գիլի. Գելի. Գիլա (*անձնանուն*) 177
Գիմասի 197
Գիվանա Բախյոյ ԻԱ
Գյուրեր ԽԱ
Գյուրառ դե Մանայեր 427
Գոլոխանյան Ա. 428, 451
Գոլոխանյան Գ. 428, 451
Գոլունց Գ. 447
Գոռ ԼԷ
Գովատու Ա. ԼԷ
Գոսաի *տե՛ս* Խոջա Գոսաի
Գրազումանով Մ. ճ2Թ, ճ2Բ

Գրանյան Ս. ճԼԹ, 475, 476
Գրիա ճԲ
Գրովոս ճ22
Գրեկյան Ա. 474

Գրիա մարգարե ՅԸ, ճ2Ը, 347, 348, 479
Գրիազարով Ա. 478
Գրիչե առաքյալ 208
Գրիչե ԽԲ, ՋԷ, ճԼԲ, ճԼԳ, 272, 273
Գրիչե (*Նարեկացու ռասոցիչը*) 307, 315
Գրիսաբեր 351
Գրիսե 348
Գրսան Էան 48
Գրան *տե՛ս* Առան
Գրա ճ2Ը, 136, 328—331, 477
Գրեանի խան 297
Գրեանի Սարգար ճՅԷ, 105, 296, 297, 474
Գրեմյան Հ. 434
Գրեմյան Ա. ճԼԻ
Գրգնկյան Ռ. 429, 453, 470
Գրգնկյան Գ. 470
Գրիբորյ Կարդան *տե՛ս* Վարդան Մամիկոնյան
Գրեչիկ 204
Գրվանց քաղափոր 390

Գավրադյան Ջ. 438
Հարգարյան Ռ. 459
Հարմանանի 156
Հարցնաեայան Գ. ճԼԵ
Հախարե 287, 473
Հախարիա Սարկավագ ՅԱ, 458, 473
Հախարիա սպասալար 390
Չեխնսկի Ա. 437
Չեյրունցի 426, 440
Չեխար 45
Չեհուն կայսր 109
Չեա ճ4Գ, ճ4Թ
Չիլի Սուրբան ճԻԳ, 287, 288, 473
Չիենինգե ժ. ԻԷ
Չիւան (*չասոյած*) 248
Չոհակ *տե՛ս* Ածղահակ
Չոհար ճԻԳ, 45
Չոչյան Սա. ճՅԹ
Չոլում Գ. 430
Չուար ճ22

Էմին Մ. Թ

Էնգելս Ֆ. Լէ

Էջմիածնի կարողիկս 297

Էսփրես *հն*

Էփրիկյան Հ. 421, 425, 432, 436, 440,
449, 452, 454—459, 464, 467, 471

Ընուզուման ճԾ

Ըսենշ 173

Թաղես առաջիկայ *ԿԲ, ԿԳ, ՃԶԹ, ՃՂ, 68,*
154, 194, 200, 214, 247, 257

Թարբոնեի բազալտ 163

Թարիկյան Վ. 424

Թարսլ իշխան ճԻԶ, 287, 473

Թաղիազյանց Մ. 427, 450, 460, 468

Թամար 96, 83, 84

Թամար, Թեմար *տե՛ս* Լենկ-Թեմար

Թալլուր Էգ. ԼԵ, ՉԱ, ՃՀԸ, ՃՀԹ

Թանժի 326

Թարվերդյան Գ. 435, 477

Թեմուրազ (*Վրաց թագավոր*) 287

Թևոզորս Ռշառնի ճԺԳ

Թևոզ ԼԲ, 320, 321

Թլկուսանցի Հ. ՃԼԹ, 475, 476

Թղրակից Բերիս 468

Թմրկաբերդի իշխանի կինը 292, 473

Թլայի Աբգունան ճԻԶ, 296

Թլուլունց Կարմարիբալա 457

Թարսլենց Վ. ճՄԹ

Թոխմախյան Ա. 425, 430, 447

Թոս ճԿԹ, ՃՀԵ

Թովմա Արծուրի ճԶ, 459

Թովմա Մեծափեցի ճԺԵ

Թորամանյան Թ. ԺԲ, 2Գ, 2Դ, ճՄ, ճԿԲ,
ճԶ, ՃԶԱ

Թորգոմ, սուն Թորգոմա 192

Թորե 275, 471

Թորոս իշխան (*Չավնդար դյուղացի*)
ճԻ, ճԻԳ, ճԻԵ, 49

Թորոս Լանի 395

Թորոս Ռոսիկն ճԻԽԸ

Թորոսյան Ե. 471

Թոմմալ խան 78

Պուլս-Կուպ 433, 477

Պումանյան Հովն. *ԽԲ, ՃԸ, ՃՍԹ, ՃԿ,*
434, 441, 445, 446, 461, 464, 473

Պուլալ (*Հարեթի թոս*) 223

Պուլջար 327, 477

Փուլի ճԺԱ

Իրանիմ խան ճԻԶ, 296

Իգրաիլով Կ. 437, 452, 463

Իկիրբաշի 461

Ընգուրովա Պ. ճՀԱ, ճՀԳ, ճՀԴ

Ընեթիկյան Ա. ճԿ, 479

Ընեթիկյան Պ. 422, 424, 438, 449, 452,
454, 455, 459, 460, 465—468, 471

Իշխան 128

Իշգուրիկն ՂԵ

Իշտար Ի

Իռակիմով Ա. 444

Իսիլ ճուռուլման 111

Իսանակ (*քրիլիակահ*) ՍԸ, 124

Իսանակյան Ավ. *ԽԲ, ՃԿԲ, 425, 434,*
435, 439, 470, 477—479

Իսիլ ԺԵ

Իսկանդեր *տե՛ս* Ազեխանդր Մակեդո-
նացի

Իսրայելյան Ա. 421, 457, 470

Իվանե (*Երկաշնաբազուկ*) ճՄԵ, 287,
321, 473

Լազյազ ուռուդան 51

Լալայան Եր. ԲԱ, ԻԳ, ՉԷ, 419—430,
432, 434—447, 449—452, 456—458,
460, 462—464, 466, 467, 469—475,
477—480

Լանկ Չաղարա *տե՛ս* Լենկ Թեմար

Լեզդիներ 399, 400

Լեզգինյաններ, Լազգինան 397

Լեման-Հաուրա Ի, ՂԵ

Լենկ-Թեմար, Լանկ-Թամուր, Կալ Թա-
մուր, Թամուր ՂԷ, ՃԱ, ՃԲ, ՃԺԳ—
ՃԺԶ, ՃԺԸ, 17, 63, 97, 149, 169, 171,
172, 175, 177, 201, 208, 226, 229—
231, 233, 236, 237, 240, 249—253,

261, 266, 270, 272, 290, 291, 387,
397, 399, 400, 404, 473

Ան լՁ, ԿՔ, ՃԼԳ, ՃԿ, 420, 437, 451,
452, 462, 463, 465

Աննաբոյ զա Վինչի ՃԽԸ

Աննյան Գ. ՉՔ, 477

Անի-Քրչոյ Լ. Լէ

Արարիտ գորավար 292

Արարիտ գորավարի Ըուրբ 292, 473

Արսիցյան Ստ. 426

Արստ ԽԱ

Արստի Կ. ՃՃԳ

Արման ճեփիմ, Արման, Արման, Արկ-
ժան, ՃՁՁ, ՃՁէ, ՃՂ, 358—362, 480

Արմե տե՛ս Բոջաներ

Արեգֆելլո ԽԱ

Արշակ (փոքրավոր) 118

Արիկ 171

Աւրբ Ս. Լէ

Արամբոյն տե՛ս Գրիգոր Արամբոյն

Արցիֆեր ՃԿՔ, ՃՃ

Արթուր 91

Արթուր (Մարտ Բաղավորի աղջիկը) 219

Արարչյանց Բ. 455

Արարչյանց Գ. Ք

Արարանկի Մ. ՃԿՔ

Արարով (Արարանով) 443, 472

Արարոյր Խարուն 218

Արանգալյան Ա. 421, 423, 425—428,

433, 436, 437, 442, 444, 446, 447,

451, 457, 462, 463, 473, 476

Արանգալյան Վ. 443, 444, 446

Արարատ Ծ, ԾԱ

Արարոյան Արմ. 436

Արարոյան Աս. ՃՁԳ

Արարոյան Ը. 437, 454

Արարոյան Ս. 451

Արարիկյան Լ. ՃԱ, ՃԼՔ, 468, 474

Արարչեանց Ջառիկ 455

Արատա Մուսա 79

Արատայան Աս. 438, 470

Արիգոր, Արիգոր Իմաստուն ՃՁԳ, ՃՁԵ,
ՃՂ, 357, 480

Արիկ 64

Արշա Գրատի 43

Արշա Արարիկ ԿԸ, ԿՔ, Ը, 384

Արշա Պողոս 232

Արս 196

Արստան Արճունի 364

Արտով ՉՔ

Արտով (Նայր Անանիա Շիրակցիան-
ցու) 307

Արտով Անուշիրվան ՃԱ

Արտով Արարիկյան ՃԽՔ

Արտով (Տրդատի Նայր) 160

Արեանցի տե՛ս Մովսես Արեանցի

Արայան Կ. 468

Արիմյան Հարիկ ՃԾՔ, 56, 108, 376,
377, 471

Արար 422

Արար Գրիգոր 322, 476

Արարիկ Հովնան ՃԾ

Արարիկ 35, 36

Արեւելի Ա. ՃՁԱ, ՃՁԳ

Արեւանիկ 198

Արգատ տե՛ս Տրգատ Բաղավոր

Արգուն 151, 192

Արարիկեան Ռիչունցի ՃՁՁ

Արանայանց Ստ. 457

Արայան ՃՁԸ, 47, 77, 141, 337, 338, 406,
478

Արարանիկ 436

Արարանով Ա. Ճ

Արարի դարբին ՃԿՔ

Արարանյան Գր. ՃԽՔ, 424, 427, 429,

452, 469, 470, 478, 479

Արարի Վարդան տե՛ս Վարդան Մամի-
կոյան

Արարանյան Ար. 421, 426, 429, 438,

452, 453, 458, 470

Արարանյան Լ. 468

Արարիանո 72

Արարիո Գանձակեցի 429, 447, 452,

465, 472, 476

Արիկեան Վ. Լէ

- Կյուրղի 131
 Կնյագիճա ճՁԲ
 Կոգրադին ճԸ, ճԺԲ, 202
 Կոյմաշևսկի Լ. ԺԸ
 Կոմիտաս ճԿԲ
 Կոշման Շ. ճՀԳ
 Կոպրիբա Ն. ԻԱ
 Կոստանդիանոս Մեծ ԿԱ
 Կոսիկեն Մ. ՁԱ
 Կորյուն ճԼԵ
 Կրավցով Ն. ճԿԹ
 Կրաշեննիկովա ճՁԲ
 Կրիվելե Ի. ճՀ
 Կրեսոս ԼԷ
 Կուառ 197
 Կուրազյան (Սուխասյան) Մ. 432
 Կուրբար դև (Կաղ դև) 247
 Կուրսիկյան Ա. Ը, 428, 474

 Հարեր 336, 349, 408, 479
 Հագվերտ արևա ՂԶ, ՂԹ, ճԲ, 194
 Հարամ. Չար Հարամ 180
 Հարանյան Գ. 419, 423, 426, 434, 435, 439, 443, 445, 446, 448, 456, 460, 467
 Հակոբ Եպիսկոպոս տե՛ս Հակոբ Մծբնեցի
 Հակոբ (Կոշկակար) 111
 Հակոբ (Ճելիս) 45
 Հակոբ Մծբնեցի (սյարսիարք, Գալբաս-այկա) ՍԹ, ճԿԷ, ճՁԹ, ճՂ, ճՂԱ, 25, 107, 225, 370—372, 375, 376
 Հակոբյան Ա. 429, 450
 Հակոբյան Թ. ԺԲ, ճԽԹ, 457
 Հակոբյան Պ. 454, 471, 474, 477
 Հակոբյան Ս. 446
 Համամյան Հ. 432
 Համբարձումյան Վ. ճԿԹ
 Համբարյան Ա. 422, 467
 Հանի ԼԸ, ՂԲ, ՂԳ, ճԲԹ, ճԼ, ճԽԸ, 10, 23, 151, 152, 191—193, 245, 362
 Հանկունի Ս. 423, 430, 443, 444, 446, 454, 455, 459, 460, 465, 471, 475, 479
 Հայր Աբրահամ ՍԸ, ճՁԸ, 478

 Հայրիկ տե՛ս Երիմյան Հայրիկ
 Հայոց բազմաթ 73
 Հայր Սեան 237
 Հարությունյան Ա. 447, 462
 Հարությունյան Ի. 458
 Հարությունյան Լ. 428, 441, 460
 Հարությունյան Հ. 420, 442, 446, 449
 Հարությունյան Շ. 435
 Հարությունյան Ս. ճԿԲ, 424, 427, 432, 438, 447, 464, 468, 469, 474
 Հարությունյան Վ. 474
 Հասիկ տե՛ս Ոսկեհատ
 Հախառնուզեն Ա. 424
 Հեգել Խ
 Հեյրոմ իշխան 156
 Հելլեն ԼԷ
 Հեշմ ճԹ, ճԺԲ, 304
 Հեռ ժԹ
 Հեռակիս ճԿԹ
 Հեռակի (Կայսր) ճՍԳ, ճՍԵ, 104, 325
 Հերոդոս ԼԶ, ԼԷ
 Հիսոս տե՛ս Քրիստոս
 Հյո 254
 Հալմար Օլսոն Է
 Հյուսիսյան Գ. 422, 438
 Հյունիքն-Ղայի խան 90, 91
 Հոր. Հովբ. Հով Երանի ճՁԸ, 144, 348, 349
 Հորոս ԻԱ
 Հոմերոս ճԼԸ
 Հոնաց ազգ 174
 Հոռյան 197
 Հոռոմիսն տե՛ս Հոփոփոս
 Հոռոմց բազմաթ 294, 473
 Հովակիմ Եպիսկոպոս 261
 Հովան Մամիկոնյան ՂԹ, 423—426, 448, 456, 472
 Հովան Օճնեցի ճԳ, ճԳ, ճՁ, ճԷ, ճԹ, ճԺԲ, ճԺԳ, ճԿԲ, 62, 63, 104, 182, 269, 270, 303—306, 429, 475
 Հովան մարգարե 442
 Հովսեփյան Գ. ԻԲ, ԿԲ, ճՍ, 447, 448, 467, 474, 476
 Հովսեփ Պաղանցի ճԼԵ

- Հովսեփյան Վառվառ 460
 Հովհան (Հովհաննես) Եպիսկոպոս 230,
 372—374
 Հովհան հայրապետ *մե'ս* Հովան Ոսկե-
 բերան
 Հովհան Բոկեբերան ճՁԹ, ճՂ, 302, 474
 Հովհան Որոտեցի ճԻԹ, ճԿԹ, 322, 476
 Հովհաննես 46
 Հովհաննես 238
 Հովհաննես (Հովան) Իմաստասեր ճԿԹ
 38, 320, 476
 Հովհաննես Երզնկացի 158
 Հովհաննես Կարողիկոս ճԺ
 Հովհաննես Մկրտիչ ՀԹ, Ձ, 116
 Հովհաննեսիսյան Աշ. ԻԹ, Հ
 Հովհաննեսիսյան Ան. 462
 Հովհաննեսիսյան Արտ. 452
 Հովհաննեսիսյան Հովհաննես (*ասացող*)
 ճԾԷ
 Հովհաննեսիսյան Մ. 433
 Հովհաննեսիսյան Ս. 451
 Հովհաննեսիսի վարդապետ ճԻԹ
 Հոփփախն ճՁԹ, 74, 101, 185
 Հոփփախյան 42, 43
 Հրասեկ 204
 Հրուզեն ճԿԹ, ճՀԳ, ճՀԵ
 Հուլիսյան 160
 Հունաց քաղաք 284
 Հուսեփ 94
 Հուսիսիսիսյան Կար ճԵ, 72
 Զագ (*նահապետ*) 204
 Զյունիկ 54
 Դազարոս 407
 Դաւար Փարպեցի ՍԱ, ՁԷ, 475
 Դաւիթյան Ավարդ 428, 441, 451, 460,
 469
 Դազիսյան Արշ. 421, 426, 429, 449, 474,
 476
 Դազիսյան Շ. 426, 429
 Դամբ 47
 Դանայանյան Տ. 472, 478
 Դարաբաղի խան 265
 Դարաբաղի մելիք 93
 Դարա-բեկիր վառա ճԼԳ
 Դավանցյան Գ. ՂԳ, ճԶԳ
 Դեռնդ Երեց 234
 Դեռնդ պատմիչ ճԹ, ճԺ
 Դովա 271
 Դովասյան Ա. Ը
 Դովասյան Մ. 422
 Դուշչյան Արշ. 421
 Զանիկյան Հ. 449, 456
 Զաննապանյան Ավ. 435
 Զանո 261
 Զոնֆան Գ. ճՀԶ
 Զուլարյան Հ. 438, 478
 Մադարյան Թ. 440
 Մադարով (*գեներալ*) 64
 Մագիստրոս Գ. 441
 Մաքևոսյան Արտ. 454
 Մաքևոսյան Հ. 426, 433, 436, 457
 Մաքևոս Ռոմանցի 22
 Մարոս աղա 350, 479
 Մալխոսյան Եր. 427
 Մալխոսյանց Ստ. ԿԹ, 473, 480
 Մամիսովա Մ. 2Ը
 Մանուկ, Մանուկ ճԻԹ, 124, 125, 234,
 265, 375, 379, 409
 Մանուկ խան (*Իրանի*) 385
 Մանուկ Մելիսյան 96
 Մադա 209
 Մամա 379
 Մայիլյան Արմ. 447
 Մարտի Ասովաձաձին *մե'ս* Ասովա-
 ձաձին
 Մանուկյան Հ. ՂԳ
 Մանուկբե 25, 372
 Մանդալյան Գ. 441
 Մանի 45
 Մանյակ 46
 Մանվել Կարաուրապետ ճԵԸ, ճԶ, ճՁԱ
 Մանուկ *մե'ս* Մանվել Կարաուրապետ
 Մանուկ (*Մանուկանոց գյուղի հիմնադիրը*)
 164

- Մանուկ (*«ձի սահկահայ»*) 425
 Մանուկ Պ. Մերոն 420
 Մանուկյան Գ. 429
 Մանուկյան Հ. 463
 Մաշտոց *տե՛ս* Մեսրոպ Մաշտոց
 Մառ Ե. ԻԳ, ԼԶ, ԽԹ, ՃԶԲ, ՃՁԷ, 473, 478, 479
 Մատաղեյան Ք. 435, 456
 Մառքեռու Ոսմայեցի 454
 Մառյե Մ. ԺԵ, ԺԸ, Բ
 Մարաշի պեյ 155
 Մարիամ (*կույս*) 302
 Մարիամ Տիրամայր (*Սուրբ Աստվածածին*) *տե՛ս* Աստվածածին
 Մարիանն (*կույս*) ՃՁԹ, ՃՂ
 Մարկո *տե՛ս* Մարկո Կրակիչ
 Մարկո Կրակիչ ՃԿԹ, ՃՁԵ
 Մարտիրոսյան Ազ. 474
 Մարտիրոսյան Արա. 422, 433, 438, 450, 454, 460, 461, 471, 474
 Մարտիրոսյան Հ. 423, 437
 Մարտիրոսյան Ե. 474
 Մեծյամյան Բ. 424, 453
 Մելիք-Աթա 473
 Մելիք-Թուման 291
 Մելիք-Իսրայել 473
 Մելիք-Հայկազ 2Գ, 13
 Մելիք-Մկրտիչ 460
 Մելիք-Նուբար 205
 Մելիք-Շահնազարյան Ար. 470
 Մելիք-Շահնազարյան Կ. 444
 Մելիք-Շահնազարով Ե. 419, 443
 Մելիք Ս. Դավիթ-բեկ 449
 Մելիք-Քալանթար 268
 Մելիք-Օհանջանյան Կ. 448, 457
 Մելիք-Ֆրանգուլ ՃԻ, ՃԻԵ, 49, 205, 262, 295
 Մելիխեթ-բեկ Լ. ՃՄԶ
 Մեծն Գրիգոր 238
 Մենմետ փաշա 398
 Մենքաբյան Ջ. 429
 Մեհրի իշխան 149
 Մեհաբի դուլի խան 295
 Մեղաթի 197
 Մեյեր Ե. ՃՁ
 Մեհուս ՂԵ
 Մեչքեր-Մանուի *տե՛ս* Մանվել Եսրու-րապետ
 Մեսրոպ Մաշտոց ՃԼԴ-ՃԼԶ, ՃԼԸ, ՃՁԳ, ՃՁԷ, 37, 43, 95, 100, 169, 208, 235, 237, 275, 300, 301, 394, 474
 Մեսափա ՃՁ
 Մ. Է. 436
 Մբրա Մելիք 425
 Միքրա ՃՁ
 Միլլե Վ. ՃՁ, ՃԿԸ, ՃՁԲ
 Մինաս ԼԲ, 180
 Մինաս եպիսկոպոս 390
 Մինասյան Արա. 421
 Մինասյան Մ. 464
 Միշչենկո Ֆ. ԼԷ
 Միսկին-Թուրջի ՃԻԶ, 326, 327, 477
 Միրախորյան Մ. 422, 425, 426, 430-432, 434, 435, 442, 447, 448, 455, 456, 466, 467, 471
 Միրախ (*շատկած*) 248
 Միրզոյան Ա. 465, 470
 Միրզո Ա. 436
 Միր-Հասան 252
 Միլեյ-Անջելո ԽԱ, ՃԽԸ
 Մյանարատին 27
 Մյեն իշխան 276
 Մխալյան Գ. 479
 Մխալի Պոսիկա ՃՁ
 Մխիրարյան Ար. 450
 Մխիրարյան Աղ. 419, 433, 436, 442, 480
 Մխիրաբ Գոշ ՃԽԵ, ՃԽԶ, ՃՁԸ, 178, 179, 321, 476
 Մխիրաբ Գուշ *տե՛ս* Մխիրաբ Գոշ
 Մխիրարյան Մ. 426, 427, 429, 438, 452
 Մխիրարյան Ս. 440
 Մխիրաբ Սպարապետ ՃԻԳ, 115
 Մխիրաբ Վարդապետ Կախիկ 316
 Մկո 434
 Մկրտիչ Էմ. ՃՁ, ՃՁԱ, ՃՁԳ
 Մկրտչյան Լ. 452
 Մկրտչյան Կ. 459

- Պերտյան Հ. 420, 421, 435, 437, 457, 462
- Պերտյան Մ. 470
- Պերտյան Ն. 419
- Պյունդ Տ. 449
- Պներ Խ, ճԿԸ, ճՀԱ—ճՀԵ, 39—41, 425
- Պնացականյան Աս. 474
- Պնացականյան Հ. 2Թ, 464
- Պնացականյան Մ. 428
- Պնացականյան Վ. 428
- Պոպիա ճԺԳ
- Պոկացի Ասոս 285
- Պոկաց Միրզա ԻԱ
- Պոմիկ ճԽԶ—ճԽԸ, 228, 238
- Պոնդ 63
- Պովսես Խորենացի Ը, Ի, Լ, ՆԲ, ՂԳ, ՂԳ, ՃԼԱ, ՃԼԲ, ՃԽԸ, ՃԽԹ, ՃԿԲ, 159, 301, 425, 431, 447, 448, 455, 456, 472, 474, 475
- Պովսես մարգարե ԻԶ, ՃԶԸ, 121, 146, 338—340, 478
- Պովսես Դանանա ՃԼԹ
- Պովսես Բերդաճալը տե՛ս Պովսես Խորենացի
- Պովսիսյան Սահակ Ի, 419, 422, 423, 432, 433, 440, 442, 443, 445, 446, 460, 461, 465, 473, 477—479
- Պոսիկ կարս ճԶ, 52, 209, 285, 472
- Պոզարտ ԽԱ
- Պոպ (զորավար) 15
- Պոլլավճեկի Գոլկո ճՀԷ
- Պսոս 394
- Պրգե 254
- Պրզս 155
- Պոնգուր 28
- Պուշեղ Մամիկոնյան ՂԵ—ՂԷ, ՂԹ, Ճ, 154, 394
- Պուշեղ տե՛ս Պուշեղ Մամիկոնյան
- Պուշեղ Սպարապետ տե՛ս Պուշեղ Մամիկոնյան
- Պուշեղ վարդապետ 273
- Պուրադյան Ա. 435, 461, 480
- Պուրադյան Հ. 420, 441—447, 467, 479
- Պուրադյան Ն. 461
- Պուրացան 470
- Պուսես 179
- Պուտավախի ճԺԱ
- Պորգան Լ. ԼԷ
- Յագան-Սեղեա ճՀԱ
- Յաչիկ 170
- Յուգբաշյան Գ. 450
- Յոսուփ ճԺԱ
- Յոսուփ Իրն-Մոնամեղ Յոսուփ ալ-Մեր-վրգի ճԺԱ
- Նադիր-Շահ 32, 87, 188
- Նազարյանց Հ. 419, 468, 473
- Նազնազ (Շամիրամ Բագուհու աղջիկը) 88
- Նազիբյան Արտ. 429, 453
- Նարանյան Պ. 472
- Նալբանդյան Մ. ԼԲ, ԼԳ
- Նախիջևանի խաներ 168, 262, 298, 474
- Նահապետ Քուչակ 274, 471
- Նադիր-խան 101
- Նաշալյան Հ. 478
- Նանա (Լեզգիների առաջնորդը) 268
- Նավասարդյան Տ. Ի, 436, 479
- Նարեկացի տե՛ս Գրիգոր Նարեկացի
- Նարի դայի (Վարդանյան Սամսոն) 469
- Նարյան Հմ. 425, 441, 466, 467
- Նեզուս Վոդա ճԶ
- Նեմուր, Նեբուրք քաղաք տե՛ս Բեյ
- Նեմուր (լուսանկարիչ) ՃԲ
- Ներսես Աշտարակեցի 377
- Ներսես Մեծ 284, 415
- Ներսես Շնորհալի ճԿԲ, 320, 470
- Նեստոր Նարանի 302
- Ներոն կայսր ճԻԶ, ՃԼ, 282, 283
- Ներսես Քերրոյ 170
- Նոզնեյան Գ. 419, 420, 440, 444, 461, 479
- Նիկիտինա Վ. ճԿԶ, ՃԿԷ, ՃՀ
- Նիկիտին Կ. 420, 448, 449, 451
- Նոյ տե՛ս Նոյ-Նահապետ
- Նոյի դուստր 2Թ
- Նոյ-Նահապետ ԿԶ, ԶԸ, ՃԿԳ, ՃԿԳ, ՃԶԸ,

- 11, 20, 24, 29, 51, 54, 96, 126, 127,
134, 141, 142, 156, 157, 169, 332,
408, 414, 478
- Նուշինա Ա. ԻԱ
- Նույրփին Շ. Ժ
- Նալեյան Ա. 425, 430, 431, 435, 439,
471, 475, 476, 478
- Նալեյան Վ. 439
- Նայապին Ֆ. ՃԳ
- Նալունց Մ. 428, 437
- Նախկյան Ա. 422
- Նանադի 324, 325
- Նան-Աբաս Հ. ՂԵ, ՂԸ, ՃԲ, ՃԳ, 31, 32,
43, 55, 96, 158, 188, 218, 232, 233,
292—294, 384, 386, 404, 473
- Նանագիգյան Ալ. 460
- Նանագիգ Երվ. ՃՄԸ, 435, 448, 460
- Նահապ 204
- Նահանդուխա ՃԸ, ՃԺԲ, 13
- Նահինյան Ա. 440, 441, 446, 480
- Նահիարունյանց Հ. ՄԱ, 420, 422, 423,
425, 444, 450, 461, 462, 464
- Նահնազարյան Մ. 463
- Նահոյան Հ. 419, 427, 446, 450
- Նահոյան Ա., Շեռյ Սանդուխտ 419
- Նան-պուտաղ Աղվան 191
- Նամ շահ 322
- Նահվեդյաններ 397
- Նահուլյան Սա. 426
- Նամիրամ Բ, ՂԸ, ՂԳ—ՂԵ, 23, 31, 69—
71, 88, 166, 167, 193, 431
- Նամիր-Աղազ ՂԵ
- Նապուն Ա. ՂԺ
- Նապուն Բ., Նապուն, Նապուն Վարագ-
Նապուն Երկայնակյաց, Նապուն ա-
ր-
ա. Նապուն բազալոր ԿԱ, ՂԵ, ՂԶ,
ՂԸ, ՂԹ, ՃԼԱ, 196, 197, 283—285
- Նաոս 261
- Նափս 46
- Նառախոս *տե՛ս* Արշոյ իշխան
- Նարա ԿԶ, 150
- Նախարյան Օ. 424
- Նախ ՃԺԺ, 93
- Նեհրեւ Ա. 432
- Նեւենց Գ. 465, 466
- Նեխապիր ՃԼԸ
- Նիգար 363, 364
- Նիմանսկի Ա. ՃԲ
- Նիեդյան Թ. 451
- Նիրազ ԽԲ
- Նիրակեցի 422
- Նիրակունի Ն. 447, 463, 469
- Նիրալ (շաստված) 248
- Նիրին 187, 271
- Նիրին Սուրբան 450
- Նիրշ *տե՛ս* Սարգիս Զարավար (Երկայ-
նարագույլ)
- Ննայր., Շուն այր 357
- Նշապուխ Տ. ԻԱ
- Նողակար 35, 74
- Նոսիկյան Ա. 448, 452
- Նոշիկ ՃԼԸ, 461
- Նոոի 388
- Նուն-Ֆրանգյուլ *տե՛ս* Մելիք-Ֆրանգյուլ
- Նուշան 55, 92, 190, 218, 388, 400
- Ոսկեհատ 389
- Ոսկյան Հ. 434, 466, 468
- Չալար 18, 19
- Չաշանի (բարի սգիններ) 356
- Չար (սասանա) 338, 347
- Չարենց Ե. ՃԿԲ
- Չար-Վարապի 170
- Չար Ուլիանոս *տե՛ս* Ուլիանոս
- Չերազ Մ. 435, 443, 472, 480
- Չիրունի Տ. 422, 436, 448, 456, 459,
467
- Չիկովանի Մ. ԻԱ, ՃԿԸ, ՃԼԲ, ՃԼԳ
- Չինգիգ Խան 467
- Չիտաով Կ. ԻԳ
- Չոպանյան Ա. 459
- Պարսանյան Սա. Թ, ՃԼԱ ՃԼԳ
- Պանսկայա Բ. ՃԿԶ, ՃԿԸ, ՃԼ
- Պանլավունյաց տոհմ 225
- Պապալ ՃՄ

Պատկերիչ 30
 Պատմամ ճեղ, 362
 Պատկանյան Գ. 472
 Պարոնյան Հ. ճկԹ
 Պարսից Աստվածոզի 285.
 Պետո 155
 Պետոյան Վ. 423, 426, 432, 434, 435,
 439, 440, 448, 449, 457, 460, 461,
 467, 478
 Պետրոս առաքյալ 47, 231, 256, 404,
 405, 467
 Պետրոս Փետաղա՝ ճԳ, ճԵ, ճԶ, ճԶԹ
 Պետրոս Փիլանենց ճԻԳ
 Պետրոս Մեծ ԻԱ
 Պետրոսյան Ա. 449
 Պետրոսյան Բ. 479
 Պետրոսյան Գ. 454
 Պետրոսյան Կ. 423, 437, 444, 476
 Պետրոս Ընթիվա 297
 Պերոզ ՂԹ
 Պերս ԼԷ
 Պրլր-Պոզի ԻԱ
 Պրկանի Վ. ԻԸ
 Պրիվայան Էմ. ճԼԹ, ճԽԶ, 437, 475, 476
 Պրոսպուսի Բ. ՂԳ
 Պոռ թագավոր, Իշխան ճԾ, 203, 274,
 288, 289, 457
 Պոռյան Պ. 420, 424, 433, 435
 Պոսմեթեա Խ, ճԿԳ, ճԿԹ, ճՀԱ—ճՀԵ
 Պոլիկրատես ԼԷ
 Պոդա 131
 Պոդսով Մ. 423, 451
 Պոսանին Գ. ճՀԹ
 Պոստա Վ. ճԾԹ, 460
 Պուգաչով Եմ. ԻԲ
 Պուրսով Վ. ճՀԳ
 Ջալալյանց Ա. 421, 423, 424, 426, 449,
 451, 453, 454, 457, 462—464, 468
 Ջալալիներ 155
 Ջահկեցի Ղ. 462
 Ջալամար 212
 Ջանիբեկ խան ԿԸ, 215
 Ջափար կոլի բեգ ճԻԳ, 326

Ջեմշիտ 28
 Ջյուզեպպե Պիարե է
 Ջրվեժքիներ Ծ
 Ջուզ պապ տե՛ս Սարգիս զորավար
 (Նրկայնարարուկ)
 Թահան 286
 Թամազյան Ա. 464
 Թամազյան Ժ. 464
 Թենե Բասետա ճԶԶ
 Թիխարդ Գարսե է, Ը
 Թումանոս կայսր 242
 Թուրեն (Թուրիեյանների տոհմի Հիմնա-
 ղիբբ) ճԳ, ճԶ, 395
 Թուրեն Գ. ճԳ
 Թուրիեյաններ ճԳ, 395
 Թ. Ք. 464
 Սարեր 349, 479
 Սարահայդին Սուրբան ճԻԶ, 258
 Սահակ (մի պատանի) 131, 132
 Սահակ (մի երիտասարդ) 221
 Սահակ հայրապետ տե՛ս Սահակ Պարբե
 Սահակ հզնավոր 249
 Սահակ Պարբե ԾԹ, ՂԶ, 194, 309, 369,
 370
 Սահակյան Ա. 421
 Սահիբյան Ալ. ԿԳ
 Սամվել 189
 Սամվելյան Գ. 474
 Սամվելյան Խ. ԼԸ, ԾԲ, Զ, ԶԱ, ԶԹ, ճԽԹ,
 ճԾԸ, ճՀԵ, ճՀԹ, 431, 474
 Սալար-Նովա ճԾԳ—ճԾԷ, 324—326
 Սահամ 218
 Սահասար 284
 Սահասուրուկ թագավոր ԾԲ, 106, 364
 Սահա 364
 Սասանյան հարաւորյուն ՂԸ
 Սասմա ճոե 222
 Սասունցի Դավիթ ՍԵ, ԿԶ, ճԷ, ճԸ,
 ճԺԱ—ճԺԳ, 107, 113, 214, 274
 Սատանա 328—331, 327, 338, 347
 Սարգարյան Ս. ճԽԹ
 Սարգիս («մի կարեւ սգա») 267

- Սարգիս զորավար ճԳ, ճԵ, ճԵԶ, 271
 Սարգիս զորավար (Երկայնաբազուկ) 287, 288, 473
 Սարգիս պիծակ ճԽԷ, ճԽԸ, 322, 476
 Սարգիս վարդապետ 235, 236
 Սարգիս Բահանա ճԼԹ
 Սարգիսյան Ն. 431, 432, 424, 439, 455, 456, 466, 471, 473
 Սարգսյան Ս. 450, 473
 Սարիբեկ 265
 Սարիկյան Ս. 433, 451
 Սարյան Մ. 433
 Սարոյան Վ. ճԿԱ
 Սարու Մուսաֆա 236
 Սաֆարյան Հ. 445
 Սաֆարյան Վ. 445
 Սաֆյան Պ. ճՀԹ
 Սերբ 272
 Սերբուս ճԳ, 447, 448
 Սեդրակյան Ար. 424, 425, 427, 436, 460, 462, 468, 473
 Սեք (Ջելիմանցի հսկա, իշխան) ժԵ, 155
 Սեքյան Մ. 436
 Սելիմ-խան ճԻԶ, 45
 Սևմ 96, 336
 Սենեֆերիմ (Թագավոր) ճԶ, 190, 201, 255
 Սեն-Սանս ԽԱ
 Սեփոյան Ռ. 423
 Սիգով Ս. ԻԷ
 Սիմիկ 188
 Սիմեոն երեսնցի ՍԱ
 Սիմոն 188
 Սիմոն Գալի 451
 Սիմոնտուրի ԻԷ
 Սյամաթ քաղաք 199
 Սիրովասկա Օ. ԻԷ
 ՍիրակյանԷ 150
 Սիրադեղ. Սիրադեղյաններ 397
 Սկանդար-Նովա Գ. 476
 Սկյուր ԼԷ
 Սմբատ Ճ, 286, 390, 393
 Սմբատ Բագրատունի ճԳ, ճԶ, ճԷ
 Սմբատ զորավար ՂԹ, 34
 Սմբատ իշխան Սյունյաց 203, 227, 429
 Սմբատյան Արու. 462
 Սմբատյանց Մ. 427, 448
 Սյունյաց եպիսկոպոս 232
 Սյունյաց իշխան 228, 232
 Սյունյաց իշխաններ 263, 264
 Սյունյաց մետրոպոլիտ ԶԶ
 Սյուրմենյան Գ. 455, 465
 Սոկոյով Յու. Ը, ժԶ
 Սողոմոն Իմաստուն Ի, ճԶԵ, ճԶԶ, ճԶԸ
 Սոֆիա 227
 Սպենդիարյան Ալ. ԽԹ
 Սպիգել Ֆր. ճԿԹ
 Ստեպան Ռազին ԻԲ
 Ստեփաննե 395
 Ստեփանյան Գ. 424, 426, 428, 452, 464
 Ստեփանյան Հ. 438, 464
 Ստեփանյան Վ. 452
 Ստեփանոս Ասողիկ ԶԶ, ճԶ
 Ստեփանոս եպիսկոպոս ԶԵ—ԶԷ, 147
 Ստեփանոս 253
 Ստեփանոս Տառննցի տե՛ս Ստեփանոս Ասողիկ
 Ստրաուս ճՀԷ
 Սրվանդադեց Գ. 422, 424, 425, 432, 434, 435, 438, 442, 445, 448, 449, 456, 465, 467, 470, 471, 473—475, 478
 Սուլբան ճԻԱ, 89, 299
 Սուլբան Աբրով Ազիզ ճԿԱ
 Սուլբան Մանմուտ ԻԱ, 375, 376
 Սուլբան Մուրադ ճԺԸ, ճԺԹ, ճԻԱ, ճԻԳ
 Սուցով Ի. Ը
 Սաա Կալիսթենես տե՛ս Կալիսթենես Ոլյունբացի
 Սարբ Ականասես ծԹ, 91
 Սարբ Աբխաթակես 370
 Սարբ Գևորգ ճԶ, ճԶԱ, ԶԹ, 86, 248, 252, 258, 270, 298
 Սարբ Եփիման 109
 Սարբ Կարապետ 24, 244, 393
 Սարբ Հակոբ տե՛ս Հակոբ Մժբնեցի
 Սարբ Հովհաննես 163
 Սարբ Սահակ տե՛ս Սահակ Պարբև

- Սուրբ Սարգիս ԿԼ, ԿԴ, ԶԷ, ՃԶԹ, Տ, 28,
51, 66, 75, 86, 103, 189, 364-368,
438
- Սուրբ Սուրբապետ 271
- Սուրեն իշխան Կ, 135
- Սուրենյան ԽԹ
- Վագներ Լ, ՃԿԱ
- Վագներ Մ, 451
- Վախրանգ (պարսից գորավար) ՂԲ
- Վախտանկ 199, 286
- Վանան Մամիկոնյան ՄԱ
- Վահագն ?
- Վանան տե՛ս Գալլ Վանան
- Վանան Ամատունի 95
- Վանրամ 235
- Վաղարշակ 197
- Վանցյան Գ, 446
- Վաչինգտոն Մ, Է
- Վաչագան 98, 172, 208, 235
- Վամվանե կույս ՃԶԹ, ՃՂ, 35, 36
- Վասակ Մամիկոնյան, Վասակ Սպարապետ ՂԶ, ՂԹ, 284
- Վասիլ Բ. կայսր ՃԶ, ՃԶ
- Վասիլ (հույն գորավար) ՃԳ, ՃԴ, ՃԶ,
ՃԷ, 104
- Վասիլով Ե, ԿԶ
- Վարդ Ս, 207
- Վարդան Մամիկոնյան. Վարդան գորավար, ՉԸ, ՂԵ, ՂԷ, Ճ, ՃԱ, ՃԲ, ՃԶ, 33,
52, 168, 233, 244, 248, 388, 389, 414,
474
- Վարդան (Ղարտապետի բաշ սրսորդ) ՃԺԿ, ՃԺԵ, 174, 212
- Վարդան Մեծ տե՛ս Վարդան Մամիկոնյան
- Վարդանյան Ե, 424
- Վարդանյան Ն, 425
- Վարդան Պատմիչ ՆԶ, 449, 464
- Վարդենիս (անձնանուն) 207
- Վարդիկ (աշտարակեցի) ՃԻԶ
- Վարդիկ (օշականցի) 260
- Վարազ (պարսից գորավար) 34
- Վարազ 393
- Վարազ Տրդատ ՃԺԲ
- Վարսես Մամիկ տե՛ս Մամիկ
- Վարսամ ԿԲ
- Վալեռիկ տե՛ս ԽԸ
- Վեհրան Կ, Ը
- Վիլնելյա Տեյլ Բ
- Վոզնեսենսկի ԽԱ
- Վորս, Վարդան 37
- Վաստիկով Պ, 436, 447
- Վույր Ա, ՃԲ, 451
- Վովաշին ՃԶԷ
- Վովա Կարաշիչ ՃԶԷ
- Տ. Գրիգոր 449
- Տամբյան տե՛ս Լենկ-Քեմուր
- Տաշյան Ն, ՃԶԶ
- Տարաանկա Ե, 452
- Տարբան 153
- Տարխու, Տարխու, Տարգու տե՛ս Տարխ Անգեղ
- Տեր-Աբրահամյան Ն, 479
- Տեր-Ասովաժատուրյան Ն, ՃՄԸ
- Տեր-Ավետիս ՃԻԳ, ՃԻԿ, 296, 379
- Տեր-Ավետիսյան Ե, 462
- Տեր-Կարապետյան Ե, 477
- Տեր-Հակոբյան Ավ, 458
- Տեր-Հակոբյան Մ, 440, 446, 480
- Տեր-Հովհաննիսյան Տ, 433, 460
- Տեր-Հովհանյանց 473
- Տեր-Վազարյան Ն, 423, 448, 468, 472
- Տեր-Ղուկասով 20
- Տեր-Մարտիրոսյան Մ, 470
- Տեր-Մինասյան Եր, ՃԽԳ
- Տեր-Մինասյան Ի, 422, 467
- Տեր-Մինասյան Վ, 480
- Տեր-Մկրտչյան Ի, 448
- Տեր-Մովսես Խան, ՃԼԹ
- Տեր-Սիրան 155
- Տեցալի ՃԿԵ
- Տիգրան Մեծ 282, 472
- Տիգրանյան Լ, 468
- Տիկին Շուշան 242
- Տիմոտեևառ ԽԸ
- Տիշուպ ՃԶԴ

- Տիտանյան Բել *տե՛ս* Բել
Տիր 74
Տիրայր *տե՛ս* Տեր-Հովհաննէսիւյան Տ.
Տիրան քաղաքը 72, 78, 196, 197
Տիրամայր *տե՛ս* Աստվածածին
Տիրատուրյան Կ. 441
Տիրիք (=Տրդատ) ճԻԶ, ճԼ, 282, 283, 472
Տոկարսկի Ն. Ս
Տոնոյան Ար. 420, 442
Տոռի Ա. ճ22
Տորք, Տորք Անգեղ ԼԸ, ճԽԹ, ճ2Գ, ճ2Դ
Տարբո *տե՛ս* Տորք Անգեղ
Տրդատ քաղաքը ԽԲ, ՄԳ, ՄԹ, Կ, ԿԱ, 35, 36, 75, 125, 200, 223, 243, 255, 368, 369, 394
Տրդատ Կարաբաղի *ճե՛մ*
Տրդատ-Ղալֆա 219
Տուրքիլ բել ճԻԶ, 287
Տուրակ Բ. 76
Տուրաւ արցի 390
Րաֆֆի ԼԶ, ԼԸ, ճՄԸ, 69, 99, 426, 436, 455, 459, 465, 473
Յոլակ 283
Ուղեշա ճ2Ե
Ուլիանոս ճԳ, ճԵ, 103, 366
Ուշար քաղաքը (Ղրղըրբաշի) 103, 366
Ռոնալ ճ2Ը, 350
Ռոնայի եղբայրներ 350, 479
Փանան խան 158
Փանեն Կարաբաղի 372
Փառոյս 383
Փավստոս Բուզանդ ԿԲ, ԳԷ-ԳԹ, ճԿԷ, 439, 456, 472
Փարսլոն քաղաքը 344
Փափախչան Վ. 453
Փերշեի ճԻԱ
Փերթե փաշա 398
Փիրումյանց Տ. 434
Քալո 102
Քամ 336
Քամայան Ա. 480
Քանան իշխան, քաղաքը 166, 450
Քաջարանցիներ 396
Քաջն Լիպարիտ *տե՛ս* Լիպարիտ գրաւ-վար
Քարեշան 59
Քարաաշյան Ա. 438, 460
Քեշիշ-Օղլի 326, 477
Քեշյան Ա. 440, 449, 456, 467
Քիշմիշյան ճ2Բ, 441
Քոշար Հ. 457, 473
Քոսա բիւրաշի ճԺԸ, ճԻԱ, 299
Քոսյան Հ. 430, 438, 454
Քսենոֆոն ՀԸ
Քսերես ԼԷ
Քսիստոս քաղաքը ճԿԴ, ճԿԵ
Քրիստոս. Հիսուս ՍԵ, ՍԷ, ՍԸ, ԿԳ-ԿԵ, ՀԱ, 2Թ, ճԽԳ, ճԿԸ, ճԿԱ, 17, 18, 78, 84, 88, 89, 106, 109, 112-115, 118-120, 123-126, 130, 142, 145, 146, 152, 153, 208, 223, 225, 236, 253, 304, 319, 320, 329, 348, 349, 351-357, 379, 399, 402, 407, 409, 410, 480
Քոնոս ճԿԴ
Քուլակ *տե՛ս* Նահապետ Քուլակ
Օգոստոս կայսր Հ
Օգիրիս ԺԵ, Ի
Օլտան Օձնեի *տե՛ս* Հովան Օձնեցի
Օհան վանհայր ճԺԳ, ճԺԵ, ճԺԸ
Օհանյան Աշ. 426, 429, 438, 464, 470
Օհանյան Գ. 454
Օհանյան Ս. 426, 464
Օհան Օձնեցի *տե՛ս* Հովան Օձնեցի
Օսման 464
Օսման Յուզղեմիւր փաշա ճԻԲ
Օսմանովա Ն. ԻԱ
Օսիպով Գ. 477
Օվանես վանական *տե՛ս* Գոնն Օվանես
Օրբիլյան Սո. 22, ճԺԵ, 420, 447, 449, 451, 457, 463, 472

Օրբելի Հ. ԻԳ, ձՁԳ, ձՁԵ, 425, 461

Օրմանյան Մ. Ղ

Տարալի-խան (շահ) ձԻ, ձԻԵ, 44, 49,
188

Տալլանիճ 359

Տառաս Խ

Տեւան 272

Տլուս ձՁԷ

Տրեդան տե՛ս Շրուդեճ

Տրեզր ԼԷ, ձԿԴ, ձԿԶ, ձԿԷ

Տ Ե Ղ Ա Ն Ո Ւ Ն Ն Ե Ր Ի Ց Ա Ն Կ

- Աբուլ 19, 20
 Ագուլիս 53, 96, 157
 Ագիա Լէ
 Ագստ (գլուղ) 175
 Ագասեկ (գլուղ) 168, 261, 383
 Արենի ձէկ, 302
 Աժդահա լեռ 27 ✓
 Ալագլագ տե՛ս Արագած
 Ալանգլագ (խոնարդիսա) 53
 Ալաշկերտ ձԲ, ձԻԱ
 Ալաշկերտի դաշտ 211
 Ալավերդու շրջան 182
 Ալափարս (գլուղ) 52
 Ալբուլ լեռ տե՛ս Էրբուս
 Ալեհանդրապոլ ձԼԳ
 Ալիս (գետ) 23
 Ախալցխա ժ, 186
 Ախալխալ ժ
 Ախրամուր (գլուղ) 165
 Ախտալի (գլուղ) 182
 Ախուրյան գետ 208, 209
 Ածուխ, Ածուղ (գլուղ) ԳԶ, 196, 197
 Ակն ժԱ, 161, 200, 201
 Ակներ գետ 219
 Ակոսի ԿԶ, 169, 406
 Ակրակ ձԲ, 42
 Ակրակա ջուր (գետ) 106
 Ակրակի շրջան 195, 211
 Ակրաշ (գլուղ) 91
 Աղբամարի, Աղբամար կղզի ԶԵ, ձԾԸ,
 ձԶ, 69, 83
 Աղին 250
 Աղինա դաշտ 251
 Աղինի շրջան 185
 Աղսան գետ 178
 Աղվանից աշխարհ, Աղվանի ձԼԳ, ձԼԵ,
 150, 208
 Աղսղի 172, 264
 Ամադու ձԽԶ
 Ամենափրկիչ (գլուղ) 27
 Ամենափրկիչ լեռ 23
 Ամերիկա ձԿԳ
 Ասուրիների սար (Աղափլար) 19
 Այգեհատ 183, 397
 Այգեծոր (գլուղ) 268
 Այգեստան (Վանի թաղամաս) 391
 Այլուր Կամ Այուր 194
 Այծուպակունի լեռ 159
 Այլը-գյոլ տե՛ս Մեծամորի լին
 Այլը-գյոլ 86
 Այրարատ գավառ 209
 Այրիվանի (գլուղ) ձԺԵ, ձԺԸ
 Անգեղ գավառ ձԶԳ
 Անգեղակոթ 31
 Անգղ ԿԲ
 Անդոկ սար ձԻ, 29
 Անդրկովկաս ձԾԴ
 Անի ԷԳ, 46, 156, 158, 161, 169, 200,
 208, 242, 401, 406
 Անձևիկ գավառ 72
 Անձղա քաղ, Անձղրաղ գլուղ 196
 Անպարան տե՛ս Ապարան
 Անտեսունի շրջան 30
 Աշան գլուղ 58, 79, 173, 174, 387
 Աշտարակ ՄԹ, ձԺԵ, 35, 91, 164, 224,
 259, 290
 Աշտիշատ 197
 Աշաշուր 46, 62, 263

- Աբախունիք 197
 Ածար աշխարհ 234
 Ագարան ճԹ, 35, 52, 146, 180
 Առաղ 198
 Առանց դաշտ 150
 Առաջավար Ասիա ԿԷ, ճ2Գ
 Ասիեզ (գլուղ) ճԺԳ
 Ատիեչ 193
 Առնկանց (գլուղ) 195
 Առնու ծԳ, 24, 68, 69
 Ատուեր կղզի ճԼԹ, 84
 Ատուի տե՛ս Արդվի
 Ասիա ճԿԳ, ճ2Թ
 Ատրեստան ՂԱ, ՂԳ, ՂԵ
 Ատվածաշեն գլուղ 212
 Ատապատ ԿԷ, 168
 Ատաղբուր 17
 Ատուրայան ճԼԲ, ճԼԹ
 Ավանաշեն (գլուղ) 176
 Ավարայրի դաշտ ԿԷ, ճ, ճԼԶ
 Ավետարանոց (գլուղ) 172
 Ատանա 367
 Ատաղպար ճ2Զ, 162, 220
 Ատեր (գլուղ) 68
 Արաբիք 67, 161
 Արագած ժԱ, ԼԸ, ԽԳ, Կ, ԿԶ, 10, 11, 78, 150, 368
 Արագածոտն ճԽԹ, 11
 Արակա (գլուղ) 255
 Արածանի ԽԹ, ծԳ, 27, 89, 221
 Արամայի տե՛ս Արմավիք
 Արայի լեռ ժԱ, 11, 164, 224
 Արարողա երկիր ՂԲ, 151
 Արաբու ճԿԳ, 24
 Արարայան աշխարհ ծԹ, 20
 Արարտու գալստ ճԹ
 Արարտայան դաշտ ժ, ճԲ, ճԻԱ, ճԻԲ, ճՄԱ
 Արախ ծԳ, ԿԸ, 2, 2Զ, ճԲ, ճՄԱ, ճԶ, 44, 87, 114, 149, 150, 169, 216—218, 229, 233, 294, 385
 Արգեղ 23, 24
 Արգեստ գետ 89
 Արդանան ժ
 Արդվի (գլուղ) 62, 182
 Արենի 52
 Արեւոյան Փերսիմ տե՛ս Փերսիմ
 Արեւոյան եվրոպա ժԼ
 Արգնի ՂԳ, 31, 166, 167
 Արգում (Արգրում, Արգումում) տե՛ս Կարին
 Արթին 158, 159
 Արծկե ճԳ, 312
 Արծվանիկ (գլուղ) 295
 Արգանա գետ 257
 Արեակ լին 83, 106
 Արենչ ԽԵ, ճԳ, ճԺԵ, ճԽԱ, ճ2, 314
 Արենչ (Քումիսիայում) ճ2Ա
 Արենիս. Արշիս (գլուղ) 180
 Արմավիք ԼԸ, ՍԶ, 157, 383
 Արյունոտ ձոր ճԻ
 Արշակաբան 415
 Արշ գալստ տե՛ս Շաախի
 Արշուս (գլուղ) 180
 Արշուս (սար) 180
 Արտամեո ՍԹ, ՂԳ, ճՂԱ, 69, 70, 71, 371
 Արտանոչ 158
 Արտաշատ 72, 243, 383
 Արտանի (լեռ) ԿԲ
 Արտանի (գլուղ) ճԽԱ
 Արտանոց սար 154
 Արտուս լեռ ծԳ, 24, 88
 Արցախ 16, 17, 206, 207, 386
 Արտու գետ ճ2Ը
 Արտրայնա սար 16
 Արփա-չայ (գետ Շիրակում) 39
 Արփա-չայ (գետ Վայոց ձորում) ճԻԲ, 52
 Արփա (գլուղ) ճԺԹ, 228
 Արիբկա ճԿԳ
 Բարեյան ՂԲ, 191, 408
 Բարբեղ 183
 Բազարան ճՂԱ, 242
 Բազրան տե՛ս Բազարան
 Բազրեանի դաշտ 187
 Բարմանա գետ 29, 254

- Քաղաքան սար 20
 Քաղրդ-գլու ժԱ
 Քալկանյան բերակղզի ՃԶ
 Քալու ճԼԳ, ճԼԵ
 Քալուի շրջան 200
 Քաղաքեր 285
 Քաղաք աշխարհն ճԺԲ, 14
 Քաղղաղ 76
 Քաղեջ 160, 339
 Քանա սև տե՛ս Խննորի սար
 Քանանց 175
 Քանձրիկ Սուրբ Մարտոսի տե՛ս Մարտոսի
 Քաշխալա 190
 Քաշ Շորագլայ 39
 Քասն ճԳ, ճՄԱ, 216
 Քարանա (գյուղ) 47, 180
 Քարդո լեռներ 20
 Քարձրքեր 396
 Քարձր Հայր ճԵ, 21
 Քարսոս (գյուղ) 265
 Քելու ճԵԱ, 192, 193, 315
 Քենկան 201
 Քերա (Սաղամսո) 357
 Քերկրի ճԳ, 152
 Քզնունյաց երկիր 312
 Քժերիկ 195
 Քինգլու տե՛ս Քյուրակնյան լեռներ
 Քյնջան սար 26, 288
 Քյուզանդիա ճԳ, ճԶ, ճԺԳ
 Քյուրակնյան լեռներ ժԱ, ՍԳ, ԿԶ, 21, 22, 124
 Քոշալու ժ
 Քչնի ճԺԶ
 Քոզնիկ 202
 Քոսր (գյուղ) 69
 Քոստական (գետ) 164
 Քոչանի 26, 138, 288
 Քոլղարիա 299
 Քազղիս (Ներքին) ճԵԱ, 312, 313
 Քալար գլու 201
 Քամ-գամ սար 26
 Քայասովա լին ճԺԱ, 81
 Քայլ գետ ՂԳ, 88, 374
 Քանձակ Բաղախ ԽԳ, ճԺԳ, 15, 37, 59, 206, 268
 Քանձասար լեռ 14, 234
 Քաննի ճԺԶ
 Քալիաղ (գյուղ) 316
 Քավառ տե՛ս Սարուն
 Քավրա (գյուղ) 23
 Քարդման լեռ ճԺԳ, 387
 Քեիիեզուգան (գյուղ) 48
 Քեիիեան (գետ) 48
 Քեղամա լեռներ ԽԶ, ճԽԹ, 18, 31, 60
 Քեղարհունիկ ԼԸ, 93
 Քետակ (գյուղ) 28
 Քետաշեն 59
 Քզրավեր (գյուղատեղի ավերակներ) 2Մ, 183
 Քիրի կամ Քիրի (գյուղ) 186, 187
 Քլիզնանոր (կարվածատեղ) 183
 Քլարքեյ լեռ 13
 Քյոնկ-չույ տե՛ս Կանաչ գետ
 Քյուրջիստան 324
 Քոհանամ լեռ 20
 Քոլրն. Կողրան զավառ ճԼԳ, ճԼԵ, 12, 37, 53
 Քոսի (գյուղ) 256
 Քոշ ճԽԶ, 178, 179
 Քոտոզ լեռ 139
 Քոսիս 53, 55, 150, 205
 Քոսիսի շրջան ԽԶ, 13, 384, 385
 Քոսձոր (գյուղ) 85
 Քոզոս (ավան) 199
 Քոզուն լեռ ԽԹ, 26, 153
 Քրիգորիս (գյուղ) 67
 Քուզարի 183, 207
 Քուզուռա գետ ԽԹ
 Քալարիս (գյուղ) ՂԶ, 197
 Քանրազ (գյուղ) 173
 Քանրավ (գյուղ) ճՄԸ, 99
 Քանդտանի լեռ 15, 268
 Քավրեժ 2, 160
 Քավան ՂԳ, 70, 72
 Քարաքա 14

Դարապալազ ժԱ
 Դարանալայց գալստ 43
 Դարբնի գլուղ 293
 Դարունց տե՛ս Տարունց
 Դրմաշեն 37, 46, 49, 59, 60, 407
 Դեզտ սար 25
 Դեռ լեռ 22
 Դերջանի շրջան 190, 219
 Դերսիմ 28, 48, 153, 155, 200, 394
 Դրվազենց լեռ ճԿԹ
 Դովարազիմ լեռ ճԺԹ, 11
 Դիարբեֆիր ժ, 199
 Դիզախայ լեռ 16
 Դիլիջան 173, 179
 Դուաշեն (գլուղ) 34
 Դիլիս ճԱ, 91

 Եգիպտոս ՉԺԹ
 Եղեսիա ժ, ձԼԵ, 394
 Ելանլը (լեռ) 76
 Եռեղիվ ավան 203
 Եղեզյաց ձոր 147
 Եղեզնաձոր ճԲ, ձԽԶ, 383, 384
 Եսերով (լեռ), 252
 Երիզարդ (գլուղ) ճԻԵ, 49
 Եղվարչ ձԻԶ, 164, 224, 297
 Եվզուկիա ձԼԹ
 Եվրոպա ճԿԹ, ձԶԹ
 Եռանու 45
 Եռասի տե՛ս Առասի
 Երենկա ճԺԶ
 Երենկայի շրջան 189
 Երեզակ 33
 Երևալիս գավառ ձԼԹ, 204
 Երևան ԿԶ, ձԲ, ձԳ, ձԻԱ, ձԻԳ, ձԻԶ,
 30, 34, 78, 157, 294
 Երևանի հանանգ 151
 Երասաղիմ ձԺԵ, ձԺԶ, 78, 85, 126, 137,
 250, 251, 256, 258, 363
 Եփրատ ԾԳ, ձԶԳ, 89, 153, 199, 219,
 379

 Զար գետ ԾԳ, 24
 Զազրոշ լեռներ ԾԳ, 23, 24

Զանգեզուր ժ, 2Գ, 2Դ, ձԸ, ձԺԿ, 13, 14,
 31, 44, 50, 149, 150, 172, 205
 Զանգեձոր տե՛ս Զանգեզուր
 Զանգրգոտ տե՛ս Զանգեզուր
 Զանգու 164
 Զարդարաշեն 173, 386
 Զարիշատ ճԲ
 Զեյրուն ժ, 49, 155
 Զելվա (գլուղ) 39
 Զեվե, Զեվիլի (գլուղ) ձԼԹ, 116
 Զիվզեն (քաղաք) տե՛ս Ծիծեն

 Էլբրուս լեռ 397
 Էլեգուսա (բլուր) 33
 Էկին տե՛ս Ակն
 Էրզառ (գլուղ) 48
 Էլեվ զուռուրան տե՛ս Մաֆեալանի
 (գլուղ)
 Էշմաձին ճԾԹ, ճԿ, 35, 95, 224, 401
 Էրկան (գլուղ) 189
 Էրզում, Էրզեում տե՛ս Կարին ձԼԳ, 22,
 33

 Ընծակ (գլուղ) 25
 Ընծափարս (Կապուսկոյ) լեռ 25, 107,
 371, 372
 Ընծափ արս տե՛ս Ընծափարս
 Ըղջաունիք տե՛ս Ռշաունյաց Երկիր
 Ըղջաունյաց ձով 107

 Քալին ԽԴ, 43, 51
 Քամզուրա (գլուղաքաղաք) 22
 Քաղ գլուղ 195, 391
 Քանահատ ՉԵ, ՉԶ, 147
 Քավրիզ ժ, ԳԸ, ձԲ, 90, 188
 Քարբար գետ 93, 174, 176
 Քելավ 186
 Քեղուտ (գլուղ) ԳԵ, 19, 389
 Քեղուտլիս ձԻԳ
 Քիլ ձ
 Քիմարի շրջան 193
 Քիվանց տե՛ս Քվանն
 Քիֆլիս ձԺԵ, ձԺԶ, ձԼԹ, ձԾԳ, ձԾԵ,

- ձՄԹ, ձԿ, ձՁԵ, 205, 250, 251, 324—
 326, 360, 361
 Քյուրինգիա ձՀԸ
 Քոխմախան գյուղ 78
 Քովուզ կայարան 208
 Քվանն (քյուր, վայր) 187
 Քրակիա ձՁ
 Քումարգա 200
 Քփփիգ տե՛ս Քփփիս
- Ժնջրու տե՛ս Կեչառիս
- Իգանառ գյուտ տե՛ս Այգեհառ
 Իզմիր ԿԷ, 398
 Իլան դալ տե՛ս Օձասար
 Ինկիլգ 360
 Իշխանասար 98
 Իշխու (սարեր) 79
 Իջևան 46
 Իջևանի շրջան ձեՁ
 Իսպահան 324
 Իսպանիա 223
 Իտալիա ձՀԸ
 Իրան ԿԹ, ձԼԹ, ձԿԹ, 324
 Իրան-Քուրան 188
 Իրիս գետ 67
- Լազգասան 397
 Լարս (գյուղ) 119, 288
 Լայվար (սար) 182
 Լեզվ (գյուղ) ՂԳ, 23, 193, 273
 Լեհաստան Ժ
 Լեանալին կիլիկիա ձՁ
 Լեոնալին Դարարաղ Ժ, Խ, ձԲ, 45, 58,
 386, 387
 Լձեն (գյուղ) 159, 170
 Լեան (գյուղ) 196
 Լեաշեն 2Է, 2Ը
 Լոնդոն ձՁԵ
 Լոռի Ժ, ձԲ, 37, 38, 182, 183, 389
 Լար (գյուղ) 171
- Լազգազի (լեռ) 57
 Լազանի (լճակ) 290
- Խարունարխ (գյուղ) 90
 Խանասար (ձոր) 274
 Խանդ-Կրնառուկ (գյուղ) 274
 Խաշինոց (գյուղ) 188, 189
 Խաչակալ (գյուղ) ԿԳ, 174
 Խաչու լին 287, 287, 289
 Խասպուղ 154
 Խարաբախաշ (գյուղ) 39
 Խարապեկ (գյուղ) 76
 Խարասենց ՂԲ
 Խարբերդ ԺԱ, 29, 75
 Խարզիր (գյուղ) ձԼԹ, ձՆԱ
 Խարփուր տե՛ս Խարբերդ
 Խերխան (գյուղ) ԽՁ
 Խիզան 195
 Խիզանի շուր (գետ) 25, 153, 401
 Խլար ձԸ, ձԺԱ
 Խիսովեր (գյուղ) 221
 Խեանախ (գյուղ) 2Գ, 13
 Խեձուրեակ ԽՁ, 14, 385
 Խեձուրի սար 25
 Խեոս ձԳ, 21, 47
 Խոզնգեղ 200
 Խոզնեղ տե՛ս Խոզնգեղ
 Խոյ ՂԷ, ձԲ
 Խոռխոռունիք 196
 Խոս (գյուղ) 2Գ, 98, 149, 384
 Խորգոմ (գյուղ) 194
 Խորխորի կալ (Լեոնաշղիթա) ԽՁ, 54
 Խում գետ ԽԷ, 65
 Խուր-Խոնաշեն 214
 Խումաստան 106
- Մակեդի ձոր տե՛ս Չանգեզուր
 Մակ Բար (գյուղ) 177
 Մալիկների ձոր տե՛ս Չանգեզուր
 Մաղկաձոր 168, 226
 Մաղկալ ձոր տե՛ս Չանգեզուր
 Մափանց (գյուղ) 69
 Միժանե 161, 198
 Միժեն տե՛ս Միժանե
 Մովասար 29, 214
 Մով (լճակ) 79, 80

- Կազմյա տուն (բնակավայր) 151
 Կազաղիչ (գյուղ) ճեՍ
 Կազրեկ ճԿԳ
 Կազզվան ճԲ, 211, 218
 Կամարակապ (գյուղ) 200, 201
 Կանաչ գետ 37
 Կան (գյուղ) ճԻ, 202
 Կանլը դարա տե՛ս Արլունտա ձոր
 Կաշոց (գյուղ) 378
 Կապանի շրջան 30
 Կապրբեի (գյուղ) ճԻԱ, 202, 203
 Կապուտկող լեռ տե՛ս Բնձախարս
 Կապուտշիղ լեռ 396
 Կասապետ (գյուղ) ԾԱ, 175
 Կասպից ծով ԿԷ
 Կարին ճԺԶ, ճԻԳ, ճԾԱ, 22, 33, 202, 379
 Կարծայս սար 19
 Կարկան գետ 218
 Կարենվան (գյուղ) 53
 Կարենիան (գավառ) 82
 Կարմիր սար 18
 Կարմիր բլուրներ 33
 Կարմիր շրջան 387
 Կարմրաբար (գյուղ) 170
 Կարեն գավառ ճԲ, 20
 Կարեն գաղա 187
 Կարպի ճԺԵ, 290
 Կարս 22, ճԲ, ճԺԶ, 286
 Կաֆա Գաղափ ԿԸ, 214, 215
 Կենդանանց (գյուղ) 273
 Կեշառիս (գյուղ) 167
 Կեսարիա Ժ, 163, 200, 244, 323
 Կենտրոնական Գերսիմ տե՛ս Գերսիմ
 Կիլիկիա ճԳ, ճԶ, 202, 276, 395, 396
 Կիսապատ (գյուղ) տե՛ս Կասապետ
 Կոթի գյուղ 47, 62, 64, 181, 397
 Կոթեր (գյուղ) 219
 Կոլիդա ճՀԱ
 Կոլեֆ լիճ 29
 Կողբոխուր գավառ 207
 Կլուդնո գետ 395
 Կլուանենց (գյուղ) 249
 Կպեննագեն ճՀԸ
 Կոսապաշ լեռ 24
 Կոստանդնուպոլիս 101, 321
 Կովկաս ԿԹ, ճԶԳ
 Կովկասյան լեռներ ճՀ
 Կոտայք ԽԲ, ԳԳ
 Կոտորածավեր (գյուղ) 177
 Կորդվաց գավառ 370
 Կորդվաց լեռներ 364
 Կորյա լեռ 27
 Կոսովի ձոր 66
 Կոնակոչ լեռ 37
 Կրիչի (գյուղ) 187, 188
 Կուսա 197, 198
 Կուսիսարարա տե՛ս Կոտորածավեր
 Կոտապաշ (գյուղ) 190, 191
 Կուր գետ ճԺԵ, ճԾԳ
 Կուրկուտայի սար 212
 Հալեց ճԸ, ճԺԲ, ճԺԳ, 214
 Հալիձոր 44, 56
 Հալմոս գետ տե՛ս Արաֆա գետ
 Հաղբաս ճԾԲ, 63, 133
 Համգաշիման (գյուղ) 2Ե, ճԲ
 Համշեն 397
 Հայեկ 200
 Հայկական լեռնաշխարհ 1Ը, ԽԶ, Կ, ԿԷ, ԶԸ
 Հայկաշեն 191, 192
 Հայկավանք (գյուղ) ԳԲ, 192
 Հայոց լեռներ 370
 Հայոց Ջոր ԳԲ, 10, 23, 151, 152, 193, 194, 391
 Հայք 151, 408
 Հաշտենֆ 198, 392
 Հավալ 200
 Հավատամք լեռ Կ, 20, 21
 Հարգիդ գավառ 310
 Հարսեկ (գյուղ) 199
 Հարտոնֆ (գյուղ) 307
 Հացիկ գյուղ ճԼԳ, ճԼԵ
 Հախարի (գավառ) 23
 Հելլադա ճՀԱ
 Հեղանկի (գյուղ) 76
 Հին Բայազետ ճԻԱ, 20

- Հին Քաշխենդ 387
 Հին Գորխա 44
 Հին Ջուղա ԿԸ, 2, 169
 Հիւրհեր (գյուղ) 31
 Հյուսիսային Կովկաս ժ
 Հյուրով (գյուղ) 25
 Հնդստան գյուղ 391
 Հոշե (քաղաք) 199
 Հոլան (ավան) 190, 197
 Հոսնուս (գյուղ) 77
 Հոսոմ (գյուղ) 185
 Հոսշե տե՛ս Հոշե
 Հովվի սար (Չորան գողի) 17
 Հոսրաք տե՛ս Քենկան
 Հոսմ 231, 246, 256, 282
 Հրագրան 52, 167
 Հոլավոտ քախտ տե՛ս Դավրեժ
 Հունաստան ԿԱ, ՃԳ, ՃԵ, ՃԿԴ
 Հունարակերտ 150
- Չագինօր 204
 Չախավանց (գյուղ) ճԽԱ, 315
 Չէք գյուղ ճԼԵ, 394
 ՉԼԻԿ 317
- Ղալաի գյուղ տե՛ս Դալար գյուղ
 Ղանդը-խորը տե՛ս Արաչի լեռ
 Ղարաբաղ ԽԳ, ՃԺԶ, ՃԻԲ, ՃԻԳ, ՃԾԸ,
 15, 17, 158, 173, 326
 Ղարաբուլաղ (գյուղ) 32
 Ղարա-գյուղ տե՛ս Աև լին
 Ղարախեշիշ (գյուղ) 314
 Ղարախիլիսա (գյուղեր Ապարանում, Շիր-
 րակում և Սիսիանում) ՃԺԸ, 57, 165,
 184
 Ղարս տե՛ս Կարս
 Ղարա-չայ (գետ) 39
 Ղարսի շրջան ճԼԳ
 Ղափան ՃԻԳ
 Ղափար սար 129
 Ղզրամուր (գյուղ) 165
 Ղզղալա գյուղ 58, 79
 Ղոբուր գետ 244
 Ղոնախղոսան (գյուղ) 184
- Ղոշղոսան (գյուղ) 181
 Ղոշ-Մյոսան տե՛ս Ղոշղոսան
 Ղրիմ ժ
 Ղրխբալաղ ՃԲ
 Ղոտիշա (գյուղ) 27
- Ճարդոսան (գյուղ) 52
 Ճախրական գյուղ ՃԸ, 202
 Ճավնավ գետ ԽԷ, 65
 Ճերմակ լեռ 27
 Ճըռան գետ տե՛ս Կանաչ գետ
 Ճըրանխա տե՛ս Ջրաշան (գյուղ)
 Ճըխխան (գյուղ) 185
 Ճոնկան գյուղ 182
 Ճոնոխ (գետ) 158
 Ճվնվան (գյուղ) 182
- Մադաղիս (գյուղ) 176, 235
 Մալաքիա քաղաք ՃԻԱ, ՃԻԳ, 76
 Մալր լեռ 28
 Մակեդոնիա ՃԶ
 Մակու ՃԲ, 90, 243
 Մակուի շրջան 187
 Մահրբանք գյուղ 214
 Մահու բլուր 34
 Մանազկերտ ՃԳ, 219
 Մանազկերտի շրջան 189
 Մանկանոց (գյուղ) ՍԳ, ԿԶ, ՉԸ, ՂԷ,
 ՃԿԲ, ՃԿԳ, ՃԿԸ, ՃՀ, 164
 Մասիս ԽԲ, ԽԳ, ԿԸ, ԿԹ, 10—12, 24,
 26, 30, 36, 51, 54, 75, 156, 157, 223,
 279, 327, 333, 336, 362, 363, 371,
 406, 414
 Մասիսու 24
 Մաստարա (գյուղ) 43, 51, 163
 Մաստարա լեռ 29
 Մարալիկ գյուղ 185
 Մարանդ 160
 Մարաշ քաղաք 111
 Մարզվան 398
 Մարտակերտ (գյուղ) 172
 Մարտունու շրջան ՃԻ, 45, 177, 207
 Մարտունի (Մարտուֆա լեռ) ԽԳ, 10, 29,
 77

- Մաքրաման (գյուղ) 167
 Մելի-գյուղ տե՛ս Աղզի
 Մեծամոր ժԱ, 31, 78, 79, 91
 Մեծ Աբուլ լեռ 19
 Մեղազեա 88, 89, 113
 Մեղաձուր գետ 90
 Մեղաի 197, 198, 286
 Մեղրի 44, 53
 Մեյսարի գյուղ 207
 Մեռած ձով 129
 Մեռուպական ձև, 12, 37, 169
 Մեհամբեկ (գյուղ) 20
 Մեհամբուր Արևել ճՅԳ
 Մգրա գյուղ 392
 Մինեհեղ (գյուղ) 172
 Միշագեալ ճՁԳ
 Միջեհրական ձով 4է
 Միջին ձեխա 4Թ
 Միրզիկ գյուղ (Միրզի քենդ) 176
 Մոթին Լազալ 313
 Մկրակում (գյուղ) 154
 ✓ Մնձուր լեռ 28, 189
 Մշո գավառ 75
 Մշո դաշտ ԽԹ, 75, 154, 212
 Մշու երկիր 307
 Մոզ ավան 92, 147
 Մոխրաբերդ (գյուղ) 92, 194
 Մոկաց երկիր ճԺԺ, ճԺՁ, ճՂԱ, 250, 251, 307
 Մոկաց լեռներ 273
 Մոկս 24, 25, 42, 152, 221, 252, 391
 Մոկս գետ 107
 Մոկի տե՛ս Մոկս
 Մովսես (Մուսես) գյուղ 179
 Մսավ լեռ ԽԹ, ԽԵ, 15, 16
 Մսասուն տե՛ս Սասուն
 Մարզանիս գյուղ տե՛ս Մեռուպական
 Մարտի-Մուրապիի գյուղ 185, 186
 Մուշան ճԺԹ, 93
 Մուղնի (գյուղ) 91
 Մուշ ԽԹ, 2Թ, Գէ, ճԺՁ, ճԽԱ, 22, 74, 153, 202, 213
 Մուրազ շալ տե՛ս Արամանի
 Մուրդուզ լեռ 61, 388
 Մուրեախեթ (գյուղ) 65
 Մուտուրկան (գյուղ) 66
 Մուրց գետ ճՄԱ, 216
 Յանյա (գյուղ) 66
 Յալջի (գյուղ) 169, 170
 Յարմջա (գյուղ) 168
 Յովա (գյուղ) 383
 Նախիջևան (շիև) Ժ, ՁԸ, ՃԲ, ճճՁ, ճԻԱ, ճԻԲ, ճԿԳ, ճԻՁ, 11, 157, 169, 333, 414
 Նախկորզան (գյուղաքաղաք) 169
 Նախնական տե՛ս Նախիջևան
 Նախրի աշխարհ ճՁԳ
 Նանիկ (գյուղ) 193, 194
 Նախարա (Խաճանդ Ոսպանիայի) 223
 Նավուր գյուղ 18
 Նարեկ (գյուղ) ՃԼԸ, ՃԼԹ, 71, 306, 390
 Նարեկա (գյուղ) տե՛ս Առակա (գյուղ)
 Նեղոս գետ ժԹ
 Նեղոց (գյուղ) 183
 Նեմուր լեռ ԳԳ, 73, 89
 Ներին քաղաքագր (գյուղ) 173
 Նիկիա 370
 Նիկոմիդիա ԿԷ, 398
 Նոյեմբերյանի շրջան 47, 64, 180, 181, 389
 Նորաշեն (գյուղ) 50, 179, 387
 Նոր-Քալազեա 2Թ, ճԺԵ
 Նոր-Գեղ ճԽԱ, 315
 Նոր-շեն (գյուղ) 79
 Շան-բաղ (գյուղ) 191, 273
 Շանկելաի 193
 Շանկերա (գյուղ) 43
 Շան դուռուրան տե՛ս Մաքրաման
 Շամախի 206
 Շամիրամ բլուր ԳԳ
 Շամշադին ճԹ, 50, 61, 387
 Շամշադինի շրջան 60, 179, 180, 207, 208, 388
 Շապին-Գարահիսար Ժ, 22
 Շատախ 152, 153, 195, 391

- Ետտախի լեռ 24
 Ետտախի գավառ 153
 Ետտվան (գյուղ) 72
 Եարխաշ (գյուղ) 179
 Եախի (գեոսակ) 93
 Եախի ջրվեժ ճի, 93
 Երեակ, Երեակ գավառ ժ, ԼԸ, ՃԶ, ՃԺԸ,
 ՃԻԱ, ՃՂԱ, 39, 150, 184, 209
 Երեակի դաշտ 42, ՃՂԱ, 185
 Երեակվան ճի
 Երեազ 24
 Երեվան 195
 Ենխյաղուր (գյուղ) 289
 Ենեիրենակ (քաղաք) 156
 Ենդա դար (բլուր) 34
 Ենաթաղ (գյուղ) 55
 Եններ, Եինանայր (գյուղ), 98, 170,
 385
 Ենորհայու ծովակ 75
 Եոշու (գյուղ) 176
 Եոչանց (գյուղ) 190
 Եոչի 16, 158, 218, 385
 Եոչվա գյուղեր 265
- Ռտան 316
 Ռւմի ճի
 Ռեակ (գյուղ) 182, 208
 Ռոտան գետ ճԸ, Ն, 44, 45, 55, 93, 227
 Ռոտանի ձոր 149, 169
 Ռոտանի ձորանովիս 55
- Ղայքբ (լիճ) 81
 Ղամուլ (գյուղ) 165, 166
 Ղոչրո տե՛ս Վարսեր
 Ղազնդար ճի
 Ղարթախ (գյուղ) 166
 Ղարսանեացի գավառ 27, 199 —
 Պինաստան 401
 Քինար գյուղ ճԺ, ճԺԳ, 61
 Ղոճարան գյուղ 180
 Ղոճ Զարամի գեղ տե՛ս Ղոճարան
 Ղուխ տե՛ս Ղուխս
 Ղուխա (գյուղ) 195
 Պալապանի լեռ 86
- Պալունյաց գավառ 198
 Պանակասար (Ղրազուլչի) 18
 Պանանց (գյուղ) 69
 Պաղին տե՛ս Բաղու
 Պաղեշ տե՛ս Բաղեշ
 Պաղը Պապա լեռ 28
 Պաշերա լեռներ 69
 Պատավաճար 60, 61
 Պառնա ճԿԳ
 Պասա (գյուղ) 392
 Պատականց ճեԱ, 315
 Պատկեր (գավառ) 153
 Պարսկաստան 4Ը, 4Թ, ՂԱ, ճ—ճԳ,
 ճՁԵ, 30, 233, 283, 384
 Պարսից հող տե՛ս Պարսկաստան
 Պարտիզակ (գյուղ) 190
 Պետերբուրգ 377
 Պրզբրխանե (գյուղ) 66
 Պյենան լեռ 288
 Պոլիս ճԴ, ճԶԵ, 230, 278
 Պոնասս 362
 Պորեցիկ (գյուղ) 17
- Ջավախ 19, 209
 Ջգիրե (Ներքին) 313
 Ջրաշան (գյուղ) 196
 Ջրվեժ տե՛ս Ջրվեժ գյուղ
 Ջրվեժ գյուղ եթ, Մ, ՄԱ, 167
 Ջուլխա տե՛ս Ջուլխա
 Ջուղա 53, 169, 216, 218, 294
 Ջուլեվան (գյուղ) 181
 Ջուտի 23
- Ռշտունյաց գավառ, Երկիր ՂԶ, ճԼԶ, 25,
 107, 194, 312, 319, 369, 372
 Ռշտունյաց ծովեգերե 273
 Ռումինիս ճԷԷ, ճԶ, ճԶԱ
 Ռուսաստան ժ, ճԼԸ
- Սպմաստ ՂԷ, ճԲ, 33
 Սպմաստի շրջան 188
 Սամաստ ճԼԵ
 Սանանին գյուղ 241
 Սաշան գետ 247, 248

- Սաշու գետ 164
Սառնաղբյուր (գյուղ) 65
Սառնաղբյուր (գյուղ) 65
Սառնրժակեր սար 14
Սատուն, Սասնո գավառ ճՐ, ճԺ, ճԺԱ,
ճԺԳ, ճԺԵ, ճԺԶ, ճԻ, 29, 48, 154,
155, 202, 203, 214, 222, 299, 364
Սավրա, Սավրա (գյուղ) 188
Սարարաղ, Սարարաղյան լեռ 107, 370
Սահարիա (գետ) ճՀԶ, 162, 220
Սեբաստիա Ժ, ճԺԵ, ճԺԶ, 201, 202, 245
Սեմ լեռ 28
Սելիդիշեն (գյուղ) 80, 173
Սեպ (գյուղ) 24
Սեպուն լեռներ 4, 43, 368
Սեան ՀԹ, ճԹ, 49, 59, 81
Սեանա ավազան ԿԶ, ճԺԲ
Սեանի ավեր 80
Սեանա լիճ Ժ, ՀԷ, ՀԸ, ՀԹ, ճԻԵ, 80
Սեանա կղզի 177
Սեանի շրջան 37, 46, 60, 177
Սեհեակ Բաղաբ 162
Սե լիճ 79
Սե ծով ԿԷ, ԿԹ
Սե կամ Սեղան սար 18, 75
Սե ջուր տե՛ս Մեծամոր
Սերբիա ճԿԹ
Սյունենա գետ ճՀԶ
Սիբիր ճԾԷ, 327, 328
Սիս 318
Սիսական լճ
Սիսիան ճԺԹ, 14, 56, 57, 322
Սիբայիան (գյուղ) 155
Սիփան 26
Սկանդեր ճՀԷ
Սհաբափու տե՛ս Սուրմալու
Սղերդ Ժ
Սլավ կամ Մքին լեռներ 30
Սլունի՛, Սլունյաց աշխարհ. Էրկիր ՂԶ,
ճԺԳ—ճԺԵ, ճԻԱ, ճԻԳ, ճԻԷ, 49, 150,
171, 204, 230, 285, 392
Սլունյաց լեռներ ճԽԹ, 232
Սոք (գյուղ) 45
Սոմալի լեռներ 33
Սոխան (գյուղ) 69
Սոխան ավան 187
Սպանան 90, 96
Սպարկերտ 25, 26, 153, 195, 196, 392
Սվարանց (գյուղ) 171
Ստամբոլ 235, 294, 304, 370
Ստեփանակերտի շրջան 80
Սոոց սալեր (սար) 26
Սուրբ լույս լեռ 28
Սուրբ Մարի գավառ տե՛ս Սարմալու
Սուրբ Սարգիս (գյուղ) 219
Սուրմալու ՀԹ, 150, 151
Սուրս (գյուղ) 26
Վալի (գյուղ) 186
Վաղարշապատ ճԻԵ, ճԼԶ, 34
Վաղարշի (գյուղ) 172
Վաղուհան (գյուղ) 174
Վալ տե՛ս Վայոց ձոր
Վայոց ձոր Ժ, ԺԱ, ՁԷ, ճԽԷ, 147, 148,
203, 227
Վան ՄԳ, ՂԳ, ճԳ, ճԺԵ, ճԽԱ, ճԿԸ, 39
Վանա լիճ ԽԸ, ՁԵ, ճԸ, ճՁԳ, 23, 24, 82,
84, 194, 196, 273, 320
Վանա ծով տե՛ս Վանա լիճ
Վանա հովիտ 88
Վանանդ (գավառ) ճԶ
Վասպուրական ՂԲ, ՂԳ, ՂԵ, ճԶ, ճԺԵ,
ճԺԶ, ճԻԱ, ճԼԸ, ճԼԹ, ճԽԱ, ճՅԸ,
ճԶ, 23, 24, 42, 190, 191, 193, 221,
247, 390, 391
Վարազ ճԽԱ, 68, 316, 378
Վարազա լեռ ՂԳ, 42, 190
Վարազա լեռնահովիտ 211
Վարանդա 16, 57—59, 234
Վանի շրջան 212
Վարազաբլուր 34
Վարդանաշեն (գյուղ) 174
Վարդենիկ (գյուղ) 60
Վարդենիս (գյուղ) 74, 207
Վարդիշ, Վարդենիշ (գյուղ) 201
Վարսեր (գյուղ) 177
Վարարակ գետ 92
Վենետիկ 303

Վերին-Ազդան (գյուղ) 18
 Վերին Բուլանի տե՛ս Բուլանի
 Վերին քաղաքաւոր գյուղ 173, 386
 Վերին Հայաստան 282
 Վժան (գյուղ) 163
 Վիժան (գյուղ) 219
 Վրաստան ճժԵ, ճՀԱ
 Վրաց տուն տե՛ս Վրաստան

 Տարև ՂԸ, 13, 44, 55, 56
 Տարվարիկ 202
 Տարվորիկ (գետ) 221
 Տայֆ ճԶ
 ✓ Տավրոս ԾԳ, ճԺ, 23, 24
 Տավրոսյան լեռնաշղթա 30
 Տարաշամպ (գյուղ) 2
 Տարբան տե՛ս Տարուն
 Տարուն ԼԸ, ԽԹ, ԾԹ, ՂԶ, ՂԷ, ճԺԱ, ճժԵ,
 ճԼԵ, ճՄԸ, 20, 27, 34, 48, 153, 196—
 198, 221, 392, 393
 Տարսնի դաշտ 198
 Տարսնի շրջան ճՄԸ
 Տարսուն 321, 395
 Տարսնց 195, 401
 Տեռնկել (գյուղ) 398
 Տերսիմ տե՛ս Դերսիմ
 Տգրկածով (գյուղ) 178
 Տղզամ-տրզամ լեռ 24
 Տիարտխու 24
 Տիգրիս ճԽԵ, 247, 313
 Տիգրանակերտ 17, 18
 Տիգրոն 285
 Տիվրիկ 23
 Տիբկատար (լեռ) 74
 Տիմոս գետ ՂԷ, ճ, 33
 Տոնկալայի շրջան 30
 Տոսպ գավառ ճՂԱ, 371
 Տրապիզոն ճԳ, ճԵ, 33, 374
 Տուժիկ Պապա լեռ 28
 Տուրսերան ճԽԱ

 Տամախերդ գյուղ ՀԷ, ՀԸ, ՀԹ
 Յդնա գյուղ 53 u
 Յուլկերտ 383

Ուզունբալա (գյուղ) ճժԹ, 102
 Ուջան տե՛ս Վժան
 Ուրվառ ժ
 Ուրվո լին 33
 Ուրֆա Բաղաֆ 73

 Փայան բեռնեն լեռ 20, 21
 Փայլաներ (գյուղ) 315
 Փառախոտ 383
 Փաստի (գյուղ) 190
 Փարիո Երկիր 293
 Փարսի 224
 Փիփ գյուղ 206
 Փար գյուղ 168
 Փոբ Արուլ լեռ 19
 Փոբ Ադրակ (ղավան) 212
 Փոբ Ասիա ԿԷ, ճԶԳ, ճԶԳ
 Փոբ Սասուն 221
 Փոբ-Քարթան գետ 247
 Փոսխ գյուղ 77, 221

 Քաղաֆ, դասակերտ երվանդա 390
 Քաղիկ (գյուղ) 25, 47, 222
 Քանանայակեր (գյուղ) տե՛ս Քեշիչ վե-
 րան
 Քանաֆեռ 36, 164, 166, 297
 Քաչարան 54, 396
 Քաչարան (գյուղ Դերսիմում) 29, 48,
 76, 394
 Քասաղ գետ ԾԹ, 91, 164, 165, 215, 225
 Քարանունչ (գյուղ) ճԽԶ, 98, 262, 298
 Քարաշեն (գյուղ) 262, 298
 Քարկե (Քաղմա) լեռ 253
 Քարհամ (գյուղ) 175
 Քարվոր լեռ 187
 Քափաս լեռ ԽԷ, 15, 58
 Քարկե լեռ 27
 Քեկիկն (գյուղ) 89
 Քեշիչվերան գյուղ 189
 Քերիմֆենդ (գյուղ) 81
 Քիրս լեռ ԽԶ, 57, 58
 Քդի 27, 76, 199
 Քյուրդալու գյուղ 36
 Քյուրդլու գյուղ 31

Քրդական (գյուղ) 154

Քրդականի ձոր 154

Քուչակ (գյուղ) 165

Քոռ գետ 325

Օգուճի (գյուղ) ՂԸ, 188

Օյիմպոս ժԹ, ձԿԹ

Օխնած գյուղ 80

Օխչին գյուղ 189

Օճասար 11

Օճևակ ահ'ս Օսնակ

Օճտեղ (գյուղ) 188

Օճուն 182

Օշական ձժԵ, ձԼԴ—ձԼԶ, 30, 34, 51, 95,
164, 209, 260, 275

Օսնակ 199, 200

Օշական ձժԵ, ձԼԴ—ձԼԶ, 30, 34, 51, 95,

Օվանիս (գյուղ) 190

Օրդավար ձԺ, ձԻԴ, 296

Օրորացասար (Բեշիկլու) 18

Օրտու 398

Ֆրանգոտան 360

Ա Ռ Ա Ր Կ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Յ Ա Ն Կ

(Նշանավոր ֆարեր, ձորեր, բլուրներ, աղբյուրներ, բույսեր, կենդանիներ, բերդեր, կամուրջներ, վանքեր, գործիքներ, գեներ և այլն)

- Աբրահամենց այգի 99
 Ագոավախաչ տե՛ս Ագոավի գերեզման
 Ագոավավանք 224
 Ագոավաֆար ճԿԸ, 51, 54
 Ագոավի աղբյուր 97
 Ագոավի գերեզման 262—264, 269
 Ագոավի տապան տե՛ս Ագոավի գերեզման
 Ագոավու ֆար տե՛ս Մների դուռ
 Ագոավուց ֆար տե՛ս Ագոավաֆար
 Ագրփու ֆար 68
 Ազնավուրի գերեզման 261, 271
 Ազնավուրի ֆարեր տե՛ս Ազնավուրի գերեզման
 Ալգարա (ձոր) 44
 Ալաշկերտի բերդ 211, 271
 Ախալցխայի բերդ 209, 210
 Ալանատետի առու ծԹ, 91
 Ականջացավի աղբյուր 107
 Ակն (ջուր) 105
 Ակոավանք 254
 Անկի 409
 Աղավնի 134
 Աղավնատուն (մատուռ) 241, 242
 Աղբրանց արուն (ծաղիկ) ՄԵ, 113
 Աղեկի այր 37, 38
 Աղի նահատակ (գերեզման) 265
 Աղձաղանի աղբյուր 101
 Աղշիկ-տղի ֆար 29, 29, 266, 267
 Աղշկա բերդ 29, 208, 209, 218
 Աղշկա ժայռ 44
 Աղշկա ծմակ 386, 387
 Աղշկա ֆար ճԹ, ճԹԲ, 61
 Աղուդի մահարձանք 263
 Ամանկուսուցի (ծաղիկ) 114
 Ամարտի վանք 233
 Ամբարի (աղբյուր) 51
 Ամենափրկիչ (բարձուք) 193
 Ամենափրկիչ (մենաստան) 250
 Ամենափրկիչ (վանք) 53
 Ալվազի ֆուս 60
 Այրիվանք ճեԹ
 Անախի աղբյուր 98
 Անաստամի կալ ճԹԳ, 387, 388
 Անգղա վանք 4Բ, 247, 248
 Անգիր վանք 238
 Անգուր եղբոր ֆար 66
 Անդրջն բերդ տե՛ս Աննուջ բերդ
 Անդրանիկի տանձենի (բոսիկ) 383, 384
 Անի ամուց 29
 Անի ձյուր (ձոր) 156
 Անիծած ֆար 55, 56
 Անձեղ 142
 Անկանիս (վայր) 393
 Աննուջ բերդ 22, 283, 284
 Անձնագոն եղբայրների գերեզման 262
 Անմահական աղբյուրներ 10, 21

- Մենահական ջուր 24
 Աշտարակի կամուրջ 215, 216
 Աշտրնանի եկեղեցի 250
 Ապարանից Սուրբ խաչ վանք ճեմ, 317
 Ապրանեափոս (քարալոք) 36
 Աջո առա 50
 Առանա դաշտ 150
 Ադյում 123
 Առվույտ 119
 Առաֆեյոց վանք ԾԳ, 75
 Ասկյարան բերդ 327
 Ասաղաբլուր 16
 Աստղափուշ 119
 Աստղատուն 6
 Աստղեր 3
 Աստղիան բերդ 211
 Աստվածբնկալ (տաճար) 225
 Աստվածածին (վանք) 69
 Աստվածամոր եկեղեցի 291
 Աստվածամոր տաճար 72
 Աստվածածնա խորան 255
 Աստվածածնի քար 119
 Ավանա Բերձ 16
 Աբազիլ ԾԵ, 137, 138
 Աբաձանու կամուրջ 221
 Աբակա վանք տե՛ս Նաբեկա վանք
 Աբաց (ամիս) 409
 Աբախա (բույս) 114
 Աբեշ (ամիս) 408
 Աբեզի աղբյուրներ 109
 Աբե 3, 4, 6, 7, 9, 12
 Աբի մայր 3
 Աբգար Գավթի Բարանձավ 34
 Աբղավաթիկ (վանք) 225
 Աբծվաբար (քարալոք) 42
 Աբծվիկ (վալոք) 392
 Աբեմալի աղբյուր 106
 Աբենշի կամուրջ 221
 Աբենշի տանու (Ռումինիայում) ճՃԷ,
 ճՃԸ
 Աբչան դաշտ (Ղանդի-գամիկ) 50
 Աբչումուս լիճ 81
 Աբչումուս ձոր 45
 Աբչակավանի Բարալոք 39
 Աբջ 120
 Աբջի աղբյուր 99
 Աբջի գերեզման 264, 273, 275
 Աբչուց ձոր 48
 Աբուսյակ տե՛ս Կուսաստղ
 Աբփա-դաղ տե՛ս Փարու սար
 Աբփակաղին (վանք) 257
 Աբփալոնա սառու 94
 Աբրան վանք ճՃԵ
 Բագավանի բերդ 206
 Բաղեթի լիճ 78
 Բագե 130
 Բաքմանա կամուրջ 222
 Բալենի 116
 Բալուի բերդ ճԼԵ, 43
 Բաղաբերդ 50, 204
 Բաղակի տաճար տե՛ս Բաղաբերդ
 Բաղակու ամրաց տե՛ս Բաղաբերդ
 Բամբակ 118
 Բամբակի ծով (ձոր) 45
 Բալագետի բերդ 20
 Բանձեկ (քարալոքներ) 39
 Բափաու (կամուրջ) 313
 Բարուդիմենու առաջալի վանք 42
 Բարեաձառ (ուխտասեղի) 386
 Բարեկենդան ՉԷ, ՉԸ, ՉԹ, 414, 415
 Բարձրահայաց վանք 257
 Բարսեզամեն ձոր (Բարսեզ օլան) 44
 Բարսում գյուղի գերեզմաններ 265
 Բերուկ (թռչուն) 139, 140
 Բեղու ծառ 384, 385
 Բիրթիսի բերդ 212
 Բլբուլ 136
 Բոզիի տաճար 14
 Բուլկի խաչ 257
 Բուլ 131—133
 Բուլո 146
 Բուրթելաշեն (եկեղեցի) ճԵԷ
 Գագու (թռչուն) 139, 140
 Գալիս եմ, գալիս եմ (Գլարում-գլարում)
 Բարամալո 12
 Գալլ 121, 122

- Գայլու վանք 257
 Գանձասարի վանք 234
 Գանձավանք 238
 Գառնու ձոր ճժ
 Գավազան-սյուն (*Տաթևում*) 230
 Գավազան Գրիգոր Մխանչեղագործի (*ծառ*) 374
 Գավազգին (*բերդ*) 207
 Գատր գլուխ *տե՛ս* Գատավորի ավազան
 Գարապալի աղբյուր 96
 Գարու սար 31
 Գեյս (*շան անուն*) 254
 Գեղարդ (*սուրբ նշանք*) 226
 Գեղարդա Սուրբ նշան ճժԵ, 226
 Գեղարդավանք ճժԵ, ճԽԹ, ճՄ, 399
 Գեմնագերի վանք 257
 Գևորգ Մարգարետունու գերեզման ճՄԱ
 Գերանի (Գայանեի) աղբյուր 102, 103
 Գերեզման (*Բեյի սպանման վայր*) 152
 Գերեզմանակի *տե՛ս* Գերեզման
 Գրգաղան (*Քառասուն ծառ*) 162
 Գլխաչրիկ աղբյուր ԾԳ, 75
 Գլալ-չարաշուր աղբյուր 101
 Գլաղ (*վայր*) 101
 Գլաթի դաշա *տե՛ս* Տապանասար
 Գլաթանի ախպուր *տե՛ս* Գերանի աղբյուր
 Գլուպխատանի բերդ 206
 Գլունաշի հանդ 50, 387
 Գնդեվանք 227, 228
 Գնտավազ վանք *տե՛ս* Գեղեվանք
 Գոհանամ գառիվայր 367
 Գոմեշ 126, 127
 Գոշա վանք 179
 Գորտ 130
 Գրիգոր Եսայանի մատուռ ճժԹ, 228
 Գունտ Օվանեսի վանք *տե՛ս* Գեղեվանք
 Գուտգուտա աղբյուր 108
 Գալմա (*զբանցք*) 90
 Գաշա (*թաղ Մոկուում*) 72
 Գաշաի բազար 96
 Գառաբավոր (*քաղաք*) 259
 Գավա-յարաղ *տե՛ս* Ուլտերի իջևանա-
 տեղ
 Գավրի բերդ 214
 Գավրի գուրգ ճժ
 Գավրի բշնամիների գերեզմաններ 274
 Գավրի Կար 75
 Գավիր-բեկի գերեզման 261, 262
 Գատ-Անիի (*ժայռ*) 29, 13
 Գատավորի ավազան 161
 Գարբնաց Կար 72
 Գարունից ակ 402
 Գեյի առու (*Գե արդ*) 93, 94
 Գեվոցա վանք 256
 Գրվեցա շու 154
 Գիսի կոնդ 30
 Գլխի Մայր կարողիկոսարան ճԶ
 Գրևանք *տե՛ս* Կալան բերդ
 Գրևանի գառներ 38
 Գուշմանա ձորի բերդ 211
 Եզ ԾԵ
 Եզան ուխտատեղի 14, 55, 263
 Եզնախաշի մատուռ 233
 Եկնի ջամի (*Մզկիթ*) 398
 Եզի խմանի *տե՛ս* Եզիների կալ, *տե՛ս*
հաս Անաստվածի կալ
 Եզիների կալ 385, 386, 388
 Ելի գլախ (*քարձուք*) 270
 Եղեզնաձորի լեռնանց 384
 Եղևնի 114
 Եղի աղբյուր ԾԱ
 Եղիշե Խախյալի վանք 235
 Եղիշի գերեզման 272, 273
 Եղիշի վանք 236
 Եղիվարդի հակառակադար ճԻԵ
 Եղկրենուտա առու 94
 Եղնիկի աղբյուր 99
 Եղնիկի բլուր ճԹ, 31, 32
 Եղանի ձոր 48
 Երանոսի դաշա 45
 Երեֆի գերեզման 263
 Երկինք 12
 Երեջակի բերդ 204
 Եփրատի կամուրջ ճժԶ, 253
 Եղ գեշ (*վանք*) 399, *տե՛ս* Կաս Գեղա-
 դավանք

Չաղա (վայր) 45
 Չանգլի կամուրջ 298
 Չատիկ շաբաբ 114, 401
 Չեչրունի միջնաբերդ 156
 Չիարաբ էլ խաթիկ տե՛ս Հաղիկի ուխտ
 Չոհրաբի ձոր 45, 46
 Չորավարի աղբյուր 388
 Չորհի Բաբ տե՛ս Աղուն-Գաղ
 Չույզ մզկիթներ 244

Էջ 126, 332
 Էմիթան (Եկեղեցի, վանք) 49, 34, 223, 377, 378
 Էմիթան (ճգնարան վասպուրականում) Էմանիթենդ (Հալիական թաղամաս Բաբգում) ձև
 Էմիթան (ճանապարհ) 223

Ընգեղի մատուռ 229
 Ընդմըն բերդ տե՛ս Աննույ բերդ

Քաղեստ առաջադի Բաբ 68
 Քանանաթի վանք 21, 232
 Քարգմանչաց վանք 200, 235
 Քախաղուց 36, 37
 Քախաղուցի Բաբաբ 36
 Քաթ ծառ 98
 Քիթեռ Սև, 145
 Քիլ (տեղ, վայր) 393
 Քմրկաբերդ 209, 292
 Քմրաձոր 48
 Քնդոց աղբյուր 104
 Քոխաղվա աղբյուր 100
 Քորնասաթի տե՛ս Չուլ թունի
 Քորոս կոնի բուր 395

Փամ (տեղավայր) 254
 Փաման տե՛ս Փամ
 Փոզուլ (տեղավայր) 392

Փիս ղոման տե՛ս Աստվածի կալ
 Փիկի վանք տե՛ս Պատալի վանք
 Փնխարի ձոր 47
 Փնակյան վայրեր 392

Փնկասպան վարդեղի գերեզման 260
 Խյան ձուկ, Խյանձանուկ 49, 128, 129
 Խյանի (ուխտավայր) 67
 Խոց կավաղառ տե՛ս Խոց հրապարակ
 Խոց հրապարակ 392

Կաղաղի Բաբ 51
 Կալա (ժաղիկ) 113
 Կամբոնի գետակ 257
 Կեզու աղբյուր 102
 Կեզու կաման 389
 Կեկոն տե՛ս Կեխան ձուկ
 Կեսիկ գետներ 273
 Կեխան ձուկ 129
 Կրեկոնյանի մուրոց ձև
 Կոչակ Սև, 118
 Կո և Կոս գյուղերի Կեկեղիներ 332, 233

Կոտաբեր ակ 109
 Կոսաղբյուր 95, 105, 108
 Կոսաղուց Սուրբ Ամանակ (ուխտատեղի) 249
 Կոստուղ 9, 330
 Կոստուրիչ (Եկեղեցի) ձև, 224, 245
 Կոստուրիչ (վանք) 243
 Կոստուրիչի ագուլ 264 տե՛ս Կոս Ագուլի գերեզման
 Կոստուրիչի գերեզման 275
 Կոստուրիչի կանթեղ 146, 368
 Կոստուրիչի պատ 2, 414
 Կոստուրիչի բերձ 57
 Կոսե խաչ (Մաշտոցի) 301
 Կոսեոնե խաչ 21
 Կոսին ժժ, 3, 4, 6

Խաղալ կապի աղբյուր 98
 Խաղողի սրբ 116, 117
 Խանդուրի բերդ 211
 Խանդուրի կամուրջ 218, 219
 Խաչափայտի բուր 104
 Խաչուրյալ աղբյուր 268
 Խաչկա վանք 104
 Խարուն աբա (չբանք) 91
 Խարտենց (վայր) 192

- Խզար *տե՛ս* Քարացած Խարս
 Խենե (աստղեր) 10
 Խինդնդ 117
 Խնդրոյ 117
 Խոզ 125
 Խոյնի Կար 64
 Խոչամդամի ագարակ 386
 Խորանշարի վանեի ճժԳ, 387
 Խոր վիրաց *ԽԲ*, 243, 368, 369, 383, 391
 Խոտակերաց եզնատուն 275
 Խոտ գյուղի եկեղեցի 232
 Խոտվանի ձոր 47
 Խրամաձոր 270
 Խուրաց ձոր 86

 Ծակ գլխի բլուր 31
 Ծակ Կար 55
 Ծաղկեվանե (քարայր) 35, 36
 Ծաղկոցաձոր 2Գ
 Ծաղկունաց ձոր ՃԲ
 Ծամբար 2Գ, 69
 Ծաղրկուր (աղբյուր) 108
 Ծիծեռնակ 136, 137
 Ծիծեռնավանե 231, 262
 Ծիբկաքին *տե՛ս* Հարդագողի Կանուպարե
 Ծխախոտ 117
 Ծձաբար ԽԶ, 56, 59
 Ծձեր (քարայր) 37
 Ծովաճառայ Սուրբ Աստվածածին
 (վանք) 245
 Ծրդատի Կար 75
 Ծուլլ հոտաղի աստղ 9

 Կարանե (աղբյուր) 96
 Կարնաղբյուր ԾԲ, 95, 106
 Կար-Կար 65
 Կարաղիպի բերդ ԽԶ, 60
 Կարճնուտա դաշտ 392
 Կանեքի աղբյուր 108
 Կայան բերդ 38, 182, 208, 390
 Կապր-Կաբա *տե՛ս* Արյունա ձոր
 Կաչաղակ 141, 142
 Կապանի բերդ 156
 Կապան-մատեն (ճանրավայր) 401

 Կապիկ 123
 Կարապենի լիճ 86
 Կարին 145
 Կարմիր բլուրներ ՂԷ
 Կարմիր կամուրջ 221
 Կարմիր սար 244
 Կարմիր վանե 229, 233, 241
 Կարոս խաչ ԲԱ, ՃԼԹ, 317, 318, 39Է
 Կարմրամար 205
 Կարմրամաշի բերդ 205
 Կատվան Կարիկ 71
 Կասուր 123, 124
 Կախավ 135
 Կախավի աղբյուր 97
 Կեղտակ (վայր) 268
 Կենաց վայր 63, 236
 Կենտրոնի վանե 225, 226
 Կեոզու *տե՛ս* Կոսաղբյուր
 Կրկալա *տե՛ս* Աղջկա ժայռ
 Կղվեր աղբյուր ճժԹ, 102
 Կիրանց վանե 238, 239
 Կիրակոս եզնավուր (ոխտատեղի) 229
 Կեղիկնու կամուրջ 153
 Կենեվանե 231
 Կեկանուս ձոր 222
 Կկա 139
 Կղին աստղեր 10
 Կորեի կամուրջ 219
 Կարոս (ձոր) 24
 Կոկիտն բերդ 156
 Կոչոպաց Սուրբ Աստվածածին (վանք)
 307
 Կովասյան ժայռեր ՃԿԷ, ՃԿԹ
 Կովկոյ աղբյուր 110
 Կնավ (վայր) 391
 Կոնկան վանե 245
 Կոունի ԾԾ, 136
 Կոտց անուպատ 194, 246
 Կրիա 130
 Կոստուրա բուն 247
 Կուղիկ մամի Կար 53
 Կուղ Կար 59
 Կուսանաց անուպատ 234
 Կուսանաց Կարեր 74

- Կուրասու (*վայր*) 154
 Կուրկուտա *տե՛ս* Գաղղուտա աղբյուր
- Հազարափրկիչ վանք *տե՛ս* Մարգարավեյաց վանք
- Հալիծորի բերդ *ձԹ*, *ձԻԵ*, 205
 Հալիծորի եկեղեցի 261
 Հակառակի հողեր 390
 Հակոբ Մծբնեցու գերեզման 313
 Հաղբակու վանք 319
 Հաղբատի վանք *ձԾԳ*, *ձԾԵ*, 208, 240, 241
 Հանաբեհու 63
 Համբարձման գիշեր 29—42
 Համբարձման տոն 41, 42, 105
 Հայկաբերդ ՂԲ, 23
 Հայկավանք (*եկեղեցի*) 245
 Հայկ (*Նամաստեղութուն*) ՂԳ
 Հայրիկի փար 56
 Հայր Օհանա վանք *տե՛ս* Հովանավանք
 Հայոց բերդ *ԿԹ*, 2, 214, 215
 Հայր (դասակերտ) 252
 Հավ 143, 144
 Հավալասան, Հավալասին քաղաք *ՀԹ*, 140
 Հավունի քուր 4, 288—290, 368
 Հատկի նահապետ (*կածան*) 389
 Հարայեզներ 23
 Հարավանց (*ամիս*) 409
 Հարզագդի հանապարհ *ձԹ*, 7, 8
 Հարիսա 369
 Հարսի քար 836
 Հարսի լեզու 113
 Հարսի փար 53
 Հարս խեղդող նախ *414*
 Հարսնափար *ՀԹ*, 52, 55, 62, 64, 80
 Հարս ու կեսուրի փար 62
 Հարս ու փեսի փար 53, 66, 68
 Հարկ գավառ 152
 Հայրիկի ուխտ 275
 Հնգակամար կամուրջ 220
 Հնձան աղբյուր 105
 Հոգոց վանք 246, 247
 Հոնի 116
- Հոնի դու (*վայր*) 294
 Հոպոպ քաղաք 29, 138
 Հոռի (*ամիս*) 408
 Հոռոմայր (*քարայր*) 38
 Հոռոմ փար 54
 Հոռոմոսի, Հոռոմոց վանք *ՀԳ*, 242
 Հովանավանք *ձԾԵ*, 237
 Հովվի եկեղեցի *ՀԳ*, 242
 Հովվի կամուրջ *ձԾԱ*, 216
 Հրաշագործ քույր 119
 Հրատեկ (*բերդ*) 204
 Հրացանա ձոր 47
 Հրոտից (*ամիս*) 409
 Հույն վարձատեղի գերեզման 269
 Հուշիկի նամակ *տե՛ս* Վիշապի նահապարհ
- Հուսեփիկ, Հուսեփիկի փար 94
 Հուսեփիկ փար տոն 94
- Զագեծորի բերդ 204
 Զիպուրի նոտ աղբյուր 107
 Զինգոլ 86
 Զմերուկ 118
 Զյունական գետ 54
 Զյունահարս լեռ 54
 Զյունիկի փար արձան 54
 Զուբարա (*վայր*) 90
 Զուբավանք 74
- Դալաշի լեռ 185
 Դանի գյուղ *տե՛ս* Աշունատ լիճ
 Դառղասավանք *տե՛ս* Արտավա վանք
 Դառի Դրփակ *տե՛ս* Ծոն պատվ հողաբլուր
- Դաննի յարթ (*բլուր*) 33, 35
 Դարաբաթի նոտյաներ 158
 Դարանյութ (*ձոր*) 44
 Դարանյութի բլուր *տե՛ս* Ան շուն բլուր
 Դրդ-դալա *տե՛ս* Աղջկա բերդ
 Դոշուն-դալ (*գերեզմանաբարեր*) 263, 270
 Դուշի ամիս 133
 Դաթ (*Քյուս-օղլու թեալոր ձին*) 79

- ձգնափորաց շան գերեզման 261
 ձկույթ վանք 236
 ձենդուկ 142
- Մակարավանք ձՄԳ, 102, 103, 239
 Մանքբանքի բերդ 214
 Մանկի (ամիս) 408
 Մահեստի Մելամի աղբյուր 96
 Մահու առիթ (վայր) 393
 Մաղաթաբերդ 209
 Մամուռ (բերդ) 206
 Մամուլեղի աղբյուր 108
 Մայրանեհ-հատան տե՛ս Խոյ հրազարակ
 Մանիի այր 43
 Մանյակի ձոր 46
 Մանուշակ 112, 113
 Մաշտոցի այր ձև, 43
 Մաշտոցի աղոթատեղին 394
 Մաշտոցի գերեզման 275
 Մաշտոցներ (տեղավայր) ձև, 177
 Մատուռա կառեր 67
 Մարաշի աղբյուրներ 111
 Մարգաց (ամիս) 409
 Մարդադավեյաց վանք ձՄԿ, 230
 Մարգեհունեո գերեզման 270
 Մարերի (ամիս) 408
 Մարիանե (եկեղեցի) 224
 Մեծ անպատ (Տաթևի) ՂԸ
 Մեծ արչի համաստեղություն տե՛ս Յոթ
 սանամուր աստղեր
 Մեծ բերդի եկեղեցի (Քիֆուսում) 326
 Մեծ Մասիս բլուրներ 30
 Մեծ պատ 2Թ
 Մեծոփա վանք ձՄԵ, ձՄԸ, 249
 Մեծ կար (սխտասեղի) 276
 Մեղրանան 349
 Մեղտի (վայր) 48
 Մեղրանուր 48, 49
 Մեղրի կառեր 74
 Մեղրու 144
 Մեռելոց 2Ը, 2Թ, 415
 Մեսրոպի գերեզման տե՛ս Մաշտոցի գե-
 ռեզման
- Մեսրոպ Մաշտոցի այր տե՛ս Մաշտոցի
 այր
 Մեսրոպ Մաշտոցի եկեղեցի 237
 Մեսրոպ Մաշտոցի քարայր տե՛ս Մաշ-
 տոցի այր
 Մքնանուր 44
 Մլեն իշխանի դամբարան 276
 Մների դուռ 39, 42
 Մների ճանապարհ 222
 Մների կար 40
 Մողես ՍԵ
 Մորոտակալ 14, 45
 Մոտո, Մեռունու 235
 Մտառի դիմ 394
 Մուր աշխարհ 281
 Մուխանեթ քափա տե՛ս նենգ բլուր
 Մուկ 124
 Մուշեղի բերդ 154
 Մուշեղ վարդապետի գերեզման 273
 Մուսակի սար 179
 Մուրղուզի խաչ 61
- Յոթ աղբյուր 97
 Յոթ աղբուր սառու 91, 92
 Յոթ եղբուր գոռ 29
 Յոթ եղբուր գերեզմաններ 260, 268
 Յոթ թանիր տե՛ս Զրույ թանիր
 Յոթ սանամուր աստղեր 9
 Յոթ փայրերի կար 56
 Յոնշա (Քրիստոսի) 351
- Նահատակ աղբյուր 111
 Նահատակի խաչքար, Նահատակա խեչ
 ՂԷ, 389, 390
 Նանայի գերեզմանատուն 268
 Նավասարդ 408, 414
 Նարգիսների դաշտ ձԻ, ձԻԵ, 49, 56
 Նարեկա վանք ձԼԸ, ձԽԱ, 71, 82, 255
 Նարեկացու աղոթատեղի ձԼԹ, 71, 390
 Նարեկացու գիւղի ձԼԹ
 Նարեկացու տուն ձԼԹ, 395, տես՝ նահ
 Ոսկեկիչո Նարեկ
 Նարեկացու կառեր 71
 Նենգ բլուր 30

Երեսնի ցալ 415
 Եղևաւանոս *տե՛ս* Պոչիկ ձոր
 Եղ ճանապետի տապան *տե՛ս* Եոյան
 տապան
 Եոյան տապան *ԽԲ, ՃԿԳ, ՃԿԶ, ՃԿԷ, 11,*
12, 20, 24, 26, 29, 123, 164
 Եոյի տապանից բնկած քար 54
 Եորալուզի խաչքարեր 267
 Եորավանկ ճեղ, ճեղ, 228
 Եոր Պեաիկ վանկ ճեղ
 Եարի տուն 296
 Եանուփար *ՍԵ, 113*
 Եարի 329

 Եանապավանից բերդ 204
 Եանապավանից ձոր 204
 Եանաեղբարի քեր ճԸ, 13
 Եանքեկի ձոր 43
 Եան քախք 384
 Եանի ձոր *տե՛ս* Եանքեկի ձոր
 Եանի քար 53
 Եանմար օձ 241
 Եանաթի վանկ ճԸ, ճԹ, ճԺԳ, 31, 32
 Եամիրամի բերդ 88
 Եամիրամի բլուր 31
 Եամրուղլայի բերդ *ԽԷ*
 Եամրու գետակ 265
 Եանոյի գերեզման 261
 Եանոյի ձոր 46
 Եարան ձի ճԿԹ
 Եարան քարեր 77
 Եարայի ամբարներ 39
 Եարապխանա ճԹ
 Եափառիկի բլուր 100
 Եախարաչուր տուն 92
 Երուան բրգեձ 93
 Երեակա ամբար 150
 Երզնանի կուսանոց 236
 Եխնոց (*չրճար*) 104
 Ենարհայու մատուռ 255
 Ենարհայու ուխտատեղի *տե՛ս* Ենարհայու
 մատուռ
 Եոր ձոր 54
 Եուն 122

Եուն պառավ հողաբլուր 33
 Եուն-Յանգլուզի գերեզման 262
 Եուշանա վանկ 242
 Եուշի բերդ 296
 Եուզու աղջկա ուրբ 388

 Բզական (Բզկան) բերդ 108, 212
 Բշար 124, 125
 Բսկեկչի Նարեկ 395
 Բուսան բերդ ճԺԶ, ճԼԲ

 Զալո (*զամիւռ շուն*) 76
 Զալոյի քար 76
 Զամի աղբյուր 101
 Զարանան Սուրբ Եղան 273
 Զարբունե Խնուանի (*վայր*) 154
 Զարեա վանկ 235, 236
 Զափարծիա (*Յուրուն*) 143
 Զեչեկ շերեհ (*Յուրուն*) 144
 Զրչարան *տե՛ս* Զափարծիա
 Զիյանս ծաղիկ 113, 114
 Զիֆրե միհարե *տե՛ս* Զույզ մզկիթներ
 Զխոսկանի ձոր 49
 Զոչիկ 133, 134
 Զուպան-Քեփրիսի *տե՛ս* Զավի կամուրջ
 Զուս գյուղ (*տեղավայր*) 391
 Զուս ձորակ (*աղբյուր*) 110

 Գառավի ծակ 383
 Գառավի ծաղիկ 114
 Գառավի պատ 2Է, 2Ը, Գ, 414
 Գառավի վանկ 238
 Գառավի բլուր 8
 Գառավու քար 75
 Գոչիկ ձոր 43
 Գոռի գերեզման 274
 Գոռի կապ 203
 Գոռ Մարի *տե՛ս* Գոռի կապ
 Գորան (*տեղ Արաքս գետի մէջ, Զու-
 դայի մոտ*) 294
 Գողարե քար *ԽԶ, 54*

 Զլիֆա ձոր 160
 Զլմար բերդ 212

- Ջեռոյի ծառ 119
 Ջոջ ձոր 65
 Ջորանետիկ փար 74
 Ջորափար 68
 Ջորի 126
 Ջորու սառանդ (վայր) 385
 Ջրաբերդ (ամրոց) 206
 Ջրի ձոր 74
 Ջրով բռնիր 95, 98, 305, 306
 Ջոխտակ խաչ 266
 Ջոնար խաչ 66
 Ջուղայի կամուրջ 48, 216, 217
 Ջուջեվան 181
- Մախկալ-բուրան տե՛ս Մորուսակալ
 Մանմի (ամիս) 408
 Մաղմուսավան 58, 91
 Մամի Լամի (սամամ) 229
 Մանանիկի վան 28Թ, 46, 208, 240
 Մանամի կամուրջ 218
 Մանամուր փաչ տե՛ս Հարգազողի Կանապահ
 Մանդի փար 74
 Մասնո բերդ 154, 222
 Մասունցի Գավրի բերդ ճԼ
 Մասունցի Գավրի գուրգ 214
 Մասունցի Գավրի քչեամիների գերեզմաններ ճԼ
 Մատանի եղունգ 77, 329
 Մատանի կամուրջ 55, 218
 Մարգիս (ձեռագրի անուն) 250
 Մարջ 145
 Մարտարի պալատ 30
 Մարի Մուր Նովհանեն տե՛ս Մուր Նովհանեն վան
 Մերի գերեզման 272
 Միլիմի իշխանատուն 384
 Մեղլամազ դեերես տե՛ս Չխտկանի ձոր
 Մե շուն բլուր 32
 Մեանա վան 238, 400
 Մե հողեր (գերեզմանատուն) ճԺԶ, 272
 Մեղդվոց ձոր 46
 Միսիանի բերդ ճԺԶ
- Սիվակու վան 249
 Սիրահարների գերեզմաններ 274
 Սիրի-սիրի (ծաղիկ) 114
 Սեակ քաղաք 139
 Սմբատի բերդ 203
 Սմիլեն ամրոց ճԶԶ
 Սուրբա կամուրջ ճԻԱ, 299
 Սոխակերաց վան 244
 Սոսի 58, 115
 Սպահանի լճակ 85
 Սպարկերտի բերդ 213
 Սպիտակ ձի (Սուրբ Սարգսի) 4Ա
 Սրինգ (բերդ) 212
 Սրվիզ վան 240
 Սուրբան-Մուրանի փար 76
 Սուրուխ (վայր) 154
 Սուրա-միերա (վայր) ճԺԱ
 Սուրամի բերդ ճԶԶ
 Սուրբ Աբրահամի աղբյուր 106
 Սուրբ Աբանգիկեն (վանք) 75
 Սուրբ Աղբրիկ վան 256, 257
 Սուրբ Ամենավրկիչ (եկեղեցի) 252
 Սուրբ Ասովածածին (եկեղեցի) 243, 294
 Սուրբ Բարդուղիմեոսի գերեզման 58
 Սուրբ Գայանեի գերեզման 289
 Սուրբ Գևորգի գերեզման ճՂԱ
 Սուրբ Գևորգի եկեղեցի ճԾԵ, 258
 Սուրբ Գևորգի վան 256
 Սուրբ Գևորգի ովստանդի 258
 Սուրբ Գիրազի գերեզման 269
 Սուրբ Գիրազի և Գայանեի խաչեր 268
 Սուրբ Թաղեոսի վան 400
 Սուրբ Թեոդորոսի վան 242, 274
 Սուրբ քաղաք (վեմ-քար) 67
 Սուրբ ծառերի պուրակ 391
 Սուրբ Կարապետի աղբյուր 105
 Սուրբ Կարապետի վան ճԵԱ, 49, 74, 96, 253, 254, 275, 309
 Սուրբ Կիրակու վան 243
 Սուրբ Հակոբա աղբյուր 97, 107, 371
 Սուրբ Հակոբի վան ճԻԱ, 255, 258
 Սուրբ Հակոբա սարյակ 97
 Սուրբ Հովհանեն վան 238
 Սուրբ Հովհանենի մատուռ 247, 273

Մուր Լովանենա վանքի բյուր 188
 Մուր Ասոնդ ուխտատեղի 234
 Մուր Մարի (Մարիամ) Եկեղեցի 150
 Մուր Մեսրոպի դպրաց 43
 Յուր Մեսրոպ լեռ ճժէ
 Մուր Նշան (Գեղարդա վանքի) ճժԷ
 Մուր Նշան (վանք Կոտու) 104
 Մուր Նշան ճժԹ, 53, 230
 Մուր Նշան (վանք Գերսիմում) 255
 Մուր Նշան (Նղիշէի կրօթքին) 272
 Մուր Նշան (Նախիջևանի Ասիկոյ գյուղի վանքում) ճժԷ
 Մուր Նշան վանք ճժ
 Մուր Սանակ (Մենաստան) ճժԶ, 253
 Մուր Սարգիս Եկեղեցի 324
 Մուր Սարգիս մատուռ 267
 Մուր Սարգիս պատ 8
 Մուր Սարգիս շուր 303
 Մուր Սարգիս ուխտատեղի 271
 Մուր Սարգիս Բար 51, 66
 Մուր Սարիբեկ (զերեզման) 265
 Մուր Սանփանոսի վանք 185
 Մուր Սանփանոսի Եկեղեցի 234
 Մուր Սանփանոս (վայր) 253
 Մուր Վարդան (Եկեղեցի) 243
 Մուր Վարդան (վանք) 229, 233, 248
 Մուր Վարդանի Բար 52
 Մուր Վարդինե (վանք) 24
 Մուր Բար ԽԶ, 14, 15

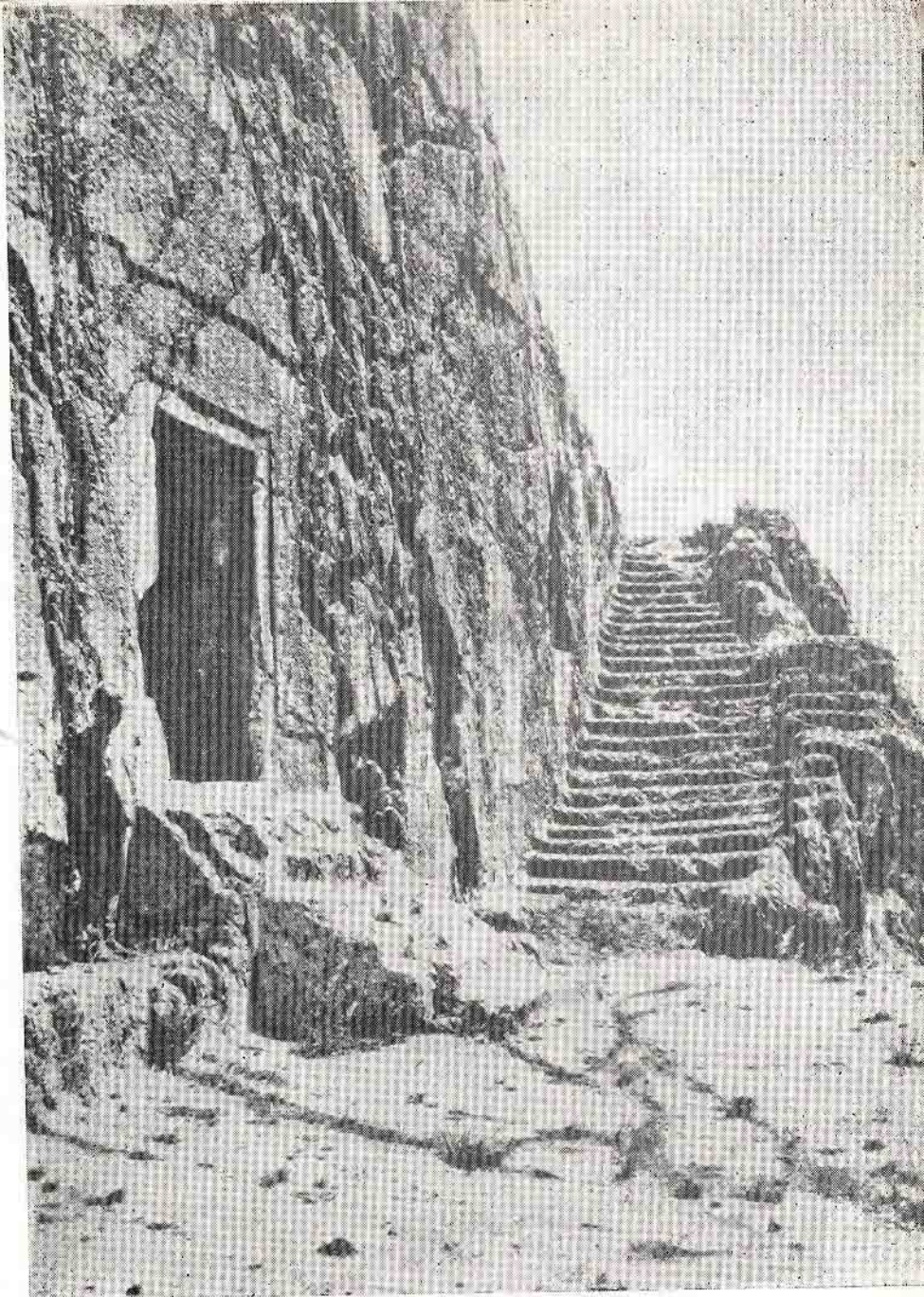
Վայան հավք 123
 Վանանդանուր 53
 Վանա զաշա 39
 Վանի միջնաբերդ 39, 192
 Վասպուս կույսի Բարաշր ան՛ս Մտղկե-վանք
 Վարդ 112, 113
 Վարադա վանք ԸՏ, 391
 Վարաց 125
 Վարդանա բերդ 212
 Վարունանց վանք ճԽԸ
 Վարդավառ 2Է, 2Ը, 2Թ, 414
 Վարդավառի գիշեր 39
 Վարդավառի սուն 96, 333

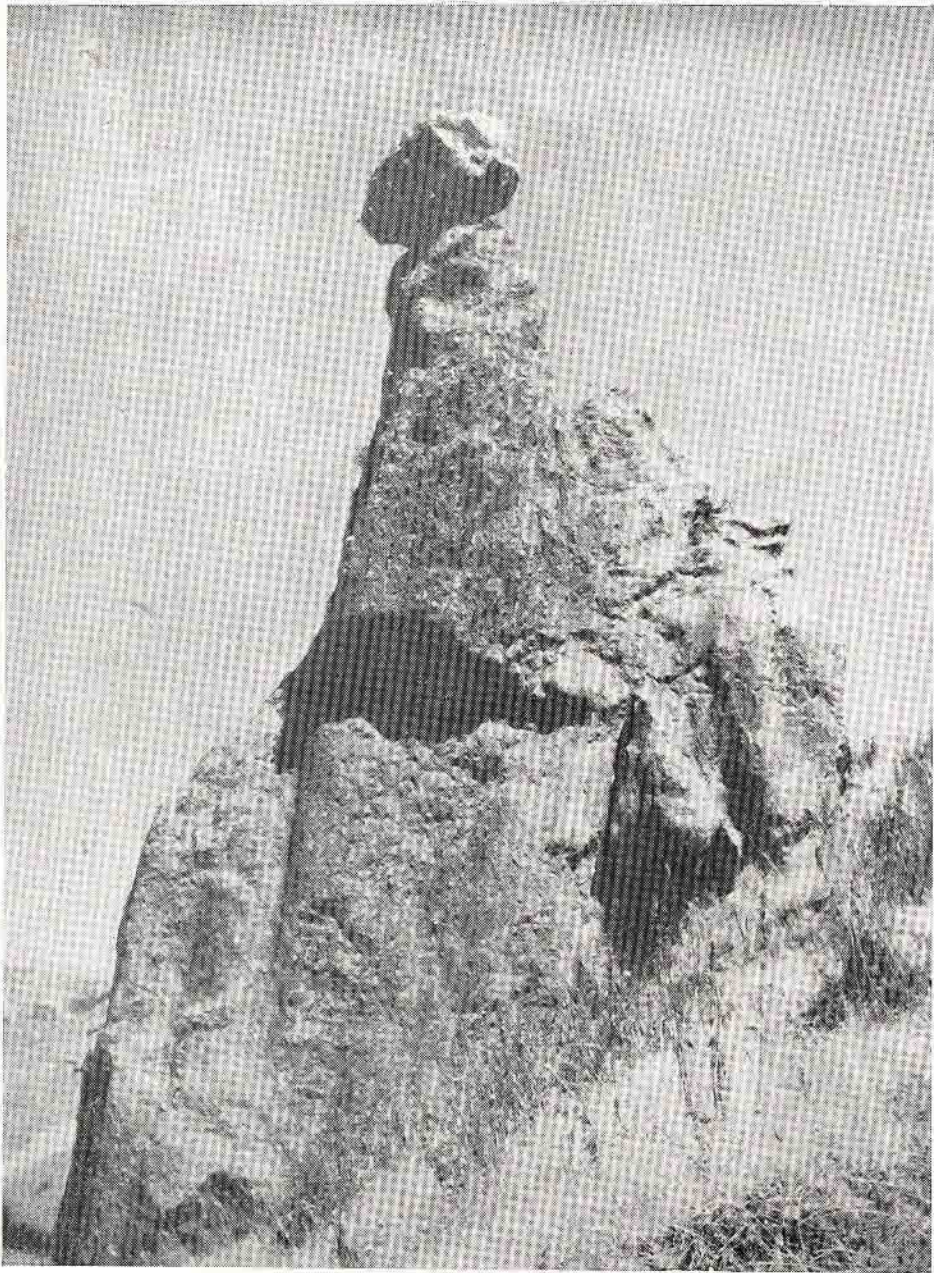
Վարդանանց պատերազմ ճ, 229, 273
 Վարդան զորավար (Մատու) 2Է, 244
 Վարդան զորավարի կաղնի 388
 Վարդենիկի աղբյուր 101
 Վարդենիս բերդ 207
 Վարդաշենք աղբյուր 110
 Վարդապետի աղբյուր 111
 Վարդիկի գերեզման 259
 Վարդուրի ամիս 133
 Վերջին դատաստան 125
 Վիշապի այր 42
 Վիշապի նաճապարհ 48, 122
 Վիշապի Բարեր 60
 Վշրու հեր ան՛ս Վիշապի այր
 Վերսի բուն (բարաշր) 37

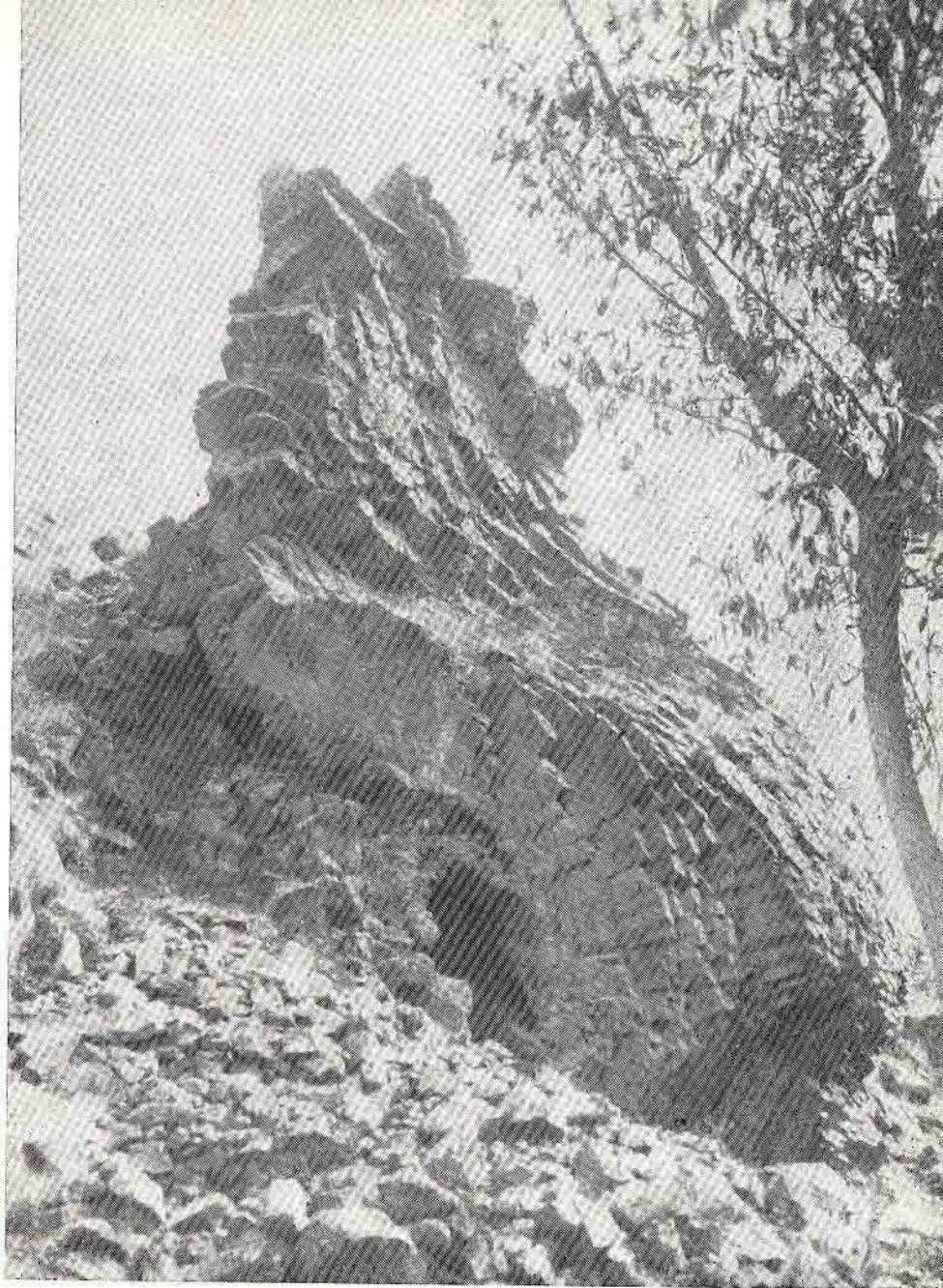
Տարեի վանք ԾԵ, ճԼ, ճԹ, ճժԳ, ճժԶ,
 ճժԾ, ճՅԸ, 31, 32, 45, 55, 92, 97,
 149, 205, 230, 231, 261, 322, 323
 Տապանատար 12
 Տավուշ բերդ ճժԲ, 207
 Տատրակ 134, 135
 Տեկվոս վանք 256
 Տեկ Խասիկ (Հացիկի Եկեղեցի) 275
 Տրգամ-տրգամ լեռ 24
 Տրամուր վանք 248
 Տշոյ (վայր) ան՛ս Խարանեց
 Տրդատի (Տրդատ) մառի 394
 Տրդատի Բար ԾԳ
 Տրե (ամիս) 408

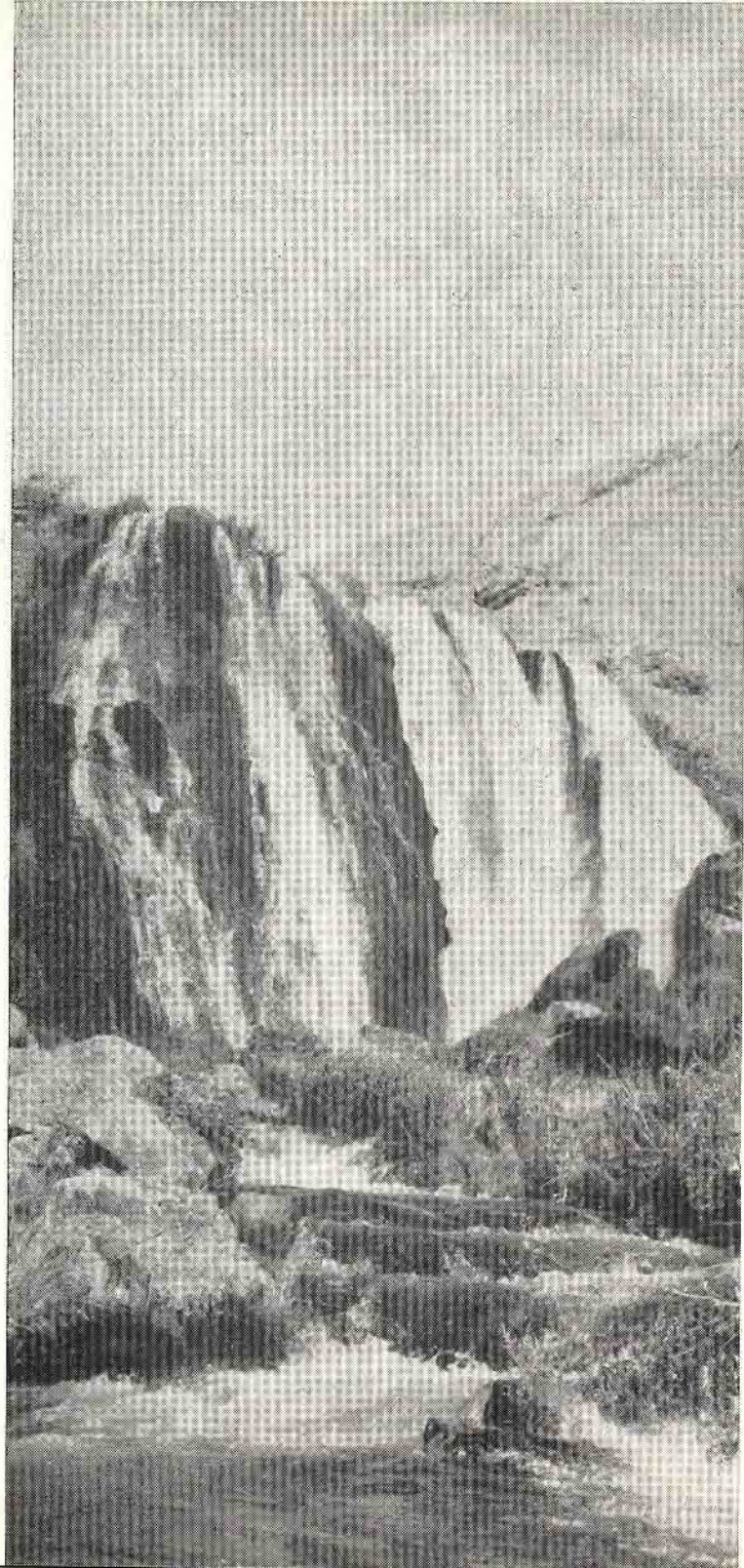
Բախիս աղբյուր ճՅԸ, 99
 Բախիս Բար ճՅԸ, 69
 Զից Բար 57
 Զխառ (վայր) ճ, 154
 Բուլա 127, 128
 Բողոքի իջնանատեղ 149
 Բունեի ԾԳ, 116
 Բուրաբաշր 42
 Բուժանուր ճԲ

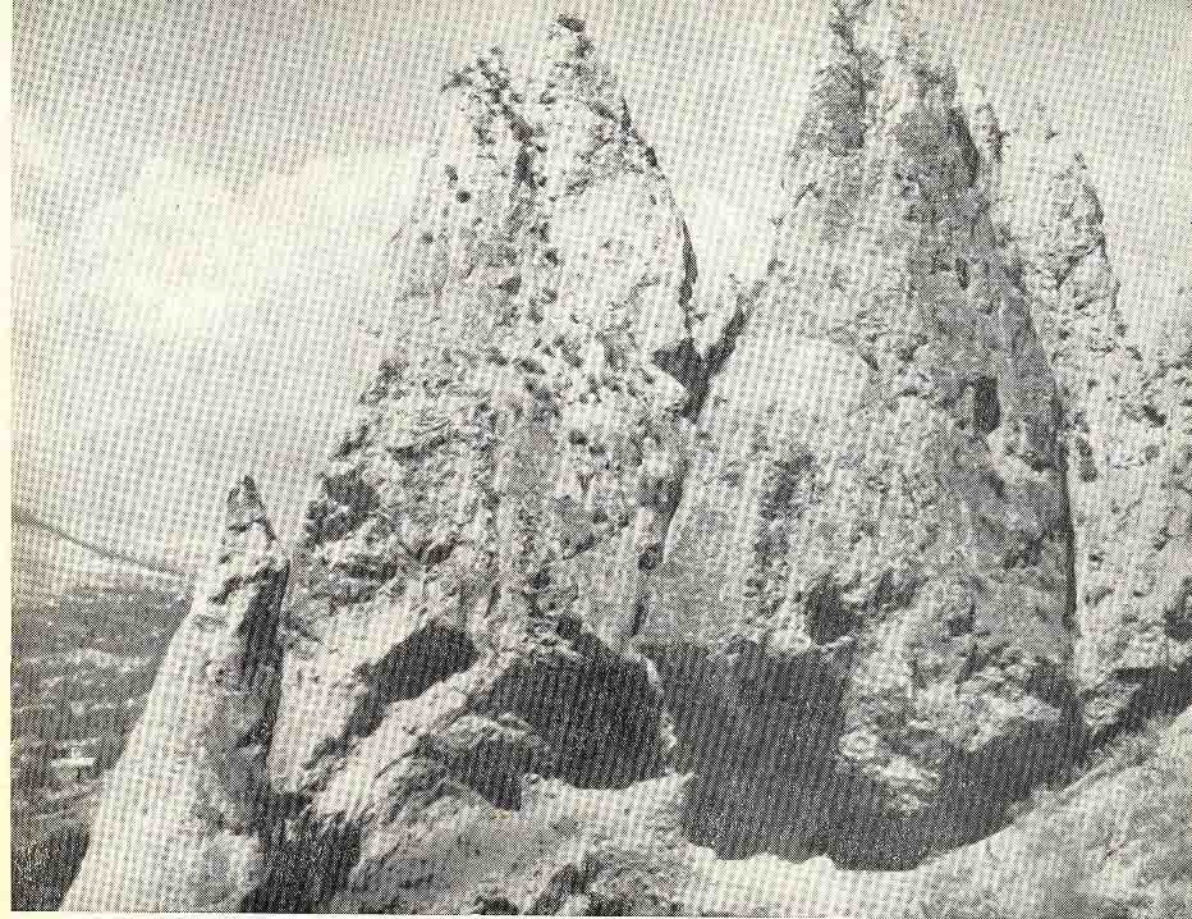
Փականի (Ճանապարհ) 74
 Փաշայի աղջկա գերեզման 265



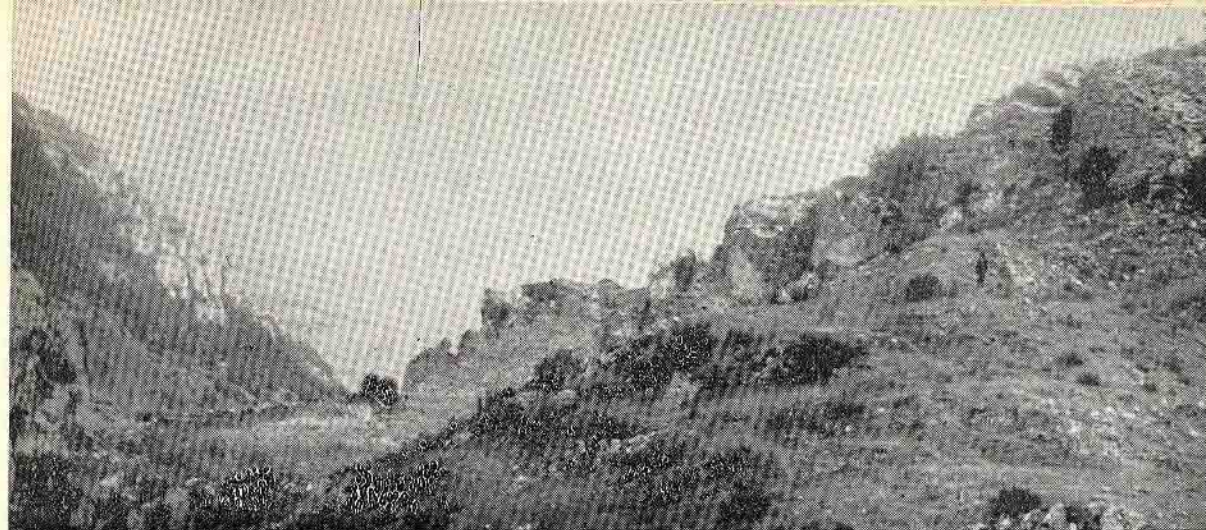








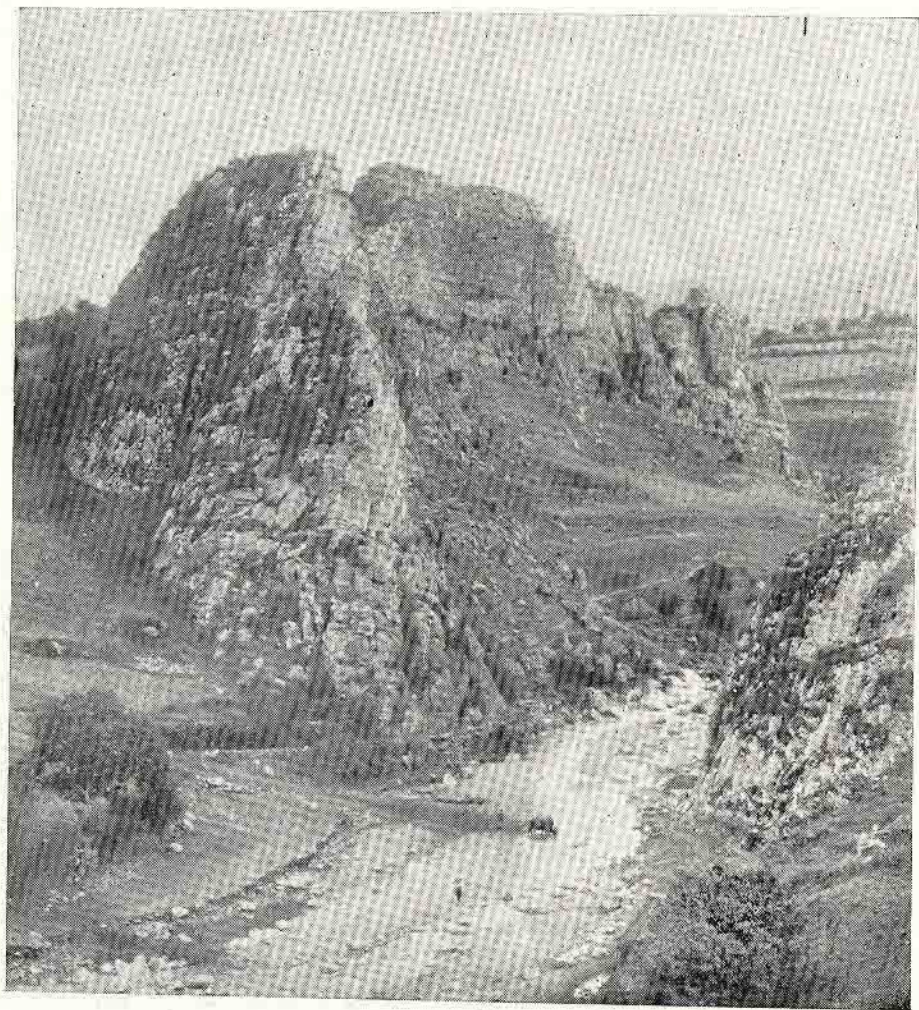


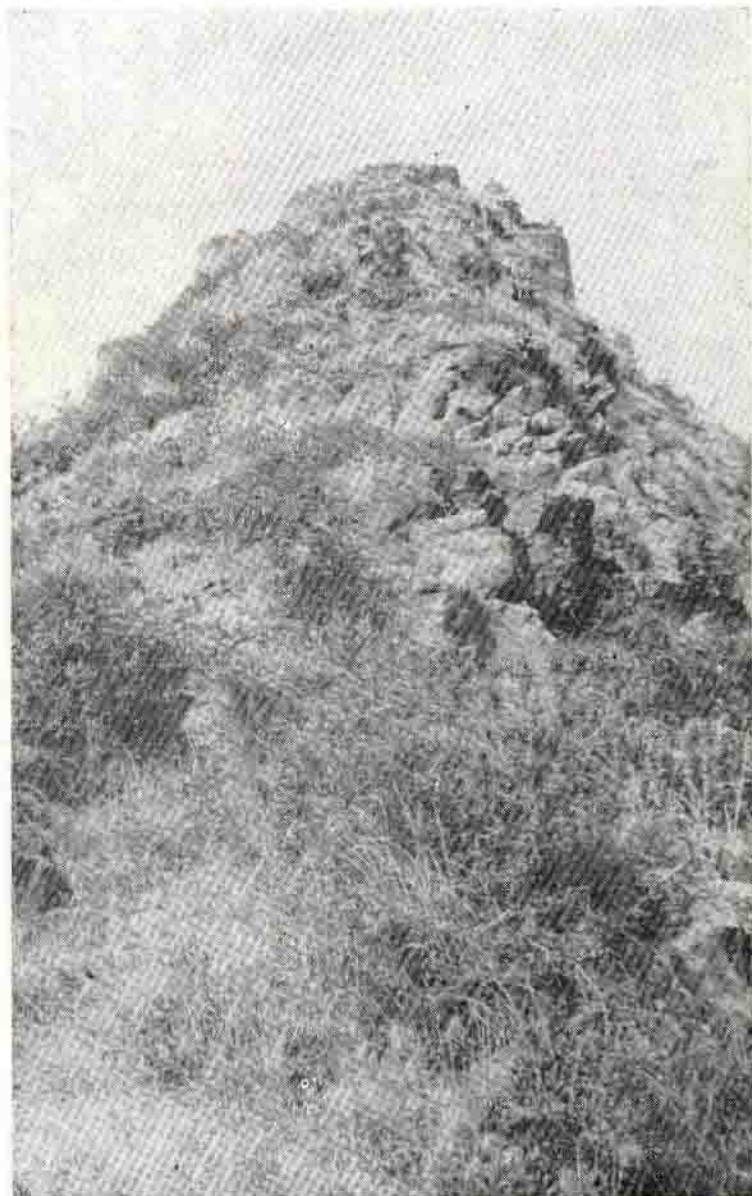


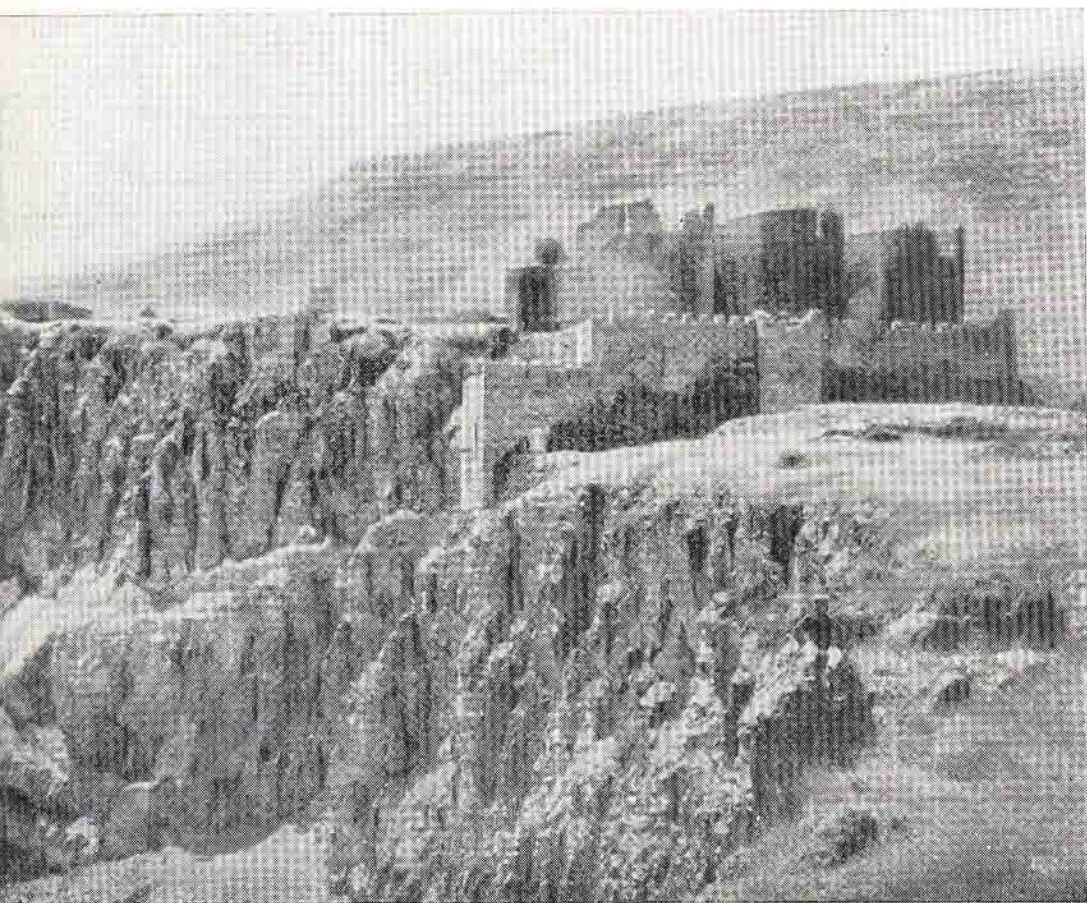
8

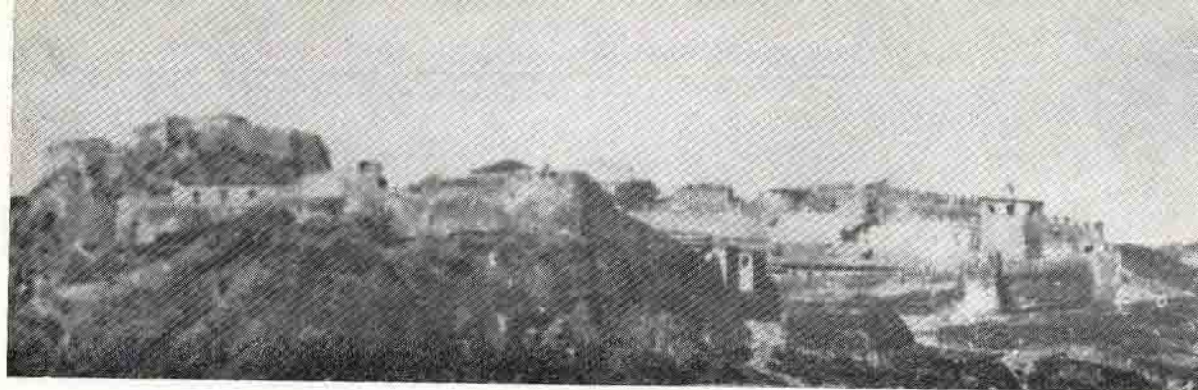
9







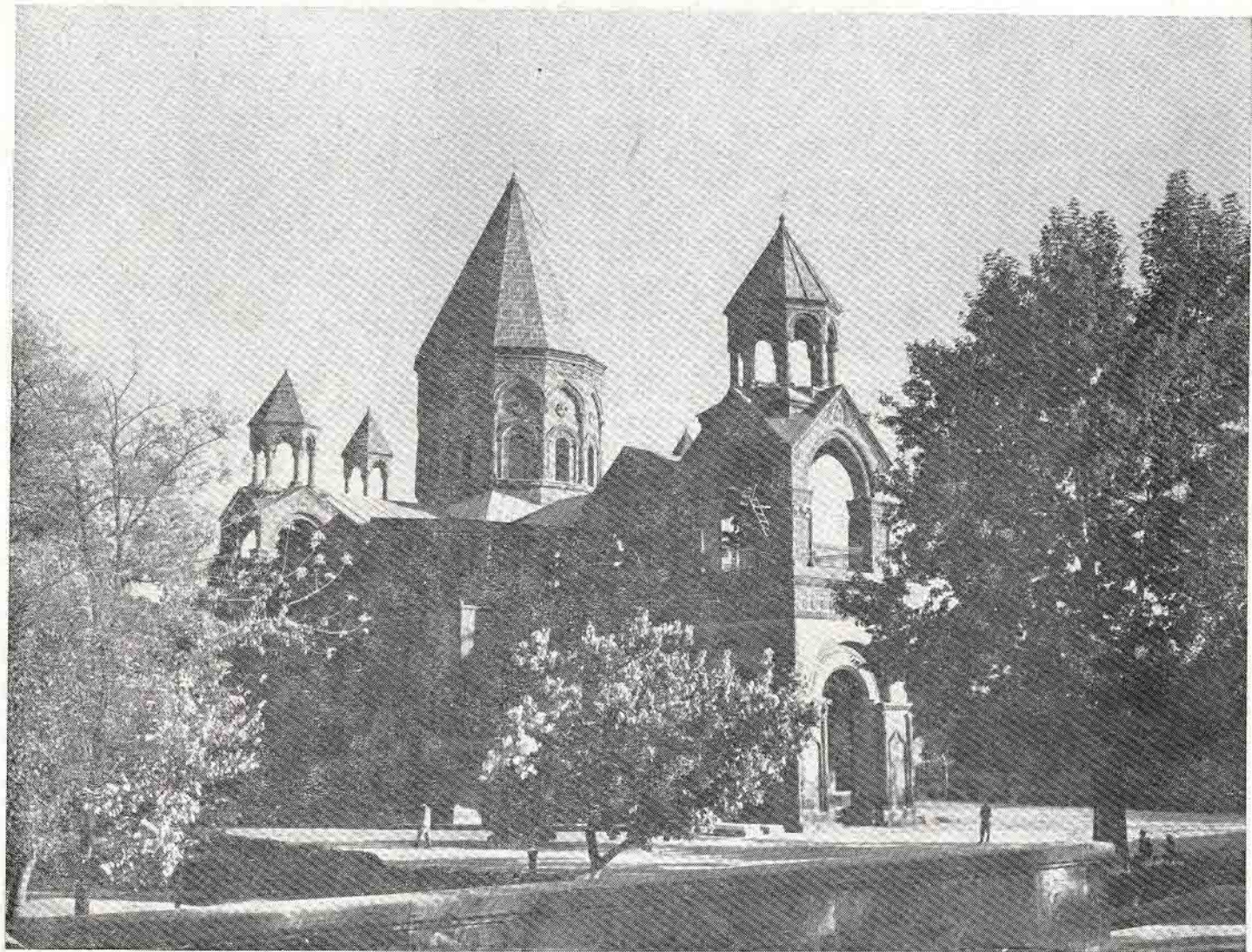


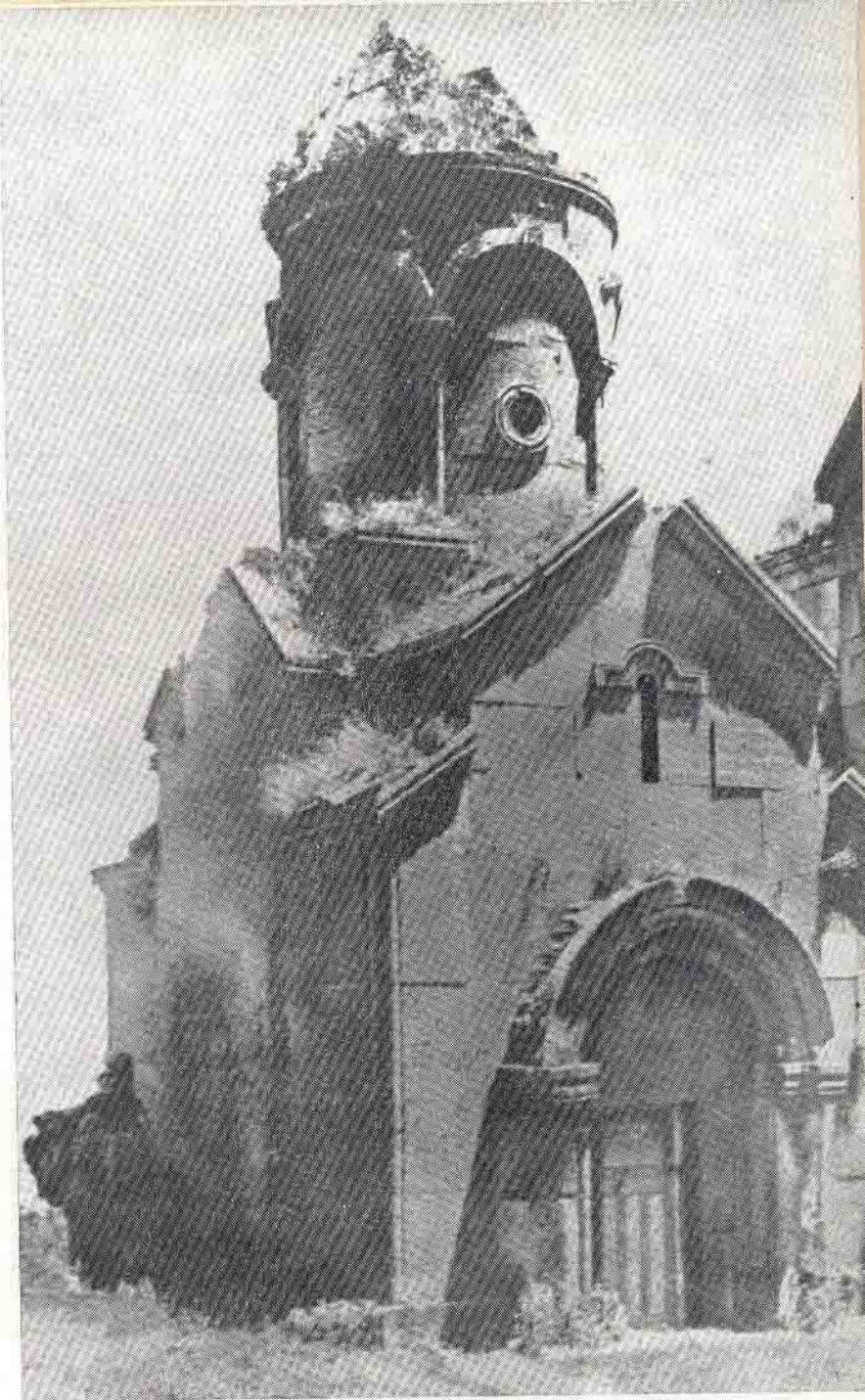


13

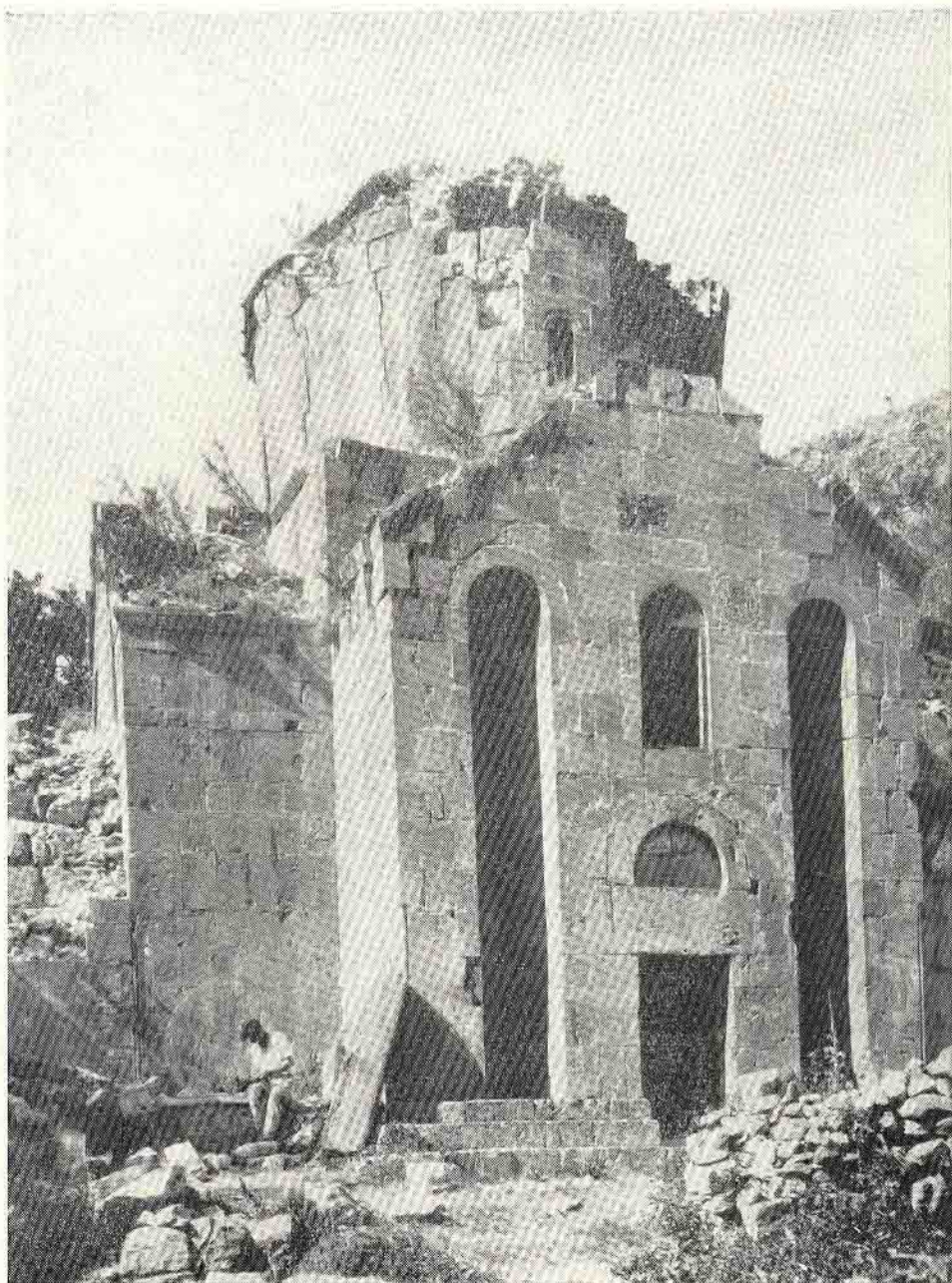


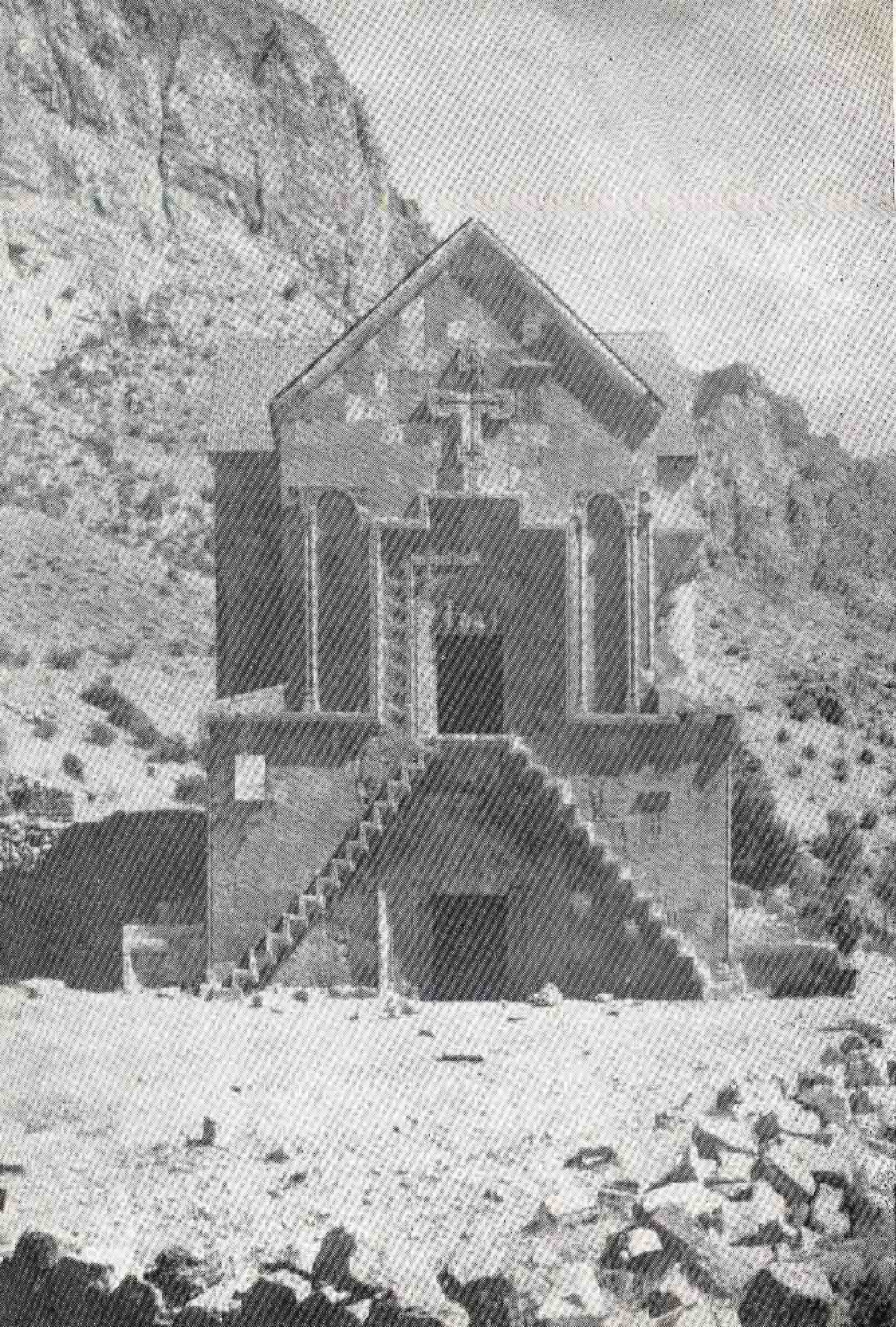
14



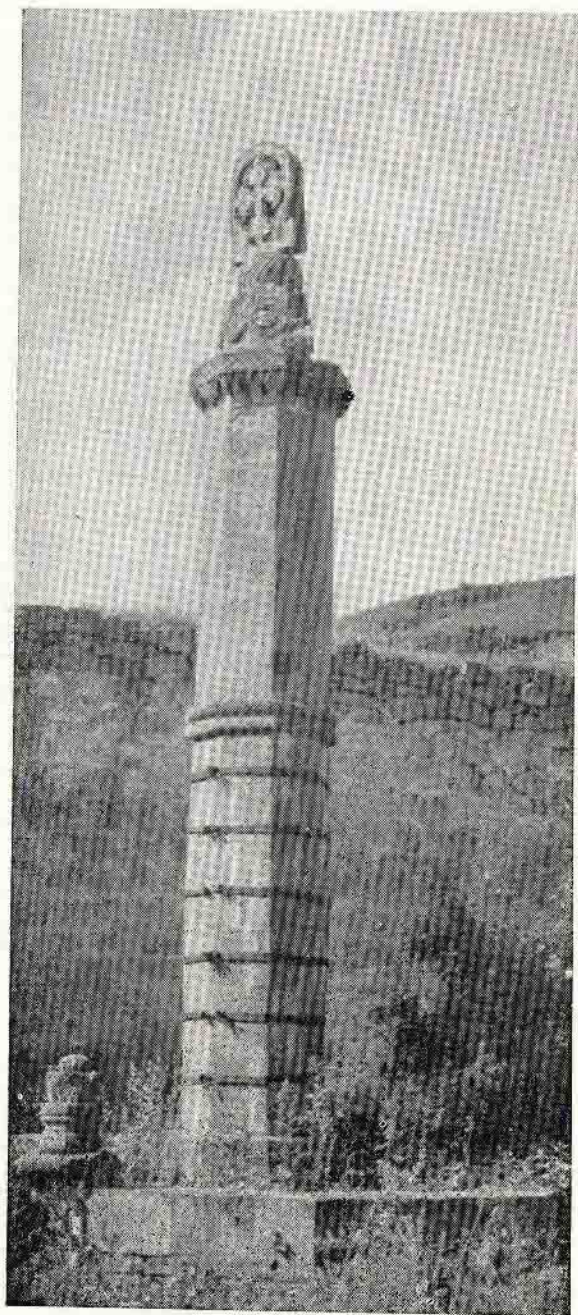




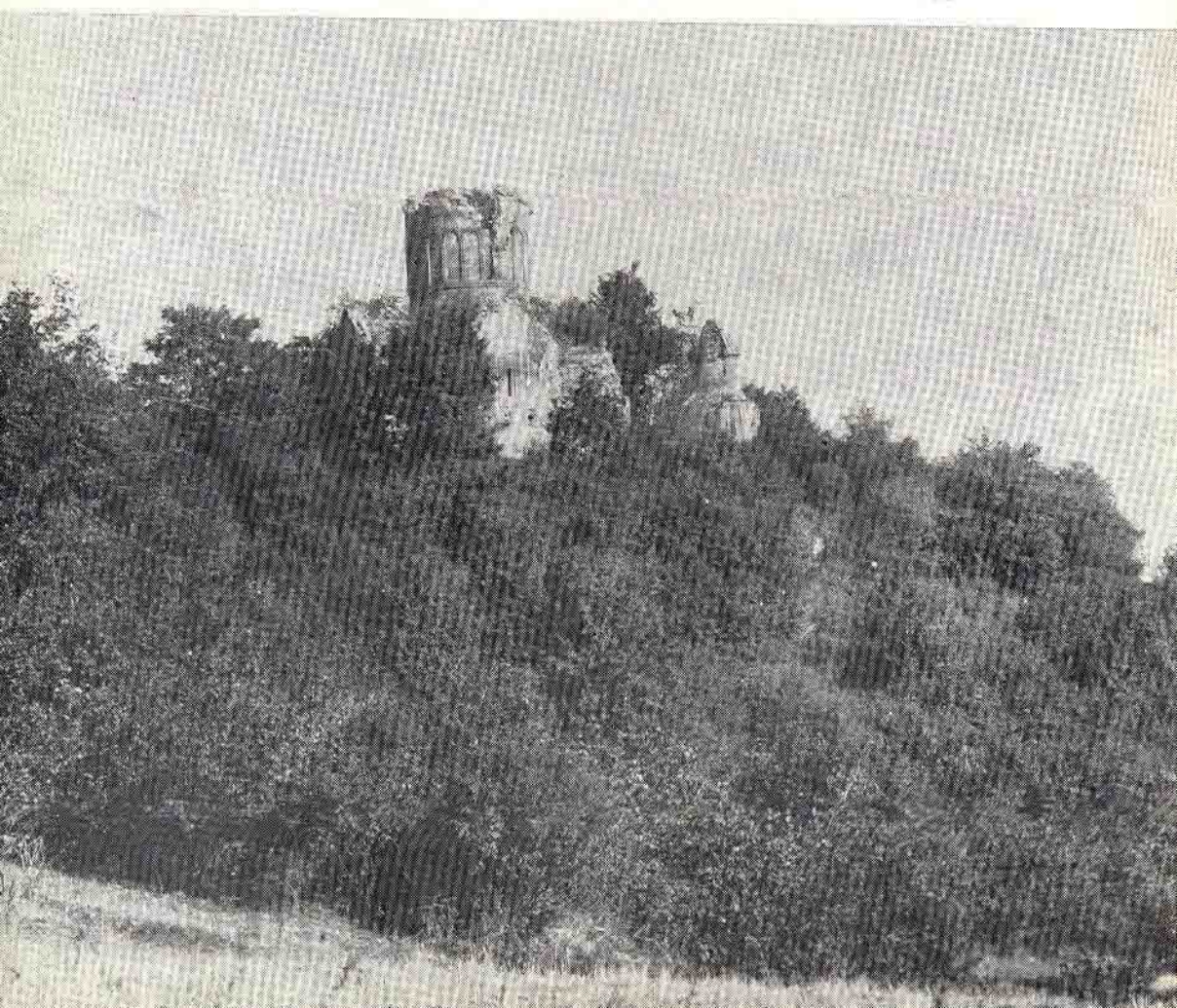




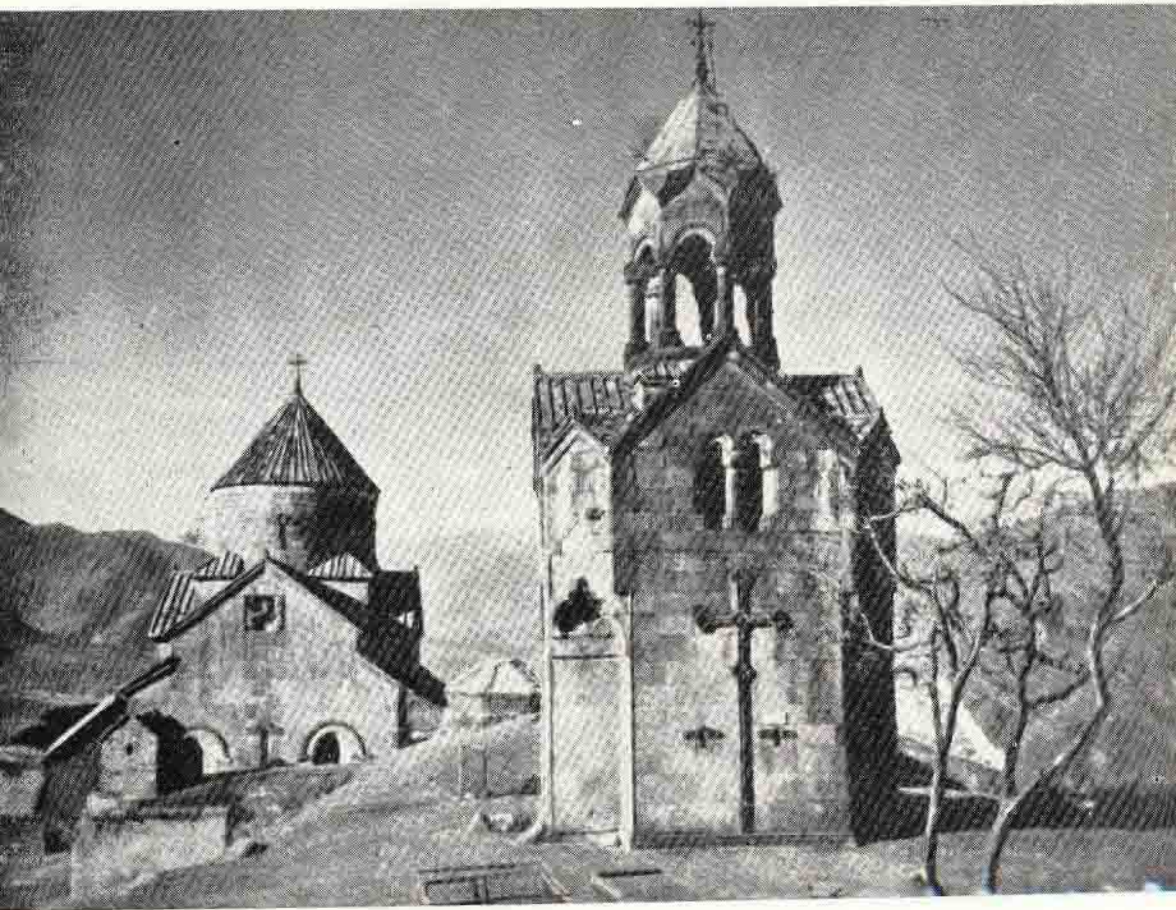




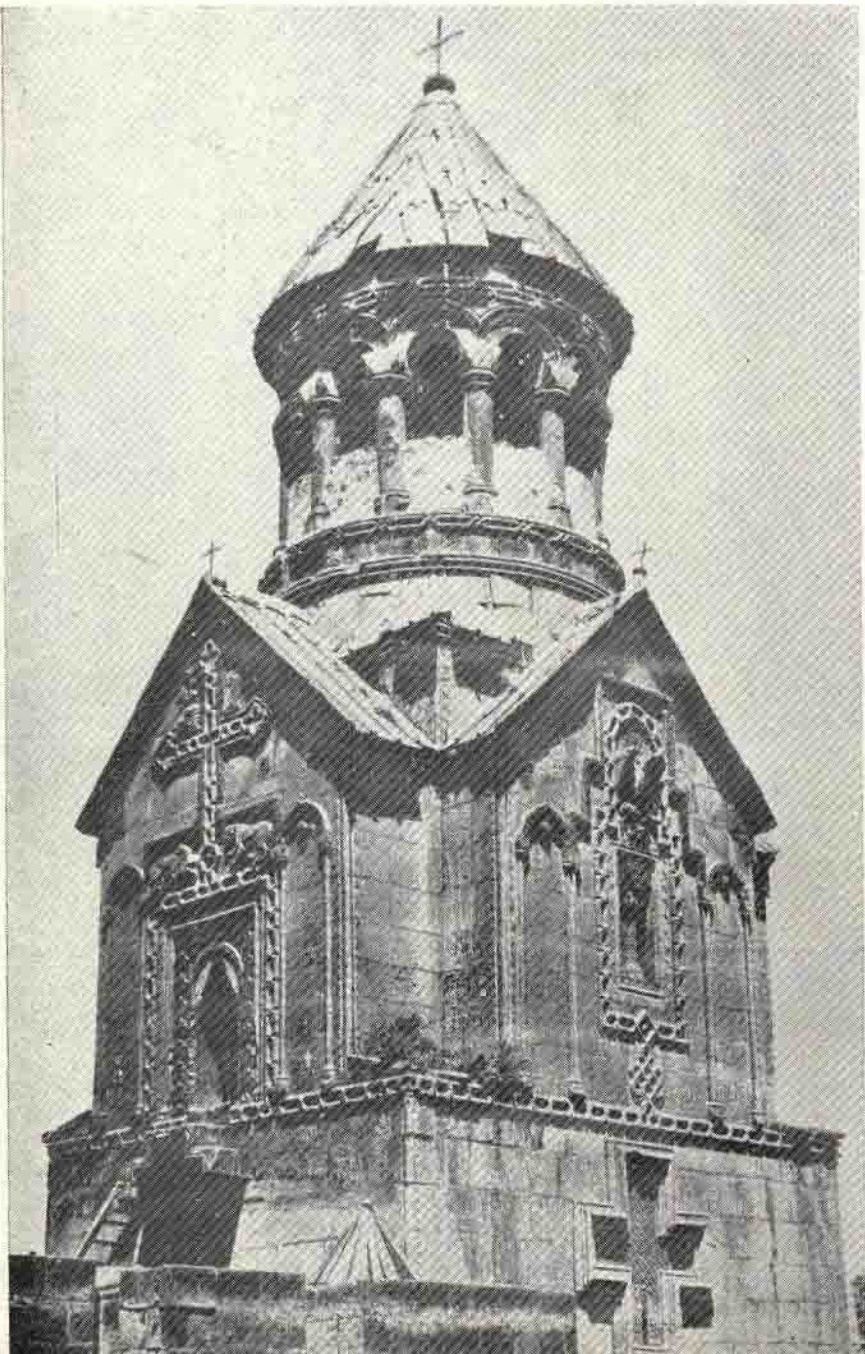








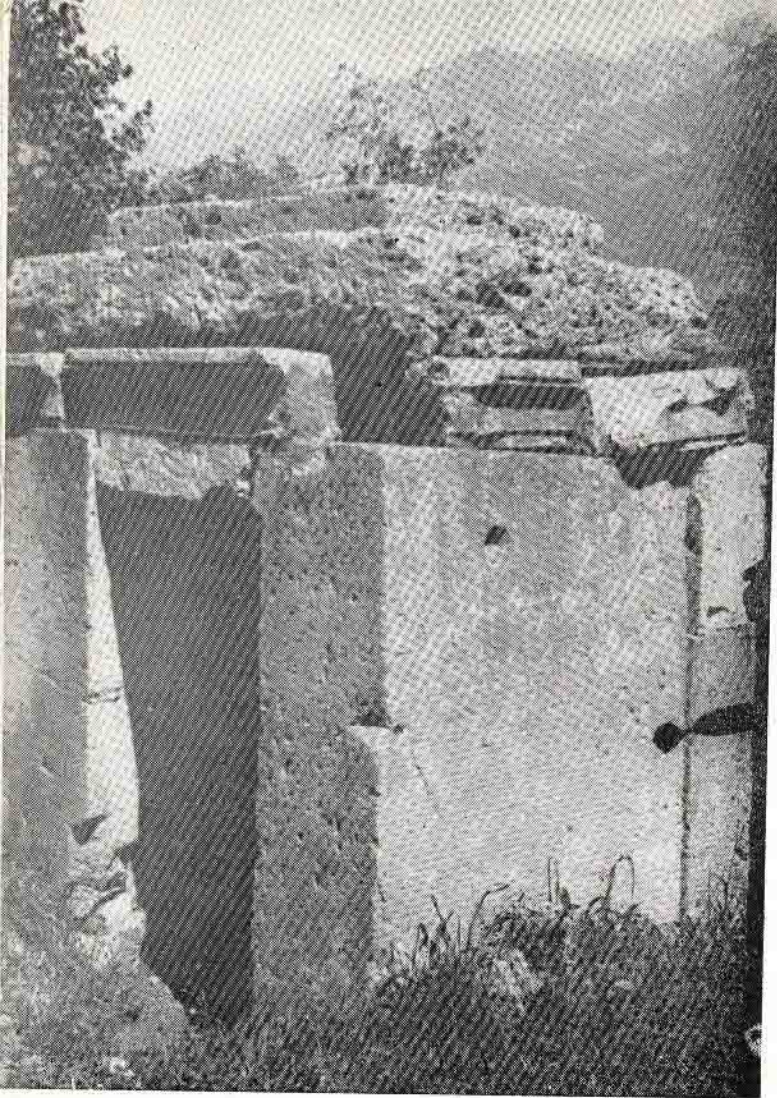


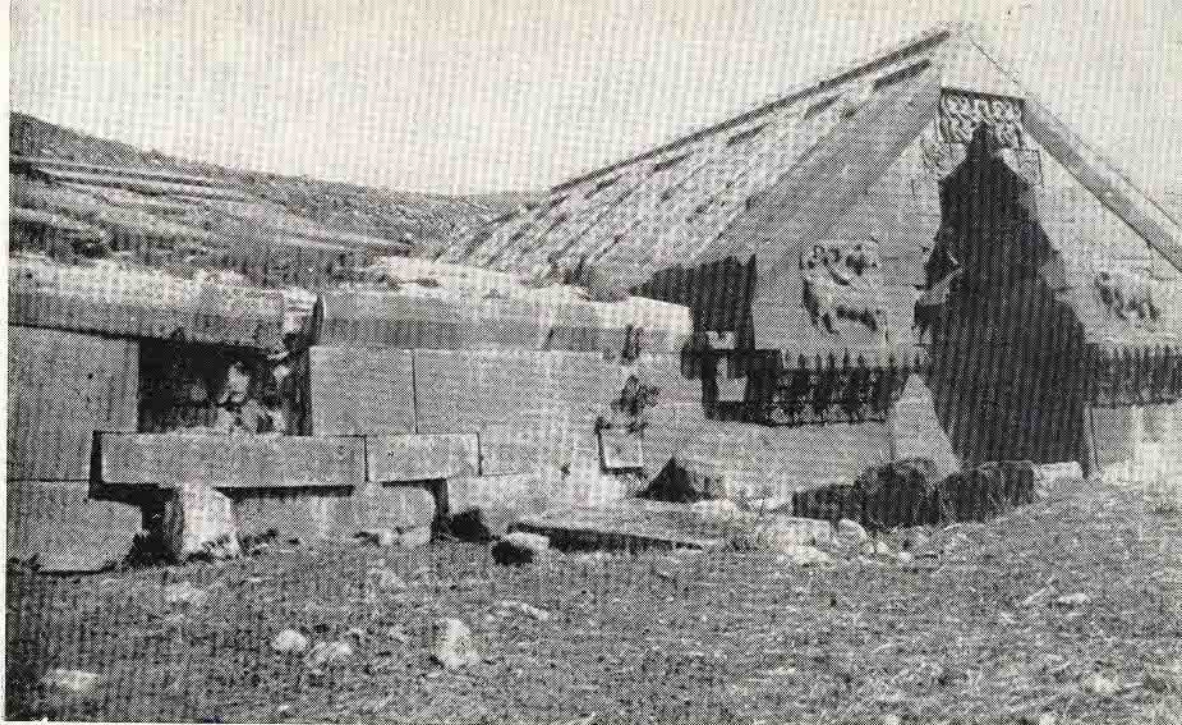


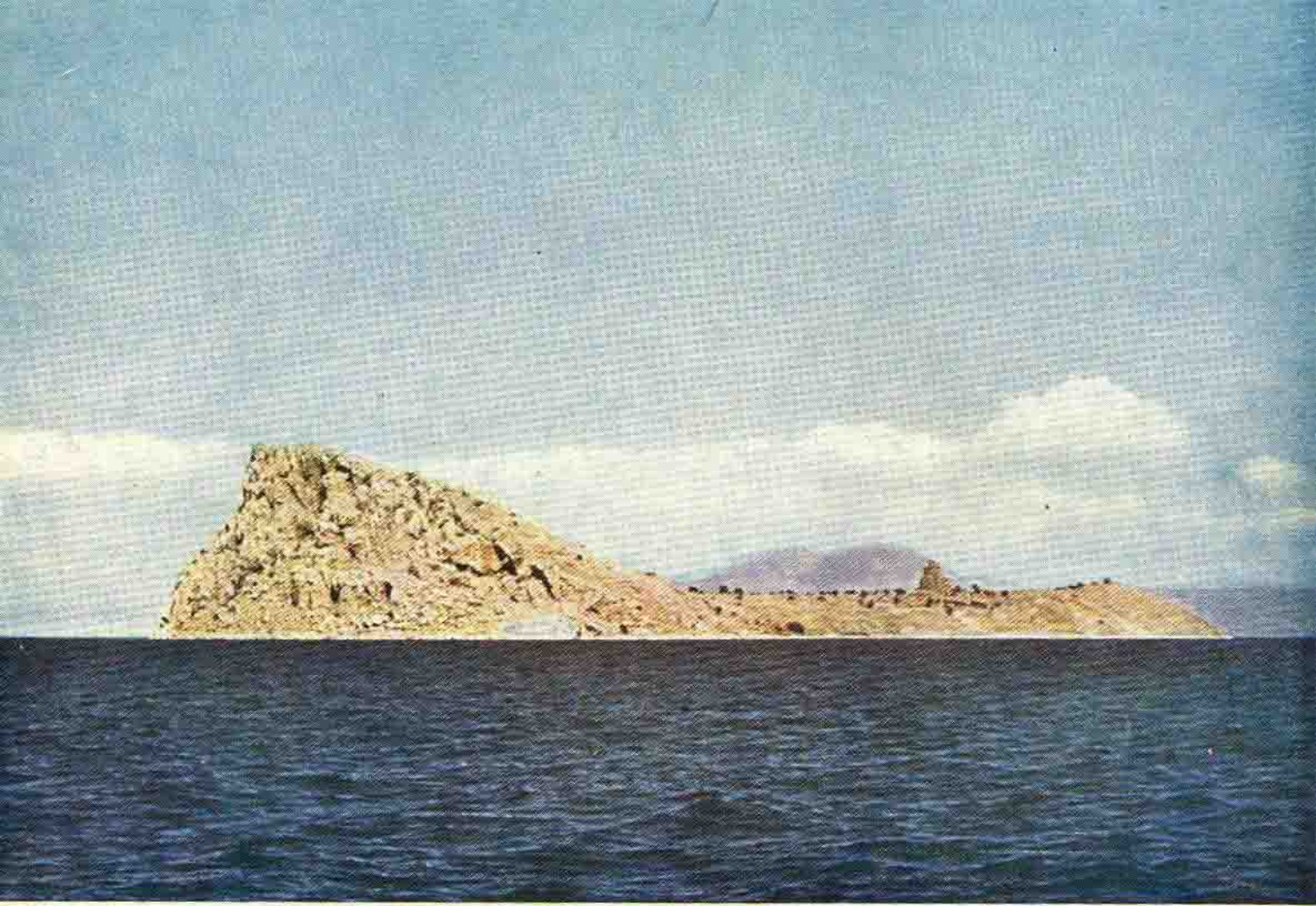


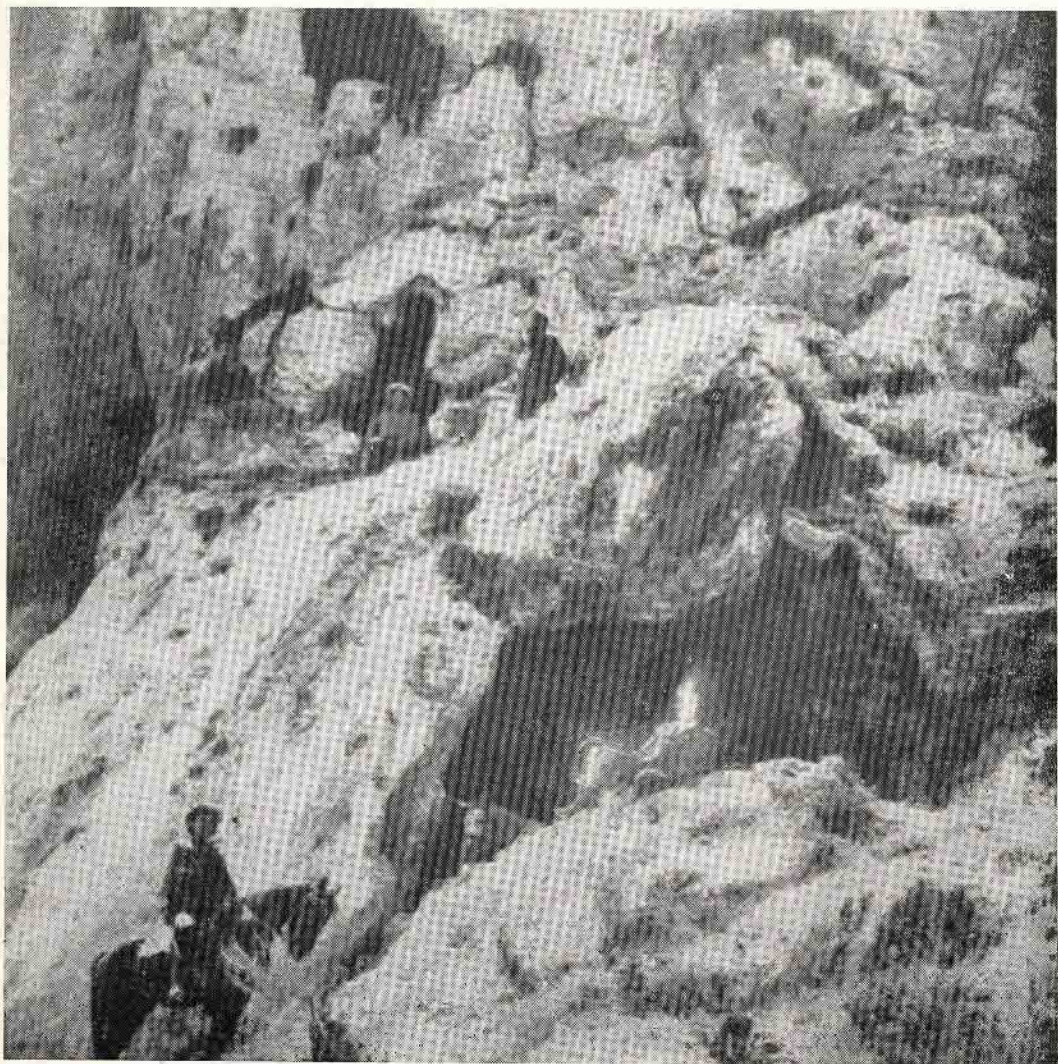












ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԻ

ՑԱՆԿ

1. Վանա լիճն ու Աղթամարի կղզին (տես ավանդություն № 223)
2. Մհերի դուռը (տես ավանդություն № 98)
3. Հարսնաբար (տես ավանդություն № 147)
4. Քարացած աթարի դեզը (տես ավանդություն № 162)
5. Շաքիի ջրվեժը (տես ավանդություն № 246)
6. Մակերի ձոր (տես ավանդություն № 386Ե)
7. Անձնազոհ ջրվեժացու մահարձանը (տես անվանդություն № 431)
8. Բաղաբերդ (տես ավանդություն № 551)
9. Դավիթ բեկի բերդը (տես ավանդություն № 557)
10. Տավուշ բերդ (տես ավանդություն № 564)
11. Կայան բերդ (տես ավանդություն № 567)
12. Մաղասաբերդ (տես ավանդություն № 569)
13. Ախալցխայի բերդը (տես ավանդություն № 571)
14. Աշտարակի կամուրջը (տես ավանդություն № 585)
15. Էջմիածնի վանքը (տես ավանդություն № 602)
16. Կեղառիսի վանքը (տես ավանդություն № 608)
17. Գեղարդի վանքը (տես ավանդություն № 609)
18. Գնդեվանք (տես ավանդություն № 610)
19. Նորավանք-Բուրթելաշեն (տես ավանդություն № 611)
20. Տաթևի վանքը (տես ավանդություն № 618)
21. Տաթևի վանքի շարժուն գավազանը (տես ավանդություն № 618Ա)
22. Կիրանց վանք (տես ավանդություն № 643)
23. Մակարավանք (տես ավանդություն № 644)
24. Սանահինի վանքը (տես ավանդություն № 646)
25. Հաղբատի վանքը (տես ավանդություն № 647)
26. Հովվի եկեղեցին (տես ավանդություն № 652)
27. Եղվարդի եկեղեցին (տես ավանդություն № 696)
28. Շուն Ֆրանգյուլի գերեզմանաբարը (տես ավանդություն № 701)
29. Զորաբարեր (տես ավանդություն № 705)
30. Աղուդիի մահարձանը (տես ավանդություն № 707)
31. Ագոավի տապանը (տես ավանդություն № 721)
32. Սելիմի իջևանատունը (տես ավանդություն № 826)
33. Նարեկացու աղոթատեղին (տես ավանդություն № 846)

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Առաջարան	եջ է
Ո Ւ Ս ՈՒ Մ Ն Ա Ս Ի Բ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն	
Ավանդությունների մասին ընդհանրապես	ԺԵ
Հայոց ազգային ավանդությունները	
Բնաշխարհ և հավատալիք	ԽԳ
Ներքին կյանք	ԿԵ
Այլազգի բռնակալներ և հայրենի հերոսներ ու նահատակներ	Ղ
Մշակույթի գործիչներ	ՃԼԱ
Միջազգային և եկամտա ավանդություններ	ՃԿԳ

Ա Վ Ա Ն Գ Ա Պ Ա Տ ՈՒ Մ

Առաջարանական-բացատրական ավանդություններ	
Արև, լուսին, աստղեր	3
Լեռներ, ժայռեր, բլուրներ	10
Քարայրներ, ձորեր, դաշտեր	34
Նշանավոր քարեր	51
Լճեր, գետեր, ջրանցքներ, աղբյուրներ	78
Բույսեր	112
Կենդանիներ	120
Գավառներ, քաղաքներ, գյուղեր	146
Բերդեր, կամուրջներ, ճանապարհներ	203
Վանքեր, եկեղեցիներ, մատուռներ	223
Գերեզմաններ	259
Վարձարանական ավանդազույցներ	
Փագավորներ, իշխաններ, զորականներ	279
Գիտնականներ, գրողներ, արվեստագետներ	300
Բիրլիական և ավանդական դեմքեր	328
Սրբեր և հոգևորականներ	364
Լրացում	383
Աղբյուրներ և ծանոթագրություններ	417
Ֆանկեր	491
Խոսանկարներ	

ԱՐԱՄ ՏԻԳՐԱՆԻ ԳԱՆԱԼԱՆՅԱԼ
АРАМ ТИГРАНОВИЧ ГАНАЛАНЯН

Ա. Վ. Ա. Ն. Դ. Ա. Պ. Ա. Տ. ՈՒ Մ

Տպագրվում է Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ. Մ. Արեղյանի անվան
գրականության ինստիտուտի գիտական
խորհրդի որոշմամբ

Կազմը՝ Կ. Ք. Տիրատուրյանի
Տեխ. խմբագիր՝ Մ. Հ. Մինասյան
Սրբագրիչներ՝ Ջ. Խ. Օրմանյան,
Լ. Ա. Սարաֆյան

ՎՋ 03361 պատվեր 688 տպագրանակ 5000

Հանձնված է արտադրության 31/III 1968 թ.: Մտ-
րագրված է տպագրության 7/IV 1969 թ.: Տպագր.
45,25 մամուլ + 33 ներդիր, ՊՀՊ 1028, հրատ. 2798,
պայմ. 52,94 մամուլ, հրատ. 40,37 մամուլ, թուղթ
№ 1.70 × 90¹/₁₆: Գինը 2ս. 80 կ.:

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության էջմիածնի
տպարան

